ПРАСКОВ'Я ЛАПЧЕНКО

ВЗОРИ

ПОВІСТІ І ПРОЗА

ВИДАВНИЦТВО КНИГОЗБІРНЯ

06

ДР. КОНСТАНТИН ЛУЧАКОВСКИЙ.

18927

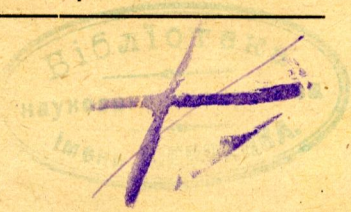
ВЗОРИ
ПОЕЗИЇ І ПРОЗИ

ДЛЯ ПЯТОЇ КЛЯСИ ШКІЛ СЕРЕДНИХ.

ВИДАНЄ ДРУГЕ.

18927

Ціна 3 К. 60 г.

У ЛЬВОВІ 1909.

НАКЛАДОМ ФОНДУ КРАЄВОГО.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА
ПІД ЗАРЯДОМ К. БЕДНАРСКОГО.

8(с)У-82(078.2)

10 ф.

Львів. ун. ім. І. Франка
бібліотека
929 ф

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И- 34405

ф VII/В-407 6061/1909

ДЇЛ ПЕРШИЙ.

ВЗОРИ ПОЕЗИЇ.

Бібліотека наукового товариства імени Шевченка

ЧАСТЬ ПЕРША.

ПОЕЗИЯ ЕПІЧНА.

I. ЕПОПЕЯ НАРОДНА.

1. Гомерової Іліяди пісня перша

Переклад Ксенофонта Хмари-Климковича.

Пісню сьпівай нам, богине, о гніві Пелїда Ахілля,
Гніві страшнім, що Ахайцям стосотнього лиха накоїв,
Та пребогато до Аду повтручував душ непобідних
Лицарів, їх же самих порозкидував псам на поталу
І ріжнородному птаству; та Зевеса воля сповнялась
З тої доби, коли вперше у сварцї оба розєдналисъ,
Людоволодець Атрид і хоробрий Ахілль боговитий.
Щож се за бог, що привів їх обох до завзятої распрі?
Син то Лятони й Зевеса; бо на короля розізлившись,
Пошесть страшну він в обозї рознїтив і гинуло вийско,
Тим що Атрид володїтель зганьбив богомільника Хриза.
Раз бо прийшов отсей Хриз до насадів скористих ахайских
Бранку-дочку визволяти, богатий підносячи окуп,
Маючи берло в руках золоте, а на нїм Аполльонів
Божий вінець повивав ся; усїх умоляв він Ахайцїв,
Двох же Атрея синів особливо, начальників вийска:
О ви, Атриди, і ви всї озброєні пишно Ахайцї!
Най вам усїм помагають боги, що в Олїмпі домують,
Город Приямів розбить і щасливо вернутись до дому;
Тількож дочку мою любу пустїть і прийміть подарунки
Зевеса сина шануючи, далекострілого Феба.
Отже всї иньші тодї і згодились прихильно Ахайцї,

Що шануватиб жреця та блискучий той окуп приняти;
Лиш Аґамемнона серцю отсе не було до вподоби,
Злющо єго він відправив та ще і осьтак лихословив:
Дїду, аби я тебе не застав на опуких насадах,
Нї щоб тепер ти загаявсь, нї знов же туди волочив ся!!
Бо анї берло тобі, анї божий вінок не поміг би.
Бранки не пущу скорійш, аж до старости лїт довікує
В Арґосї, в нашій палатї, від батька і роду далеко.
Йдиж собі геть, не розяруй мене, щоб вернув ся здоровий.
Отщо він рік, а дїдусь налякавсь і приказу послухав;
Мовчки й побрів узбережем невгамно шумячого моря,
Геть ідучи від насадів, та в голос тодї й помолив ся
Фебу могучому, синови красноволосої Лєти:
Вислухай ти срібнолукий, що навкруги Хризи колуєш,
Килю сьвяту стережеш і могучо в Тенедї панує ш,
Смінтею: Скоро хоч раз до вподоби хором твій убрав я,
Скоро хоч раз я й спожожив тобі що найтовстші бедрицї
Кіз та биків, то й менїж се одно уволи ось бажаєє:
Сльози мої покарай на Данайцях стрілами твоїми!
Так говорив молячись, Апольлон же почув і услухав.
Грозен зійшов із вершочків Олїмпу, лютуючи в серцю.
В него був лук на плечах і сайдак доокола затвірний,
Та аж звенїли стрілки за плечима сердитого бога,
Скільки нї рушивсь. Оттак він ішов, мов та ніч наступала.
Потім же сїв від насадів оподаль таї кидав стрілами;
Бренькотом страшним тодї й залунало від срібного лука.
Зразу ще тілько у мулів стріляв та в собак дармоходів,
Але опісля і людем зсилав він закалену стрілку;
І костирі з умерцями горіли невпинно та густо.
Девять так днїв по таборі лїтали сї богові стріли,
А на десятім Ахілль цїле вийско покликав на раду.
Сеж наустила єму білораменна Гера богиня,
Жаль бо їй стало Данайцїв, як бачила страшний їх помір.
Скорож зійшли ся старші таї зібрали ся всї на нараду,
Встав тодї зпосеред них і промовив Ахілль скороногий:
Нинї Атридо, нам, що наблукались доволї, гадаю,
Требаб до дому вертать ся, як хочемо смерти минути;
Аджеж війна вже і помір поспільно нас губить Ахайцїв!
Отже хибаб віщуна чи й якого жреця запитати,
Або й сногаду якого — бо й сон від Зевеса буває —

Най би сказав, задля чого отсе Аполльон так озлобивсь:
Чи за обіт нас карає він, чи за сотенную жертву?
Може бажає він диму із ситих кізлів та ягняток?
Чейже опісля і зволить від нас відвернути погибель.
Так то промовивши сїв він; а зпоміж сидячих підняв ся
Тесторів Кальхас, що був наймудрійший з усїх птахогада.
Знав він докладно усе те, що єсть, що й було і що буде;
В походї під Іліон проводив він ахайским насадам
Тим, що мистець був віщун, осїнений ласкою Феба,
Доброзичливо річ свою зачав він і так ось промовив:
Зевсови милий Ахіллю! велиш ти менї розповісти,
Чом то розлютив ся так Аполльон, далестрілий владика?
Я розповім; але ти обіцяй і менї забожи ся,
Що і словами готов захистити мене і руками.
То бо, я думаю, мужа розсердим такого, що кріпко
Всїми Арґівами править, котрому й Ахайцї послушні.
Вельми бо дужий король, розізлившись на простого кметя;
Бо хоч здаєть ся, що жовч наразї вже у нїм прокипіла,
Все таки він переховує лютість у своїй утробі
І доконає опісля; глядиж, чи мене оборониш.
Зараз єму одвічав і промовив Ахілль скороногий:
Зовсїм відважно розказуй, яке не булоб віщуване!
На Аполльона, любимця Зевеса, котрому, Кальхасе,
Молиш ся й волю єго обявляєш Данайцям сьвятую!
Поки я жив і дивлю ся на сьвіт, то нїхто вже на тебе
Біля опуких насадів важкої руки не підійме,
Зі всїх Данайців нїхто, Аґамемнона хоч би назвав ти,
Що величаєть ся нинї з усїх найможнїйшим у війску.
Отже відважившись тодї і промовив віщун неомильний:
Нї за обіт не карає нас бог, нї за жертву сотенну,
А задля того жреця, що зневажив єго Аґамемнон,
Волї не давши дочцї і богатий відкинувши окуп.
Так за отсе й покарав далестрілий та й ще покарає,
Анї важкої руки не відверне скорійш від помору,
Аж чорноокую доню сердечному батькови звéрнуть
Дармо, без окупу, й докіль до Хризи не вишлють сьвятої
Жертви сотенної; тільки тодї й ублагаємо бога!
Так то промовивши сїв він; а зпомежи них і підняв ся
Лицар Атрида, широкомогучий король Аґамемнон.
Лютий був, серце у нього довкола аж чорне від жовчи,

Злістю наповнилось вельми, а очи мов полумя сяли.
В Кальхаса позір лукавий найперше впялив і промовив:
Лих ворожбите! менї ще нїколи добра не звіщав ти;
Завше від серця-душі ти і рад наворожити лиха.
Гідного слова менї не сказав ти нїколи, нї вдїяв.
Так от і нинї віщуєш мов божую волю Данайцям,
Начеб то й справдї на них далестрілий наводить ту кару,
Ніби за те, що блискучого окупу взять не хотїв я
Замість Хризівни; та вжеж бо я дуже бажаю сю бранку
Взяти до дому; волю́ я її, як саму Клїтемнестру,
Жінку законну мою, бо нїчим вна не гірша від неї.
Але і так я готов відослати її, як се треба.
Сам я волїв би раднїйше, щоб війско жило, нїж погибло.
Тільки сегодняж менї і придбайте ралець, щоб один я
Зпоміж Арґівів не був без дарунку, бо так не годить ся;
Аджеж ви бачите всї, мій ралець дістаєть ся деинде!
Зараз єму відповів і Ахілль, богатир скороногий:
Славою гордий Атриде, зі всїх ти найбільше захланний!
Відкіляж возьмуть для тебе ральця веледушні Ахайцї?
Аджеж громадский який щоб був запас у нас, я не знаю;
Здобич усю, нажаковану з городів, ми спаювали,
Нановож паї відбирати від війска ще більш не годить ся.
Отже ти богови бранку віддай, а опісля Ахайцї
В троє і в четверо ми нагородим, як Зевес колись нам
Трою, варовний і кріпкий той город, здобути поможе.
Тут же єму і король Аґамемнон у відповідь каже:
Нї вже, хоч скільки й удалий єси, боговитий Ахіллю!
Ти не хитри, бо мене не змудруєш ти, нї не намовиш!
Хочеш либонь, подарунок свій маючи, щоби один лиш
Я, та не мавши, сидїв! та щоб бранку віддав я, ти раїш?
Добре, як иньший дарують ралець веледушні Ахайцї,
Розміркувавши як слїд, щоб дарунок для мене був згожий;
А не дарують они, то і сам я прийду, і напавши,
Возьму чи твій, чи Аясів ралець, чи ралець Одиссея,
Тай відведу. Та не рад же і буде, кого навіщу я.
Алеж бо правда, об сїм поговоримо ми ще опісля.
Нинї же чорний насад скотимо на широкеє море,
Вправних гребцїв доберемо, сотенную вложимо жертву
І гарнолицю саму в корабель уведемо Хризівну;
А кораблем хтонебудь зпоміж старших най править на морю,

Чи Ідомен, чи з Аясів котрий, чи Одис боговитий,
Або і ти, найстрашнїйший з усїх лицарюго, Пелїдо.
Дїло сьвятеє сповняючи, йди й умоли стрілобога.
Глянув Ахілль скороногий на него, й озьвірившись каже:
Ох, ти захланнику хитрий, одїтий безстидностю зовсїм!
Як жеж розказів твоїх буде слухати кождий Ахаєць,
Чи на виправу іти, чи на остре із ворогом битись!
Яж не для себе прийшов, щоби ту списоносних Троянців
Все воювати, они против мене нїчого не винні;
Нїколи анї волів, анї коний моїх не займали,
Анї у Фтиї моїй, буйнопашнім краю, людоживнім,
Піль не спустошили, бо поміж нами широкі прослались
Гори, чорнїючі лїсом, і филї ревучого моря.
Але для тебе, безстидний, прийшли ми, тобі угожаєм;
За Менеляйову честь і твою, ти собача личино,
Трою воюємо; сам анї журиш ся ти, анї дбаєш!
Щеж бо і грозиш менї, що у мене заграбиш дарунок
Той, що зароблений тяжко, ахайскі сини дарували.
Рівного твому ральця яб нїколи й не мав, як Ахайцї
Инколи пишноцвитучу трояньску розкинуть оселю.
Завше, хоч більшу і тяжшу трудної війни половину
Руки мої підоймають, то скоро до паю прийдеть ся,
Лучший дарунок тобі все, а я і малим вдоволившись
Впять до насадів іду спочивати, охлявши у битвах.
Нинїж у Фтию піду, бо далеко зноснїйше до дому
Знова на скривлених човнах вернýть ся, нїж думаю, осьде,
Ганьбу від тебе приймивши, тобі й побільшати маєтки.
Зараз єму на одвіт людовладець гукнув Аґамемнон:
Геї же, й біжи, як тебе закортїло! Тобі я не скажу
Ту задля мене остатись; зі мною остануть ся иньші,
Що пошанують мене, а найпаче сам Зевс промислибог.
Ти з королїв всїх, годованців божих, менї найнемильший;
Що хоробрійший єси, то від бога якогось се маєш.
Хочеш, до дому іди з кораблями і з всїм товариством.
Там і царюй Мірмідонцям; про тебе я й справдї не дбаю,
Гнїв твій байдуже менї; а грозить, то погрожу я ось як:
Скоро що Феб Аполльон домагаєсь у мене Хризівни,
Я на своїм кораблї і з своєю таки дружиною
Вишлю її; а до тебе прийду й гарнолицю Бризівну
З намета возьму я сам, твій дарунок, щоб добре ти тямив,

Скілько я можностю висший тебе, і щоб кождий бояв ся
Рівним менї величати себе й заходить ся зі мною.
Так він сказав. Та розлютивсь Пелїд; а лицарскеє серце
В грудях єго волохатих вагати ся стало на двоє:
Або щоб острий та ясний добути свій меч, що при боцї,
І розгромивши всїх стрічних от ту й порубати Атрида,
Або й досаду смирить, вгамувавши озлоблену душу.
Втім, як сю думку іще ворочав він у мислях і в серцю,
І добував величезний свій меч, появилась Атена;
З неба зіслала її білораменна Гера богиня,
Люблячи рівно обох і обом благоволячи в серцю.
Стала в заплїчю, Пелїда імивши за кучері русі,
Тільки єму й уявилась, а другим була невидима.
Зжах ся Ахілль і, назад обернувшись, Паляду Атену
Зараз пізнав; та страшенно яснїли богинині очи;
Летним озвавши ся словом промовив до неї він ось як:
Дочко еґідодержавця Зевеса, за чим ту зявилась?
Чи Аґамемнона хочеш Атрида побачить лукавство?
Отож я й кажу тобі та гадаю, що й сповнить ся теє:
Гнеть через гордість свою та оттут і загубить він душу!
Зараз єму відрекла синьоока богиня Атена:
З неба злетїла я ту вгамувати, чей будеш послушний,
Гнїв твій; післала мене білораменна Гера богиня,
Люблячи рівно обох вас, обом благоволячи в серцю.
Отже покинь ти свій гнїв і меча не торкай ся рукою,
Тільки словами картай, щоб якнебудь зігнати досаду.
Яж обіцяю тобі таї оно і вконаєть ся певно:
Скоро у троє тобі та таких же й блискучих дарунків
Ось заплатять за обиду; вгамуйсь лиш і нам повинуй ся.
Їй на отсе скороногий Ахілль так у відповідь каже:
Бачу, що треба, богине, заховувать заповідь вашу,
Скількиб від гнїву душа не горіла, бо лучше се буде.
Того, хто слуха богів, і они знаї услухають радо!
Рік, і на чересї срібнім затис ваговитую руку
Й зараз свій меч величезний у піхву вігнав і послухав
Слова Атени; она же опять на Олїмп понесла ся
В двори еґіоха Зевса, де й иньші домують богове.
Тут же Пелїд та наново доганними дуже словами
Лаять Атрида зачав, вже нїяк не гамуючи гнїву:
Ти винопою, з обличем собаки та з оленя серцем!

Анї до битви коли з боєвим узброїти ся людом,
Нї на засїдку піти в товаристві хоробрих Ахайців:
Ти не такий то поквапний; ти сього боїш ся як смерти!
Адже ж бо й лекше оно по пирокім обозї ахайскім
Грабить дарунки в того, хто тобі щось противного скаже.
Цар-людоїд ти єси, й над ледачими, видно, панує ш;
То бо, Атриде, ти пакости нинї в останнє накоїв.
Тількиж я й кажу тобі і великим проклятєм клену ся,
Берлом отсим, що уже анї листя нї гіля нїколи
Більше не пустить, як раз свій оземок оставило в горах,
Й не зеленїти ме знова, як з него зелїзо зчімхало
Листє й кору обстругало, а нинї ахайскі синове
Носять в руках, правосудцї, що пильно бережать
Зевса законів; такою присягою нинї клену ся:
Буде колись, за Ахілльом затужать ахайскі синове,
Всї до одного, а сам ти не здужаєш — сердь ся, як хочеш —
Поміч їм дати, колись як від Гектора рук, людогубця,
Гинути будуть ватаги; і душу розшарпаєш в собі
З горя-жури, що Ахайця найлучшого не вшанував ти!
Теє сказавши Пелїда тай берлом шпурнувши об землю,
Цьвяхами скрізь золотими набиваним, сїв собі также.
Супротив сидячи, лютивсь Атрид. Ось тепер то аж Нестор
Золотоустий, привітливий речник Пілїйців, схопив ся.
В него солодша від меду із уст виливала ся мова.
Два поколїня уже миломовного людского роду
Перевели ся, що з ним і родились разом і зростали.
В Пільосї пишнобутнім, а він вже панував се над третим.
Мудро міркуючи сей промовляти зачав ось тай каже:
Пробіг! велике ось горе ахайску навіщує землю!
Веселий стане Приям і Приямові дїти зрадїють;
Втїшать ся вельми Троянцї усї і окріпнуть на духу,
Скоро почують, що ви ось оба зачинаєте распрю,
Ви, що найперші з Данайців єсьте і на радї і в бою.
Будьте послушні, та чей же оба ви молодші від мене.
Лицарям ще й не таким, та від вас хоч куди хоробрійшим,
Був я товариш, а ради моєї они не цурались.
Нї вже таких я не бачив потому і бачить не буду
Лицарів, як Перітой та Дриас полководець.
Та як Каїней та Ексадий та й сам Полїфем боговитий,
Чи як Еґеїв Тезей богатир, з невмираками схожий;

Люди були між людьми, що годує земля, найсильнїйші,
Дуже могучі були, та могучих они й воювали,
Диких розбійників гірских, котрі до ноги всї погибли.
Був я товариш і їм — то бувало і Пільос покинув,
Землю стороньску геть-геть оставляючи; скоро запросять,
З ними ішов воювати і сам. Оттаких то нїхто вже
З люду, що нинї виводить земля, побідити не зміг би;
Радуж мою уважали й они і були все послушні.
Отже і ви повинуйтесь, бо ради послухати лучше.
Ти, хоч могучий єси, не займай у Пелїда Хризівни,
Годї займати ралець, що єму й дарували Ахайцї.
Ти же, Ахіллю, вгамуйсь і не сьмій лихословить крілеви
Лайкою, чести бо тої, що він, не доскочив ще жаден
Кріль берлоносець, хоч Зевс прославив до тепер не одного.
Ти хоробрійший, бо мати богиня тебе породила;
Всеж таки він вельможнїйший і старший оттут над усїми.
Ти же, Атриде, і сам погамуй ся від гнїву, се я вже
Прошу тебе, тай Ахіллеви вибач за гнїв ти, бо він же
Всїм нам Ахайцям найкріпша у лютому бою застава.
Зараз єму відвічав і промовив кріпкий Аґамемнон:
Справдї доладне все теє, що ти ось, дїдусю, говориш.
Алеж бо сей чоловік перевисшити хоче всїх иньших,
Всїм верховодити хоче й оттут старшувать над усїми;
Приказ давати усїм, а я слухать єго не гадаю.
Вжеж, що хоробрим єго учинить сподобили богове,
То ізза того єму і позволено править зухвальства?
Річ же єго перебивши, Ахілль боговитий промовив:
Трусом по правдї мене та ледачим тодїб і назвали,
Скороб у всякім я дїлї і слові тобі піддавав ся.
Иньшим ти верховоди і старшуй, а менї не приказуй
Більше нїколи, бо й я не послухаю більше тебе вже.
Ще одно скажу, та се затверди собі в памяти добре:
Бить ся з оружєм в руцї задля бранки не буду нїколи
Анї з тобою, нї з иньшим яким; відбирайте, що дали;
З иньших же статків, що єсть біля чорного мого насаду,
З тих нїчогісїнько ти против волї моєї не рушиш;
Або, як хочеш, поваж ся, нехай би й отсї подивились,
Як то та чорная кров по спису запосочить ся з тебе!
Так посварившись і налихословивши різько той тому,
Встали оба і розрушили збір у насадів ахайских.

По тій колотнечі відсилає Аґамемнон Хризівну і відбирає Ахілльови Бризівну. Ахілль, тим розярений, забираєсь з Мірмідонами до свого табору і там осторонь від війска ахайского жде, поки Аґамемнон єго не перепросить. Міжтим Зевес зсилає на просьбу Тетиди на війско ахайске одно лихо за другим; вправдї також Ахайцї побіджають деколи Троян, але по більшій части виходять Трояни побідно, они проганяють ворогів аж гень на кораблї. — Коли таке лихо склалось, просить Ахілля єго побратим Патрокль, щоб єму призволив надїти єго збрую і вирушити з Мірмідонами на поміч Ахайцям. Ахілль вволяє волю Патроклеви; аж коли Трояни убили Патрокля і здерли з него чудову збрую, розярений Ахілль дістав від Гефайста нову збрую за просьбою матери і вирушив против Троян, щоб пімстити смерть побратима. Тут бє ся хоробро, розбиває ворогів, убиває начального вожда трояньского Гектора, найстаршого сина Прияма, і ще на трупі мстить ся жорстоко за смерть Патрокля. — Опісля приходить до Ахілля старенький Приям з великим окупом, щоб викупити погибшого сина; Ахілль даєсь умолити, видає трупа Гекторового, а похоронами Патрокля і Гектора кінчить ся цїла ся величава епопея, зложена з 24 пісень, в котрій звеличані події 51 послїдних днїв десятого року облоги Трої.

Після теперішнього укладу Іліяда дасть ся поділити на отсї що важнїйші части:

Часть I.: Причина спору між Ахіллом а Аґамемноном, п. 1.

Часть II.: Боротьба між Ахайцями а Троянами, п. 2—22. (Опис 1. битви: п. 2—7; опис 2. битви: п. 8—10; опис 3. битви: п. 11—18; опис 4. битви: п. 19—22.)

Часть III.: Похорони, п. 22—24. (Похорони Патрокля, п. 23; похорони Гектора, п. 24).

Сї події лицарскі переплїтані мистерно порівнанями і описами природи та прикмет людий, їх внутрішньої вдачі, прастарих звичаїв; а вжеж до найкрасших епізодів зачисляєсь пращанє Гектора з Андромахою в пісні шестій.

Цїла епопея обіймає яких 16.000 стихів, самих гексаметрів.

---

2. Гомерової Одиссеї пісня шеста

Переклад Петра Байди-Нїщиньского.

Так от в кущах спочивав неборак Одиссей богорівний,
Сном та трудами здоланий. Богиня Атена тимчасом
В город пішла Феакийців, у землю народа чужого,
Що проживали колись то давно в Гіперії широкій,
В близькім сусїдстві з Кікльопами, людом жорстоким і диким.
Сї їх раз-враз ображали, бо були далеко сильнїйші.
От задля сього відсїль Навзитой богорівний їх вивів
Таї посадив у Схерії, далеко від перших сусїдів;
Город построїв, стїною обвівши, настроїв будинків,
Храмів богам, і усїм задля оранки землю відміряв.
Та вже тепер він, лїтами здоланий пішов до Аіду,
І Алькіної над Феаками правив, владика розумний.
От, у його то палати пішла синьоока Атена,
Певний змисливши у серцю своїм повороть Одиссею.
Прямо пішла она в тую сьвітлицю, в котрій спочивала
Гарна царівна, красою своєю на богів похожа,
Себ Навзикая, дочка Алькіноя славетного вельми.
Спали з царівною теж дві подруги, мов Граціï гарні,
Біля дверий на порозї, а двері як злото блищали;
Тихо-тихенько она підступила до ліжка царівни,
Та в головах зупинившись, промовила слово до неї,
Постать принявши й обличе дочки мореходця Диманта;
Була она їй ровесниця й з нею давно вже дружила.
От у такому обличї Атена сказала царівнї:
На що тебе, Навзикаїо, такую недбалу, нехарну
Мати на сьвіт породила? Не дбаєш ти зовсїм на пишне
Біле, лежить оно брудне, непране; а от і весїлля
Вже недалеко, коли і сама зодягнуть ся чепурно
Мусиш, і дати вдягнутись своїм поїзжанам; одежа
Добра почету дає, таї родителям радість від того.
Встань же, ходїмо на річку; лиш тілько заїметь ся зірниця,
Піду з тобою і я — та поможу скорїйше попрати,
Бо вже недовго прийдеть ся тобі дївувать, Навзикаїо.
Вжеж пак до тебе отсе присилають ся за рушниками
Самі найлучші з отсеї землї, де й сама ти родилась.
Встань же, піди до отця й попроси, щоб раненько-раненько
Мулів у віз запрягти приказав, щоб могла ти повезти

Білє й одежу свою та і иньшії хусти на річку;
Таї задля тебе таки оно лучше поїхать, нїж пішки
Йти, бо до річки від города нашого дуже далеко.
Так от, сказавши, пішла синьоока богиня Атена
Знов на Олїмп, де, як кажуть, господа богів нерухома;
Де анї вітри не віють, нїколи й дощу не буває,
Та і зима не приходить, де тілько лиш лїто та лїто;
В небі нї тучі не ходять, нї хмари, а все оно ясне.
Тамто блаженнії боги ввесь вік свій проводять щасливо.
І от туди то й пішла синьоока, напутивши сонну.
Скоро на небі зірниця зійшла бучнотронна й збудила
Гарну як квіт Навзикаю, і та, здивовавши ся снови,
Зараз пішла до палати родителям сон розказати,
Батькови милому й неньці, котрі вже давно повставали.
Мати з своїми челядками біля кабиці сидїла
Й вовну сукала червону; отцяж на порозї зустріла,
Йшов він до славних дорадників своїх на раннюю раду,
З вечера ще, бач, туди запросили його Феакийцї.
От, підступивши близенько до батька, Навзика сказала:
Таточку любий! Просилаб тебе, чи не можнаб просторий
Віз нарядити на добрих колесах, щоби ним на річку
Білє попрать відвезти, що лежить там у мене кальнеє;
Та і самому тобі таки лучше сидїти на радї
Серед громади почесної в чистій сорочцї й одежі.
В пишних палатах твоїх пять синів виростають у тебе;
Два з них жонаті, а три, молоді хоч, так теж на порі вже;
Хочеть ся й їм молодим на веселих бувать вечерницях
В чистій одежі, а се все спорудить одна я повинна.
Так говорила она; об весїлюж сказать повстидалась
Батькови свому; та він догадав ся вже сам і промовив:
Я не жалїю нїчого для тебе, нї воза, нї мулів;
Гайда їзжай! от раби тобі зараз налагодять віз той
Гарний на добрих колесах, просторий, широкий й високий.
Так от сказавши, він зараз приказ дав рабам своїм вірним.
Миттю раби підмастили просторий на добрих колесах
Віз, а потім привели й запрягли пару мулів у дишло.
Винесла білє своє молода королївна з сьвітлицї
Та й поскладала гарненько усе на обтесаний віз той.
Матиж у кошик дорожний наклала всїлякої їжи,
Хлїба й до хлїба, а пити — налила вина у козиний

Міх; Навзикая тимчасом вже вийшла таї сїла на возї;
Потім дала в золотому пуздерку пахучого масла,
Щоб то, скупавши ся, доня з подругами ним намастилась.
Взяла у руки батіг королївна і віжки блискучі,
Ляснула тим батогом понад мулами, й ті стрепенувшись,
Прудко побігли й повезли і білє й саму королївну.
Та не одну — поспішали за нею слїдком і подруги.
От незабаром они і до бистрої річки достались,
Де городянки раз-враз прали хусти, і де протїкало
Стілько води, що настарчилоб бруднє все перепрати.
Там они стали, приїхавши, й випрягли мулів із воза
Та і пустили їх берегом пасти ся на комаиицю
Мягку й солодку; саміж поздіймали руками із воза
Білє і хусти та все позносивши у темную воду,
Стали у ямах топтать проворнїйше одна від другої.
Потім, як всю кальнину ту попрали й переполоскали,
Рядом усе простелили здовж річки на жовтім пісочку
Там, де найбільше вода раз-у-раз камінцї обмивала.
Далї, скупавшись гарненько й натерши ся маслом пахучим,
Сїли на мягкій муравї над самою річкою снїдать,
Та дожидались, щоб хусти від вітру й на сонцї просохли.
Після снїдання, коли і сама і подруги наїлись,
Грати в мяча почали, поскидавши завúвала з себе,
А Навзикая сьпівать зачала і пішла погуляти.
Як от Дияна з гори стрілоносная сходить в долину,
Чи по Тайґетї широкому чи Еримантї полює
Диких оттих кабанів та плохих скороногих оленїв,
А біля неї кругом дочки Зевса еґідодержавця
Бавлять ся німфи-панянки — Лятонаж втїшаєть ся дуже,
Що поміж ними дочка головою і чолом найвиспа,
Й легко її розпізнати, хоч німфи усї дуже гарні,
Так між подругами своїми там видавалась Навзика.
Сеж, як вже треба було їм до дому назад повертати,
Й мулів они запрягли й поскладали всї хусти на возї,
Иньше знов вигадала синьоока богиня Атена,
Щоб Одиссей ось прокинувсь та дївчину гарну побачив,
Що показалаб йому ту дорогу у город Феаків.
Мяч королївна взяла та і кинула ним на подругу,
Та не попала, мячаж геть закинула в воду далеко;
Скрикнули гучно всї разом, а тут Одиссей і прокинувсь,

Сїв на листві та почав розважать собі в мислях і в серцю:
Ох, менї горе! у землю яких отсе смертних зайшов я?
Може сї люди жорстокі та дикі і правди не знають,
Може й прихильні, гостинні і серце в них богобоязне?
Сеж, пак, здаєть ся, почувсь менї голос тоненький, дївочий,
Німф молодих, що живуть по кущах, та по горах високих
Та у водї по глибоких ріках, і в дубровах зелених,
Чи, може, справдї отсе я добивсь до людий таки справжних?
Ке-лиш устану, розвідаю сам, роздивлю ся, побачу!
Так от сказавши і виповз з кущів Одиссей богорівний.
Кинулись в ростїч дївчата, куди як попали, над річку,
Тілько зосталась одна Алькіноя дочка; їй Атена
Сьмілість у душу вложила і страх геть прогнала з суставів;
Стала она супротив Одиссея, а той собі думав:
Чи то просить отсю дївчину гарну, обнявши колїна,
Чи таки оддалеки та ласкаво й словами мягкими?
Требаж просить, щоб одежу дала, показалаб і город.
Так він собі розважав і домислившсь, що лучше від всього
Оддалеки попросити ласкаво й словами мягкими,
Щоб, як колїна її обійме, не розсердилась панна.
Зараз узяв тай сказав їй ласкавеє й хитреє слово:
Змилуй ся, пані! богиня яка ти єси, чи то смертна?
Як-що богиня єси з тих, що небом широким владїють,
То до Дияни хибань, до дочки лиш великого Зевса,
Мушу по виду, по росту й по стану тебе прирівняти;
А як-що ти хто із смертних, що все на землї проживають,
Тричі блаженні у тебе отець і шановная мати,
Тричі блаженні й брати твої; дуже десь мабуть їх серце
Завше утїхи та радощів повне таки через тебе,
Як они бачуть, що йде у танок така гарная квітка.
А від усїх буде долею найщасливійший своєю
Той, хто тебе у свій дім поведе та з богатим посагом.
Я ще нїколи такого між смертними й в вічи не бачив
Нї чоловіка нї жінки; з повагою дивлюсь на тебе!
Тільки колись то в Дельосї таку в Аполльоновім храмі
З фінїка виросшу бачить прийшло ся струнькую галузку;
Бо я ходив і туди, і за мною багато народу
Йшло по дорозї отсїй, де прийшлось менї бід натерпіть ся;
От саме так, і галузку ввидавши отсю, дивовавсь я
Довго, бо з землї нїде таке дерево не виростало,

Як і тепер — от дивлюсь я на тебе й від страху не сьмію,
Щоб то колїна обняти твої, моєж горе велике.
Вчора, в дванайцять аж днїв, я від темного збавив ся моря:
Страшнії филї носили мене та бурхливі буруни,
Як я поплив із Оґіґії; сеж мене знов якийсь демон
Кинув сюди, щоб і ту натерпіти ся горя; як бачу,
Сьому не буде кінця, менї боги іще щось готують.
Змилуй сяж панно, тебе менї першу прийшло ся зустріти
Після того, як бідй перенїс я богато та горя;
Більше нїкого з людий, що живуть в сїй землї, я не бачив.
Город менї покажи тай одежину дай одягнутись,
Може ряднину яку, сюди йдучи, з собою принесла.
Най тобі боги пошлють усе теє, чого ти бажаєш.
От Навзикая йому білорука на сеє сказала:
Гостю! на злого або божевільного ти не похожий,
Щастє й богатство людям сам Зевес роздає олїмпійский,
Добрим і злим, одинаково кождому, як кому схоче;
Дав він отсе й тобі, і ти повинен усе перенести.
Отже тепер, як прийшов ти в наш город і в нашую землю,
Ти нї в одежі не мати меш нужди, нї в чімнебудь иньшім,
Що тільки треба подати такому, як ти, бідоласї.
Город тобі покажу і іменння народу відкрию:
Городом сїм і сїєю землею Феаки владїють;
Яж єсьм дочка їх царя, Алькіноя, зичливого завше;
Ним і Феаки усї мають силу і в славі витають.
Сеє сказавши, на гарних товаришок своїх гукнула:
Стійте лиш, любі подруги! Куди, чоловіка ввидавши,
Ви біжите? Може думка у вас, що він єсть який злодїй?
Нї, не таківский отсей чоловік тай нїколи не буде,
Щоб хто лукавий забрав ся у землю людий феакийских
Нас плюндрувать, бо шановні ми дуже у богів безсмертних;
Тай живемо ми далеко-далеко від всїх серед моря,
І не вчащає до нас сюди смертний нїякий нїколи.
Сей бідолаха тиняєть ся й тут опинивсь ненароком;
Треба йому помогти, бо всї странники та неімущі,
Всї од Зевеса бувають; а всяке даяніє — благо!
Дайтеж йому, ви подруги, чого попоїсти і випить;
В річцї най вмиє ся він, де найлучший від вітру затишок.
Так говорила она, і подруги назад повернулись.
От, повели Одиссея к водї, й посадили в затишку,

Як Навзикая, дочка Алькіноя царя, повелїла.
Дали йому простирало, хитон, положили й одежу,
Ще й в золотому пуздерку дали і пахучого масла;
Потім казали до річки піти та скупати ся в гірлах.
А Одиссей богорівний почав обмивати на собі
Мул, що і спину йому покривав і широкії плечі;
Твань з голови сполоскав, що наїзла з безплодного моря.
Потім обмившись гарненько і маслом себе намастивши,
Став одягати одежу, що гарна царівна прислала.
Тут його Зевса дочка, синьоока Атена, зробила
Вищим на вид і гладчійшим і кудри густії на плечі
Позавивавши йому поспускала, мов цьвіт гіяцинту.
Так от як золото сріблом красить й вимережує штучно
Майстер мастак, що навчив ся в Гефайста й Палляди Атени
Штукам усяким і гарнії дуже роботи майструє,
Так Одиссея Атена красою цїлого здобила.
От, і пішов він на берег до моря тай сїв на пісочку;
Вельми красою він сяв, задивилась на нього царівна.
Трохи же згодом сказала подругам своїм молоденьким:
Слухайте, що я вам скажу, мої білорукі подруги!
Нї, не без волї безсмертних богів, що Олїмпом владїють,
Сей чоловік от приходить до нас, богорівних Феаків;
Спершу менї показав ся він простим собі чоловіком,
Нинїж у богів вдаєть ся, що небом владїють широким.
О, як би от і менї та попавсь такий суджений милий,
Щоб тут і жив, щоб тут таки схотїв і по вік зоставать ся.
Ну, поки що — йому дайте, подруженьки, їсти і пити!
Так говорила она — і послухали слóва подруги,
Зараз пішли й Одиссеєви їсти і пити принесли.
Хижо почав уплїтать неборак Одиссей богорівний
Страву і пити, бо їжи давно вже не бачив і в вічи.
А Навзикая пригожа тимчасом задумала иньше.
Хусти згорнувши усї, поскладала на гарному возї,
Міцнокопитих мулів запрягла і сама потім сїла,
Та, обернувши ся до Одиссея, сказала ласкаво:
Встань тепер, гостю! у город ходїм; я тебе запроваджу
Аж до господи отця мого, де зустрінеш і побачиш
Самих що єсть найзнатнїйших і самих найкрасших Феаків.
Тільки, бач, от що зробім — тиж, здаєть ся менї не без глузду —:
Поки ми будем лугами широкими йти та ланами,

Ти, милий гостю наш, і ви подруженьки, рядом за возом
Йдіте скоренько, а я попереду на возї поїду.
Ми незабаром достанем ся в город; вкруг нього високі
Башти стоять, а по сей і по той бік затишная пристань.
Вузка дорога тудою; загнутії човни щоглисті
Геть запрудили її, бо над кождим човном є й повітка;
Там і майдан Феакийців, увесь брукований камінєм,
Винятим з моря й добутим з землї, там і храм Позейдона
Гарний, високий; поскладані там корабельнії снасти.
І паруси і канати і там же витесують весла.
Бо Феакийці нї луків не знають, на стріли не дбають;
Їм тількиб човна прудкії та щогли на човнах та весла.
Сим всїм пишаючись, геть по безкраїому морю вганяють.
Від поговору людий сїх я й хочу сховатись, щоб потім
Не насьміявсь хтонебудь, а багато з них є язикатих.
Гостю! глядиж не забудь отсих слів моїх, щоб найскорійше
Провід від мого отця ти дістав і діждавсь повороту.
Біля дороги найдеш ти діброву Атени зелену
З чорних високих топіль, і криниця в нїй є і левада;
То бач, держава є мого вітця і цвитучая нива,
Стільки від города, скільки, як крикнуть, луна досягає.
Йдиж от у тую діброву, сюди й дожидай ся, аж поки
Ми не приїдем у город, до дому отця не прибудем.
А як собі розміркуєш, що вже ми достались до дому,
Зараз у город іди Феакийців, іди і розпитуйсь,
Де ото двір і палата є мого отця Алькіноя.
Та його легко пізнати; до него дорогу покаже
Й хлопчик маленький; нїхто, бач, з усїх Феакийців не має
Гарного дому такого, як батька мого Алькіноя.
В двір увійшовши, ти маєш комори й челяднії хати,
Потім скоренько пройди і передню сьвітлицю, то й стрінеш
Неньку шановну. Сидить она біля кабиці із жаром,
Та, до стовпа притулившись, тонкую, що любо й дивитись,
Вовну червону сукає, а ззаду сидять покоївки.
Там же таки при кабиці, стоїть і стілець панотцевий,
Де Алькіной раз-у-раз, немов Бог той, винце попиває.
От і минувши його, обійми ти руками колїна
Неньки моєї, щоб день повороту, на втїху і радість,
Як найскорійше побачив, а ти відсїля далеченько.
Як-що ласкаво она тебе прийме і буде прихильна,

Мати меш певну надїю — і рідних своїх привитати
І у палати високі та в рідною землю вернутись.
Так от сказавши она батогом понад мулами знову
Ляснула, й ті за собою далеко покинули річку.
Мули собі підтюпцем тупотїли ногами об землю,
А Навзикая віжками їх здержує, щоби за нею
Піші могли поспішать, Одиссей і єї всї подруги.
Сонце спочило й они у сьвящену діброву Атени
Славную вїіхали, де Одиссей і зостав ся чекати.
Сїв тай почав так молитись дочцї Олїмпійця Зевеса:
Вислухай, дочко Зевеса еґідодержавця, молитву!
Сей раз бодай ще почуй, коли перш мене чуть не хотїла,
Як потопав я, як гнав мене славний землї потруситель.
Дай же, щоб були Феаки прихильні до мене й ласкаві!
Так він моливсь, і почула молитву Палляда Атена;
Тїльки йому не являлась, бо дуже бояла ся дядька.
Сей же сердитий раз-враз ремствував на Одиссея
Богоподобного, поки він в землю свою не вернув ся.

Одиссей, вибираючись під Трою, лишив свого сина Телємаха ще немовлятем. Міжтим проминуло десять лїт облоги трояньскої; по нїй других десять лїт блуканини Одиссеєвої, а Телємах виріс вправдї на статного королевича, але нїяк не міг собі ради дати з людом, що через двайцятилїтню неприсутність володаря вже вельми був розухвалив ся, анї з молодими вельможами їтакийскими і з иньших сусїдних островів, що безнастанно наставали на матїр Пенельопу, щоб она одружилась з котрим з них та щоби таким способом привернути вже раз давний лад в королївстві. Але як Пенельопа вірна подруга Одиссея, уміла удержувати своїх женихів в зводливій надії, так знов Телємах побивав ся невспупщо, щоб удержати лад між женихами і між народом. За порадою свого невідступного дорадника і учителя Ментора вибираєсь Телємах до знатнїйших верховодців виправи трояньскої, що вже давно вернули домів, щоб розвідатись дещо про свого батька. Був він між иньшим у Нестора в Пільосї, був у Менеляя в Спартї, але анї один анї другий не уміли йому сказати нїчого певного про Одиссея.

Ся подорож Телємаха описана в пісньах 1—4. і се творить першу часть епопеї.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА АН УРСР № И- 34405
Львівська філія бібліотеки АН-УРСР
920

В другій части (п. 5—12) описує ся, як Одиссей блукає по ріжних морях і краях, як він бореться з ріжними людоїдами і демонами, аж поки не добив ся на остров Феаків Схерию (нинїшний остров Корфу); їх король Алькіней приняв Одиссея за принукою Атени, що то Одиссеєм раз-враз піклувалась, дуже щиро, угостював єго після законів божих і людских, наостанку вирядив прилюдно і відправив домів з подарунками. — Побіч сеї щасливої пригоди замітним є ще семилїтний побут Одиссея на острові Оґіґії, бо німфа Калїпсо хотїла його очарувати, обіцювала йому навіть безсмертність, колиб тілько з нею одружив ся. Але жадна сила, хоч би надлюдска, не здужала зломити зелїзної волї Одиссея, і він рішив ся покинути сей зачарований остров. — Тепер вже і боги умилосердились над ним і на своїй нараді, на котрій не був неумолимий ворог Одиссея Позейдон, ухвалили помагати многострадальному бурлаці та післати до Калїпси свого посла Гермеса, щоб велїв німфі висвободити Одиссея. Набідував жеж ся він і нагорював та зазнав ріжних пригод серед тої подорожи аж до приїзду на Схерию; та ще і опісля доскуляв йому Позейдон і мстив ся зате, що забив його сина, Кікльопа Поліфема.

В третій части (п. 13—19) стрічаєсь Одиссей зі своїм сином Телємахом; они причалюють наостанку до своєї дорогої Ітаки і забирають ся прогнати женихів Пенельопи.

В четвертій части (п. 20—24) описані заходи батька і сина, щоб повернути давний лад дома і в державі та втихомирити збунтованих вельмож; се удає ся їм з підмогою Палляди Атени, ласкавої покровительки їх дому і роду.

Сї всї події розложені на сорок днїв, а ціла епопея обіймає яких 11.000 стихів, також самих гексаметрів, як в Ілїяді. Але як Ілїяда націхована більше лицарским завзятєм і жорстокими подекуда боями, так знов Одиссея визначуєсь ніжностю, дотепом і знанєм тайн серця людского. Пречудно описані тут картини природи і сьвіт підземний, повплїтані гарні сцени з житя прастарих людий, а їх самих з їх житєм і бутєм відмальовано так гарно і так живо, що нераз не хочесь вірити, що се поема з так дуже а дуже давних часів. А хоч годї рішучо сказати, котрий образ найкрасший, бо всї однаково красні, так всеж стріча в Навзикою разом з гостиною у Феаків і привіт рідної землї належать до найгарнїйших.

II. ЕПОС ЛИЦАРСКИЙ.

3. Пісня о полку Ігоревім

Пересьпів Михайла Максимовича.

ЧАСТИНА ПЕРША.

ПОХІД НА ПОЛОВЦІВ.

1. Засьпів.

Чи не добреб було, братя,
Нам про Ігоря війну
Засьпівать жалібну пісню,
Як сьпівали в старину!
А почати ся тій пісні
По сьоголїтних дїлах,
Не по замислах високих,
Як Боян тоїй починав.
Боян віщий, було, схоче
Кому пісню засьпівать,
Зараз думкою про древу
Починає він лїтать;
Біжить вовком-сїроманцем
По горах і по долах,
Орлом сизим пролїтає
В піднебесних облаках.
А як речи годів давних
Про незгоди споминав,
То на стадо лебедине
Десять соколів пускав.
А як тільки котрий сокіл
К тому стаду долїтав,
Про старого Ярослава
Лебедь пісню починав;
Та про хороброго Мстислава,
Що Ределю поборов
І його перед касожским
Буйним війском заколов —
То про красного Романа.

Та той, братя, наш Боян
То не десять він соколів
Не на лебедїв пускав,
А свої лїтучі персти
Він на струни накладав;
І живії струни славу
Самі грали тим князям.

Нутеж, братя, жалібную
Нашу пісню почнемо
Від Владиміра старого
Та до Ігоря сього,
Що своїм завзятєм сильним
Кріпкодушний ум вхопив
І його як меч булатний
Сьмілим серцем наостриВ;
І сповнившись духом ратним
Військо храбреє навів,
За сьвятую руску землю
Та на землю Половців.

2. Затьмінє сонця.

От поглянув Ігор на яснеє сонце,
А сонце змінилось;
І тьмою відразу усе його військо
Як нічю покрилось.
І каже дружинї безстрашний князь Ігор:
„О братя й дружино!
Всеж лучше нам в полї порубаним бути,
Ніж стати в полону;
Тож сядьмо на конї та побачим, братя,
Ми синього Дону!“
Запала в ум князю відвідати Дону
Велика охота;
І божеє знамя йому заступила
Сердешна скорбота.
„Хочу, каже, з вами в половецкім полї
Копє ізломити!

Там голову хочу свою положити
Або сим шоломом із Дону напитись!“

О Бояне, соловію,
Давної години!
Колиб ти защебетав був
Про отсї дружини —
Колиб ти ізвив був славу
Вкруг сеї години —
Розливав ся соловейком
По думчому древу —
Колиб лїтав орлом сизим
По синьому небу —
Скакав вовком-сїроманцем
По дальному степу —
По Трояновій дорозї
В гори, в доли мчав ся!
Ти повинен би сьпівати
Ігореви пісню:
То не буря в степ широкий
Соколів промчала,
То на Дон великий тягне
Чорних галок хмара!

3. Прихід Всеволода з Курска.

Чи не так сьпівати лучше,
О Велесів славний внуче:
Іржуть конї за Сулою,
А в Києві звенить слава;
Трублять труби над Десною,
У Путивлї стоять стяги.
А князь Ігор над Осколом
Брата-друга дожидає.
Іде Буй-Тур Всеволод-князь
І словами промовляє:
„Один брат менї ти рідний,
Один сьвіт менї ти сьвітлий,
Ігор милий! ми з тобою
Сьвятославичі обоє!
Сїдлай, брате, свої конї;
А мої тобі готові,
Бо ще в Курску осїдлані.
Для тебе й мої Куряни
Люди добрі повдавались:
Під трубами сповивались,
У шоломах колихались,
Кінцем копя годовались;
Всї дороги ізходили,
Всї яруги оглядїли;
Тугі луки натягнули;
Повні тули розімкнули,

Добрі шаблї наострили;
А самі як вовки сїрі
Скачуть в полї, щоб дістати
Собі чести, князю слави!“

4. Грізна ніч

В той час Ігор князь у стре-
Золотий ступає [мен
І по чистому він полю
Їде — проїзжає.
Ясне сонце йому тьмою
Там путь заступало,
А тут темна ніч грозою
Йому застогнала.
Пробудилась сонна птиця,
Зьвірє поквиляє —
От і Див уже над древом
Вие тай гукає —
То землї він половецкій
Звістку посилає:
К Волзї, к Кулї, на Поморє,
В Сурож, в Корсунь сла-
І тобі Тьмутороканьский [вний,
Ідоле поганий!
Біжать к Дону небитими
Половцї шляхами —
Кричать гарби як лебедї,
Летячи степами.
Ігор князь на Дон великий
З війском поспішає,
А його біди вже птиця
В лозах доглядає.
Вовки сїрі по яругах
Грози вижидають,
Орли клекотом на кости
Зьвірє закликають;
На щити червоні брешуть
Лисицї по полю.
О сьвятая руска земле,
Ти вже за горою!
Довго-довго ніч темнїє,
Зоря-сьвіт не мріє;
Поля степи половецкі
Густий туман криє;
Соловйів не чутно, галич
Говір підоймає.
Руске війско по широким
Полям поспішає,
Їх червоними щитами
Перегорожає —
Собі чести, князю слави
Оно добуває.

5. Побіда над Половцями.

Они в пятницю у ранцї
Половців спіткали,
І поганії полки їх
Побили, стоптали;
І розсипавшись стрілами
По чистому полю,
Дївчат гарних половецкіх
Помчали з собою.
З ними золото і сріблo,
Парчі злотоглаві,
Оксамити дорогії
До себе забрали;
А саквами, опанчами,
Кожухами тими
І всїм добром, що погані
Половцї носили,

По болотах і грязюках
Мости помостили.
А червоне тєє знамя,
Біле хоругвище,
І червону пишну чілку
І срібне ратище
Сьвятославичу вручали,
Єго привитали.
Вже Олега гнїздо сьміле
У полї спочило,
Бо далеко на чужину
Оно залетїло!
Не в обидуж було оно
На сьвіт породилось,
Нї соколу, нї кречету
Оно не корилось,
Анї тобі, ворон чорний,
Половчин позорний!
Ґза поганий сїрим вовком
Біжить — поспішає,
Кончак вражий йому к Дону
Слїди прокладає.

6. Битва суботня.

А на другий день в суботу
Як стало свитати,
Почала зоря крівава
На небі палати;
А від моря чорні хмари
Ідуть-вихожають,
На чотири ясні сонця
Они надвигають;
А в них синї блискавиці
Дрожать і блискають.
Ой, там бути, там греміти
Великому грому,
Там іти дощу стрілами
З великого Дону!
На тій річці на Каялї
Копям поломать ся,
Об шоломи половецкі
Шаблям позбивать ся!
От стрибогові унуки,
Вітри з моря віють
І на Ігореве війско
Все стрілами сїють.
Земля стогне, течуть шумно
Річки засмучені;
Вєть ся пил понад полями,
Лепечуть знамена.
Тож від Дону і від моря
Враги надвигають;
І вже наше хробре війско
Кругом обступають.
Криком-гуком вражі дїти
Все поле покрили;
Ми червоними щитами
Перегородили.

Яр-Тур Всеволоде,
Наш удалий княже!
Насамперед стоїш в битві
І на війско враже
Прискаєш стрілами
І гремиш мечами
Об оварскії шоломи
Половців поганих.
Там, де Тур проскаче
Половецким полем,
Своїм блискаючи ясним
Золотим шоломом —
Там лежать рядами
Голови погані,
І шоломи порубані
Острими мечами.
Яр-Туру не страшні

Нїякії рани,
Бо весь сьвіт віп забуває,
Як до бою стане;
Забуває почесть,
Свій рожай удалий,
Золотий престол отцївский
І Чегринів славний;
І княгиню гарну,
Глібівну кохану,
Її любий милий звичай
І добрий обичай.

7. Дума о війнах Олегових.

Ой були віки Трояна,
Літа Ярослава;
Були війни і Олега,
Сина Сьвятослава.
Той Олег мечем ковав нам
Незгоди та свари;
Руску землю засївав віп
Острими стрілами.
В золотий стремен ступає
У Тьмуторокані;
І великий Всеволод князь
Слухав дзвін той давний,
А єго син Володимир
Добре було дбає,
Що в Чернигові по всяк день
Уши затикає.
А Бориса молодого,
Сина Вячеслава,
Із Олегом на суд смертний
Вела туди слава,
І зелений єму килим
В Канині послала.
Ярополк взяв отця свого
З тоїже канини
Між угорских іноходців,
В Київ до Софії.
О, тоді, як був Олег той
Горнславич лютий,
Засївались і врожались
Незгоди та смути:
Вжитки внука Дажбогова
Марне пропадали,
У князьских незгодах люди
Житє коротали.
Тоді рідко в полях руских
Пахарі гукали;
Часто, трупом дїлячи ся,
Вóрони кричали;
Та стадами чорна галич
По полях лїтала,
І збираючись на добич
Говір підіймала.
Так було в ті війни люті,
В ті битви кровавї;
Но такої битви злої
Іще не чували.

8. Битва на Каялї.

Ой із ранку до вечера,
З вечера до ранку,
То не хмари громовії
Гремлять без устанку.
Гремлять шаблї об шоломи,
Летять, свистять стрілы,
Та трещать булатні копя
В далекій чужинї,

У тій дикій половецкій
Безлюдній пустині.
Чорна ріля копитами
Була ізорана,
А засіяна кістками,
Кровю поливана;
Уродилаж она Руси
Тугу й горюванє.
Що шумить там, що звенить
Рано на свитаню? [там
То князь Ігор полем скаче,
Полки завертає,
Бо за братом Всеволодом
Серце завмирає.
Бились день і другий бились;
На третїй, в неділю
Впали Ігореві стяги
В обідню годину.
Там на березі кровавім
Бистрої Каяли
Розлучили ся два братя
І в неволі стали,
І кровавого вина там
Уже не достало.
Там то рускії дружини
Весїлє кінчили
І сватів своїх впоїли
І полягли самі;
Ой, лягли за руску землю
Они головами.
Жалкуючи в чистім полї
Трава повалилась,
І деревє аж на землю
З туги похилилось.

ЧАСТИНА ДРУГА.

ІГОР В ПОЛОНІ ПОЛОВЕЦКІМ.

9. Плач півця о Руси.

І вже, братя, невесела
Настала година;
Уже нашу славну силу
Пустиня покрила.
В силах внука Дажбогова
Уздвиглась обида
І на землю Троянову
Дївою ступила;
І сплеснула она крилєм
Як лебідка біла,
Там по синьому по морю
Край тихого Дону.
Пробудило ся приволє
Років стародавних,
Та в князїв уже пропала
Вражда на поганих.
„Се моє і то моє єсть“
Каже брат до брата,
За малу реч великую
Почали казати.
І самі на себе стали
Незгоду ковати,
А вороги з побідою
На Русь набігали,
З усїх сторон руску землю
Они руйнували.
О, далеко залетїв ти,
Наш ясний соколе,
За птахами гонячи ся
На синєє море!
І вже Ігоревой рати
З мертвих не підняти!

Знов Кончак і Ґза поганий
З криком поскакали
І пожар в огневім розї
По Руси помчали.
Заридали рускі жони
І заголосили:
„Вжеж нам мислями не зми-[слить
Дружин наших милих,
Анї думками їх здумать,
Нї очима взріти;
А тим золотом і сріблом
Вже нам не звенїти!“
Стогне, братя, Київ з туги,
А Чернигів з горя;
Тоска-печаль серед Руси
Розлилась як море.
А князї самі на себе
Незгоду ковали;
А вороги з побідою
На Русь набігали
І собі по білій з двору
Дани забирали.

10. Пісня Сьвятославови київскому.

Сьвятославичіж то сьмілі
Ізнов розбудили
Тую тяжкую неславу,
Що єї приспав був
Грізний київский владика,
Сьвятослав великий.
Як гроза там він мечами прогремів,
І могучими полками страх навів,
І на землю половецку наступив;
Там і гори і яруги він зрівнив,
Там і ріки і озера замутив,
А потоки і болота ізсушив;
І як вихор на Кобяка налетїв,
З лукоморских полків єго ухопив;
І впав Кобяк у Києві на горах,
В Сьвятославових високих теремах.
Та і Нїмцї і Венедцї
І Греки й Морава
Величають і сьпівають
Славу Сьвятослава,
Князя Ігоря тимчасом
Кають непомалу:
Втопив золото він руске
І добро в Каялу!
На тій річцї половецкій
З сїдла золотого

Пересїв уже князь Ігор
В сїдло полонного.

11. Сон Сьвятослава.

Сумні стали від печали
Городові стїни,
Приунили й затужили
Веселі країни.
Сьвятославуж великому
Сон приснив ся дивний;
„От у Києві на горах,
На ліжку тисовім
Сю ніч, каже, мене чорним
Вкривали покровом;
Вино синє з отрує́ю
Менї наливали
І все тулами пустими
Половцїв поганих
Буйний жемчуг насипали
І мене ласкали.
У теремі злотоверхім
Сволока не стало;
І усю ту ніч бісівске
Воронє кричало.
І були яри глибокі
В Плїснеску на поли.“
. . . . . .

Оглядали сон бояри
І князеви кажуть:
„Уже туга полонила
Думи твої, княже!
То два соколи яснеńькі
Крилєм стрепенули
І з престола золотого
В поле полинули,
Щоб ізнов Тьмутороканя
Города добить ся
Або з Дону великого
Шоломом напить ся.
І вже шаблями підсїкли
Крила соколині,
А їх самих повязали
В зелїзні путини.
Булож темно на третїй день;
І два сонця ясні,
Два стовпи тії червоні
Примеркли й погасли;
І два місяцї із ними,
Молоді обоє —
То Володимир з Сьвятославом
Заволоклись тьмою.
І у синьому у морі
Они потонули;
І велике буйство знову
Ханови вернули.
На тій річцї на Каялї
Тьма сьвіт заступила
І по Руси простягла ся
Половецка сила;
Як гнїздо свиріпих пардів
Она розійшла ся,
І хула на нашу славу
Уже нанесла ся.
Загреміла зла неволя
На вольную волю;
І вже Див той ненависний
Кинув ся до долу.
От над синїм морем стали
Ґотскії дївчата
Руским золотом звенїти
І пісні сьпівати;
Хвалять Бусову годину
І месть Шарукана,
І тут уже нїякої
Радости нема нам!“

12. Плач Сьвятослава.

І князь виронив крізь сльози
Слова золотії:
„О мій Ігор, Всеволод мій,
Сини молодії!
Рано край ви половецкий
Стали руйнувати
І мечами там своїми
Слави добувати,
Та не з честю, мої дїти,
Ви там воювали,
Бо не з честю кров погану
Ви там проливали!
Ви в булатї заковали
Серця ваші сьмілі
І в великому завзятю
Добре закалили;
Та щож се ви моїй срібній
Сїдинї зробили!
Вже не бачу волї й сили
Ярослава брата.
Де чернигівска дружина
Дужа і завзята?
Де Могути і Татрани
І вдалі Шельбури,
І Топчаки і Ревуги
І сьмілі Ольбири?
Без щитів, тілько з ножами
В поле виїзжають;
В предківску дзвонячи славу,
Криком погромляють.
А ви так, сини, сказали:
„„Мужаймо ся сáмі!
Ми самі собі добудем
Там нової слави,
А славою предківскою
Подїлимось самі!““
А чи дивож і старому
Помолодїть, братя!
Коли сокіл ізлиняє,
Має він завзятя,
Він за птицею женеть ся
Високо й сердито,
І гнїзда свого нїкому
Не дасть на обиду.
Та в тім лихо: менї поміч
Від князїв минулась,
І та добрая година
В нївець обернулась!“

13. Дума о Всеславі полоцкім.

От у семий вік Трояна
Кинув жéреби Всеслав,
Про дївицю собі любу
Він задумав, загадав.
В конї впер ся він клюками,
В город Київ поскакав,
І престола золотого
Там ратицем був дістав.
З Білгорода о півночи
Лютим зьвіром він пігнав,
Повис в синьому туманї,
У Новгород полетїв,

І у ранцї таранами
Там ворота відчинив,
Пишну славу Ярослава
Погромив він і розбив;
І з Дудуток на Немигу
Сїрим вовком потурив.
На Немизї головами
Стелють по полю снопи;
Жизнь кладуть на тік, молотять
Там булатнії ціпи,
Там від тїла душу віють;
По крівавим берегам
Не жита, все кости сіють,
Рускі кости сіють там.
Всеслав людям суди судив
І ряди рядив князям;
А сам вовком сїроманцем
Бігав, рискав по ночам.
І з Києва він до півнів
В Тьмуторокань добігав,
І великому Хорсови
Вовком путь перебігав.
Дзвонять в Полоцку в Софії
До заутренї йому,
А він слухав, як у дзвони
Дзвонять в київскім храму.
Душа віща й тїло гарне,
Та біди він бідував;
К тому здавна й Боян віщий
Добру прйсьпівку сказав:
„Будеш хитрий, будеш бистрий,
Хоть і птахом полинеш,
Та все божого ти суду
Не обійдеш не минеш!“
О, постогнеш, руска земле,
Помянувши давний час
І князїв великодушних,
Що були тодї у нас!
Володимира старого,
Що як сонце в небесах,

Приковать було не можна
Там на київских горах.
Його стяги величаві
Не в одних уже руках:
Тії Рюрикові стали,
Ті в Давидових полках.
Та сини занапастили
Давну славу батьківску,
Хоч воюють по Дунаю,
За честь свою військову.

14. Плач Ярославни.

Чутно голос Ярославни —
Як зозулька на зорі
Заридала, загукала
У Путивлї на стїнї:
Я зозулькою далеко
По Дунаю полечу
І бобровий рукавець мій
У Каялї обмочу;
Свого милого я князя
До серденька пригорну
І криваві єго рани
Я промию, обітру! —

То княгиня Ярославна
У Путивлї на стїнї
Заридала, загукала
Як зозулька на зорі:
Ой ти вітре, буйний вітре!
Чого все напротив дмеш
І на легких своїх крильцях
Стріли ханьскії несеш?
Чи тож мало тобі віять
З облаками у горі
Та по синьому по морю
Колихати кораблї!
Нащож, вітре, буйний вітре,
Нащо радість ти мою
В чистім полї вже розвіяв
По срібному ковилю! —

То княгиня Ярославна
У Путивлї на стїнї
Заридала, загукала
Як зозулька на зорі:
Ой ти Днїпре Славутице!
На простор собі пробив
Круті гори камянії
Через землю Половців;
І до війска Кобякова
В час великої війни
Ти доносив, Днїпре славний,
Сьвятославові човни.
Принесиж до мене князя,
Друга милого мого,
Щоб я сльоз своїх не слала
Все на море до його, —

То княгиня Ярославна
У Путивлї на стїнї
Заридала, загукала
Як зозулька на зорі:
Сонце ясне і прекрасне!
Всїм тепло і сьвіт даєш;
Нащож військо мого друга

Ти лучем своїм печеш? І їх тули за плечима
Нащо їм в безводнім поли Лютим горем затягло! —
Луки смагою звело

ЧАСТИНА ТРЕТЯ.

ПОВОРОТ ІГОРЯ НА РУСЬ.

15. Утеча Ігоря.

Море приснуло к півночи,
Стовп туманний протягнувсь —
То Бог каже путь-дорогу
Князю Ідорю на Русь,
Щоб з неволї на вітцівский
Золотий престол вернувсь.
Вже вечірні зорі згасли —
Ігор спить — нї він не спить,
Поле мислями він мірить,
Де Донець та Дон біжить.
Кінь за річкою готовий —
От і свиснув там Овлур,
Звістку князю посилає —
І князь Ігор як не був!
Стукнув, гукнув степ широкий
І травою прошумів;
Уздвигнулись о півночи
Сонні вежі Половців.
А князь скочив горностаєм
В очерет високий,
І поплив як білий гоголь
По водї глибокій.
А там кинувсь на коня він,
Мчить ся скільки духу,
З коня скочив, побіг вовком
К Донецкому лугу.
А там соколом він ясним
Летить у тумані,
Бючи гуси і лебедї
На страви доладні —

На обід і на вечерю,
На снїданя ранпе.
Летить соколом князь Ігор,
За ним вовком босим
Овлур мчить ся, труся в лузї
Холоднії роси.
Надірвалиж вни в погонї
Свої бистрі конї.

16. Донець ріка.

От біжить Донець веселий,
До Ігоря каже:
„Ой не мало чести й слави
Буде тобі, княже,
А Кончакови досади,
А Руси одради!“
Ігор каже: „Донче любий!
Буде й тобі слави,
Що ти князя так лелїяв
На филях привітних;
Що під деревом зеленим,
На берегах срібних,
І зеленую травицю
Єму постилав ти
І теплими туманами
Єго укривав ти;
Що єго так доглядав ти
З води гололями,
А чорнятами на вітрах,
На струях чайками.
Не така вже річка Стугна —
Лиху бистрю має,
Бо ручаї вона чужії
У себе збирає,
А із себе рвучі струї
В кущах розливає.
Молодого Ростислава
Она утопила
І днїпровий темний беріг
Єму затворила.
Плаче й тужить стара мати
По своїм дитяти,
По коханім Ростиславі,
Молодім княжати.
Жалкуючи в чистім поли
Повянули квіти
І деревє аж на землю
Похилило віти.“

17. Погоня.

Не сороки то скрегочуть
По дикому полю,
То Ґза скаче за Кончаком
За князем в погоню.
У той час уже сороки
Там не скреготали,
І ворони не кричали
І галки мовчали,
Они тілько в густих лозах
Помалу скакали.
Дятли стуком путь-дорогу
Із Донцю визначають,
Соловії гарним сьпівом
Ясний день витають.
А лихий Ґза до Кончака
Каже-промовляє:

„Коли вже наш ясний сокіл
До гнїзда лїтає,
Золоченими стрілами
Сокольця ми розстріля-[єм!“
А Кончак до Ґзи лихого
Каже, промовляє:
„Коли вже наш ясний сокіл
До гнїзда лїтає,
То красною дївчиною
Сокольця ми втенетаєм.“
А лихий Ґза до Кончака
Так відповідає:
„Як красною дївчиною
Єго втенетаєм,
То не буде сокольця в нас
Ні дївчини тої,
І почне нас птиця бити
В половецкім полї.

Боян віщий, піснотворець
Годів стародавних,
Сьпіваючи про походи
Князїв наших славних,
Сьвятослава, Ярослава
І Олега того,
Про походи на Когана
Сказав таке слово:
Тяжко-важко та без плечий
Голові зістать ся,
Біда, горе й тому тїлу
Без голови стать ся!
І тобі так, руска земле,
Без Ігоря князя.

18. Ігор на Руси.

Ясне сонце в небі сяє,
Ігор в рускім краю,
І дївчата засьпівали
На тихім Дунаю.
Вють ся пісні голоснії
Через море в Київ,
Іде к сьвятій Пирогощи
Ігор на Боричів.
Звеселили ся країни,
Городи зрадїли;
Старих князїв величають,
Молодим сьпівають:
Слава Ігореви князю,
Буй-Тур Всеволоду,
Владимиру молодому
І всьому їх роду!
Многа лїта князям славним
І дружинам справним,
Що бють вийско бісурманьске
За мір християньский!
Слава князям і дружинам
По всїм українам.
Амінь!

4. Косове поле

Переклад Старицкого.

Ой блискоче блискавка з Єдрена,
Грім гуркоче з Цареграда саме.
То не грім бє блискавками з неба,
Ох то Турків грецкий цар впускає
Із Медини у свою державу,
Щоб від Сербів боронили Греків,
Воювали Невманича царство!
Вже зброїть ся хан турецкий Мурат,
Збира військо по своїй державі,
Бере Турків і юнаків грецких;
Триста тисяч назбирав він війска,
Веде збройно своє військо хиже
Воювати на Косовім Сербів,
Добувати Лазарево царство.
Написав він лист до царя Лаза,
Посилає до Крушевця міста
Та в листї до него так мовляє:
Царю Лазе володарю сербский!
Висилай мерщій ключі від міста
І в заставу твого сина Стеця,
Та ще й гарач за сїм років часу.
А не то, збирай на мене військо,
Найзавзятших вояків-юнаків,
Тай веди їх на Косове поле.
Там мечами покопаєм межі,
Людским трупом вистелим границї!
Я кажу без кривди і без зради,
Що тобі вже царювати годї!

I.

Став читати Лазо лист від хана,
Обіймає єго серце туга,
Дрібні сльози по обличю ринуть,
Мов по вітам дощовії краплї.
Поруч з ним сидять три воєводи:
Що один — то Косовець Іванко,
А що другий — то Милан Топлиця,

А що третиї — воєвода Милош.
Ото бачуть три державцї славні,
Що цар в смутку дрібні сльози ронить,
То серце й їх осягнула туга.
Обізвав ся воєвода Милош:
Царю Лазе, володарю славний!
Прибували й перше до нас листи,
Та таких ще не було смутливих;
Як то жаль нам, володарю славний,
Що сумуєш, дрібні сльози рониш!
А цар Лазар відріка журливо:
Чи ви чули, мої дїти любі?
Все Косове вражі Турки вкрили.
Мене кличе на Косове Мурат,
Кличе ворог з ним дїлитись царством
Та мечами покопати межі,
Трупом нашим вислати границї;
Хоче взять у нас ключі від міста
І в заставу — мого сина, Стеця,
Та ще й гарач за сїм рокіз часу!
Щож почати, мої дїти любі?
Єсть у мене але вельми трохи
Лицарів-завзятцїв проти Турків.
Хоч списати юнаків-завзятцїв,
Всїх на папір одного по однім,
Так навряд чи буде й сотня тисяч?
А у Турків страшна сила вийска,
Триста тисяч вояків заклятих!
Тяжко-важко край занапастити!
Щож робити? воювати годї,
Бо на Серба одного три Турки!
Хиба може подасьте ви раду
На Косове отсе йти покірно,
Поклонитись тому хану низько?
Тяжко-важко, Сербіє преславна,
Тебе Туркам піддавать в неволю!
Може зважмось воювати хана,
Не жалїймо ми своєї крови
За сьвятий хрест, за преславну віру
Та за нашу предковічну волю!

Розпалив ся з тої речи Милош
І цареви палке слово кинув:
Царю Лазе, володарю славний!
Краще в бою лицарем вмирати,
Нїж зістатись бабієм зрадливим!
Збирай вийско по усїй державі,
Та удармо на Косове боєм;
Єго змиєм по лицарски кровю,
Під пятою в тих гадюк не будем.
Най нас дїти не кленуть до віку,
Що по зрадї їх дали в неволю!
Слуха цар палке Милоша слово
Та радіє-веселить ся серцем,
Воєводам промовляє знову:
Так! Славнїйше лицарем вмирати,
Анїж нашу батьківщину рідну
У неволю бісурменьску дати!
Та хтож буде в нас охочим-щирим,
Аби завтра, до схід сонця рано,
Взяв, одяг ся у турецке вбраня
Тай пішов би на Косове поле,
Переглянуть Муратове вийско,
Чи велика в того хана сила,
Чи багато лицарства-завзятя?
Обізвав ся воєвода Милош:
Царю Лазе, володарю славний!
Не сумуй ти, не печаль ся дуже,
Не вяли ти серденька журбою;
Як судилось та Господь поможе,
То я завтра, до зорі раненько,
Туди в поле побратима вишлю,
Побратима, Косовця Івана.

II.

Як у ранцї освинув день білий,
Схопивсь Милош, очуняв з просоня,
Став побрата споряжать в дорогу.
Убирає у турецку одїж,
Коня криє килимом зеленим,
Аби Турки не могли пізнати;

Ясну зброю припявши до боку
Виряжає на Косове поле.
От надїхав до Косова Йванко,
Кинув оком по Косовім полї,
Аж там бачить незлїчиме вийско.
Боже милий! — і не стямивсь з дива:
Скільки в лїтї на деревах листя,
То ще бїльше в Бісурменів вийска!
Вкрили степ весь юнаками й кіньми,
Їх шатрів — мов лебедине стадо,
Хоруговок — наче хмар на небі,
Списів довгих — цїлий лїс чорнїє.
Колиб з неба яблоко хто кинув,
Не на землюб оно певно впало,
А упалоб на коня чи Турка,
Чи на спис а чи й на стяг широкий.
Через три днї і чотири ночи
Оглянув все Косовець Іванко
І щасливо вертав ся до дому.
Єго вгледїв воєвода Милош;
Хутко скочив на легенькі ноги,
Сїв на свого вороного зараз
І майнув ним по широкім полї
Побратиму Йванови назустріч.
І питаєсь єго Милош зтиха:
Деж бував ти, що видав ти, друже?
Чи ти бачив бісурменьскі орди?
Ой великі Бісурменів хмари,
Та не легко воювати з ними!
Але там я перший трупом ляжу,
А Мурату не піддамсь в неволю!
Слуха теє воєвода Милош,
Промовляє знов до побратима:
Я тобі отсе назустріч вибіг,
Щоб сказати і пораду дати;
Не кажи ти усього цареви,
А то цар ще засмутить ся серцем
І не піде на Косове боєм.
Змовив ся так Милош з побратимом;
Потім знова воронїх допали,

Таї пігнали до царского двору.
Ту цар Лазар запитав ся тихо:
Ну, мій джуро, Косовче Іване,
Чи багато у Мурата війска?
Царю! — каже Косовець Іванко —
Не багацько в того Турка війска,
Сьміло з ними поборотись можем!
Слуха теє цар преславний Лазар,
Та серденьком звеселивсь болячим;
Усьміхнувсь, чорнила взяв, паперу
Таї сїв листи державцям писати:
Вибирайте лицарів-завзятців,
Вибирайте юнаків найкращих,
Та приходьте у Крушево рівне;
Вдарим боєм на Косове поле,
Бо Косове цїле Турки вкрили,
Мурат славний веде перед війску,
Звоювати хоче край наш рідний.
Краще ляжмо у крівавім бою,
А нїж підем ворогам в неволю,
Щоб над нами та знущавсь невіра!
Ой зібрались усї сербскі сили
І цар Лазар скликав раду радить,
Воєводів і державців славних:
Як в похід із війском виступати
На Косове, на широке поле,
Як там краще втаборити війско
І куди єго порозставляти?
Тодї саме Милїца цариця
Одягла ся у смуткове вбраня,
І ввійшла, ридаючи, на раду:
Царю Лазе, моє ясне сонце!
На Косове йдеш ти воювати,
А менеж ти на кого лишаєш,
На кого тут кидаєш в Крушевцї?
Хтож менї тут стане в оборонї,
Як в нас Турки завоюють царство?
Промовляє тодї славний Лазар:
Моє серце, Милїце царице!
Отсе маєш з мого пальця перстїнь:

Завтра рано, як у сурми вдарять
І в похід ми виступати будем,
Вийди ти ранесенько до брами;
Там зустрінеш девятьох соколів,
Братів рідних, Юговенків славних,
Покажи з руки моєї перстінь;
Кого схочеш залишити дома,
Най тобі той в оборонї й стане! —
Таку раду дав царицї Лазар
І хоч трохи заспокоїв бідну.

III.

В ранцї рано, на свитаню саме,
Виступає в похід пишне військо,
Виступає тисяч сто чотири
Прехоробрих лицарів-завзятців.
Попереду пан хорунжий їде,
Пан хорунжий Юговенко Бошко;
А по заду — Юг-Богданко сивий,
Поруч з ним сини всї девять їдуть,
Наче девять соколів сивеньких.
А за ними воєвода Милош.
Боже милий, що то чуда й дива!
Глянеш оком, веселить ся серце.
Виступає буйне, пишне військо
З города і Білого Крушевця;
Гомонить все лицарство завзяте,
Тупотять і воронії конї,
Сльози ронють матери та сестри,
Стоять смутні та ламають руки.
Йде походом на Косове військо;
Розмовляють лицарі між себе,
Гомонять про лицарскую славу.
Прибувають на Косове поле,
Втаборяють все хоробре військо,
Розпинають там намети білі,
Виставляють хоругви хрещаті;
Споружають і цареви Лазу
Намет пишний на зеленій кручі.
Туди входить цар преславний Лазар,

Сьвяткувати ангела день свого.
Ой засїли воєводи сербскі,
Поряд всї по старшинї за столи,
Поживають всї вечерю паньску
І кружають вино добре з кубків.
Помянув цар славою пророка,
Взявши в руки золотую чашу,
Обізвав ся до громади словом:
Воєводи, мої любі братя!
У чиєж менї здоровля пити?
По лїтах би випив я в здоровлє,
У здоровлє Юг-Богдана дїда —
По любови, шуряків коханих,
Девятьох соколиків Югенків —
По уродї, то Страхинї бана,
По державі, Бранковича Вука,
По юнацтву, в Милоша здоровлє:
Ой здоров був, мій Милошe вірний,
Зпершу вірний, а теперка зрадник!
Завтра рано, як ударим боєм,
Менї вчиниш в боюваню зраду,
Мене зрадиш, а невірі вслужиш.
Ох і тяжко ся образа-кривда
Уразила серденько Милошу;
Спалахнуло полумям обличе,
Він зірвав ся із стільця на ноги,
Чашу взяв цареви на здоровлє
І таким ось відізвав ся словом:
Ой спасибіг за витанє, царю,
Не спасибіг за твою примову!
Ой не був я і не буду зрадник,
Поки віку і моєї слави!
Але завтра ми спізнаєм, царю,
Завтра рано, як зоря освине,
Хто твій зрадник а хто вірник, царю!
Як-що Бог дасть і судила доля,
Запевняю незломимим словом,
Що на завтра, до свитаня рано,
Осїдлаю свого вороного,
Переїду крізь турецке вийско

До шатра преславного їх хана.
І Мурата зарубаю мечем,
Притопчу ногою ще невіру,
З єго пальця здійму ханьский перстїнь,
І тобі, мій царю, подарую! —
На сїм слові хильнув чашу Милош,
Потім нею в стіл дубовий брязнув,
Повернув ся і з намету вийшов.

IV. Милош додержав слова. Скоро сьвіт допав вороного і з побратимами пігнав за Ситницю до турецкого шатра. Коли станув перед Муратом, яко ґіяврови дав йому хан поцїлювати свою ногу. За сю тяженьку обиду Милош „розплатав хана на двоє“, сам припав до коня і серед трупів турецких помчав з табору, забувши про перстїнь; тому вернув назад, зняв перстїнь з пальця Муратового, але не вспів вже спастись — розбішені яничари кинулись хмарою на Милоша, зловили його, звязали і полонили, а відтак убили.

На вість о сїй тяжкій пригоді Милоша скликав цар Лазар боєву раду; рішено звести бій, а Вукови Бранковенкови поручено вдарити в плечі ворога.

V.

Ой велике Лазареве вийско:
Сорок тисяч доброго лицарства —
Як упали на тих Турків боєм,
Полила ся кров турецка степом.
В пень рубають усїх вражих Турків;
Пашів вісїм вже розбили в шматє,
Як з девятим завзяли сяж битись,
Аж поляг старий Богдан Юг в бою;
Біля него Юговенків девять,
Братів девять, соколів крилатих.
Наступає цетиньский владика,
За ним линуть Чорногорцї жваві,
Шумлять вітром Босняки завзяті,
Сїчуть Турків, до ноги рубають;
Пашів вісїм вже розбили в шматє,
Як з девятим завзяли сяж битись,
Аж ляг трупом цетиньский владика;

Полягло з ним усе славне військо,
Лягли трупом Босняки завзяті.
Виступає тоді з військом Лазар,
Біля него їде бан Страхиня,
За ним військо наче хмара суне,
Сорок тисяч лицарів завзятців.
Летять стріли, гудуть списи острі,
Мечі, шаблї блискавками сяють,
Сїчуть добре, Турків в пень рубають.
Бють ся — бють ся, вже й заходить сонце,
Оточили, притиснули Турків,
Аж до річки, оступили тїсно...
От-от-от розібє, знищить боєм,
Переломить Муратову силу
Славне військо лицарским завзятєм...
Аж тут сталось лихо тяжке, горе...
Бранковенко царя Лаза зрадив.
Як побачив з полонини добре,
Що всї Турки полягають трупом,
Вивів війска Вук дванайцять тисяч,
І у поміч став на руку Турка
Воювати та свогож державця.
Тут то трупом лягло славне військо
І скотилась голова царская,
Покотилась по траві зеленій
Бережечком у Ситницю річку.
Бан Страхиня тоді кинувсь з мечем,
Сїче Турків, просїка дорогу,
Єгож Бог крив, що не має рани.
От, пробив ся, до Крушевця лине
В оборону славної цариці,
В оборону Милїци вдовиці,
Та Милоша любої дружини,
Вукасави молодої пані,
Щоб в полон їх не забрали Турки.
От прибув бан до Крушевця міста,
Милїца взустріч єму виходить,
Виходить і Милоша дружина,
Закувала мов зазуля в лузї:
Ох і горе, нещаслива доля!

Ой деж наші лицарі завзяті?
Розказав їм правду всю Страхиня,
Все, що сталось на Косовім полї.
А тимчасом взяли Турки Лаза
Й понесли аж до Мурата хана.
Тодї каже Баязет завзятий,
Що став в Турків панувати ханом:
Ой Мурате, володарю славний!
Перед смертю царя Лаза маєш,
Пережив ти ворога свого.
Зачув тее хан турецкий Мурат
Тай до Турків обернув ся словом:
Мої Турки, яничари славні!
Слухайтеж ви сина Баязета,
Він вам буде матерю і батьком;
Не лютуйте яничари-Турки,
А що Милош мене сьвіта збавив...
Ой буває всїляко у бою...
В тім лицарство — хто кого поборе!
Те промовив і спустив дух тихо.
Взяли Турки Лазаря й Мурата
І поклали обох поруч в купі,
А Милоша Лазареви в ноги...
А Милїца жалібниця смутна,
Пише лист до Баязета хана
І в листї єго благає, просить:
Ой дозволь менї нещасній, хане,
На Косове боєвище виїти;
Там знайду я Лазаря могилу,
Її змию дрібними сльозами
І оплáчу вірную дружину;
Там знайду я воєводів славних,
Що лягли у сїчи головами;
Ой дозволь їх із собою взяти
Та в Крушевцї поховати чесно.
Глянув хан, що удовиця пише,
Прочитав і пише лист до неї:
Ой Милїце, нерозважний жалю!
Ти не бій ся на Косове виїти,
Пошукати вірную дружину

І всїх сербских воєводів славних,
Що лягли у сїчи головами.
Знайдеш там їх голови і трупи
Й поховаєш, де сама бажаєш!
Там нїхто тебе не займе, пані.

* *
* *

Відобрала отсей лист цариця,
Прочитала, кличе хлопця джуру,
Єму каже запрягти кариту.
Сїла пані в кариту злотисту,
Сїла з нею й Вукасова гожа
Й їх слугинї посїдали з ними,
Й виїзджають на Косове поле.
Божеж милий, всемогучий Боже!
Туман сивий покрив цїле поле;
Лежать трупи лицарскі і кіньскі,
Чорна хмара заступає сонце
І темнота степ широкий криє.
Ой здавалось, як би глянув оком,
Наче гори бованїють купи,
Купи трупів з юнаків та коній;
Затопила чорна кров все поле,
Затопила всю траву зелену,
Ізівялу й збиту чисто кіньми;
Лежать в полї перебиті списи,
Без похвів сторчать мечі щербаті,
Та шаблюки зломані, погнуті,
А що стріли, немов прутє в лїсї
Усе поле всїяли, услали;
Лежать в полї тисячами конї
І юнаки, ранами покриті,
Іржуть конї, а юнаки стогнуть,
Вовки виють, гайвороня кряче...
Страшно глянуть, подивитись страшно!
Оттаке то склалось, братя любі!
Через зраду і незгоду нашу
Впало царство й батьківщина рідна,
Наша слава й вільна воля щезла!

Розлога високоровень над річкою Ситницею в Сербії називаєсь *Косове поле*. Нині розложились на Косовім полї гарні села і значні міста, а згадка про те поле живе в устах Сербів тому, що там зведено чимало славних боїв за свободу Сербії. Та найпаче сумною згадкою вбилось Косове поле в памяти Сербів через бій з р. 1389, а подію сю звеличав нарід в многих думах, похожих на епос лицарский.

Султан Амурат I. (Мурат Ґазі) здобув Ніш в р. 1386. і тим отворив собі приступ до Сербії. Тодішний цар сербский Лазар, приневолений на підставі договору платити султанови щорічно велику дань і на случай війни доставляти 1000 узброєних комонників, рішив звести бій на житє і смерть, щоб тілько висвободити вітчину зпід султаньскої кормиги.

Користуючись виправою султана до Азиї, зібрав Лазар невелике вправдї але хоробре військо і вийшов з ним на Косове поле. На вість о тім вертає Мурат чим скорше з армією в трое більшою, щоб бунтівника укарати. День перед битвою Лазар висповідав ся, веліВ те саме вчинити свому військови, а вечером скликав на нараду всїх своїх дуків. Між ними були також два єго зятї Милош Кобилич і Вук Бранкович; оба они жили в незгодї, а то задля колотнечі між жінками. Обі сестри, Вукасова, жінка Милоша, і Мара, жінка Вука, були зазрі на хоробрість своїх чоловіків; через те прийшло до поєдинку між Милошом та Вуком, а сей, побіджений, оклеветав шурина перед тестем, начеб то Милош сприяв Туркам. Але хто став зрадником, довідуємось з поеми, бо коли 15. червня (головна акция тревае 5 днїв) надійшов день св. Віта (Widow dan), не стало вже Милоша, згинув і цар Лазар а з ним майже все хоробре лицарство і отся то згадка про хоробру смерть тих лицарів заховалась в устах Сербів з покоління у покоління в піснях і думах ріжного обєму і змісту. Є також драма *Косове поле;* Ксенофонт Климкович присвоїв сю драму літературі нашій.

Отсей епос лицарский обіймає в цїлости яких 1600 стихів; і сю поему і дуже богато иньших пісень та дум сербских переложив в трохеях (pentapodia trochaica) на руску мову Михайло Старицкий, а на польску мову славно звісний поет польский Богдан Залєский, що єго зовуть „соловієм українським“.

III. ЕПОС РЕЛЇҐІЙНИЙ.

5. Данта Божественної комедиї

ПІСНЯ ПЕРША І ТРЕТЯ

в перекладї Сивенького-Самійленка.

І. В серединї пути житя людского
Нараз я в темнім лїсї заблукавсь,
Бо збив ся з прямої своєї пути.
Який же дикий був той лїс, суворий,
Непроходимий — тяжко те сказати;
Згадать його, то тяжко знов стає,
Одна лиш смерть, хибань страшнїйша ще.
Але я там і добре теж знайшов,
Тому розкажу все, що там побачив.
Не знаю сам, як я туди зайшов,
Так був я сном знеможений в ту пору,
Як загубив свою правдиву путь.
Потім, як підійшов я під гору,
Туди, де вже кінчалась та долина,
Що жахом душу всю мою пройшла,
Зирнув я в гору й бачу, що боки
Єї вдягли ся промінєм планети,
Що певно водить нас по всїх стежках.
Тодї мій жах і ляк втихомирився,
Що крив ся в моїм скостенїлім серцї
Тієї ночи, як я так страждав.
І наче той, що вихопився на берег
Із моря, ледви дищучи й до него
Озирнеть ся й на згубні води гляне,
То так душа моя, ще неспокійна,
Оглянулась, щоб той побачить шлях,
Відкіль нїхто живим не повертав ся.
А як спочило втомленеє тїло,
Пішов я далї по пустинї, так
Що дужшая нога ступала низше.
Ледви зачав я на гору ступати,
Стоїть струнка й вельми прудка пантера,

Що мала на собі плямисту кожу;
Она не йшла зперед моїх очий
І так менї дорогу заступала,
Що я нераз хотїв уже вертатись.
Саме тодї на день благословилось;
Сонце йшло посеред тих самих зір,
Що з ним були, як божеска любов
Із нїчого двигла красу природи.
Хоч ранний час і року люба пора
Сей перший страх зняли з моєго серця,
Що го нанїс сей пестрий, звинний зьвір,
Так ще о много дужше я злякавсь,
Коли побачив, що зявив ся лев.
Зявив ся та ступав до мене просто,
Задерши голову, голодний, лютий;
І від страху повітря затремтїло.
За ним вовчиха, що була така
Худа, немов за всїх була голодна;
Багато вже нещасних через неї.
Она здалась менї така страшна,
Такого страху завдала очима,
Що я надїї збувсь зійти на гору.
І наче той, що любу річ добуде
Та згубить знов єї, як прийде час,
І плаче й побиваєть ся думками,
То так той зьвір спокій мій одібрав;
Йдучи на мене, він мене помалу
Спихав туди, де сонце вже не гляне.
І я зівсїм на низину спускав ся,
Аж ось зявивсь передо мною хтось,
Немов захриплий з довгого мовчаня.
Побачивши його в страшній пустинї
„Спаси мене — до него я крикнув —
Хтоб ти не був, чи тїнь ти чи людина?!“
Одрік менї: „Колись я був людина,
Тепер же нї; батьки мої Льомбарди,
І родом з Мантуи були обоє.
Sub Julio родивсь я в пізних роках
І в Римі жив за Авґуста благого,
В часах богів поганьских та фальшивих.

Я був поет; Анхизового сина
Праведного славив, що вийшов з Трої
Тоді, як гордий Ілїон згорів.
А ти чому в лиху вернувсь долину,
Чому не зійдеш на прекрасну гору,
Що почином усякої потїхи?
Тоді йому відрік я соромливо:
„Так ти Верґілїй, жерело, з якого
Широкі филї мовности лили ся!
О, ти сьвітило, славо всїх поетів,
Віддяч за пильність, за коханє щире,
Що до книжок твоїх мене тягло;
Бо ти один учитель мій — мій взір,
Один єси, від кого я придбав
Хороше слово, що ми честь приносить.
Дивись, он зьвір, що геть мене спихає,
Ратуй від него мудрецю славетний,
Бо жах проймає живчик мій і жили.“
„Повинен ти держати иньший шлях,
— Одрік менї, узрівши в мене сльози —
Як хочеш вийти з диких сих країн.
Зьвірина, що тебе так налякала,
Не дасть пройти нїкому побіч себе,
Лиш зупиняє, доки аж не вбє;
І має так лиху натуру й дику,
Що не вгашає ввік жаги своєї,
Післяж їжи стає ще більш голодна.
Багато зьвірів з нею вже дружилось,
І буде їх ще більше, аж зявить ся
Той Хорт, що смерть їй люту нанесе.
Він не з землї, не з крицї буде жити,
А з чесноти і мудрости й любови,
А вродить ся між Фельтрою і Фельтром;
І визволить Італїю нещасну,
За котру вмерла дївчина Камілля,
Погибли Турн і Евриял і Нїз.
По всїх містах він зьвіра буде гнати,
Аж поки зажене в самеє пекло,
Відкіль його на сьвіт привела заздрість.
Тепер же для добра твоєго раджу:

Іди за мною; я твій провідник,
Я поведу тебе по вічнім місті.
Ти там почуєш безнадійні стони 39
Тих давних душ нещасних, що з розпуки
Даремно смерти кличуть-молять вдруге.
Побачиш далі й тих, що хоч в огни, 40
Так всеж веселі, бо надію мають,
Колись дістатись до блаженних хорів.
До тих як схочеш ти зійти, другая 41
Душа тебе вести ме, достойнійша;
Тебе я лишу з нею на відході,
Бо Вічний Цар, що там в горі панує, 42
Не зволив, щоб я вів в Єго оселю,
Бо я Єго закону не приняв.
Повсюди Він царює й там Він править, 43
Там має город свій і трон високий.
Блаженний той, кого Він там витає."
А я сказав: „Молюж тебе, поете, 44
Для того Бога, що Його не знав ти,
Веди мене, куди єси казав.
І визволь з сего лиха й других гірших, 45
Аж взрю Петра сьвятого ворота
І душі ті, що тугу їх згадав ти."
І він пішов, а я за ним подав ся. 46

Пісня друга: Зазив до музи (цїха поезиї епічної). — Славословє Роми, що єї на те збудовано, щоб сталась столицею наслїдників св. Петра. — Ваганє і острах вандрівника, його піддержує Верґілій. — Згадка про Беатричу і про сьвяту Лючію. — Поет в супроводї свого покровителя іде в дальшу путь глубоку, лїсову і стає перед брамою, що на нїй отся страшна напись в перших стрічках пісні III.

III. „Крізь мене йдуть до городу скорботи, 1
Крізь мене йдуть до вічного плачу,
Крізь мене йдуть межи народ пропащий.
Моє настанє вирік Божий суд, 2
Мене створила дивная могутність
І вищий розум з першою любовю.

3 До мене створених річий нема,
Крім тих, що вічні, й я до віку буду.
Лишіть надію, хто сюди ввійшов."
4 Такі слова, що мали чорний колір,
Над воротьми написані я взрів
Й сказав: „Учителю! страшна в них думка."
5 І він тоді менї прихильно мовив:
„Тут треба всяке кинути ваганнє
І всякий страх повинен тут умерти;
6 Дійшли ми вже туди, де, як казав я,
Побачиш ти нещасну ту громаду,
Що ясний правди сьвіт запропастила."
7 Тоді мене рукою взяв за руку
І любим поглядом мій дух піднявши,
Увів мене до місця таємниць.
8 А там зітханя, стогін, крики, зойки
В беззоряним просторі розлягались.
І те почувши, я з жалю заплакав.
9 Всїлякі мови, дикії проклони,
Слова скорботи, викрики розпуки,
Хрипкі та острі гласи, рук плесканнє
10 В одній змішались неустанній бучі,
Що не вгаває в вічнім тім тумані
І крутить ся, як той пісок від бурі.
11 І я пригноблений, ошоломлений
Сказав: „Учителю! що се я чую?
Що се за люд, таким побитий горем?"
12 А він менї: „Таку мізерну долю
Дістали бідолашні душі тих,
Що прожили без ганьби та й без слави.
13 Они в однім гуртї з ледачим хором
Тих ангелів, що не були противні
Нї вірні Богу, а були для себе;
14 Їх небо вигнало, щоб не сплямитись,
Глибокеж пекло їх не приняло,
Бо винуваті — там би ще й пишались."
15 І я: „Учителю! що є для них
Таке тяжке, що так ридають дуже?"
Одрік: „Скажу тобі зовсїм коротко:
16 Они не мають вже надії вмерти.

А їх слїпе житє таке гидке,
Що зазро їм на всяку иньшу долю.
Про них на сьвітї не зісталось слави, 17
А милосердє й правда їх нехтує.
Не говорім про них: а глянь і йди."
І я поглянувши побачив прапор, 18
Що несено і кручено так хутко,
Неначе вже нема йому спочинку.
За ним така товпа велика бігла 19
Людий, що я нїколиб не подумав,
Щоб смерть могла їх стільки загубити.
Я зрозумів миттю й в тому впевнивсь, 20
Яка то єсть ватага тих ледачих,
Противних Богу й ворогам Його.
Мізерні сї, що не жили й до смерти, 21
Були всї голі, й дуже їх кусали
Погані мухи й оси, що були там.
Они їм кровю заливали вид, 22
Що падала з сльозами їм під ноги,
І хробаки гидкі живились нею.
І потім, як я став дивитись далї, 23
Узрів широку річку й люд над нею
І запитав: „Учителю, я хочу
Довідатись, що то за душі й що 24
Велить їм хутко так переправлятись,
Як розпізнав я в сїм непевнім сьвітлї."
А він: „Про сї ти речи ся дізнаєш 25
Тодї, як ми свою зупиним ходу
На березї смутного Ахеронту."
Тодї, спустивши соромливо очи 26
І боячись словами докучати,
Пішов я мовчки до тієї річки.
І от побачив: їде на човнї 27
До нас старий-старезний дїд, аж білий,
Гукаючи: „Біда вам, грішні душі!
Не сподївайтесь більш побачить небо; 28
Я вас перевезу на другий берег
У тьму кромішню, в поломінь та в холод.
А ти, що там, жива людино!? ти 29
Геть відлучись од сих, що вже померли."

А бачивши, що геть я не відходжу,
Сказав: „Другим шляхом, у иньші двері
На берег прийдеш ти, але не тут,
Бо треба лекшого човна на тебе.“
А проводир мій: „Не лютуй, Хароне,
Бо воля є на те Того, що може
Усе, що хоче. Більше й не розпитуй.“
Тоді в поромщика сього болота
Зарослі щоки стали нерухомі,
А вкруг очий огненні стали кола.
Але ті душі змучені та голі
Пополотнїли й кламцали зубами,
Почувши дїдові страшні слова.
І проклинали всїх, батька і неньку,
І людский рід, і місце й час і сїмя
Свого начатку і своїх дїтий.
Потому всї гуртом они побігли,
Голосячи, до берега лихого,
Що жде всїх тих, що не боять ся Бога.
Харон мов чорт з очима як багатє,
Махаючи на них, збирав до купи
І бив веслом таких, що зіставались.
Неначе в осени спадає листє,
Один листок по другім, аж гілька
Віддасть землї усю свою одежу,
То так Адамове погане сїмя,
Кидалось з берега одно по другім
На гасло, наче птаство на свистїнє;
І так переїздили темну воду,
Та перш нїж одїздили відтіля,
Вже назбиралась їх нова юрба.
„Мій сину, мовив мій прихильний местро:
Отсї, що в гнївi Божому вмирають,
Всї сходять ся сюди з усїх країв,
І поспішають переплинуть річку;
Бо суд небесний прискоря їм ходу,
Так що їх страх зміняє ся в бажаннє.
Тут душі праведні не приходять.
Тепер ти зрозумієш, чом Харон
Лихий на тебе й що значить та мова“.

Ледви він се сказав, а темне поле 43
Стряслось так страшно, що менї й тепер,
Як згадую, виходить піт од жаху.
З землї плакливої дмухнула буря 44
Й червона блискавка блиснула з неї,
Що всяке почутє в менї прибила.
Я впав, як сном знеможена людина. 45

В XI. пісні Гомерової Одиссеї оповідаєсь, як Одиссей звідував Ад, щоб довідатись від віщуна Тейрезия, чи і коли єму суджено вернутись домів; в VI. знова пісні Верґілієвої Енеіди розказуєсь, як Еней зійшов до Тартару, щоб там побачитись з батьком Анхізом. Побіч того в однім і другім случаю довідуємо ся багато річий про справи мрецкі з часів мітичних і поганьских.

Також св. апостол Павло взносить ся духом до сьвіта небесного і розповідає опісля про все те, що бачив в небі. В пізнійших часах християньских лучались частійше такі засьвітові вандрівки, очивидно в стати привидів, а що події з того сьвіта, хоч їх часто оповідано способом лєґендарним, вяжуть ся дуже тїсно з релїґією, проте дали они почин до епосу релїґійного. Найзнатнійшим епосом релїґійним є Дантова „Божественна Комедия".

---

2. В Страстний четвер в ночи на 25. марта р. 1300. по Хр. уявилось Дантови, начеб то він заблукав ся в густім і темнім лїсї; рано приходить до него поет Верґілій і він стає єго провідником одної частини вандрівки засьвітової. Оба звідують насамперед пекло. На його брамі читають страшну напись в стилю ляпідарнім, що кінчить ся отсими страшними словами: Lasciate ogni speranza, voi, ch'entrate! На майдані перед брамою тиняють ся такі душі, що то за житя були нерішучі. Ту пливе ріка Ахеронт; на розказ Верґілія перевізник Харон перевозить їх до пекла. Саме пекло виглядає як перевернений стіжок, а на нім і в нім скали, лїси, дебри, пропасти, яруги, безоднї, препогані води. Серед страшної пітьми снують ся по всїх усюдах душі проклятих ґрішників, а чим більші їх ґріхи, тим глубше они наміщені, тим поганійший і страшнійший їх побут; всї же разом наміщені они на девяти кругах, бо на три части а девять кругів поділив поет пекло, котре перерізують ріки Стикс, Піріфлеґетон і Кокит.

Вандрівка по пеклї треває до 26. марта в ночи, а ранком в Сьвітлу неділю, т. є. 27. марта розпочинаєсь вандрівка по чистилищи; она треває чотири днї.

---

3. Входу до чистилища стереже старий Катон з Утики — се вже послїдня стать з сьвіта старинного — і він то впускає обох по-

дорожних до чистилища; Верґілій же росою промиває Дантови очи, щоб міг всьому, що ту побачить, лїпше придивитись. Се послїдня прислуга, яку він віддає свому товаришови; Верґілій поганин, отже він не сьміє вже дальше іти, тож провід переймає Беатриче, а опісля ще і св. Лючія.

Просторонь, по котрій тепер має відбутись вандрівка, представляєсь як стіжок простий, а не відвернений як попередний, і далеко не такий препоганий.

Ту вже не тьма кромішня, а ясне сьвітло розлягаєсь по всїм усюдам. Чистилище обливає ріка Тибр, а перевізником є ангел; на стіжку, зрештою так само подїленім як попередний, і серед него самі гаї і лїси з цвитучими деревами і пахучими левадами, а все те поперерізуване цїлющими водами і чистими як слеза ручаями. Чим висше в гору, тим меньше грішників, а і гріхи їх очивидно вже не такі тяжкі, як в пеклї; они переображують ся теж в душі тим доскональші, чим висше наміщені, бо тим самим позбувають ся они чим раз більше своїх гріхів. Також Дант позбуваєсь одного гріха по другім, бо і він тож само грішник, отже одно P (Peccatum) щезає по другім, і отсе ціль, для котрої він вибрав ся в сю тяжку подорож — а то, щоб відпокутувати в чистилищи за гріхи і опісля оглядати сам рай. Він жеж справдї входить тепер до раю, але в раю земскім, яко послїднім крузї чистилища, мусить ще висповідатись.

---

4. На вандрівку по раю лишаєсь тільки один день, т. є. 31. марта; а хоч і поділ ідентичний на девять кругів, як впередше, і кождий з тих кругів представляє одну величезну планету після системи Птольомея, хоч все ту так величаве, що очи надивитись не можуть а ум збагнути не в силї, так всеж один день вистарчає на сю вандрівку, бо поет, морально очищений і духово переображений, на крилах перелїтає Селену, Меркура, Венеру, Геліоса, Марса, Зевеса і Сатурна, куда порозмішувані душі блаженних; він задержуєсь тільки троха довше на планетї небеснім в тїснїйшім значіню, опісля в небі хрустальнім, аж доходить до емпіреум, т. є. до найвисшого і властивого круга небесного.

---

5. Вандрівник дізнаєсь від своєї провідниці про ріжні степені блаженьства — поучуєсь, в чім лежить правдива воля і свобода чоловіка. Беатриче оповідає поетови про упадок першого чоловіка, єго двигненє з упадку і про спасенє людского роду; опісля поучує єго о чеснотах християньских, о ангелах, а короною всеї науки є наука о Бозї. Тож доперва на підставі такого поученя, на підставі очищеня морального і піднесеня духового переображуєсь поет а разом з ним чоловік в надземне єство — і в тій стати приходить до пізнаня Бога; доперва в такім стані зможе Єго оглядати і з Ним получитись.

Але щоби чоловіка туземного могти переобразити в творі поетичнім в єство надземне, ґеній поета послугуєсь всякими средствами

поетичними, а передовсїм символїкою і алєґориєю. І так Верґілій — се символ людского розуму, Беатриче — се символ краси небесної, а св. Лючія — се символ благодати Божої. Під густим лїсом треба розуміти туземні перешкоди, а пантера, лев і вовчиця означають ті ворожі сили, котрі відстрашують чоловіка від добрих дїл. Сюда треба приміром зачислити зараз перший стих; поет числить житє чоловіка на 70 лїт, а що сам в р. 1300. мав 35 лїт, тож і сьпіває:

Nel mezzo del cammin di nostra vita.

Крім того є ще всякі иньші тропи і образи, бо всї разом взяті они потрібні поетови на те, щоб звести в гармонійну цїлість понятя надприродні і умислові з єствами туземними і змисловими; тільки тим способом успів поет сотворити величний твір поетичний, в котрім немов в середновічнім тумі ґотицкім зумів своїм ґенієм порозміщувати весь сьвіт старинний побіч середновічного, а порозміщував на те, щоб людий поучити, як мають жити, щоб так як він осягнули вічне блаженьство — і отсе одна з найважнїйших цїх епосу релїґійного.

Твір свій, хоч і як величавий, назвав поет в своїй скромности Комедиєю = Commedia, бо після науки схоластичної так називано всякі твори, що зачинались сумно, а кінчились весело; додатком же „Божественна = Divina“ звеличано вікопомний твір Данта доперва в віках пізнїйших, коли зачали єго пізнавати і цїнити.

Вправдї цїлий твір є дуже а дуже величавий, але найвисше цїнить ся отсі пісні: пісню про Франціску і Павла Рімінї I, 5., про Уґолїна I, 33., Сповідь II, 33. і цїлу пісню послїдню.

Цїлий сей незрівнаний доси твір дїлить ся на три части: Пекло — L' Inferno, Чистилище — Il Purgatorio і Рай — Il Paradiso, а складаєсь із сто пісень, так що на кожду часть припадає трийцять три пісень, пісня же перша є засьпівом до цїлого твору. Всї пісні разом обіймають майже 14.000 стихів о 10—11 силябах з пяти стіп ямбічних (pentapodia iambica), поділених так, що кожді три стихи творять одну цїлість, звану терциною (terzine), але римують ся в первовзорі штучно, бо потрійно (terza rima); а що терцина сама собою не може мати кінцевого риму, то на кінци кождої пісні є ще один стих (tornello). Руский переклад є тілько ритмічний.

Иньші знатнїйші епоси релїґійні є: Мільтона „Утраченний Рай“ і Кльопштока „Мессияда“.

IV. ЕПОС КОМІЧНИЙ.

6. Вергілієвої Енеіди пісня V.

Перелицював Іван Котляревский.

1. Біда по деревах не ходить,
І хтож єї не скоштував?
Біда біду, говорять, родить,
Біда для нас — судьби устав!
Еней в бідї як птичка в клїтцї,
Запутав ся, мов рибка в сїтцї;
Теряв ся в думах молодець.
Ввесь сьвіт, здавалось, зговорив ся,
Ввесь мир на нього напустив ся,
Щоб розорить його в кінець.

2. Еней тут бачив страшну тучу,
Що на нього війна несла;
В нїй бачив гибель неминучу,
І мучивсь страшно, без числа.
Як филя филю проганяла,
Так думка думку прошибала,
К Олїмпским руку протягав.
Надїєю хоч підкріпляв ся,
Та переміни він бояв ся
І дух його ізнемогав.

3. Нї ніч його не вгамувала,
Він о війні все сумував;
І вся коли ватага спала,
То він по березї гуляв,
Хоч з горя сильно ізнеміг ся;
Мов простий на піску улїг ся,
Та думка спати не дала.
Скажіть! тодї чи дуже спить ся,
Як доля против нас ярить ся
І як для нас фортуна зла?

4. О сне! з тобою забуваєм
Все горе і свою напасть;
Від тебе сили набираєм,
Без тебеж мусїлиб пропасть.
Ти ослабівших покріпляєш,
В тюрмі невинних потїшаєш,
Злодіїв снищами страшиш;
Розлучених до купи зводиш,
Злі замисли к добру приводиш.
Пропав! — від кого ти біжиш.

5. Енея мисли турбували,
Но сон також своє бере;
Тїлесні сили в кім охляли,
В тім дух не швидко та замре.
Еней заснув та бачив снище,
Над ним стоїть старий дїдище,
Обшитий ввесь очеретóм;
Він був собі ковтунуватий,
Сїдий, в космах і пелехатий,
Зігнувсь, підперши ся цїпком.

6. Венерин сину! не жахай ся,
— Дїд очеретяний сказав —
І в смуток дуже не вдавай ся,
Ти біди гіршії видав.
Воєн кровавих не страхай ся,
А на Олїмпскихъ покладай ся,
Они все злоє віддалять.
А що мої слова до дїла —
Лежить свиня під дубом біла
І трийцять білих поросят.

7. На тім то берлозї свиноти
Юль побудує Альбу град,
Як тридесять промчать ся годи,
З Юноною як зробить лад.
Однаковож сам не плошай ся,
З Аркадянами побратай ся,
Они Лятинцям вороги;

Троянців з ними як зєднаєш,
Тоді і Турна осїдлаєш,
Все війско вибєш до ноги.

8. Вставай Енею! годї спати,
Вставай і Богу помолись,
Мене ти мусиш також знати:
Я Тибр старий! ось придивись,
Я ту водою управляю,
Тобі я вірно помагаю,
Я не прочвара, не упир.
Ту буде град над городами,
Так рішено поміж богами...
Сказавши так, дїд в воду нир.

9. Енеї пробуркав ся, схопив ся
І духом моторнїйший став;
Водою Тибрскою умив ся,
Богам молитви прочитав.
Велїв два човни знаряжати
І сухарями запасати
І воїнів туда сажать.
Аж млость пішла по всьому тїлу:
Свиню узрів під дубом білу
І трийцять білих поросят.

10. Звелїв їх зараз поколоти
І дать Юноні на обід,
Щоб сею жертвою свиноти
Себе ізбавити від бід.
Потім в човни метнувсь хутенько,
Поплив по Тибру вниз гарненько,
К Евандру помочи просить.
Лїси, вода, піски зумілись,
Які се два човни пустились,
З відвагою по Тибру плить.

11. Чи довго плив Енеї, не знаю,
А до Евандра він доплив.
Евандр, по давньому звичаю,

Тодї для празника курив,
З Аркадянами веселив ся,
Над варенухою трудив ся,
І хміль в їх головах бродив;
І тілько що човни узріли,
То всї злякали ся без міри,
Один к Троянцям підступив.

12. Чи по неволї, чи по волї?
— Кричить Аркадский їм горлань —
Родились в небі ви, чи долї?
Чи мир нам везете, чи брань?
Троянець я Енеї відважний,
Лятинцям ворог я присяжний
— Енеї так з човна закричав —
Іду к Евандру погостити,
На перепутї одпочити,
Евандр, цар добрий, я чував.

13. Евандра син, Палянт вродливий,
К Енею зараз підступив;
Віддав поклін дружелюбивий,
До батька в гостї попросив.
Енеї з Палянтом обнимав ся
І в його приязнь заставляв ся;
Потім до лїсу почвалав,
Де гардував Евандр з жрецями,
Із старшиною і другами.
Енеї Евандрови сказав:

14. Хоч ти і Грек і цар правдивий,
Тобі Лятинцї вороги;
Я твій товариш буду щирий,
Лятинцї і менї враги.
Тепер тебе я супплїкую,
Мою уважить долю злую
І постояти за Троян.
Я кошовий, Енеї Троянець,
Скитаюсь по миру, мов ланець,
По всїм товчу ся берегам.

15. Прийшов до тебе на відвагу,
Не думавши, як приймеш ти;
Чи буду пити мід чи брагу,
Чи будем ми собі брати?
Скажи, і руку на — в завдаток,
Котора, бач, не трусить схваток
І самих злїйших нам врагів.
Хоробру маю я дружину,
Терпівших гіркую годину,
Від злих людий і від богів.

16. Менї найбільше доїдає
Рутульский Турн, ворожий син,
А лиш гляди, то і влучає,
Щоб згамкати мене як блин.
Так лучше в саджівцї втоплю ся
І радше хлїбом удавлю ся,
Нїж Турнови я покорюсь;
Фортуна не в його кишенї,
Турн побува у мене в жменї;
Дай поміч! — я з ним потягнусь.

17. Евандр мовчав і прислухав ся,
Слова Енеєві ковтав;
То вус крутив, то усьміхав ся,
Енеєви одвіт сей дав:
Еней Анхизович, сїдайте,
Турбациї не заживайте,
Бог милостив для грішних всїх;
Дамо вам війска в підпомогу,
І провіянту на дорогу
І грошиняток з якийсь міх.

18. Не поцурайтесь хлїба-соли,
Борщу скоштуйте, галушок;
Годуйтесь, кушайте до волї,
А там з труда до подушок.
А завтра, як начне свитати,
Готово війско виступати,
Куда ви скажете, в поход.

Нема за мною остановки,
Я з вами не роблю умовки;
Люблю я дуже ваш народ.

19. Готова страва вся стояла,
Спішили всї за стіл сїдать;
Хоть деяка позастигала,
То мусїли підогрівать.
Просільне з ушками, з грінками,
І юшка з локшею, з кишками;
Телячий лизень тут лежав,
Ягня й до паприки кури;
Печенї ріжної три хвури,
Багацько иньших ласих страв.

20. Де їсть ся смачно, там і пєть ся,
Від земляків я так чував;
На ласеє куток найдеть ся,
Еней з своїми не дрімав.
І правда — гостї доказали,
Що жить они на сьвітї знали;
Пили за жизнь — за упокій,
Пили здоровє батька з сином;
І ґоль — ґоль — ґоль, мов клин за клином,
Кричать почали на розстрій.

Римский поет з доби клясичної, Публїй Верґілїй Маро, написав в дванайцяти піснях епос лицарский п. з. Енеіда, де звеличав блуканину Енея, коли той по збуреню Трої вибрав ся шукати нової вітчини і запливши до Ляциюм до Італії, положив ту перший почин до заснованя римскої держави. — Цїлий епос обіймає яких 10.000 стихів, героічних гексаметрів.

Сю поважну поему лицарску перетворили опісля иньші поети на епос комічний, а кождий вихіснував єї так, як потрібував; та перерібки такі не називають ся перекладами але травестиями. І наш писатель Котляревский запозичив ся у Верґілія головною подією і знатнїйшими особами дієвими; а травестував, т. є. перелицював поему римску на рідну мову на те, щоб поглузувати з одної части зноровленої суспільности

української, що розлюбившись в порядках московских забажала верховодити над простим людом, котрий по затраті самостійности політичної став чим раз більше нидіти.

Також рідна мова попалась в поневірку, а замість неї послугувано ся мовою зіпсутою (макаронїчною). Тимжеж то зладив Котляревский свою Енеїду так, щоб єї схотїли читати і низші і висші верстви суспільности, а шуткуючи з одних — докоряв другим. І так в пісні I. і II. звеселяє Котляревский шутливими подіями з побуту трояньских бурлаків у королевої Дидони в Картаґінї, в пісні III. описує пекло, а при тій нагоді пятнує всякі пороки. Зєднавши собі таким способом читателїв, відкриває поет свій властивий замір і в пісні IV. згадує про давну бувальщину України, а в пісні V. і VI. вертає знова до поганих норовів нисшої верстви і кінчить свій твір наукою моральною.

Перелицьована Енеіда Котляревского обіймає яких 7.300 стихів, поділених на строфи по 10 стихів з 8—9 силяб, самих ямбів (tetrapodia iambica). — Такі строфи зовуть ся станцами, а уживано їх в повістях поетичних, які в літературах всесьвітних (особливо в літературі анґлійскій — Байрон) стали виявлятись під ту пору, коли жив Котляревский і коли романтизм в борбі з клясицизмом зачав собі мостити дорогу до побіди.

Верґілієву Енеіду травестували: 1) Осипов на язик росийский, в р. 1791; — 2) Блюмауер на язик нїмецкий, Відень 1788; — 3) Скаррон на язик француский, Париж 1653; — 4) Джіованні Ляллї на язик італїйский, Рим 1633. — Є ще троха иньшого змісту поеми сатирично-комічні, як 5) француского поета Боальо: Крилос, а передовсїм 6) три поеми польского поета Красїцкого: Мишеіда, Монахомахія і Антимонахомахія. Всї твори того роду і змісту опирають ся на комічній епопеї з доби погомерового циклю епічного; грецкий сей твір зовесь: *Βατραχομυομαχία* = Жабо-мишодраківка, т. є. війна жаб з мишами.

V. ЕПОС ЗЬВІРИННИЙ.

7. Лис Микита — Пісня V.

Пересьпів Івана Франка.

1. Слухайтеж, як Лис Микита
Цупко, наче кінь з копита,
На брехню пустив ся й лесть!
Щоб лиш на гили не згинуть,
Не задумавсь камінь кинуть
І на батька свого честь:

2. Царю і весь чесний зборе!
Превелике, люте горе
По заслузї бє мене!
За злодїйство дам я душу,
Та одно злодїйство мушу
Розказати вам страшне.

3. Кільканайцять лїт вже тому,
Як мій батько — де, в якому
Місци, хто се зна? — напав
Славний скарб царя Гороха.
Та добра єму нї троха
Скарб той клятий не придбав.

4. Батько мій — горда був
Фінансовая наука [штука;
Був єго любимий фах.
Льстив царю, міняв все фарбу;
Щоб лиш стать мінїстром
[скарбу,
Він на се острив ся страх.

5. Та ти, царю, хитрість скриту
Проглядїв, прогнав Микиту,
А мінїстром став ся Рись.
І пішов мій батько в пущу
І понїс він думу злющу —
Відімстити ся колись.

6. В пущі скарб найшов закля-
І почав він міркувати, [тий,
Щоб великий бунт піднять,
Щоб царя зіпхнути з трону,
Славнуж царскую корону
Щоб Медведеви віддать.

7. Спілку він зібрав велику;
З листом шле кота Мурлику
До Бурмила: Так і так,
Льва ми хочем скинуть з трону;
Слиж ти царскую корону
Хочеш взять, пришли нам
[знак.

8. Ну, на вість таку Бурмило,
Начеб що єго вжалило,
Схопив ся і сам прибіг.
Братя, каже, я все з вами!
Або ляжем головами
Або Льва завяжем в міх!

9. Батько мій і Кіт Мурлика,
Вовк, Бурмило і велика
Їх рідня, усї зійшлись,
І на бунт, на чорну зраду,
Братобійчу, люту звaду
Всї врочисто присяглись.

10. Із околиць чужоземних
За Горохів скарб наємних
Мали війск навербувать;
Я підслухав всю їх змову,
Про страшну єї основу
Став я пильно міркувать.

11. Я Бурмила хитру злобу
Добре знав; єго особу
Непочесну і сьмішну
Став рівнать з тобою, пане,
І кажу: Сей опуд стане
Нам царем? Ну, батьку, ну!

12. Знав ти скарб найти вели-
Але горе, сли владики [кий,
Лїпшого найти не вмів!
Де Бурмило — цар народа,
О, прощай там честь, свобода,
Сила й слава у зьвірів!

13. І неначе голос з неба
Звав до мене: треба-треба
Завязати зрадї рот!
Хоч той зрадник — батько твій,
При царю ти вірно стій!
Будь, Микито, патріот!

14. Так розміркувавши гладко
Дожидав я, аж мій батько,
Як умовила ся, знай,
Купка зрадників тих темних,
На вербунок війск наємних
Рушить у сусїдний край.

15. Вже давнїйше в переднівку
Вислїдив я ту криївку,
Де мій батько скарб сховав;
Нуж тепер безпроволїчно
Виносити денно й нічно,
Все до чиста я забрав.

16. Невеликий час минає,
Аж мій батько повертає;
Вже готове війско жде,
Лиш вербунок заплатити,
Ґенералів назначити,
Хоч в огонь оно піде!

17. Не витав рідню, домівку
Батько мій, лиш у криївку
Просто шасть — і обімлїв!
Препуста-пуста печера,
Що була ще повна вчера!
Скарб увесь мов хто замів.

18. Що він біга, шкряба, нюха,
Скарбу нї слїду, нї духа!
Тут старий ума лишився!
Заскомлїв немов на зуби,
Далї шнур найшовши грубий,
На гиляцї задусився.

19. А Неситий і Бурмило
Зрозумівши, що постигло
Батька мого, подались;
Страх — льояльні поробились,
І служить тобі пустились,
Зрадником оставсь лиш Лис.

20. Днесь они — підпори [трону!
Яж, що спас царя й корону,
Батька свого погубив,
Ту під шибеницев стою
І смерть бачу над собою.
Ну, беріть мя! — я скінчив.

21. Так то Лис в брехнї був [сьмілий,
Всї присутні остовпіли
А сам Лев аж затремтїв.
От оно що тутка скрито!
Дякую тобі, Микито —
А... той скарб... ти де подів?

22. На високій Чорногорі,
Де Черемош води скорі
По каміню вниз жене,

У Говірлї просто серця
Коло третого реберця
Є леговище скальне.

23. Там лежить той скарб [неткнутий,
Царю, твій він мусить бути,
Я тобі єго зберіг!
Жалко тілько, що нїкому
Не вказав я стежки д ньому,
Щоб по моїй смерти міг...

24. Лев не дав єму скінчити;
Хто ту сьміє говорити
Ще о смерти твоїй днесь?
Царске право є — прощати;
Зараз з него шнур той зняти,
Ми касуєм весь процес!

25. Більше маєш ти заслуги
Між зьвірями, нїж хто другий!
А гріхи ті, що за них
Мав ти висїть, правду рікши,
Не вартують торби сїчки
Супроти заслуг цїнних.

26. Тілько слухай: В добру
Ти зо мною в Чорногору [пору
Завтра рушиш скоро сьвіт;
Лиш я сам до сего льоха,
Де є скарб царя Гороха,
Буду знати тайний вхід. —

27. Царю — Лис сказав маркі- З радої душі охітний [тний —
Я з тобою йти в ту путь;
Та в предсмертную годину
Слюбував я — сли не згину —
За гріхи покуту збуть.

28. Пішки до сьвятого Риму,
Відтак аж до Русалиму
Слюбував ся я піти.
Як поверну, ясний пане,
Скарб тобі ся весь дістане,
Найбогатшим станеш ти!

29. Щож — Лев мовив — річ [побожна!
Слюбував — ломать не можна,
Тож іди й здоровий будь! —
Далї возьних зве на згоду,
Щоб они всему народу
Вибубнили царский суд.

30. Всїм, кому на тім залежить,
Відати о тім належить:
Цар по силї своїх прав
З Лиса, званого Микити,
Зволив всю вину здоймити,
І до ласки знов приняв.

31. Хтоб сьмів Лиса попрікну- [ти,
Лапою єго діткнути,
Чи позаочно хулить
На такого патріота,
Тому цар язик із рота
Вирізати повелить. —

32. Ой, як вчув Медвідь, [Мурлика,
Вовк той засуд — страх велика
Їх досада обняла!
Зараз почали бурчати,
Далї рушила кричати
З ними рідня їх цїла.

33. Але вже було за пізно;
Лев із трону крикнув грізно:
Хто там сьміє ще бурчать?

Га! то ви поганці кляті,
Що мене у власній хаті
Присяглись замордувать?

34. Бач, які сьвяті та божі!
А в душі думки ворожі!
Лис вам на завадї став?
Але годї вже мантачить!
Будете тепер ви бачить,
Справедливість наших прав.

35. Так то доля грає з нами!
Хто ось-ось був близький ями,
Раптом на вершку став! Ох,
А хто гордо дувсь, пишав ся,
У кайдани враз попав ся
І пішов в тюремний льох!

36. Гей, беріть Бурмила тута
І закуйте в добрі пута!
Вовка в диби прикрутїть
І Кота звяжіть і прямо
Вріть в тюремну темну яму,
Де не блима лиця сьвіт.

---

1. В давних віках, коли люди жили ще тїснійше з природою, також події з сьвіта зьвиринного були для них цїкавими, а казки народні про житє і вдачу зьвірят, зразу без примішки сатирично-комічної, переховувались між поодинокими народами з давних давен. І так казка про хорого льва, що виздоровів за порадою лиса, дісталась з Індиї до Греції ще десь в VI. віці пер. Хр., з Греції перейшла до Італії, а звідси в VIII. віці по Хр. до Нїмеччини. Ту зачали єї переіначувати на ріжний лад; найпаче монахи підхопили в X. віці сю казку і стали єї перетворювати в язиці латиньскім на невеличкий епос, в котрім описували монастирське житє.

Сей новий рід поезиї сподобав ся дуже, і тому то в віках пізнїйших перетворювано єго на ріжні способи та на ріжних мовах, а передовсїм в язиках: старо-французскім і нїмецкім, т. зв. platt-deutsch. Зачато також чим раз більший круг зьвірят втягати до сего епосу, а зпоміж зьвірят таки лис оказав ся найвідповіднїйшим до такого твору, бо він хитрою своєю вдачею уміє перехитрити всї зьвірята. У одних поетів лиса постигає кара за всї єго псоти і провини, у других виходить він побідоносно. Отже тому, що в такім епосї виступають зьвірята, названо єго **епосом зьвиринним.**

Прозопопея разом з алєґорією і порівнанями, дотеп і шутка з сучасних відносин суспільних — се головні прикмети епосу зьвиринного. Найзнатнїйшим таким епосом, хоч не ориґінальним, є Ґетого „Лис Райнеке“ в двайцяти піснях з 4.000 гексаметрів. Свобідна руска перерібка дїлить ся на девять пісень, разом яких 2.500 стихів; пісні складають ся із строф по шість стихів о вісьмох силябах

по чотири трохеї (tetrapodia trochaica); тілько стих третий і шестий є неповні (каталєктичні).

Ся ріжниця що до форми зверхної а також внутрішний уклад перерібки рускої надають їй ціхи твору ориґінального.

2. Лис Микита підступом і обманьством, лестию і местию тілько наробив лиха иньшим зьвірятам, що они не могли вже сього довше стерпіти і пізвали єго перед суд. Цар Лев з весною скликує віче; все, що виє, квакає і гавкає приходить зараз першого дня, а тілько Лис-гайдамака не послухав. Розгнїваний цар посилає Медведя Бурмила (пісня I.); але лис так піддурив єго медом в пасїці Охрима, що він ледво живий вернув домів, і то аж на третий день (п. II.). Не лїпше вийшов другий посол, Кіт Мурлика, бо і він дав ошукатись виправою на миши до війтового курника. Четвертого дня пішов до Лисович Борсук Бабай; яко свого крівного, принимає єго Лис дуже гостинно, а пятого дня вибрались они до царя (п. III.). Суд під проводом Цапа Базилька засудив виновника на кару „на смертельній вербі". Щоб від смерти спастись, поважив ся окаянник видумкою про якийсь скарб царя Гороха і про нечуваний бунт проти царя Льва оклеветати навіть покійника батька свого (п. IV. і V.). Шестого дня рано вибираєсь Лис по скарб на Говірлю, але внередше випросив ся ще на прощу аж до Єрусалима. Цар велїв цїлому свому дворови провести прочанина з почестями аж гень під могилу. Лис так піддобрив ся до Заяця Яцуня і Цапа Базилька, що они відводять єго домів; ту убиває Лис Яцуня таки в своїй хатї, а єго голову відсилає цареви в дарунку замість скарбу. Обиджений цар заявляє всїм підданим, що убійник винятий зпід права (п. VI.). За намовою Бабая ставить ся Микита вдруге перед царем і проворностию успів ще й тепер оправдатись (п. VII. і VIII.); а щоби очиститись із всїх провин, предкладає поєдинок Неситому, яко заступникови всїх покривджених. Сей поєдинок відбуваєсь семого дня і за порадою Малци Фрузї Лис горлоріз виходить з него побідно (п. IX.).

Еносом зьвіринним замикаєсь щира поезия епічна.

ЧАСТЬ ДРУГА.

ПОЕЗИЯ ЕПІЧНО-ЛЇРИЧНА.

І. ПОВІСТЬ ПОЕТИЧНА.

8. Княгиня-кобзар.

З народного поля

пересьпівав Грінченко.

І. Ой, то не білий туман землю скрізь покриває,
А то князь молодий у похід виступає,
З військом рушає
Турчина воювати,
Слави собі вояцкої — молодецкої добувати,
До своєї землї ще землї придбати. —
Ой, то не сива зазуля гірко кувала,
Ой, то молода княгиня,
Вірна дружина,
З князем опрощенє приймала,
Обнимала,
Від себе не пускала,
Ридаючи руки до него простягала. —
А вже князь з двору виступає,
За ним військо рушає,
Вигрімляє.
І йдуть так не день, не два,
І тільки навкруги них трава степова,
Де не глянь, розлягаєть ся,
Аж військо в траві тій ховаєть ся.
Отож не день і не два минає,

Князь у землю турецку вступає
І звелїв землю турецкую воювати,
Турецке війско у пень рубати.
Та не стало щастя князеви слугувати,
Почали єго вороги побивати,
Війско Турок до ноги порубав,
А котрі недобитки — по степу розпорошив, розігнав,
Князя хороброго у брань, у неволю узяв.
II. Ой, тяжко князеви у неволї пробувати,
Зелїза тягати;
Кайдани-зелїзо ноги повривало,
Біле тїло молодецькеє коло жовтої кости пошмугляло.
А щеж то у ночи у темній темниці з иньшими невольниками
А у день Турчин до темниці приходжає, [він пробуває,
Двері відмикає,
І бідного невольника на тяжку роботу виводжає.
А сам Турчин коло невольників походжає,
За роботою доглядає,
На слуги свої, на Турки-яничари, зо-зла гукає:
Кажу я вам Турки-яничари, добре ви дбайте,
І з ряду до ряду походжайте;
По три пучки тернини і червоної таволги набирайте,
Та недбалого невольника по тричі в однім місци затинайте! —
Та тії слуги, Турки-яничари добре дбають,
І з ряду до ряду заходжають,
По три пучки тернини і червоної таволги у руки набирають,
По тричі в однім місци бідного невольника затинають,
Біле тїло коло жовтої кости обривають,
Кров християньску неповинно проливають. —
Ой так у тяжкій неволї князь пробуває,
Три роки горе та біду приймає;
А четвертого року випадком випало
До любої дружини звістку подати,
Словом переказати:
Нехай, каже, моя люба дружина добре дбає,
Статки-маєтки збуває,
Скарби збирає,
Мене, князя, з тяжкої неволї викупляє!
III. То княгиня, скоро тую звістку до рук дістала,
Гірко заридала,

Думала-гадала,
Що „як менї своє миле подруже з неволї визволяти,
Що на той викуп нїяких статків-маєтків,
Великих скарбів не буде ставати,
Бо нї за які скарби не буде єго цар турецкий випускати.“
І ну ж княгиня знов думати-гадати,
Як своє подруже з неволї визволяти:
Хочай би я статки-маєтки збувала,
Скарби великі збирала,
То не можна менї самій до царя турецкого доступати,
Бо мене цар турецкий схоче собі за жінку взяти;
А певних людий та небоязких нема кого послати. —
Думає-гадає,
З себе препишную княжую одежу скидає,
Коси свої, довгі до пят, ножицями відтинає;
Бере кобзу трицять-струнную
Та крадькома,
Тишкома,
Нїчо нїкому не оповіщає,
У турецку землю, у далеку дорогу страшну виходжає.
IV. Ой далека то дорога — не день, не два єї треба про-[ходжати,
Богато горя та муки зазнати!
Ой усего зазнала княгиня бідолашня;
Ніжки свої білі збила-натрудила,
Ручки свої нїжні тернами поколола,
Личенько своє молоденьке голодом стомила,
Оченята свої карі слїзми стуманила,
А таки дійшла она до землї турецкої,
До віри бісурманьскої;
І до царя турецкого приходжає,
Мовби то молодий кобзар на кобзї грає. —
Побачили слуги, Турки-яничари кобзаря молодого,
Ведуть єго у палату царя турецкого,
Щоб він цареви заграв,
Засьпівав,
Душу єму звеселяв. —
То молодий кобзар-княгина до палати вступає,
Царя турецкого зобачає,
Струни торкає,
Грає й сьпіває,

Піснею жалібною серце у царя виймає.
Цар турецкий серце жорстоке мав,
А з тої пісні сльозами дрібними заплакав.
І довго молодий кобзар-княгиня цареви грав;
І день — і два — і три....
І каже цар турецкий
Бісурманьский:
Будеш ти у мене, кобзарю молодий, по вік пробувати,
Буду тебе за рідного брата мати,
Несчисленними скарбами наділяти. —
І каже молодий кобзар-княгиня:
Не можу я, царю, коло тебе пробувати,
Єсть у мене батько й мати;
Будуть они старенькі по мені вельми тужити-сумувати. —
І говорить цар турецкий,
Бісурманьский:
Колиж не хочеш у мене пробувати,
То даю тобі волю, чого твоє серце бажає, у мене прохати. —
Тоді молодий кобзар-княгиня промовляє:
Змалку я, царю, по сьвіту блукаю,
Сумно менї самому без товариша бувати;
Дозволь менї, царю, в тебе якого невольника взяти,
Буде менї хоч товариш у дорозї розмовляти. —
Звелїв цар турецкий темну темницю відмикати,
Кобзареви молодому, якого схоче, невольника дати.
То кобзар молодий, княгиня, до темної темницї вступає,
Усїх невольників оглядає,
Подруже своє, князя любого, вибирає,
З темницї виводжає
І з ним у купі з землї турецкої рушає.
V. Пішли они вкупі широкими степами,
Байраками та ярами;
І не міг князь своєї дружини вірної пізнати,
А она не хотїла єму про себе анї знаку дати.
І йшли они так довго широкими степами,
Байраками та ярами.
А як почали до своєї землї доходжати,
Почав князь до молодого кобзаря, до княгинї, промовляти:
Пусти мене, чоловіче добрий, на волю!
Не просту дав менї Бог на сьвітї долю:

У сій землї я князем князюю,
Який хочеш викуп за себе, обітую. —
Говорить молодий кобзар-княгиня:
Нїчого я в тебе, князю, не бажаю,
Іди, най тобі Бог помагає! —
То князь радий, молодому кобзареви як і здякуватись не знає,
До себе в гостину закликає.
А молодий кобзар-княгиня відмовляє:
Не можу я, князю, зараз до тебе прибувати,
Єсть у мене батько й мати,
Будуть они старенькі по менї вельми тужити-сумувати;
А як дасть менї Бог до батька, до матери завитати,
Тодї буду до тебе в гостину прибувати. —
І тодї они опрощеня брали,
Кождий своїм шляхом повертали.

VI. То молода княгиня навпростець небитими стежками пробігала,
Швидше від князя до господи прибувала,
Препишную одїж княжу на себе брала,
Чоловіка дожидала. —
Час — година минає,
От уже й князь до господи прибуває;
Усї єго стрічають,
Витають,
Княгиня єго витає,
Приймає,
Про здоровє питаєть ся.
А він зі всїма витаєть ся,
А коло неї й не стане,
На неї і оком не спогляне,
До своїх райцїв промовляє:
Бачите, як моя жінка добре дбає;
Тепер цюлює, витає,
А як я в тяжкій неволї пробував
Та звістку подав,
Щоб она статки-маєтки збувала,
Скарби збирала,
Та мене з неволї визволяла...
Так тодї де она бувала? —
І говорять райцї княжії:
Відколи, князю, твоя звістка прибула,

З того часу княгиня дома не жила;
До сього часу десь пробувала,
І се тілько до господи завитала. —
І розпалив ся князь гнівом великим,
Відвів княгиню до неї в кімнату,
Звелїв на ключ замикати;
А сам до ради уступає,
Промовляє:
Панове райцї!
Судїть мою жінку невірну, як треба по правдї!
Як би не молодий кобзар мене обратував,
То й досиб я кайдани тягав.
VII. І ото починає рада суд судити;
І присудили княгиню горлом карати,
Смерть їй вчинити.
І князь на той присуд сам пристав,
З райцями до княгинї уступав,
Щоб узяти,
На смерть єї віддати.
Підійшов, двері відмикав,
Тай скамянїв там, де стояв;
Сьвітлиця порожна, немає княгинї у нїй,
А стоїть там кобзар молодий....
І говорить молодий кобзар-княгиня:
Ой який же тепер сьвіт настав,
Що чоловік своєї жінки не пізнав. —
І тодї кобзар з себе одїж просту скидав,
Кождий княгиню пізнав.
І тодї князь радістю радїє,
І сльозами ридає,
У своєї жінки вірної прощеня благає.
І тодї князь великий бенкет ізчиняє,
Увесь народ на него скликає,
З радощів бенкетує-гуляє,
Своє любе подруже, княгиню, вислављє!

9. Москалева криниця.

Яковови Кухаренкови

Тарас Шевченко.

Не на Вкраїні, а далеко —
Аж за Уралом, за Елеком,
Старий недобиток — варнак
Менї розказував оттак
Про сю криницю Москалеву;
А я, сумуючи, списав,
Та ритму нищечком додав,
Та невеличку і дешеву
(Звичайно, крадене!) зобгав
Тобі поему на спомини,
Мій друже щирий, мій єдиний!

I.

Після „Великої зими",
За Катерини за царицї,
Москаль ту викопав криницю;
А як він викопав, то ми
Отсе й розкажемо в пригодї,
А ви записуйте; не шкодить
Такую річ і записать,
Бо се не казка, а билиця,
Або бувальщина, сказать.
Оттак пишіть: була криниця...
Нї, не криниця, а село;
Пишіть — давно колись було,
Між садами, при долинї,
Таки у нас, на Украïнї,
Було те Божеє село.
В селї тому вдова жила,
А у вдови дочка росла
І син малолїток.
Добре мати дїток
Богатому — хвалить Бога
В розкошах; а вбогій
Вдові не до того.
Думала іти в черницї
Або утопитись,
Так жаль маленьких дїток
(Звичайне, мати! — що й казать!)
Та, може, ждав ся — таки й дзять,
Бо вже Катруся підростала
(Катрусею вдовівна звалась),
Чи вік же їй продївувать,
Зносити брівоньки нї защо?
Хиба зате, що сирота?
А красота — то красота!...
Мій Боже милий! А трудяще,
А чепурне та роботяще,
Та тихе.... бач і сирота,
А всїм була навдивовижу;
Бувало, вигляне із хижі,
Як тая квіточка з трави,
Як теє сонечко зза хмари:
Ввесь похолону, неживий
Стою, бувало....

Анї кара,
Нї муки, кайдани,
Нїже лїта, сину,
Тії сили не втомили....
Оттак і загину,
Так і згину — бо диви ся:
Смерти сподіваюсь,
А ридаю, мов дитина,
Тільки — що згадаю
Катерину.... Слухай, сину,
Мій друже єдиний!

Слухай добре та записуй
Та на Україні,
Як Бог тебе допровадить,
То розкажи, сину,
Що ти бачив диявола
Своїми очима!...

II.

Так бачиш дївонька отта
Росла собі; і роботящий
(Бо всюди сироти — ледащо)
У наймах виріс сирота,
Неначе батькова дитина.
Отож, той самий сирота
У наймах, сяк собі то так,
Придбав сїрома грошенят,
Одежу справив, жупанину,
Та не відсїль і не відтіль
Купив садочок і хатину,
Подякував за хлїб, за сіль
І за науку добрим людям,
Та до вдовівни навпростець
Шелесть за рушниками!...
Не торгувались з старостами,
Як те бува з багатирями,
Не торгувавсь і панотець,
За три копи звінчав у будень,
Без пихи, так, як довелось....
Оттут то, голубе мій сизий,
Оттут то й лихо почалось.

III.

Уже, либонь після Покрова
Вертав ся з Дону я; та знова
(Бо я вже, двічи посилав
До дївчини за рушниками)
Післать і втретє міркував,
Та з чумаками та з волами,
Як раз в неділю на весїлля
До удовівни причвалав.
Пропало, все добро пропало,
Анї щітинки не зосталось!...
Пропав і я....
На віку
Всї люди бачать лихо, сину;
Але такого, мій єдиний,
Такого лютого — нїхто,
Нїхто і здалека, не бачив,
Як я лукавий! А тимчасом
Просохли очи у вдови:
Неначе в Бога за дверима
У зятя то в сина
Стара собі спочиває;
А на Катерину,
На дитя своє єдине,
Тільки поглядає.
А я... з пяницями
Душу пропиваю,
Тай пропив! Запродав ду-
І душу і тїло; [шу —
Тїло катови, а душу....
О, Боже мій милий!
Хотїло сяб жить на сьвітї —
Та — ба! треба вчитись,
Ще змалечку треба вчитись,
Як на сьвітї жити,
А то бити муть, та й дуже!...
Не знаю, мій друже,
Чи сатана лихо коїв,
Чи я занедужав,
Чи то мене злая доля
Привела до того!...
Таки й доси ще не знаю —
Не знаю нїчого...
Знаю тільки, що тверезий,
(Бо вже анї вина,
Нї меди нї оковита
Не пили ся, сину!...)
Оттаке то сподїялось! —
Вмер батько і мати,

Чужі люди поховали,
А я мов проклятий,
Мов Юда одринутий
І людьми і Богом,
Тиняю ся, ховаю ся;
І дійшло до того,
Що я в ночи підкравши ся,
Максимову хату
(Бо його Максимом звали,
Вдовиного зятя)
Запалив! Згоріла хата....
А душа проклята
Не згоріла.... моя душа,
Мій друже, мій брате,
Не згоріла, а зосталась.
Тліє, й доси тліє....
І коли она зотліє,
Коли одпочине,
Сьвятий знає....

IV.

З переляку
Вмерла Катерина;
А Максим на пожарище
Та на попелище
Подивив ся.... нема ради!
Тільки вітер свище
У димари та в комині;
Що тут в сьвітї дїять
І що тепер йому почати?
Подумавши, перехрестивсь
Та й знов пішов у наймити
Голодні злидні годувати.
Вдова зосталась не сама,
А з сином парубком; женити
Його збиралась в осени —
Аж гульк!... від матушки-ца-
Таки із самої столиці, [риці
Прийшов указ — лоби голить.
Се в перший раз такий указ
Прийшов з Московщини [до нас,
Бо на Вкраїнї в нас бувало
У козаки охочі йшли,
А в пікинєри вербували,
Та теж охочих.... На селї
Збирала ся громада — радить,
Кого голить у москалї.
Порадили громадою,
І вдовиченка — ледащицю
Забили в скрепицю
Та й повезли до прийому!

V.

„Нї вже — каже — добрі люди,
Не так оно буде, [люди,
Оттак хиба!“ Максим каже:
„Які з мене
У наймитах! Іду служить:
Нехай — каже — вдовин син
Та не стане під аршин,
А я стану.“
Із прийому
Вернув ся дому,
До матери, вдовиченко;
А Максим з прийому
Пішов собі у москалї,
Помолившись Богу.
Менї полекшало; а з чого,
З чого полекшало менї?
З того, що ворога не стало.
Якогож ворога, мій Боже!
Моя пекельная душа
Кого бояла ся?... Максима!
Нї, не Максима, а когось,
Когось бояла ся проклята;
Люциперови служила
Та його й страшилась!

VI.

Через год отто й „Велика
Зима“ наступила;
До Зеленої неділї
В байраках білїли
Снїги білі; тодїж отто
І Очаків брали
Москалї; а Запороже
Перше зруйнували.
Розбило ся товариство....
(А що то за люди
Були тії Запорозцї —
Не було й не буде
Таких людий!)
Під Очаків
Пігнали й Максима:
Там то його скалїчено
Та на Украïну
Повернено з одставкою.
Бачиш, праву ногу
Чи то лїву підстрілено....
Менї не до того
Було тодї; знова люта
Гадина впила ся
В саме серце — кругом його
Тричи обвила ся
Як той і р о д. Що тут робить?
Не дам собі ради;
А Максимови кривому
Нїчого не вадить:
Шкандибає на милицї
І гадки не має.
А в неділеньку сьвятую
Мундір надїває,
І медаль і хрест причепить
І заплете косу
Та ще й борошном посипле....
(Я не знаю й доси,
На що воно москалї ті
Коси заплїтали,
Мов дївчата, та сьвятеє
Борошно псували?
На іграшку, я думаю —
Так собі, аби то!)
Отож було, мов ґенерал,
Максим сановито
Прибереть ся у неділю
Тай пошкандибає
У храм Божий; на крилосї
Стане тай сьпіває
З дяком таки, а то возьме
Та ще й прочитає
Апостола серед церкви
(Вивчив ся читати
У москалях). Непевний був
Максим оттой, брате,
Т а трудящий, роботящий,
Т а тихий до того;
Т а ласкавий.... було тобі
Нїже анї кого
Не зачепить, нїже дїлом
Нїже яким словом.
„І талан і безталанне
Все — каже — від Бога
Вседержителя сьвятого,
А більш нї від кого.“
Преблагий був муж на сьвітї
Максим оттой, сину;
А я! а я!... не вимовлю,
Моя ти дитино!...
Я — вбив його!... Постривай
Трохи одпочину, [лиш,
Та тодї вже....

VII.

Так ти кажеш,
Що бачив криницю
Москалеву, що ще й доси
Беруть з неї воду?
І хрест — кажеш — коло шляху

І доси Господний
Стоїть собі на роздоллї.
А не розказали
Тобі люди там нїчого?
Вже повимирали
Тії люди, мої сьвідки,
Праведнії люди;
А я й доси караю ся
І каратись буду
Й на тім сьвітї....
Ось послухай,
Доводить до чого
Сатана той душу нашу;
Як не схаменеть ся
Та до Бога не вернеть ся,
То так і ввіпєть ся
Пазурами в саме серце....
Ось слухай же, сину,
Про Максима праведного:
Було не спочине
Нїколи він, а в неділю
Або в яке сьвято
Бере сьвятий псалтир в руки
Тай іде читати
У садочок — (у садочку,
Там у холодочку
Катерину поховали)
Оттож у садочку,
За упокой душі єї
Псалтир прочитає,
Потім собі тихесенько
Тихо засьпіває
„Со сьвятими“ тай заплаче,
А потім помяне
„О здравії“ тещу з сином —
І веселий стане:
„Все од Бога — скаже собі:
Треба вік дожити!“
Оттакий то муж праведний
Був він на сїм сьвітї.
А у будень — то він тобі
Не посидить в хатї;
Все нишпорить по надвірю:
„Треба роботати“
Було скаже по московски:
„А то лежа в хатї,
Ще опухнеш.“ Та взяв якось
Заступ і лопату
Тай пішов собі у поле
Криницю копати.
„Нехай — каже — колись люди
Будуть воду пити,
Та за мою грішну душу
Господа молити!“
Вийшов в поле, геть од шляху
У балку спустив ся
Тай викопав при долинї
Глибоку криницю.
(Не сам один: толокою
Йому помагати
Й добрі люди приходили
Криницю копати).
І виложив цямриною
І над шляхом в полї
Височезний хрест поставив;
Зі всього роздолля
Широкого було видно.
Се, бачиш, длятого,
Щоб знать було, що криниця
Є коло дороги;
Щоб заходили з криниці
Люди воду пити
Та за того, що викопав,
Богу помолитись.

VIII.

А тепер уже — он бачиш,
Доходить до чого!
Що я стратить наміряюсь
Максима сьвятого....

Оттаке то!... А за віщо!
Зате, за що Каїн
Убив брата праведного
У сьвітлому раю!
Чи то було у неділю
Чи в якеє сьвято,
Слухай, сину, як навчає
Сатана проклятий:
„Ходім — кажу — Улáсович,
На твою криницю
Подивитись.“ „Добре — ка- [же —
Ходімо напитись
Води з неї погожої.“
Тай пішли обоє
І відерце і віжечки
Понесли з собою.
От приходим до криниці,
Я перш подивив ся,
Чи глибоко. „Власовичу —
Кажу — потруди ся
Води дістать — я не вмію.“
Він і нахилив ся,
Опускаючи відерце;
А я.... я за ноги
Вхопив його, тай укинув
Максима сьвятого....
У криницю....
Оттаке то
Сотворив я, сину!
Такого ще не творилось
В нас на Україні!
Тай ніколи не створить ся
На сім сьвіті, брате!
Всюди люди, а я один
Диявол проклятий!

IX.

Через тиждень вже витягли
Максима з криниці,
Та у балці й поховали;
Чималу каплицю
Поставили громадою,
А його криницю
„Москалевою“ назвали.
От тобі й билиця
Про криницю москалеву —
Страшная билиця!
А я пішов....
Та на Сибірі й опинивсь
(Бо тут Сибір була колись)
І пропадаю мов собака,
Мов той Іуда... Помолись
За мене Богу, мій ти сину,
На тій преславній Україні,
На тій веселій сторонї —
Чи не полекшає менї?!...

II. КАЗКИ І БИЛИЦІ.

10. Ластівка.

З народного повіря

переспівав Микола Костомарів.

І. Під Києвом стольним гра-
На славній долині, [дом,
Де впадає Чартория
У Дніпровскі хвилі,
Збирали ся рускі люди
На велику раду:
Радили ся, як родину
З лиха визволяти. —
Були в зборі князї рускі:
Київский старійший,
З Переяслава Владимир,
Над усіх мудрійший;
Буйний Олег з Чернигова
І князї з Волині
І бояри і дружини
І прості людини.
Між князями як та рожа
В саду процвитає
Мономах Переяславский;
Він річ починає:
Послухайте, брати-князї,
І всї християни!
Було менї знаменіє
Від Бога послане:
Побачили в Радосинї,
О самій півночи,
Над Печерским стовп огня-
Мої грішні очи. [ний
Зперш стояв над трапезою,
А далї ізняв ся,
Став над церквою, а далї
По Днїпру підняв ся
І розсипавсь на болонї.
Братия кохані!
Моя думка — єсть се ангел
Од Бога зісланий!
Треба йти нам на поганих
В їх землю прокляту,
Напитись шоломом Дону
І слави набрати! —
Скоро річ таку промовив
Мономах голїнний,
Обізвали ся Кияни:
Час тепер не вільний!
Як же можна смерда з ко-
Від рілї узяти? [нем
Тепер весна — смерду
Саме час орати. — [в полї
Володимир одвічає:
Неладно сказали,
Добрі братя! дурно смерда
Ви пожалкували!
Половчин не пожалїє,
Як на нас налине;
Убє смерда, коня візьме,
Вся сїмя загине! —
Оттак казав Володимир.
Усї дивували,
„Право, істинно“ — єдиним
Голосом сказали
І на радї присудили
На поганих стати,
Напитись шоломом Дону
І слави набрати.

Тодї в Києві на ринку
Жовнярі кричали:
Кому памятно, Кияни,

Що батьки вчиняли,
Кому мила земля руска
І віра сьвятая,
Хто не хоче нить в неволї
У чужому краю,
Або жінки або дочки
В полон віддавати,
Хто не любить на спалені
Церкви поглядати —
Той нехай бере оруже,
На коня сїдає
Та з князями в половецку
Землю поспішає!

II. А в Києві вдова жила
Чесна та старенька,
У вдовиці синок любий,
Як сокіл ясненький;
Она єго годувала,
Пестила, кохала
І з ним она доживати
Віку сподївала. —
Почув синок закликанне,
Палає серденько;
На батьківскі мечі, списи
Погляда пильненько:
Благослови стара мати
На добреє дїло,
За сьвятую руску землю
Оддать душу й тїло,
Або Дону напити ся.
І слави дістати,
Дїтям-внукам тую славу
Чесно передати! —
Стара мати відповіла:
Синочку мій милий!
Не на теє, мій квітоньку,
Я тебе ростила,
Не длятого годувала,
Щоб матїр старую
Ти покинув без підмоги,
Вбогу, немощную.
Правда, синку, добре дїло
За віру стояти,
Але добре в Бога дїло —
Матїр доглядати;
Як закриєш мої очи,
Сховаєш в могилї
Свою матїр — тодї й роби,
Що серденьку мило!

Слуха юнак, розважає,
На матїр погляне,
Як квітина під морозом
Єго серце вяне;
А погляне на оруже —
Знова серце рветь ся,
А за тим у друге, втретє
Заклик віддаєть ся.

Не зжалив ся над матїрю,
Над єї сльозами —
Сїдла коня, меч знимає,
Їде за полками.
Стара мати з жалю мліє,
К земли припадає,
Своє дитя непокірне
Спершу проклинає.
А напотім пожаліла
Тай молить ся Богу,
Щоб дав Господь молодому
Щасливу дорогу;
Щоб синок живий остав ся
Та в Київ вертав ся
Та щоб слави лицарскої
Як батько набрав ся. —
Оттак она молила ся.
За тим час минає;
Вже пройшов сьвятий Велик-
Вшестя настигає. [день,

III. Стурбував ся стольний Київ,
Дзвони задзвонили,
Вертають ся рускі люди
З чужої країни.
Попереду попи ідуть
З сьвятими хрестами,
А позаду полон ведуть
З тяжкими возами.
На березї люд зібрав ся,
Старії, малії,
Жінки, дїти, заручені
Дївки молодії —
Кожде свого привитає,
Всї дякують Богу,
А юнаки розказують
Про свою дорогу:
Як у градї Шарукані
Половцї погані
Виносили вино й рибу
І просили шани;
І як, мов той бор великий,
Вороги сходились,
Як у страшний понедїлок
На Сальницї бились;
Як все небо загреміло,
Земля стугонїла,
Здолївала руске вийско
Половецка сила;
Усївала всю болоню
Рускими тїлами,
Поки ступив Володимир
З вірними полками.
Тодї люди побачили
Невимовне чудо:
Ангел Божий став на поміч
Хрещеному люду;
Став крилами Мономаха
Сьвято осїняти,
Став невидимо поганим
Голови стинати. —
Так юнаки говорили;
А тут за возами
Обізвались колодники
Гіркими сльозами:
Довелось і нам побачить
Те велике диво,
Від того то наше вийско
Стало боязливо.
Не здолїєм, рускі люди,
Воювати з вами,
Бо воюючи, ще маєм
Бить ся з небесами.

От тодї то була радість
Нашій Украïнї,
От тодї то пішла слава
По усїй чужинї!
Греки, Чехи — Чехи, Угри
Славу ту носили
Аж до Риму великого.
Всї Бога хвалили;
Добрі Бога вихваляли,
А поганцї страха
Набрали ся, боячи ся
Князя Мономаха.

IV. У той час вдова старенька
К вийску виходжала,
Туди-сюди оченьками
Сина визирала;
Але сина одиначка
Нїде не узріла
І до князя старійшого
З річю приступила:
Княже милий, княже славний!
Де мій син єдиний?
Чи з славою повернув ся,
Чи в полї погинув? —
Одвічає князь старійший:
Чесная вдовице,

Оженив ся син твій милий;
Взяв собі дівицю
Нарядную, богатую,
З многими скарбами,
Коса єї шовковая
Убрана цьвітами;
Горда, пишна — роботою
Ручок не потомить,
Навіть князю старійшому
Голови не склонить. —

Відгадала стара мати
Сїй загадки силу,
Що приняла одинчика
Темная могила.
Не давала худібоньки
На нищую братю;
Над Днїпром-рікою славним
День і ніч сидїла,
На недолю нарікала,
Плакала, вопила
І пташкою буть бажала
І так говорила:
Як би я тепер, безщасна,
Мала тії крила,
Полинулаб до синочка
У чужу чужину;
Одвідалаб дитя своє,
Бідну сиротину.
Сїлаб, палаб в головоньках
Та й сказалаб: Синку!
Почуй мене, глянь на мене,
Відчини могилку!
А в могилцї темно, вохко
І холодно дуже!
Одинокий, мій голубе,
Мій синку, мій друже!
Там нїкому головоньку
Тобі, синку, змити,
Там нїкому сорочечку
Біленьку надїти.
Не почуєш на чужинї
Ласкавої мови,
Нїхто там тобі не скаже
Вірненького слова.
Кажуть — синок оженив ся;
Проклята та мила —
Она мою головоньку
На віки згубила;
Не такую сподївала
Я собі невістку. —

V. Оттак она голосила,
Далї перестала,
Туга дива наробила:
Мати пташка стала,
Скоротились єї ноги,
А білеє тїло,
Сизенькеє й біленькеє
Пірячко одїло;
А рученьки єї стали
Легкенькії крильця.
Підняла ся, закрутилась
По ясній водицї,
Ще хотїла затужити
Тай защебетала,
Ластівкою сизенькою
Матїночка стала.
Ластівочка домовита,
Любая пташина,
Невсипуща, дїтолюбна,
Добра господиня;
Не боїть ся она миру,
По селах витає,
Незлобива, тільки летом
Себе охраняє.
Її бить боять ся дїти,
Щоб не вмерла мати.
Кажуть, де она витає,
Згода у тій хатї.

11. Русин вояк

Антона Могильницкого.

1. Коли герой, син Корсики,
Віків наших вождь великий,
Підвалини сьвіта стряс,
А всї народи Европи
Під єго звалені стопи
Застогнали в один час —

2. Коли князї і престоли
Зміняли ся з єго волї
І не один в грузи впав —
Він вийсками знад Секвани
В довголїтній тяжкій брани
Край австрийский заливав.

3. Тодї в рівнинах Верони
Для Льомбардів охорони
Кароль, архикнязь, стояв;
Під ним многих родів дїти,
Як зібрані весни цьвіти
Стерегли монарха прав.

4. Межи ними — руска слава,
Гожі хлопцї з Станїслава,
З Коломиї леґінї:
Полк Булїї з хоругвою
Розпростирав силу свою
В нерозірваній стїнї.

5. Вже не тямлю, як го звано,
Чи Арколе чи Леняно,
Чи котре з італьских міст —
Там точив ся бій кровавий,
А скінчивсь для нашой слави,
Як вам кождий оповість.

6. День був красний, весна [мила
Цьвітом землю простелила,
І поранок золотий;
Ми готові вже до бою,
Кождий зладив ясну зброю
І відмовив молитви.

7. В рядах тихо — глухо — [сумно,
Гейби кождий в своє трумно
Відчинене поглядав;
Раз мороз піде по тїлї,
Кров ударить в лиця сьмілі,
Аж стрясе ся весь сустав!

8. Товариші шепчуть прощі:
Сли враг кулев наші мощі
В сиру землю повалить —
Кого сей раз не постигне,
Най на гріб наш землї кине
І родинї се звістить:

9. Що з тугов за рідним краєм
В чужій землї умираєм,
Як ся вояку годить;
І з собою той знак чулий,
Що ми вірні царю були,
Понесем на тамтой сьвіт! —

10. Офіцири з вождa волї,
Роздаючи нам паролї,
Додавали духа всїм;
А вождь храбрий перед нами,
Окружений старшинами,
На конику воронім

11. Так промовив: Мої дїти!
Нинї будем врагів бити,
Француского рицаря;
Ваша храбрість — сьвіту явна,

Страх геть на бік! бо смерть [славна
За вітчину і царя! —

12. Нїби моря шумні фалї
Всї ся грімко відізвали,
Блисли зброєв і мечем:
Що ми вірні — днесь пока- [жем,
Скорше в бою всї поляжем,
Але з місця не втечем! —

13. Чи то громи з вихром [грають,
Чи ся з шумом посувають
І вершками миготять?
Чи ся хмари десь урвали,
Води греблю перелляли,
Валом грубим к нам летять?

14. Чи сигли ся запалили,
Густим димом сьвіт затьмили,
В очеретах горить лїм?
Чи воздушні Альпів щити
Хоче в пропасть повалити
З чорної хмари ясний грім?

15. Нї! то Франків обороти,
Нїби в танець до охоти
Сьмілий вождь складає [в ряд;
Ручна зброя і армати
Зачинають прокидати
Густі кулї нїби град.

16. Улицями серед поля
Кукуруза, риж, тополя,
Понад річки береги;
По сїм боцї наші роти,
А з тамтого нїби плоти
Розставлені вороги.

17. Гурра хлопцї! — загре- [мілo,
В імя Боже! лише сьміло!
Гомін в хмарах ся відбив;
Курки блисли, кульки свисли,
*П*ушок *п*ащі *п*ожар *п*рисли,
Дим ся клубом покотив!

18. Бистрі конї чвалом гонять,
Шаблї ясні іскри ронять,
В похід гучно банди тнуть;
Гучно — а нам не до того,
Бо зпід боку неодного
Піски теплу кровцю пють!

19. Крик, зойк громом [глушить уха,
Вид тьмить диму завероха,
Середудня паде змрок;
Ми обляті тяжким зноєм
Прем Французів сильним боєм,
Платим *к*ровю *к*ождий *к*рок.

20. Олова вже смертна
Густі ряди прорідила, [сила
Як покіс мерцїв лежить;
З обох сторін тяжкі страти,
Ми бєм жваво, лиш не знати,
Хто з нас поле удержить!

21. Втім адютант дає знати:
Хлопцї! моста добувати,
Що на річцї — низше геть
Ворог хутко зачав класти,
Щоби з боку на нас впасти;
Ступай Булья наперед!

22. Набій острий! — а баґнети
В стрільби сторцом застро-
[мити,
Жваво! кроки подвоїть! —
Нім скінчив, а ми в тій хвили
Густов лавов повалили
Ворогови на зустріт.

23. Туж на річки боці лївім
Вже ся Франкам в очи дивим,
Приступом беремо міст;
Рясні кулї і баґнети
Валять мужів, як з трепети
Сильна буря жовтий лист!

24. Вже ми трупом загатили
Бистру річку — моста взяли
Кровавим боєм більшу часть;
Сил остатних добуваєм,
Тяжкий напад відпираєм,
Чей ся решта щасно вдасть!

25. Але чи їх чортів сила
Принесла? чи птахів крила?
Як ся взяли в рівнинї,
Десь там низше швалієри
Чвалом річку перебрили
І взяли нас в два огнї.

26. Смерть! погибель! братя
[всюди!
Шаблї в плечі! кулї в груди!
Многий вояк з моста мик;
Мутна річка з рускої кровцї,
А з нашої хоруговцї
Не зістав ся лиш патик.

27. Ми передні ослаблені
І від наших відлучені,
Слова „Пардон!“ не рекли!
В рядах задних більші сили,
Врагів стїни проломили
І до своїх утекли!

28. Нас на мостї — гірка біда!
Обскочили як пси дїда
Вороги — і горнуть в пліньь!
Відібрали, де що було,
Ґвер, баґнети, порох, кулї,
Нїчим битись, хочби гинь!

29. Ми голїруч — з оружинов
Розстаєм ся як з дружинов —
Сльоза капле долї лиць;
Так сто мужа з батальону
Геть займили до прейзону,
Як телята до різниць!

30. Аж ту з заду — що за
[диво?
Чи зірвав ся вихор живо
І туманом копотить?
Ах! — то нам на оборону
Кирасирів пів швадрону
Через поле в чвал летить.

31. Нїби з хмари разом впали,
З рук чужих нас відібрали;
Гордий ворог хутко зник,
Бо тельмом, як вода з спусту,
Всїх посїкли на капусту,
Лиш з оружем віз утїк.

32. Та славаж Ти, Боже милий,
Що живцем нас хоч не зїли!
Що вертаєм хоч такі!
Честь вояцку чей не стратим
І Французам ся відплатим,
Ще здорові кулаки!

33. А комендант нас в дві лави
Геть за фронтом там поставив:
„Ви беззбройні стійте тут,
Щоби ворог не взрів люки!“
А ми, поспускавши руки,
Дивимо ся, як нас бють!

34. Осина му! Француз лютий
І тут не дасть відотхнути;
Так нас дуже полюбив!
Не дость, що побив нам мужа
І забрав нам всьо оруже,
Ще з нас дурнів поробив.

35. Скоро зазрів сюда-туда,
Що коло нас грубше люда,
Вицїлив на нас пушки;
Цїлїсенька батерия
Заричала нїби змия,
Летять кулї як грушки!

36. Ледво кілька хвиль минає,
Огонь дужше докучає,
Видим близько свій конець;
Куля кулю постигає,
Муж по мужу полягає,
Нїби в сїчню пластовець.

37. Адютанта слова чути:
Тамтих треба в бік цофнути,
Бо цїль взяли вороги;
Они з зброї обголені,
Стоять нїби осуджені
І погинуть до ноги! —

38. Старші иньші надбігають,
Бриґадирю виясняють,
Конче нас взяти хотять;
А бриґадир — цапу-лапу
Розкладає якусь мапу:
Так плян каже — най сто-
[ять! —

39. Падоньку наш нещасливий!
Чого ми ще ту дожили?!
Такий плян? — ах, гіркий
[сьвіт!
Як вівця під ніж лягати
І без пімсти умирати!
А чиж то ся так годить? —

40. Ще нас вісїмдесять чтири —
Як бидлята на офіри,
Стоїмо без оружин.
Втім вискочив з першой лави,
Підофіцир, леґінь жвавий,
Десь зпід гір попівский сни:

41. Ану хлопцї! — нам то
[знати,
Чи сяк чи так — умирати
Раз умре, хто раз родивсь!
Припімнїт си, як то дома,
Де чуприна гей солома
Лежить в бійцї попід стіл!

42. А ту руки поспускати
І спокійно смерти ждати,
Чиж то слава для жовнїр?
Щоби Французи-невіри
До одного подушили
Нїби з бантів кури тхір!

43. Ану хлопцї! так по свому
Чесну вість пішлем до дому,
Най Гуцулів знає сьвіт!
Дивіть — онде в винограді
Грубе тиче стоїть в ряді,
З красним кілєм довгий пліт.

44. Ану! — а сам плюнув
[в жменї...
А ми роєм гей шершенї
Повалили за ним в чвал;
Кождий вирвав, що міг скоро,
Тичку, кіл або підпору,
Аби в руки щось дістав!

45. Тепер далїй в імя Бога
На Француза нам дорога,
Що нас доси люто бив!
Ми ся всї пережегнали,
З вітром наздогін пігнали,
Аж ся порох закурив.

46. Вже ми близько — а в тій
[хвили
Ясні люнти засьвітили —
Явна, але славна смерть!
Опи мислять, що варяти
Біжать з кілєм на армати
І ще собі строять жерт.

47. В бійцї жарту ми не знаєм,
Чим раз близше підбігаєм,
Вже і кілє піднесли;
Ах! як сипнуть з пушок ра-
[зом!
Десять наших стелять пла-
[зом —
Аж землею потрясли!

48. А ми скоком на лявети —
Як зачнем кілєм валити,
Кого тільки засягли!
Хоч нам кляли і грозили,
О! вже пушок не набили!
Всї до ноги полягли.

49. „Так вам треба, вражі дїти!
Знайте, як кров людску пити,
Тепер землев закусїть!
Многі з ваших рук померли,
І нам єсьте чести вдерли —
Так ся вояк кривди мстить!“

50. Скорше конї припрягаєм
І з пушками відбігаєм,
А Французів густий рій
Туж за нами; а ми далї,
Як мартові з вихром фалї,
Забігаєм за фронт свій.

51. Хоч маленьке наше дїло,
Цїле військо звідважнїло.
В сумних сьвіжий дух
[вступив;
„Враз до бою! — закричали
Цїлим горлом ґенерали —
Неприятель підступив!“

52. Ту зачав ся на баґнети
Бій кровавий і завзятий,
Як згадаю — ще ми страх!
Сонця лучі вже смеркали,
Нїм наші врагів прогнали
І побили геть на прах!

53. Ми тимчасом, як на грани,
Обвиваєм сьвіжі рани
Лахманами наших шат;
Бо французскі канонїри
Шаблями нас густо зрили,
Нїм потахли від армат!

54. Супочинок наш минає,
Бо полковник надлїтає,
Сопить, як в кузни мішок;
Кричить-сварить, що му сили,
А не видить, що ми взяли
Від Французів шість пушок!

55. „Як ви сьміли без бефелю
Іти з місця в таку хвилю,
Чувши гальт! — за кождий [крок
Тепер кождому куйону
Кажу дати без пардону
Тугих пятьдесять палок!

56. А фельдвебель зуховатий,
Що сьмів других бунтувати,
Зухвальством скопав си гріб!
Авдитора суд воєнний
Осудить його провини,
І дістане кулев в лоб!

57. Маєте рядом тут стати,
Що ся стане, мовчки ждати,
Суд вам зараз обвістить!“ —
От яке; за наше жито,
Як то кажуть, ще нас бито!
Гіркий же наш, бідний сьвіт!

58. І вже бубни з плечий зняли,
І капралїв поскликали,
Конче бити — і сейчас!
В тім летить штаб ґенераль- [ний,
В середині вождь начальний,
З боєвища впрост на нас.

59. І питають: „Що нового?
За що в судї люда много,
Хто з них і що провинив?“
А полковник — страх згадати,
Як зачне їм шварґотати,
В десятеро причинив!

60. Тут фельдвебель припяв [борту,
Мельдує ся до рапорту,
Кладе руку на чоло;
Всї цїкавi, що приносить,
А вiн сьміло всьо голосить,
Так до знаку, як було!

61. Врештї мовить: „Так [зухвало
Серце наше не жадало
З місця бою утечи;
Але гнав нас жаль розпуки,
Що нема що взяти в руки,
Аби братям помочи.

62. От стоять тоті армати,
Що вдало ся нам забрати,
Оськде рани, весь наш блуд!
Ми послушні для старшини,
Отечества вірні сини,
Приймем вдячно правий суд!“

63. Втім прискочив к нам [близенько
І промовив лагідненько
Кароль, вождь наш, архикнязь:
„Послушеньство здобить [з б р о ю,
Покріпляє сили в бою,
Запевняє нам звитязь!

64. Сли би ви то в иньшій цїли —
В такім разї — учинили —
О с т р и й с у д би на вас впав;
Але взявши на розвагу
*В*ашу *в*ірність і *в*ідвагу,
І той чин, що вам ся вдав:

65. Вертаєм вам честь повинну,
Відпускаєм всю провину;
Славна ваша храбрість будь!
На памятку тої хвилї,

Як врагів ви побідили,
Хрест оздобить вашу грудь!

66. Всїх о степень посуваю,
Нагороду прирікаю;
А що сотник ваш упав,
Сей фельдвебель, що провадив
Вас до слави і не зрадив,
Єго місце ось заняв!“

67. „„Славно! герой наш най жиє,
Що карати так уміє! —
Слава! Честь му! Гурра! га!““
Так ми грімко закричали,
Бо під ним лиш певні хвали
Всюда йшли ми на врага!

68. Чи правда, чи небилиця?
Кажуть, що сама цариця
Вишивала хоругов,
Котров по тім страшнім бою
Доповнену силу свою
Булїя красила знов!

---

69. Так ми Сава із Підгіря,
Старий вояк, годен віри,
Розповідав давну вість.
Хто з книжок більше читає
Або звідкись лїпше знає,
Най вам красше оповість.

III. ЛЄҐЕНДИ.

12. Чернець, що жив триста лїт

Пересьпівав Володимир Александрів.

І. Прийшовши із церкви, чернець молоденький
У келїйцї в себе поклін положив;
В лямпадку заправив він ґнотик новенький,
Клобук зняв і ряску, віконце відкрив,
Тай став, задивившись на небо високе,
На хмарки весняні, біленькі, пухкі,
На лїс недалекий, на поле широке,
В садку на листочки зелені, вохкі,
Що вже на деревцях були й величенькі,
Але не вкривали ще добре гильок;
Деревця були там усе ще маленькі,
Бо тілько в ту весну садив ся садок.
Забувшись дивив ся чернець у віконце
І думав... і думав без краю-кінця
Про небо і землю, про місяць і сонце,
Про яснії зорі, про Бога Творця,
Що як то премудро в довічнії пори
Господь милосерний усе те зробив:
І небо і землю і море і гори —
І все те відразу в шість день сотворив.
„В шість день.... Але людям, щоб те хоч узнати,
Хоч те все ізвідать, що єсть на землї,
То й віку не стане!... Хтож може сказати,
Чи так оно й справдї, чи може і нї?“ —
І став сумнїватись, чи правду писали
Ті божії люди в Сьвятому Письмі?
„Бо всеж они люди... По чім они знали,
Що Бог все те дїяв не роки, а днї?
Єсть, правда, слова у Давида сьвятого,
Та теж і в Посланнї в сьвятого Петра,
Що тисяча лїт, то у Господа Бога
Як день один... Себ то зернина й гора
То й теж собі рівні?... Чи можнаб обняти

Таке міркованнє нехитрим умом
І тисячу років та з днем порівнати?!
Слова се химерні, химерні притьмом!“
З такими думками пішов він із хати,
Поки до обіда, хотїв погулять;
А потім у трапезу мав поспішати,
Черговий він був за обідом читать.
Пройшовши ся трохи він вийшов із брами
І, шлях поминувши, подав ся у лїс,
Що тяг ся без краю долами-горами;
Туди свої думи з собою поніс.
А йдучи тим лїсом густим та дрімучим,
Він думав і думав про тіж все слова;
Шукав про них правди умом невсипущим
І чує, що голос в горі десь сьпіва.
Сьпіва так чудово, мов ангел небесний,
Которого людям послав би Творець,
Про рай розказати сьвятий, пречудесний,
Що буде на небі. — Заслухавсь чернець...
Заслухавсь... тай став він опершись об дуба
І слухав... і слухав, а голос сьпівав;
В тім чулась відрада сердечная, люба,
Мов щастє небесне він в душу вливав.
Навпослї той голос зачав віддалятись
І мало-помалу притих і замовк.
Пора вже черцеви до дому вертатись,
Він мов після чарів проснувсь від думок;
Іде, поспішає тай дума: Ой, горе!
Осеж я спізнив ся на чергу читать.
Тепер вже ігумен менї наговоре
Багато такого, що буду я знать.
II. Доходить до брами і бачить: брамовий
Не той, що був зранку, а иньший чернець,
Від того молодший, йому незнакомий,
І брама й дзвініця — все иньше якесь...
В ограду ввіходить; кругом подивив ся,
І тут все змінилось і тут все не те,
І келїї иньші... а сад вкоренив ся,
Мов сто уже років чи й довше росте.
Вжахнув ся сердечний, не зміг догадатись,

Яка чудасія се робить ся з ним:
Що тілько пішов він у лїс прогулятись,
І вже манастир їх став овсї другим.
І дибає далї чернець зажурившись,
У трапезу входить, обід застає,
По братії глянув, як слїд поклонившись,
Та й тута нїкого вже не пізнає.
А братія також його, як чужого,
Витають і просять обідать сїдать;
Дивують ся, відки такого старого
Їм Бог посилає, що рідко й спіткать.
Скінчили обідать, встають ізза столу,
Підходять, питають: Відкіль Бог несе?
Чернець засмутив ся і слово по слову
Почав їм казати про себе усе:
Що єсть він тутешний, хоче й забожитись,
Що, бувши черговим читати в обід,
У Божому слові зачав він сумнїтись
Про днї сотворення й про тисячу лїт.
І він, щоб розвіять своє сумнївання,
Пішов проходитись за браму у лїс,
А в лїсї, почувши якеєсь сьпіваннє
Безмірно чудовне, мов к місцю приріс.
І слухавши теє предивне сьпівання
Годину, чи й зо дві, не знає гаразд.
Боявсь опізнитись на чергу читання,
Та ось і поспів же к обіду як раз.
Якеєж се диво, що все тут змінилось,
Що стало все иньше і люди не ті,
Не віда нїчого... І як се зробилось,
То те вже десь знають на небі сьвяті.
III. Почувши ту сповідь ігумен озвав ся
Тай каже: „Стрівайте! Чи я десь чував,
Чи се я в архіві колись дочитав ся,
Що й справдї чернець тут колись запропав.
„А як тебе звати, наш гостю шановний?
Чи був ти послушник? Чи й пóстриг ти мав?“
— „Імя менї Тихон; вже я рясофорний,
Та мабуть і мантиї скоро діждав.“ —
Післали з архіву лїтопись дістати,

Що з давного-давна там пильно велась,
Як ще манастир тої взялись будувати,
То й тая лїтопись тодї почалась.
Дістали — шукають; найшли і читають,
Записано місяць і рік і число;
І сказане ясно усї розбирають,
Що іменно правда, таке там було,
Що раз, після служби, читалець черговий
Пішов і десь дїв ся, як в воду упав;
Що звав ся він Тихон, і бачив брамовий,
Що Тихон ідучи у лїс прямував.
Читають ту звістку отцї преподобні
І бачуть, що звістцї аж триста вже лїт;
Стоїть тодї Тихон, а очи слїз повні,
Сил більше не має, туманить ся сьвіт...

* * *

Присїв він на лавку, зітхнув і промовив:
„Прости менї, Боже! Я вірю тепер
В шість день сотворення усїх Твоїх творів,
Як в тисячу років.“ — Сказав... і помер.

13. Богатий Марко

Мусія Кононенка.

I.

Се було давним-давненько,
Ще маленьким був наш мир;
Жив тоді купець богатий,
Звав ся Марко Багатир.
І у власнім господарстві
Стілько мав купець добра,
Що кував із злота стелї,
Слав помости із срібла.
Він не знав межі у полї
І не знав кінця ланам,
Не було числа отарам
І великим табунам.
Сьпіви, танцї та музики
День і ніч гули в дому,
Всюди Марка люди знали,
Всюди кланялись єму.
Отже гордому купцеви
Ще не так схотїлось жить,
Забажав він до господи
Бога в гості запросить.
Наготовив Марко страви,
Вин заморских, дорогих,
Нарядив у шовк та злото
Всїх прислужників своїх;
Позапрошував у гості
Тілько певних богачів,
Та приятелїв найкрасших
І вельможних паничів.
Позїзжались любі гості,
Багатнеча все сама —
Визирають з вікна Бога,
Визирають... та нема!
Може Бог і не прибуде --
Гість до Марка проказав.
Як, не буде?! Навіть гнївно
Гостю Марко відказав,
Та і знова до віконця,
На дорогу позира,
Чи не їде Бог у гості
До єго такой двора?
Чи не сяє в позолотї
Добрих коний довгий круг,
Чи не видно круг берлини
Більше сотнї вірних слуг?
Він бо думав: Бог прибуде
У обставах не простих,
А з прислужниками, пишно,
На колесах золотих.
Так і гості всї гадали.
Тількож Бога не було,
І купцеви від досади
Аж печінку підвело.
Відбува гостий він швидше
Та спішить відпочивать,
Щоб самому ще про Бога
Одинцем поміркувать.
Увійшов у почивальню,
Ще в віконце погляда:
„І чогоб то не приїхать?“
Так про Бога він гада.
„І чогоб то?“ — теж питаннє
Думка в голову веде;
А тимчасом дїд старенький
До купця у двір іде.
От наблизивсь до віконця,
Уклонив ся, шапку зняв
І впустить заночувати
Він дозволу попрохав.
— „В людску йди, а ту не [місце!“
Мовив Марко Багатир.
І дїдусь пішов помалу
Від вікна на другий двір.

Попросив ся там у кухню;
Вийшла наймичка стара
І ввела дїдуся в хату
З неохайного двора.
Зараз сьвітло засьвітила,
Хлїба, борщику знайшла
І дїдусеви старому
Повечеряти дала.
На постїль внесла перину
І ряденце — все як слїд;
Тількож нї — рядна й перини
Не схотїв старенький дїд:
— Буде з мене і солімки —
Став він наймичцї казать
Тай прилїг собі смирненько
На соломі спочивать.

II.

Ніч. На небі ні хмарини —
Тихо, любо, як в раю,
Сяють тілько зірки-очи
У небесному краю;
То одна одній всьміхнеть ся,
То по небу пробіжить,
То промінєм потихенько
Раз-заразом миготить.
А між ними місяць-батько,
Із зморщками на чолї,
Позира на церков Божу,
Що красуєть ся в селї;
Позирає і на цвинтар,
Де старенький сторож спить,
І не бачить, як до церкви
Троє ангелів летить;
Мають в блакитї їх крила,
Вють ся кучері густі
І привітом та любовю
Сяють очи їх сьвяті.
Опустились біля церкви,
Обійшли її кругом
Тай пішли у двір до Марка
Через улицю селом...
А чи знають же селяни,
Хто в село до них прибув? —
Нї, не знають, їх так любо
Сон обняв і пригорнув;
А тут ангели сьвятії
Вже до Марка в двір ідуть
І розмову між собою
Так любесенько ведуть.
Ще хвилина — і до кухнї
Божі ангели дійшли,
Де ночує дїд старенький,
І в пекарню ту пішли.
В тій ще наймичка не спала,
Не хотїлось бабі спать;
От і чутно їй, що в хатї
Почина хтось розмовлять.
Розплюща бабуся очі —
Перед нею — Боже мій!
Сяє в соняшному сьвітї
Подорожний той старий.
Коло него на колїнах
В ряд три ангели стоять
І один із них покірно
Дїдусеви став казать:
Боже наш! сїєї ночи
Народили ся на сьвіт
Троє хлопчиків-близняток;
Дай їм долю і привіт! —
Бог промовив: Старший хлопець
Завтра свій сконає вік,
А підстарший буде кріпкий
Довговічний чоловік;
Третий хлопець буде жвавий
Та красивий із лиця
І наслїдує богатство
Марка, гордого купця,
Що бажав мене побачить,

А побачив — згордував,
І в убогому, старому
Виду Бога не пізнав. —
Тілько сї слова почути
Бабу щастє довело;
Далї в хатї тихо стало...
Вже нїкого не було.

III.

Встала наймичка з постелї,
Все шептала Божу річ,
Прибирала ту солімку
І не спала цїлу нїч.
А як тілько розсьвінуло,
Нічка Божая пройшла,
Зараз наймичка до Марка,
До богатого пішла
Тай давай єму казати,
Хто у кухнї ночував
І кому і як багатство
Він купцеве призначав.
Не повірив Марко зразу,
А як далї став гадать,
То запевнився і злякав ся...
Жаль богатства віддавать!
І зачав купець гадати,
Як бідї запомогти —
Тай надумавсь: треба хлопця
З сьвіту білого звести —
От тодї нехай пильнує,
Щоб добро моє забрать;
Так надумавсь він і зараз
Хлопця виїхав шукать.
Довго їздив чи недовго
Скрізь по селах наш купець,
А семейку ту, що треба,
Він знайшов такой вкінець;
І зачав просить, щоб хлопця
Продала сїмя йому,
І за него став давати
Превеликую суму.
Не схотїли батько й мати
(Та чи й можнаж? — Бог [храни!)
Хоть і вбогі-преубогі
На селї були они.
„Коли хочте, так нарештї
— Стали Марку говорить —
То без гроший, без усього,
А за сина заберіть;
Бо дїтий у нас богато,
А убогі ми кругом,
Продаватиж, крий нас Боже!
Не покусуйте гріхом!“
Радий Марко, задля него
Як би дїло не пішло?!
Чи за гроші чи без гроший,
А дитятко щоб було.
Взяв хлопятко він од рідних,
Гроший так уже їм дав
Тай поїхав веселенько,
Що наслїдника злапав.

На дворі зима лежала,
Снїг, морози — аж тріщить,
Маркож коний серед лїсу
Здержать візнику велить.
Припинає візник коні,
Марко хлопця розгорнув,
Розгойдав єго й далеко
В кучугуру зажбурнув.
— Оттепер моє богатство
Скільки хочеш поживай —
Проказав він тай добавив:
Швидше коний поганяй!
Їде Марко та радіє,
Що наслїдника нема,
Що живого вже не пустить

З гаю лютая зима.
Сам він, сам своє богатство
До останку проживе!
А тимчасом заверюха
Стогне, свище та реве;
То неначе заголосить,
Мов оплакує дитя,
Що єго згубили люди
Злі, недобрі без путя.
Сумно-сумно завиває,
Та купцю не до того,
Він бо радий та веселий
І не думає сього.
Приїздить до дому Марко,
А навстріт єму купці:
— А! здорові! помагай-Біг
Пани-братя, молодці! —
Тай почав богатий Марко
З тим купецтвом розмовлять,
Та запрошувать і далі
До господи завертать.
— Добре, мовило купецтво,
Гостювати раді ми! —
Тай поїхали спочивши,
Продавать свої крами.
Їдуть купчики помалу;
От і гай чорнїти став,
Той, де Марко наш дитину
В снїг глибокий поховав;
Та купці того не знають,
Про торговлю річ ведуть:
Як і де свої товари
І чи скоро продадуть;
Споминали і минуще,
Де і як хто продавав. —
— Диво! диво! — подивіть ся!
Хтось відразу закричав.
Що там? — Де там? — запитали;
Коли глянуть... Боже мій!
У снїгу лежить дитятко,
Хлопчик маленький-малий;
Біля него снїг протаяв,
Відтопила ся земля,
І само себе хлопятко
Там квітками забавля.
Навкруги бо, наче лїтом,
Скрізь травиця поросла
І квітками запашними
Мов весною зацвила. —
Здивувало ся купецтво,
До хлопятка підійшло,
А оно собі съмієть ся,
Рученята подало.
Узяли купці малого
Тай поїхали опять,
І вже стали всю дорогу
Про хлопятко розмовлять.

IV.

От і ярмарок клекоче.
Загадались крамарі,
Бо спізнились, нїде стати...
Стали з боку на горі.
Щоб було деньком раннїйше!
Починають жалкувать,
А тепер... купців аж хмари,
Шкода-шкода! що й казать!
Але щож робити маєм?...
День постоїм, та і в путь!...
І купці товар виймають
Та на вид єго кладуть.
Розкладають — та невдача
Аж журбу на них веде;
Коли зирк — до них помалу
І народ уже іде.
Далї-далї і людий тих
Стало прямо напливать;
Не вспівають краму мірять,

Гроші здачі віддавать.
Так іде година... друга,
Ось товару вже й нема,
Тільки гроший у кишенях
Превеликая сума!
— Слава Богу! се Спаситель
Щастє нам таке післав —
Так купець один другому
Веселенько промовляв.
Аж один і догадав ся,
Як до хлопчика прийшли,
До того, що на дорозї
У снїгу они найшли.
— Се за него Бог поміг нам
Дивно так уторгувать
І за день в такому місци
Крам до ниточки продать.
— „Так і є! — Ну, славаж
Так поїхали назад, [Богу!“
А що хлопцеви... так Боже!
Кождий був мов сину рад!

V.

Дуже Марко счудував ся,
Як на завтра, опівднї
Стрів купецтво коло двору
Без товару, в порожнї.
Та і як не здивуватись?
Фір трийцяток краму ма'ть
зго за день єдиний
Весь до ниточки продать!
У сьміхнуло ся купецтво
І казати зачало,
Що́ їм скоро так продати
Всї товари помогло.
Розказали, як дитину
У снїгу они знайшли,
Де спинились, як журились,
Як товари з рук пішли.
Аж поблїд богатий Марко...
Він відразу догадавсь,
Що за хлопчик на їх щастє
У гаю тому спіткавсь.
Догадавсь... та мов байдуже;
Щоб в знаки того не дать,
Угостив купцїв, а потім
Став дитя у них прохать.
Довго-довго не згожались
Віддавать хлопя купцї,
Та за гроші превеликі
Віддали таки вкінцї.
Загадав ся Марко знова,
Щоб то видумать, зробить,
Щоб таки хлопя нелюбе
З сьвіту білого згубить!
Так надумавсь: у корито
Він малого положив
І на море на безкрає
Пізно в вечері пустив. —
Бушувало сине море,
Гоготїло та ревло
І з дитиною корито
Геть по филях понесло.
Заспокоївсь Марко знова,
Бо тепер запевне знав,
Що у руки геть то добрі
Він наслїдника віддав.
Море живого не верне,
А малого й положив;
Заколише, загойдає,
І на сьвітї мов не жив.

VI.

Тиждень... місяць... рік [проходить,
Так хлопяти й слїд пропав!
Радий-радий Марко ходить,
Бо зробилось, як бажав!
Задає собі бенкети;
Кипить злото та сріблo,

І росте-росте ще більше
Несчислимеє добро. [цять
Так щось років з вісїмнай-
Марко жив, бенкетував,
Про наслїдника малого
Вже й не думав, не гадав;
А щоб гріх свій замолити,
За дитя не відвічать,
Він до церкви став ходити
Та убогим помагать.
Їздив скрізь на богомілля,
Щедро гроші подавав,
Образи, хрести, хоругви
В кожду церкву купував.
От і чує від людий він
Про далекий манастир,
До котрого неупинно
Плавма пливе Божий мир.
Забажалось і купцеви
В тім побуть манастирі,
І поїхав він до него,
Вставши рано на зорі.
Днїв з чотири був в дорозї
Богомільний наш купець,
Аж на пятий, куди треба,
Він приїхав у кінець.
Дуже Марко чудував ся,
Розглядавши манастир,
Бо нїколи ще не бачив
Стілько дива багатир.
І запевне несчислиме
Всяке ту було добро:
Самоцьвіти миготїли,
Сяло злото та срібло;
На дворі сади розкішні,
Досить всього їсти, пить,
Ще до того й синє море
Проти саду гомонить.
Надивившись на богатство,
Марко йде до чернеця
І розпитує поважно
Манастирского вітця:
Розкажіть, будь ласка, отче,
Вельмиб знати я хотїв,
Від чого так несчислимо
Манастир забагатїв? —
А чернець перехрестив ся
І відповідь так почав:
Сам Господь манастиреви
Все добро отсе післав.
Манастир наш був убогий;
Мушу правду Вам сказать,
Так лучалось, що і хлїба
Не було за що куплять.
І довгенько так вело ся,
Коли... як би вам сказать...
Раз приходжу я до моря,
Став водицю набирать,
Придивляюсь — сива филя
Мов колиску колиха;
От стою я, дожидаюсь,
Аж корито приплива,
У коритїж, на соломі,
Манюсюненьке хлопя
Усьміхаєть ся, агука...
Счудував ся дуже я,
Тай біжу скорійш до дому:
Так і так зачав казать...
І зійшлись ми, помолились
Тай забрали годувать.
Доглядали те хлопятко,
А оно собі росте,
А за ним житє і наше
Вже зробило ся не те:
Стали зараз богомільцї
Помолитись прибувать,
І на церков, що хто зможе,
Не скупились подавать.
Рік проходить, другий, тре-
[тий...

Плавма пливе Божий мир
І богатство полило ся
В наш убогий манастир. —
Похилившсь богатий Марко,
Він відразу угадав,
Що за хлопчик у коритї
До їх берега пристав.
Уклонившись чернецеви
Марко став єго прохать,
Чи не можна те хлопятко
Привести та показать. —
Можна, можна! я покличу —
Відповів єму чернець
— Тай пішов шукати хлопця.
Дожидає наш купець.
Незабаром увіходить
Парубіка з чернецем,
І чернечу темну келю
Мов засяяв він лицем;
Бо лице єго вродливе
Нїби ангельске було,
Пишне, сьвіже та румяне,
Ще й веселостю цвило.
Позирнув купець на хлопця
Аж від ніг і до плечий,
Тай мовчить, уперши очи,
Не находячи речий.
В темній келїї чернечій,
У нахмурій та смутній,
Парубіка Марку здав ся
Більш як дїйсно чарівний.
— Як зовуть тебе? — наш
Перегодом запитав. [Марко
Хлопець весело озвав ся:
Я Павло... єму сказав.
Вчувши голос, очи в Марка
Другим сьвітом занялись:
„Забере моє богатство“
Думки зараз пронеслись;
І вже нехотя питав він,
Слухав нехотя одвіт,
Через силу усьміхав ся
І показував привіт.
Тількож вийшов парубіка,
Марко зараз до сього
Чернеця, почав прохати
Та вговорювать єго,
Щоб Павла за годованця
Той на вік єму віддав,
А вже він зате на церков
Силу гроший обіцяв. —
Нї, не хочу! — не згожав ся
Віддавать Павла чернець;
Та свого таки добив ся
Багатир, Марко купець.
Превелику силу гроший
Чернецеви він віддав
І у той же день до себе
Він наслїдника забрав.
Заспокоївши ся Марко,
Зараз лист зачав писать
І звелїв Павла до себе
Не гаявшись присилать.
Увійшов Павло в кімнату,
Марку весело вклонившсь
І ввічливо, сумирненько
Край порога зупинившсь.
Марко глянув, усьміхнув ся,
Лист в ковертик заховав,
Запечатав, подивив ся
І Павлу єго віддав:
На... сей лист і яко мога
Хутко ти єго неси
У мою господу, жінцї
В власні руки віддаси;
Та гляди менї, не гай ся,
Поспіши ся з ним скорій,
Принеси єго у пору,
Будеш ти коханець мій.
Чуєш? — „Чую!“ Павлик Марку

Уклонивши ся сказав
І за пазуху гарненько
Лист закритий заховав.

VII.

День минає, ніч проходить,
А Павло не спочива,
Поспіша з листом купцевим,
Щоб не випало гнїва.
А чи знаєж бідний Павлик,
Що купець в листу писав? —
Нї, не зна; колиб довідавсь,
Можеб так не поспішав.
Там написано, щоб жінка,
Лист узявши від Павла,
Зараз же єму отрути
В чарцї меду подала.
Не вдогад про се Павлови,
Він скоренько поспіша,
Не віщує єму смерти,
Смерти наглої душа;
Знемагає тілько втома
Від невпинної ходнї,
І гадає він про себе:
„Час спочитиб і менї.“
Хоч гадає, алеж далї
Не спиняючись іде.
Так і знова день проходить,
Нічку темную веде.
Вже від сонечка промінне
Ледви-ледви миготить
І вже вечір тихий, любий
Сьвіжиною пахотить;
Скрізь голівоньки по полю
Вся рослина підійма,
Мов на сонечко зиркає:
Чи на небі, чи нема?
Після куряви та спеки
Знов ожити все спішить.
Сїв і Павлик на обніжку,
Щоб хвилину відпочить.
Вітерець Павлу в очиї
Став ласкаво повівать,
Став і щічки загорілі
Лоскотати, цїлувать;
І у пазуху добрав ся,
У вушко щось прошептав,
Нїби втомленого хлопця
Він приспати забажав.
Та Павло наш не даєть ся,
Але вітер... чарівник
Все шепоче, все витає...
Павлик слухає... поник.
Нахилила ся голівка,
Звисли кучері густі;
Вітерець лоскоче, віє,
Гонить снища золоті...
Не займайтеж, най спочине,
Бо богато ще ходнї,
Ще спішить Павлови треба
Не годину — цїлі днї!

VIII.

От і Марко вже в дорозї,
Їде він з манастира,
Та веселі геть то думки
В голові перебира.
Як приїду, дума Марко,
Жінка зараз назустріч,
Привітаєть ся любенько
І таку промовить річ:
Вже я, скаже, те зробила,
Що у листї ти писав...
І Маркови любо стало,
Аж сьміяти ся він став.
— Хоч багато й клопотав ся,
А позбувсь таки вкінець —
Шепче сам собі в берлинї
Про наслїдника купець.
Приїзжа купець до дому.

Жінка, правда, ще здаля:
„Все зробила, як писав ти!“
Веселенько промовля.
„От і добре!“ каже Марко,
Коли зирк! — Павло іде
І єго дочку під руку
Вже повінчану веде.
Стали рядом на коліна,
Щоб Марко благословив,
А купець — дивитись [страшно —
Зблїд увесь і жив не жив!...
„Як се? що се? він питає.“
Жінка лист єму дала,
„Як писав ти, так і сталось“
Потихенько додала.
Взяв купець свій лист, читає
Тай не вірить ся єму,
Сам писав, та тілько друге
Вже було в листу тому.
Бо як сїв Павло спочити,
І вітрець єго приспав,
Зараз ангела із неба
Бог до сонного післав.
Ангел взяв письмо купцеве,
Повертїв єго в руках,
І в листї вже друге стало,
Марку гордому на страх.
Замість клятої отрути,
Там такая річ була:
В сей же день з дочкою, жінко,
Повінчать менї Павла;
Поки я назад прибуду,
Щоб усе як слїд було. —
І звінчались і весїлля
Пишне, гучне прогуло.
Прочитав купець, подумав,
Подививсь на молодих,
І в нему, здало ся зразу,
І досада й гнїв утих;
Бо неначе на малюнку
Пара любая була,
І весела і щаслива
І пишалась і цвила.

IX.

Втихло в Марку, та не зовсїм,
Хиже, люте почутя;
Знов оно збудилось в серцї,
Мов недобреє дитя,
Знов пішло вередувати
Та спокою не давать:
„Забере твоє богатство!“
Стало Маркови шептать,
„Забере почоти, славу;
Згине все на вік-віків,
Не зустрінеш більш поклонів
Від панів та мужиків;
Всї і все тебе забуде,
Мов нїчого й не було,
І подумай, хто сплюндрує? —
Зять твій, зять, Павло, Павло!“
Нї, не буть сему нїколи!
— Шепче люто багатир —
Тай клене, не знає за що,
Сам себе і Божий мир.
Проклинає та гадає,
Як би дїло повести,
Щоб наслїдника і зятя
Знова з сьвіту ізвести! —
І прийшов єму на думку
Той нещасний чоловік,
Що закляв єго зміюка
Править човном цїлий вік,
Та возить людий за річку,
Де зміюка проживав
І зїдав людий там зразу,
Хто на той бік попадав.
От, заклятого згадавши,
Марко зятя призива

І казать єму лестиво
Починa такі слова:
Любий зятю, я надумавсь
Про богатство, про своє,
І менї схотїлось знати,
Що, чого і скілько є.
Скілько маю самоцьвітів;
Злота всякого, срібра,
Поля, лїсу і худоби
І усякого добра;
Тільки от біда — нема тут
Чоловіка й одного,
Щоб здолав він долїчитись
До всього добра мого.
Тільки й знає все богатство,
Несчислимість всю мою
Змій один, що ту живе він
За рікою у гаю.
І тебе, мій любий зятю,
Я просити загадав,
Щоб якнебудь ти у змія
Те, що хочу я, узнав. —
„Добре, тату!“ — зять купцеви
Веселенько проказав
Тай пішов шукати річки,
Де заклятий човноправ.
Розшукав ту річку, дїда,
Сїв на човничок єго,
Тай поїхав потихеньку
Аж до берега того.
Їде човен, а тимчасом
Дїд Павла питати став:
Як і що, куди він їде,
Хто за чим єго послав? —
Розказав Павло старому;
Загадав ся дїд на мить
І такую річ журливо
Став Павлови говорить:
Жаль менї тебе, небоже,
Мабуть згине твій і слїд,
Бо живих не випускає
Той зміюка-людоїд.
Як же Бог тебе заступить,
То й мене не забувай,
Про мою ти гірку долю
У зміюки запитай;
Він про сеє добре знає
І запевне дасть одвіт,
Чи на довго я заклятий,
Чи діжду ся вольних лїт?
А моє велике лихо
Сам, небоже, бачиш ти,
Сорок лїт уже із човна
Я не можу ізійти.
Бачу землю, бачу волю,
Сльози капають гіркі,
Бо не можна кинуть човна
І весельця із руки. —
Тай замовк дїдусь старенький,
Щось журливо думать став,
А тимчасом легкий човен
Вже до берега пристав.
Встав Павло, пішов до гаю,
Округ себе позира,
Бачить — сяє самоцьвітів
Превеликая гора.
Підійшов Павло до неї
Та і віри не дойма,
В нїй таке було каміня,
Що й цїни єму нема.
Не було нїде такого,
Нї в купців анї в царів,
Бо найменшенький камінчик
Так як зірочка горів.
Взяв Павло один камінчик,
У кишеню заховав
Та і знов таки в дорогу...
Змія він шукати став.
Довго йшов, коли ось бачить
Пишний терем визира;

Повернув Павло до него
Тай спинивсь коло двора.
Сумно Павлику зробилось,
Бо де гляне — навкруги,
З людских кісток високії
Змій поскладував стоги.
Стрепенув ся згодом Павлик
Тай у терем він пішов,
Став шукать там людоїда —
Скрізь побув, та не знайшов.
„Певне десь блука по сьвіту“
Наш Павло розміркував
Тай зістав у тих палатах,
Дожидати змія став.

X.

Свище буря, гай ламає,
Віття гнеть ся, аж тріщить,
То до дому змій крилатий
Наблукавши ся летить.
От наблизив ся до двору
Тай гукає на ввесь гай:
„Чую руским духом пахне,
Хто прибув менї у гай?“
А Павло йому в одмову:
Не на гай, а по дїлам,
І з тобою, людоїде,
Побалакать треба нам!
Ха-ха-ха! Зміюка в регіт,
Як слова такі почув,
Коли зирк... тай зупинив ся:
А, се ти, Павло, прибув?
Каже змій, з тобою рад я
Що завгодно толкувать;
Здраствуй, здраствуй! тай
[давай ту
Гостя винами витать.
Випивають, розмовляють,
Павлик змія все питав,
А зміюка без одказу
Все, що треба, повідав.
І Павло наш незабаром
Повертав ся вже назад,
І того, що справив дїло,
Надзвичайно був він рад.
Він бо знав і щот богатству
І про дїда про того
Все довідав ся, як красше,
Що і як і до чого.
От Павло й на перевозї;
Дїд зрадїв, аж іздригнувсь,
Бо за сорок лїт се перший
Павлик живим повернувсь.
Розкажиж менї, будь ласкав,
Дїд Павла зачав прохать,
Чи зосталась ще надїя,
Любу воленьку дождать? —
— А, зосталась! не журіть
[ся! —
Павлик дїдови сказав
І про теє, що довідавсь,
Так розказувати став:
Хто найперший після мене
Буде в гай переїздить,
Так єго весла подержать
Ви повинні попросить;
Тільки возьме... от і воля!
Вашій карі буде квіт,
Він тодї не зійде з човна,
Поки сяє сонця сьвіт! —
Так Павло промовив дїду,
Переїхав тай пішов...
І вже дома незабаром
Він до Марка увійшов.
Здивувавсь богатий Марко,
Та Павлу не до того,
Зачина йому казати,
Скілько має він чого.
І розказував довгенько;
Як же все переказав,

Так і камінь самоцьвітний
Він купцеви показав.
Позирнув купець на камінь
Тай забув усю біду,
Шепче зараз: за камінєм
Сам з мішками я піду!
Розкажи тільки гарненько,
Де там саме їх шукать? —
Так і так — Павло Маркови
Став подробицю казать.
Підхопив ся Марко з місця,
Годї навіть їсти й пить,
Та з мішком у гай скорійше
За камінями спішить.
Добіга до перевозу,
Сїсти в човен поспіша
І кричить на човноправа:
Гей, пекольная душа!
Поспішай на той бік швидче,
Скільки сили в тебе є;
Там бо дїло нетерпляче
Дожидаєть ся моє! —
Перевізчик скілько сили
Легкий човен розігнав
І на той бік річки Марка
У хвилину перемчав.
От біжить купець що духу,
Бачить — камінїв гора...
Він до неї, аж трясеть ся
Та скорійше набира;
І вже стілько він нагарбав,
Що на силу підійняв
І хитаючись, мов пяний,
Знов до човна почвалав.
Ледви-ледви той мішище
Він донїс на перевіз;
Перевізчик ще скорійше
Знов назад єго повіз.
Доїзжають, куди треба,
Марко хакає, сидить,
А дїдусь тут звичайненько
І зачав єго просить:
Будьте ласкаві, панотче,
Поглядїть того весла,
Поки вийду я із човна,
Щоб вода не занесла. —
Марко взяв весельце в руки;
Перевізчик так зрадїв,
Що скорій-скорій із човна
І не біг, а мов летїв.
І байдуже те Маркови,
Піт втирає рукавом
Та старого дожидає,
Поки прийде за веслом.
Так проходить з-пів години,
Не вертаєть ся старий...
Що я буду дожидати!
Обізвав ся Марко мій;
Та з гнїва хотїв весельце
Геть на филї зажбурнуть,
Тількож лихо, щось то пальцїв
Не здолає розгорнуть.
Марко вийти розігнав ся,
Щоб старого погукать;
Друге лихо... ноги з човна
Він не здужає піднять.
Марко став кричать, гукати;
Нї, і се не помага,
До весла рука вкипіла,
В човнї тупає нога.
Довго він кричав, вертїв ся,
Тільки марно турбувавсь,
Так на віки човноправом
Він з камінєм і зістався.
Ще й тепер на те каміня,
Кажуть люди, позира,
Хоч покрила ся вже мохом
Голова єго стара.

IV. БАЛЯДИ.

14. Тополя

Тараса Шевченка.

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широ-
Нащо зеленіє? [кий —
Кругом поле, як те море
Широке синіє.
Чумак іде, подивить ся
Тай голову схилить;
Чабан в ранці з сопілкою
Сяде на могилі —
Подивить ся... серце ниє!
Кругом нї билини!
Одна-одна, як сирота
На чужинї, гине!

Хтож викохав тонку, гнучку
В степу погибати?
Пострівайте, все розкажу;
Слухайтеж, дївчата. —
Полюбила чорнобрива
Козака дївчина,
Полюбила — не спинила,
Пішов тай загинув;
Як би знала, що покине —
Булаб не любила;
Як би знала, що загине —
Булаб не пустила;
Як би знала — не ходилаб
Пізно за водою,
Не стоялаб до півночи
З милим під вербою;
Як би знала!...
І то лихо —
Попереду знати,
Що нам в сьвітї зострінеть ся...
Не знайте дївчата!
Не питайте свою долю...
Само серце знає,
Кого любить... Нехай вяне,
Поки закопають!
Бо недовго чорнобриві,
Карі оченята,
Біле личко червонїє
Недовго, дївчата!
До полудня, тай завяне,
Брови полиняють...
Кохайтеж ся, любіте ся,
Як серденько знає.

Защебече соловейко
В лузї на калинї,
Засьпіває козаченько
Хóдя по долинї.
Висьпівує, поки вийде
Чорнобрива з хати;
А він єї запитає:
„Чи не била мати?“
Стануть собі, обіймуть ся,
Сьпіва соловейко;
Послухають, розійдуть ся,
Обоє раденькі.
Нїхто того не побачить,
Нїхто не спитає:
„Де ти була, що робила?“
Сама собі знає.
Любила ся, кохала ся,
А серденько мліло:
Воно чуло недоленьку,

А сказать не вміло.
Не сказало — остала ся,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба,
А нїхто не чує.

Не щебече соловейко
В лузї над водою,
Не сьпіває чорнобрива,
Стóя під вербою;
Не сьпіває — як сирота
Білим сьвітом нудить.
Без милого батько, мати
Як чужії люди;
Без милого сонце сьвітить,
Як ворог сьмієть ся;
Без милого скрізь могила...
А серденько бєть ся!
Минув і рік... минув другий...
Козака немає;
Сохне вона, як квіточка,
Нїхто не питає:
„Чого вянеш, моя доню?“
Мати не спитала,
За старого, богатого
Нищечком єднала.
„„Іди, доню — каже мати —
Не вік дївувати;
Він богатий, одинокий,
Будеш панувати.““
— „Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!
Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму;
Нехай попи засьпівають,
А дружки поплачуть:
Лекше менї в трунї лежать,
Як його побачить.“

Не слухала стара мати,
Робила, що знала;
Все бачила чорнобрива,
Сохла і мовчала.
Пішла в ночі до ворожки,
Щоб поворожити:
Чи довго їй на сїм сьвітї
Без милого жити.
„Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько!
Скажи менї щиру правду:
Де милий-серденько?
Чи жив, здоров, чи він любить,
Чи забув — покинув?
Скажиж менї, де мій милий?
Край сьвіта полину!
Бабусенько, голубонько,
Скажи, коли знаєш!
Бо видає мене мати
За старого заміж;
Любúть його, моя сиза,
Серце не навчити.
Пішлаб же я утопилась —
Жаль душу згубити;
Коли не жив чорнобривий,
Зроби, моя пташко,
Щоб до дому не вернулась...
Тяжко менї, тяжко!
Там старий жде з старостами...
Скажиж мою долю“.
— „Добре, доню, спочинь
[трошки...
Чиниж мою волю.
Сама колись дївувала,
Теє лихо знаю;
Минуло ся — навчила ся,
Людем помагаю.
Твою долю, моя доню,
Позаторік знала,
Позаторік і зїллячка
Для того придбала.

Пішла стара, мов каламар
Дістала з полиці.
„Ось, на́ тобі сього дива!
Піди до криниці;
Поки півні не сьпівали,
Умий ся водою,
Випий трошки сього зїля —
Все лихо загоїть.
Випєш — біжи, яко мога;
Щоб там нї кричало,
Не оглянь ся, поки станеш
Аж там, де прощалась.
Одпочинеш, а як стане
Місяць серед неба,
Випий ще раз... не приїде,
Втретє випить треба.
За перший раз, як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий... серед степу
Тупне кінь ногою.
Коли живий козаченько,
То зараз прибуде;
А за третїй... моя доню,
Не питай, що буде.
Та ще, чуєш, не хрести ся,
Бо все піде в воду.
Тепер же йди, подиви ся
На торішню вроду.“ —
Взяла зїллє, поклонилась:
Спаси-Біг бабусю!

Вийшла з хати: „Чи йти, чи нї? —
Нї... вже не верну ся!“
Пішла, вмилась, напила ся,
Мов не своя стала,
Вдруге, втретє, та, мов сонна
В степу засьпівала:
— „Плавай-плавай, лебедонько,
По синьому морю —
Рости-рости, тополенько,
Все в гору, та в гору!
Рости тонка та висока
До самої хмари;
Спитай Бога, чи діжду я,
Чи не діжду пари?
Рости-рости, подиви ся
За синєє море:
По тім боцї — моя доля,
По сїм боцї — горе.
Там десь милий-чорнобривий
По полю гуляє,
А я плачу, лїта трачу,
Його виглядаю.
Скажи йому, моє серце,
Що сьміють ся люди;

Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде.
Сама хоче мене мати
В землю заховати...
А хтож її головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає,
На старість поможе?
Мамо моя, доле моя!
Боже милий, Боже!
Подиви ся, тополенько...
Як нема... заплачеш
До схід сонця ранїсїнько,
Щоб нїхто не бачив.
Ростиж, серце тополенько,
Все в гору та в гору;
Плавай-плавай, лебедонько,
По синьому морю!“

Таку пісню чорнобрива
В степу засьпівала.
Зїллє дива наробило:
Тополею стала.
Не вернула ся до дому,
Не діждала пари,
Тонка-тонка та висока —
До самої хмари.

* * *

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю...
Край дороги гне тополю
До самого долу.

15. Ґетого Кріль Іроль

Пересьпів Осипа Федьковича.

Через лїси через гори,
Недоле моя!
Їде батько з своїм сином
В неділю до дня.
„Чогож бо ти, мій синочку,
Голівку сховав?“
— Ой таточку, голубочку,
Кріль Іроль там став! —
„Нї синочку, дитя моє,
Нїчо не стоїть!“
— А тото що у корунї?
Адїть, о! адїть! —

„„Хлопчйку, гоя!
Гайда зо мною!
Прекрасні гри му
Грати з тобою!
Прекрасні квіти
В моїм садочку!
Дасть тобі неня
Білу сорочку!““

— Ой таточку, голубочку,
Він мя зачіпать,
Каже, що дасть сорочечку,
Ще й будеть ся грать! —

„Цить, сину мій малесенький,
Цить, соколе, цить:
Тото вітер буйнесенький
У листю шумить!“

„„Хлопчику, гоя!
Гайда зо мною,
Возьмуть тя доньки
В танчик з собою.
Мої донечки
В Зельмана грають,
Ще й заколишуть,
Ще й засьпівають!““

— Ой таточку, голубочку,
Дивіть ся — о-я!
Кріль-Іроля пишні дочки
Мабуть то стоя́? —
„Нї, синку мій, дитя моє,
То кладений пліт —
А то верба кучерява
За плотом стоїть!“

„„Хлопчику, гоя!
Гайда зо мною,
Я тебе возьму
Силов з собою!
Твоя урода —
Моя подоба,
Рушай зо мною
В мою господу!““

— Вай, таточку, голубочку! —
„Цить, синку, мій цить!“
— Хоче мене король Іроль,
Таточку, убить! —
„Нї синку мій, дитя моє...
Недоле моя!“
Не йдїть люди у дорогу
В неділю до дня!

Мина гори, мина доли,
Мина чорний лїс...
Батько сина неживого
До дому привіз.

V. БАЙКИ І ПРИКАЗКИ.

16. Жаба і віл

Леонїда Глїбова.

Раз жаба вилїзла на беріг подивить ся
Тай трошечки на сонїчку погріть ся.
Побачила вола
Тай каже подрузї тихенько
(Вигадлива була!):
Який здоровий, моя ненько!
Ну що, сестрице, як надмусь,
То й я така зроблюсь?
От будуть жаби дивувать ся!
— І, де вже, сестро, нам рівнять ся...
Казать їй друга зачала.
А та не слуха... дметь ся... дметь ся...
„Що, сестро, як тобі здаєть ся,
Побільшала хоч трохи я?“
— Та нї, голубонько моя!
„Ну, а теперечки?... диви ся!“
— Та годї, сестро, схамени ся! —
Не слуха жаба, дметь ся гірш;
Все думає, що стане більш.
Тай що, дурна, собі зробила:
З натуги луснула... тай... одубіла.

Такі і в сьвітї жаби є,
Прощайте, нїде правди дїти;
Після мене: Найлучше жити,
Як милосердний Бог дає.

---

17. Лев спільник

Бориса Грінченка.

Собака, сїрий вовк та хитрая лисиця
Десь з левом вкупі пробували
І спілку склали,
Щоб вкупі полювать і здобичю дїлить ся
Їм рівно на усїх...
Така була й умова в них.
Не знаю, як і чим зробилось дїло,
А вже лисиці першій пощастило:
Хитруючи вловила сайгака
І товариство все дїлити заклика.
Зійшлись — прийшов і лев. Він здобич забирає
І, кіхтї впявши, на спілку позирає
І каже: Ну, на четверо дїлїть!
І здобич рве на чвертки він. — Глядїть:
Частину сю беру... така у нас умова;
Понежеж я вам цар... то й друга теж моя,
Про се не можете казати ви нї слова;
А ся зате, що від усїх найдужший я;
А до отсеї нехай лиш хто доткнеть ся,
То вже топтати ряст йому не доведеть ся!

---

18. Лев та чоловік

Бориса Грінченка.

Раз підійшов лев до річки та й дивить ся в воду; а щука плеснула хвостом тай поточилась на дно — а далї виплила тай каже: Я думала, що чоловік... тай злякалась — аж се лев!

— Хиба чоловік страшнїйший від мене? Все мене боїть ся, а чоловіка я ще не бачив, що оно за звір. Деб я його побачив?

— Оттак іди тай іди полем, то побачиш.

Пішов лев. Стріває хлопця: Чи ти чоловік?

— Нї, ще не чоловік; буду колись чоловіком.

— Ну, не требаж менї тебе.

Іде тай іде... стрічає старого дїда і питає:

Чи ти чоловік?

„Нї, не чоловік; був колись чоловіком, а тепер уже дїд.“

— Ну, не требаж менї тебе.

Пішов лев далї... стрічає козака; їде конем верхи, споряжений на війну.

Лев питає: Чи ти чоловік?

„Чоловік, каже козак.“

— Ну, так я тебе зїм.

Козак вихопив пистоль... бах його між очи, аж трохи лев не впав. Став лев тай дивить ся, а козак собі подививсь на него тай поїхав своєю дорогою.

Пішов тодї лев до річки. Виплила до него щука тай пита: А що, бачив чоловіка?

— Бачив, каже лев.

„Щож він тобі казав?“

— Нїчого... тільки плюнув між очи, що я ледво їх розчухав тай подав ся собі. —

---

19. Сонце та вітер

Евгенїя Гребінки.

Із вітром сонце розгуторіло мову
Про силу, бачите, хто з них міцнїйший був.
Звичайно за слівцем балакали по слову,
А далї вітер так на заклад навернув:
„Чи бачиш, їде ген собі козак по полю?
Як цупко він напяв на плечі кобеняк!
Хто з плеч зірве єго до долу,
Най буде той уже моцак“.
— Іноше, дми собі! — так сонечко сказало,
І вітер шпарко полетїв.
На дворі дуже сумно стало,
По небу хмари скрізь погнало.
А вітер по землї, крий Боже, заревів,
Налїг на козака, з його одежу цупить.
Зігнув ся на кони козак,

До себе горне кобеняк
Та знай нагайкою по ребрах шкапу кропить.
Хуртовина назад бідаху пре,
За поли смикає, відлогу з плеч гирує,
Аж шлях курить, трава в степу филює,
А все одежі не здере.
Дув-дув, аж потом ввесь облив ся,
Із сили вибив ся, сердешний на бік плись.
Ось розгуляло ся — і сонце з хмари блись,
Мов Божий мир ізнову народив ся.
Козак перехрестив ся,
Кобилку зараз зупинив,
Бо страх горюшну заморив,
Поплїв ся стежкою, ходою, потихеньку.
А сонце гріє все та гріє помаленьку,
Угріло Божий сьвіт, почув тепло козак
Тай скинув кобеняк.

ЧАСТЬ ТРЕТЯ.

ПОЕЗИЯ ЛЇРИЧНА.

І. ДУМИ, ДУМКИ І ЛЇРИКА СУМНА — ЛЇРИКА КРАЄВИДІВ, СОНЕТИ І ПІСНІ.

20. Думи і думки

Тараса Шевченка.

1.

Думи мої... думи мої,
Лихо менї з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу як пилину?
Чом вас лихо не приспало
Як свою дитину?
Бо вас лихо на сьвіт на сьміх породило,
Поливали сльози... чом не затопили,
Не винесли в море, не розмили в полї?
Не питалиб люди, що в мене болить,
Не питалиб, защо проклинаю долю,
Чого нуджу сьвітом?... „Нїчого робить“
Не сказалиб на сьміх...
Квіти мої, дїти:
Нащож вас кохав я, нащо доглядав?
Чи заплаче серце одно на всїм сьвітї,
Як я з вами плакав?... Може і вгадав...

Може найдеть ся дівоче
Серце, карі очи,
Що заплачуть на сї думи —
Я більше не хочу.
Одну сльозу з очий карих —
І пан над панами!
Думи мої... думи мої,
Лихо менї з вами!

2.

Не для людий і не для слави
Мережані та кучеряві
Отсії вірші віршую я,
Для себе братія моя!
Менї лекшає в неволї,
Як я їх складаю;
Зза Днїпра, мов, далекого
Слова прилїтають
І стелють ся на папері,
Плачучи, сьміючись
Мов ті дїти і радують
Мою сїру душу
Убогую... Любо менї,
Любо менї з ними,
Мов батькові багатому
З дїтками малими.

І радий я і веселий
І Бога благаю,
Щоб не приспав моїх дїток
В далекому краю;
Нехай летять до домоньку
Легенькії дїти
Та розкажуть, як то тяжко
Було їм на сьвітї!
І в сїмї веселій, тихій
Дїтий привітають
І сивою головою
Батько покиває;
Мати скаже: Бодай тії
Дїти не родились!
А дївчина подумає:
Я їх полюбила!

3.

Не завидуй богатому! — богатиї не має
Нї приязни, нї любови — віп все те наймає.
Не завидуй могучому! — бо той заставляє;
Не завидуй і славному! — славний добре знає,
Що не його люди люблять, а ту тяжку славу,
Що він кровю та сльозами вилле на забаву.
І молоді як зійдуть ся, то любо та тихо,
Як у раю — а дивиш ся, ворушить ся лихо.
Не завидуй же нїкому! — дивись кругом себе:
Нема раю на сїм сьвітї, хиба що на небі!

4.

Ори сяж моя ниво
Долом та горою,
Та засій ся, чорна ниво
Волею ясною!
Ори сяж ти, розверни ся,
Полем розстели ся,
Та посій ся добрим житом,
Долею полий ся!
Розверни сяж на всі боки,
Ниво десятино,
Та посій ся не словами,
А розумом, ниво!

5.

Учіте ся, брати мої,
Думайте, читайте;
І чужому научайтесь,
Свого не цурайтесь!
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає;
Чужі люди цурають ся,
В хату не пускають,
Свої дїти мов чужії.
І не має злому
На всій землї безконечній
Веселого дому.

6.

Минають днї, минають ночі,
Минає лїто, шелестить
Пожовкле листя... гаснуть [очі;
Заснули думи, серце спить.
І все заснуло і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по сьвіту волочусь,
Бо вже й не плачу й не [сьміюсь.
Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема нїякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!
Не дай спати ходячому,
Серцем завмирати,
І гнилою колодою
По сьвіту валятись!
А дай жити — серцем жити
І тебе хвалити
І твій сьвіт нерукотворний
І людий любити!...
Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволї;
А ще гірше... спати-спати
І спати на волї —
І заснути на вік-віки
І слїду не кинуть
Нїякого! Однаково —
Чи жив чи загинув.

7.

Не до дому в ночи йдучи
З куминої хати,
І не спати лягаючи
Згадай мене, брате!
А як прийде нудьга в гості
Тай на ніч засяде,
Оттодї мене, мій друже,
Зови на пораду!

Оттодї згадай в пустинї,
Далеко над морем
Свого друга веселого,
Як він горе боре,
Як він, свої думи тії
І серце убоге
Заховавши, ходить собі
Та молить ся Богу,
Та згадує Україну
І тебе, мій друже,
Та иноді й пожурить ся...
Звичайне не дуже,
А так тільки. На дворі, бач,
Наступає сьвято.
Тяжко його, друже-брате,
Самому стрічати
У пустинї! Завтра рано
Заревуть дзвініцї
В Українї — завтра рано
До церкви молить ся
Підуть люди. Завтраж рано
Завиє голодний
Звір в пустинї — і повіє
Ураган холодний,
І занесе піском, снїгом
Курінь, мою хату.
Оттак менї доведеть ся
Сьвято зустрічати!
Щож дїяти? На те й лихо,
Щоб з тим лихом битись.
А ти, друже мій єдиний,
Як маєш журитись,
Прочитай отсю цїдулу
І знай, що на сьвітї
Тілько й тяжко, що в пустинї
У неволї жити.
Та й там живуть, хоч погано...
Щож дїяти маю?
Требаб вмерти, так надїя,
Брате, не вмирає!

8.

На Великдень, на соломі
Проти сонця, дїти
Грались собі крашанками
Тай стали хвалитись
Обновами. Тому к сьвяткам
З лиштвою пошили
Сорочечку, а тій стяжку,
Тій стрічку купили;
Кому шапочку смушеву,
Чобітки шкапові,
Кому свитку... Одна тілько
Сидить без обнови
Сиріточка, рученята
Сховавши в рукави.
— Менї мати купувала...
„Менї батько справив...“
— А менї хрещена мати
Лиштву вишивала.
„А я в попа обідала!“
Сирітка сказала...

9.

1. Не питай ти моїх пісень,
Сестро моя мила!
Цур їм: они сумні, смутні,
Мов тая могила.

2. Нащо слухать, як на хрестї
Пугач завиває,
Коли в саду соловейко
Весело сьпіває.

3. Нам з тобою, моя сестро,
Не ходити в парі —
Твоє сонце сьвітить ясно,
Моєж давно в хмарі.

4. Нехай твої квітки квітять
На твоїй дорозї —
Нехай твою минуть весну
Вітри та морози.

5. Нехай доля, що з малечку
Мене не злюбила,
Тебе щиро привитає,
Сестро моя мила!

10.

Чого менї тяжко, чого менї нудно?
Чого серце плаче, ридає, кричить,
Мов дитя голодне?!... Серце моє трудне,
Чого ти бажаєш, що в тебе болить?
Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
Засни моє серце — на віки засни!

11.

Вітер в гаї нагинає
Лозу і тополю,
Лама дуба, котить полем
Перекотиполе.
Так і доля; того лама,
Того нагинає.
Мене котить — і де спинить,
І сама не знає!
У якому краї мене заховають,
Де я прихилю ся, на віки засну?
Коли нема долї, нема талану,
То нїкого й кинуть. Нїхто не згадає,
Не скаже хоть на сьміх: Нехай спочиває —
Тілько його й долї, що рано заснув!

12.

І золотої й дорогої
Менї, щоб знали ви, не жаль
Моєї долї молодої —
А инодї така печаль
Оступить душу, аж заплачу!
А ще до того як побачу
Малого хлопчика в селї —
Мов одірвалось од гилї,

Одно-однїсеньке під тином
Сидить собі в старій [ряднинї —
Менї здаєть ся, що се я,
Що сеж та молодість моя!
Менї здаєть ся, що нїколи
Оно не бачити ме волї,
Сьвятої воленьки; що так
Даремне, марне пролетять
Його найкращії лїта;
Що він не знати ме, де дїтись
На сїм широкім, вольнім сьвітї,
А піде в найми; і колись,
Щоб він не плакав, не [журивсь,
Щоб він денебудь прихиливсь,
То оддадуть у москалї.

13.

Буває инодї старий
Не знає сам, чого зрадїє
Неначе стане молодий
І засьпіває, як умїє.
І стане ясно перед ним
Надія ангелом сьвятим;
І зоря, молодість його,
Витає весело над ним.
Щож се зробило ся з старим?
Чого зрадїв отсе? — Того,
Що, бачите, старий подумав
Добро якесь комусь зробить.
А щож? як зробить? Добре жить
Тому, чия душа і дума
Добро навчила ся любить;
Нераз такому любо стане,
Нераз барвінком зацвите.
Оттак, буває, в темну яму
Сьвятеє сонечко загляне;
І в темній ямі, як на те,
Зелена травка поросте.

14.

Лїчу в неволї днї і ночі —
І лїк забуваю;
О Господи, як то тяжко
Тії днї минають!
А лїта пливуть за ними,
Пливуть собі з тиха,
Забирають за собою
І добро і лихо;

Забирають, не вертають
Ніколи нїчого.

Каламутними болотами
Між бурянами, за годами
Три годи сумно протекли,
Багато дечого взяли
З моєї темної комори
І в море нишком однесли;
І нишком проковтнуло море
Моє не злато, серебро —
Мої лїта, моє добро,
Мою нудьгу, мої печалї,
Тії незримії скрижалї,
Незримим писані пером.
І четвертий рік минає
Тихенько, поволї,
І четверту начинаю
Книжечку в неволї
Мережати — змережаю
Кровю та сльозами
Моє горе на чужинї,
Бо горе словами
Не розкажеть ся нїкому
Нїколи-нїколи,
Нїде на сьвітї! Нема слів
В далекій неволї,
Немає слів, немає слїз
Немає нїчого,
Нема на що подивитись,
З ким поговорити,
Жить не хочеть ся на сьвітї,
А сам мусиш жити!

Мушу, мушу; а длячого?
Щоб не губить душу!
Не варт она того жалю!
Ось длячого мушу
Жить на сьвітї, волочити
В неволї кайдани:
Може ще я подивлю ся
На мою Вкраїну,
Може ще я подїлю ся
Словами — сльозами
З дібровами зеленими,
З темними лугами;
Бо немає в мене роду
На всїй Українї,
Та все таки — не ті люди,
Що на сїй чужинї.
Гуляв би я понад Днїпром
По веселих селах
Та сьпівав би свої думи
Тихі, невеселі.
Дай дожити, подивитись,
О, Боже мій милий,
На лани тії зелені
І тії могили!
А не даси, то донеси
На мою Вкраїну
Мої сльози, бо я, Боже,
Я за неї гину!
Може менї на чужинї
Лежать лекше буде,
Як иноді в Українї
Згадувати будуть.
Донесиж, мій Боже милий,
Або хоч надїю
Пошли в душу... бо нїчого,
Нїчого не вдїю
Убогою головою;
Бо серце холоне,
Як подумаю, що може
Мене похоронять
На чужинї — і сї думи
Зо мною сховають,
І мене на Українї
Нїхто не згадає!

А може, тихо за лїтами,
Мої мережані сльозами
І долетять колинебудь
На Украïну... і падуть,
Неначе роси над землею,
На щире серце молодеє,
Сльозами тихо упадуть!
І покиває головою
І буде плакати зо мною,
І може, Господи, мене
В своїй молитві помяне!

Нехай — як буде, так і буде;
Чи то плисти чи то бристи!
Хоч доведеть ся розпястись,
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи.

15.

Думи мої... думи мої,
Ви мої єдині,
Не кидайте хоч ви мене
При лихій годинї!
Прилїтайте сизокрилі,
Мої голубята,
Ізза Днїпра широкого
У степ погуляти
З Кирґїзами убогими!
Они вже убогі,
Уже голі... та на волї
Ще молять ся Богу.
Прилїтайтеж мої любі!
Тихими речами
Привитаю вас як дїток
І заплачу з вами.

21. Розпука

Маркіяна Шашкевича.

1. Поза тихими водами
Сумно тай смеркло ся —
О, як голос між горами,
Щастє розбило ся!

2. Летить ворон чорнокрилий,
За ним загудїло —
Щастє моє, гаразд милий,
На віки знидїло.

3. Тяжко голубку малому
Гори перебити —
Ой ще тяжше безрідному
На сїм сьвітї жити.

4. Ти зазуле сивенькая,
Закуй ми сумненько —
Най розпука тай лютая
Вирве ми серденько.

22. Сьвіт счорнїв

Александра Козловского.

1. Сьвіт счорнїв і небо чорне,
Зелень чорна, чорне все —
Жду, поки мене загорне
Та, що вічний сон несе.

2. Там де Лєта лльть ся тихо,
Ахеронт журчить мерцям —
Там забуду моє лихо,
Там спокій усїм серцям.

3. Може в филях Флєґетону
Змию муку навісну —
І тихенько, без гомону
Прокраду ся в браму сну.

---

23. Як почуєш часом

Івана Франка.

1. Як почуєш часом край свойого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко —
Не трівож ся зовсїм, не збавляй собі сна,
Не диви ся в той бік, моя пташко!

2. Се не та сирота, що без мами блука,
Не голодний жебрак, моя зірко —
Се розпука моя, невтишима тоска,
Се любов моя плаче так гірко.

---

24. На скелї

Олександра Конiського.

1. На скелї високій сиджу одинокий,
Круг море синїє безкрає та филї;
Про тебе гадаю моя чорноока,
Лягла ти, спочила у тихій могилї.

2. Зорею ясною, пишною, сьвятою,
Недовго ти для мене в сьвітї зоріла;
Недовго впивав ся я щастєм з тобою,
Недовго промінє любови сьвітило.

3. Зайшло моє сонце, скотила ся зоря,
Я знов одиноким на скелї сиджу;
На синє, безкрає, на вольнєє море,
Невольник в кайданах журливо гляджу.

4. Кинув сяб на филї, нехай би втопили,
Так в серцю палає ще иньша любов;
Любов до родини, любої Вкраїни,
Може на Вкраїну верну ся я знов.

5. І принесу в дарї коханому краю
Не злото-гроші а пісню голосну;
Ту пісню старую про волю новую
Ще раз засьпіваю і дома помру.

---

25. Горить моє серце

Лесї Українки.

1. Горить моє серце, його запалила
Горячая іскра палкого жалю —
Чомуж я не плачу? Рясними сльозами
Чому я страшного огню не заллю?!

2. Душа моя плаче, душа моя рветь ся,
Та сльози не ринуть потоком буйним —

Менї до очий не доходять ті сльози,
Бо сушить їх туга огнем запальним.

3. Хотїлаб я вийти у чистеє поле,
Припасти лицем до сирої землї —
І так заридати, щоб зорі почули,
Щоб люди зжахнулись на сльози мої.

---

26. Бувай здоров

Пращанє із Байронового „Childe Harold"

пересьпівав Михайло Старицкий.

1. Бувай здоров, краю, мій краю коханий!
Твій берег в млї сизій зникає!
За филями филї ревуть наче пяні,
І чайка над нами лїтає.
Блискоче, мигоче за демоном піна,
Вже сонце червонить ті филї;
Миж пріч утїкаєм... Прощай же родина,
Добраніч, краї мої милі!

2. Година, другая... і зблїднеш ти, зоре,
Знов вигляне сонечко з раю;
Побачу я небо, побачу я море,
Тебеж не побачу, мій краю!
Будинок, де сьвята гремїли часами,
Замовкне — і сум єго вкриє;
Бурян на валах поросте — біля брами
Собака незрадна завиє.

3. До мене, дитино, коханий мій джуро!
Ти плачеш? З якогож то горя?
Не вже тобі з бурі на серденьку хмуро,
Чи страшно бурхливого моря?
Не плач, не лякай ся! Най щогли хитає,
Они не боять ся негоди;
Так прудко і сокіл прудкий не лїтає,
Як ми летимо через води.

4. „Най филя гуркоче, най буря бурхає,
Менї се, мій пане, не вада;
Зі дна мого серця сльози підіймає,
Не жах, а нудьга нерозрадна;
Бо там я покинув і неньку кохану,
Покинув і батька старого;
Там всї мої кревні — опріч тебе, пане,
Опріч тебе тільки — та Бога!

5. Не плакав мій батько, а тільки тремтяче
Хрестив на прощанне рукою;
Так матиж, як рибка, вбивалась боляче,
Нудити ме тяжко за мною!“
Що правда, мій джуро, то правдонька щира!
Ясна твоя туга, мій друже;
Як би в моїм серцю зоріла ще віра,
То й я може плакав би дуже!

6. А ти, мій стерничий, слуго мій правдивий!
Скажи менї — блїдий чого ти?
Не вжеж так лякають ті филї бурхливі,
А чи розбишацкі налети?
„О, нї! Господине! Бодай і загину,
Не страшні й сї филї, байдуже;
Алеж я покинув дїток і дружину,
І сим болить серце недуже!

7. Конець твого замку стоїть наша хата,
Там жінка прощалась зі мною;
Прокинуть ся дїти, спитають за тата?
Бездольна, відкаже сльозою!“
Так, так, мій стерничий! Тяжке твоє горе,
Не можна покласти наруги,
А яж, сьміючи ся, полинув на море,
Не било ся серденько з туги!

8. Тепер сиротою на мори глибокім
Лечу, мов той ворон, що кряче...
Чогож менї плакати — за ким і по кім?
Як жаден за мною не плаче!

Хиба пак завиє собака слухняна,
Поки де кутка не спіткає;
Колиж я верну ся, то рідного пана
Навряд чи й собака пізнає! —

9. Риплять наші щогли і вітер григоче,
Вітрила напружились білі!
Несїть мене филї, несїть в сьвіт за очи,
Назад не несїть тільки, филї!
Тпж лоно безкрає, вільнесеньке море,
Мене розважати меш, знаю;
Тобіж на добраніч, мій темрявий боре,
Добраніч, коханий мій краю!

---

27. Маєва елєгія

Івана Франка.

1 Весно, ти мучиш мене! Розсипаєш ся сонця промінєм,
Леготом теплим пестиш, в синї простори маниш;
2 Хмари вовнисті немов ті клубочки шпурляєш по небі
І мов шовкові нитки дощ із них теплий снуєш.
3 Сїрую грудку з землї ти підкинеш під небо блакитне,
І в жайворонкову трель грудка розсиплеть ся в мить;
4 Ти журавлиним ключем навертаєш нестерпную тугу,
Мрії про вольний простір, щастє далеке моє.
5 Ти лебединим крилом кришталевії филї скородиш,
Чую їх плеск аж у снї на лазуровій ріці.
6 Бачу, як чайкою ти колихаєш ся над глибиною,
Як над широким Днїстром гнеш ся лозою к водї.
7 Весно, ти мучиш мене! Мілїонами кольорів, тонів,
Лїнїй і творів кричиш: воля і рух і житє!
8 І мов безсильне стебло в бистрину ту ти рвеш мою душу,
В серцї завялім, черствім будиш нові почутя.
9 Будиш бажаня, яким не сповнитись; осьвітлюєш пустку,
Нїжно гойдаєш в гильках осамотїле гнїздо.
10 Пильно схиливши лице роздуваєш погасле огнище;
Свистом від гаю зовеш, наче мій друг молодий.

Серце тріпочеть ся ще і у груди кров бєть ся живійше,
Та напосїли лїта, давить житя тягота. 11
Мрії безумні немов той табун вигравають по полю,
Гриви на вітер, і ржуть, дзвінко копитами бють. 12
Ах, та се мрії, чутя легкокрилі, барвистії дїти,
Але тверда їх рука в поводах цупко держить. 13
Хвилька — і ляск батога — і жорстоке, понуре „нїколи“ —
Праця! і чар весь мине! Весно, ти мучиш мене! 14

---

28. Елєгія

Мусїя Кононенка.

1. Чого менї лякатись смерти,
Защо на неї нарікать?
Я знаю — всї повинні вмерти,
І мусять завжди умирать.

2. Житє і смерть не мають [краю!
Алеж душа моя сумна,
Земля милїйша їй від раю,
За неї все віддасть она!

3. Душа не прагне супокою,
Їй любо там, де люд кипить,
Де радість змішана з тугою,
Де тяжко жить і любо жить!

4. Де з блакити витає сонце,
Мигтять привітнії зірки,
В невідоме, химерне віконце
Заманює надїя всї віки —

5. Де люд, як море те филює,
Рвучись до красшої мети,
Де від запалу кров бушує,
Де кождий мусить гнїт нести;

6. Де будуть красше жити люди,
А з ними й край мій дорогий,
Алеж... тодї мене не буде,
Я буду спать в землї сирій!

7. Нещадний час зітре в руїни
Нїкчемний слїд житя мого,
І красшого житя Вкраїни
Я не побачу вже його!

8. О Боже мій! О любий краю,
Моя вітчино чарівна!
В тобіж тодї, мій тихий раю,
Цвисти ме красшая весна.

9. Тодї в веселій, красшій долї,
Съпівати ме сїмя твоя,
Алеж пісень тих — згуків [волї —
Не вчую я — не вчую я!

10. О Боже правий, дай надїю,
Дай сподїванєчко менї,
Що я хоть духом не зотлїю
В далекі тії ясні днї;

11. Що привита хоть дух країну
В тому веселому раї,
І за гірку життя годину
Упеть ся радістю еї!

---

29. На могилї Тараса Шевченка

Александра Афанасієва.

1. Не в степу, не на могилї
Над Дніпром широким
Ти заснув єси, Кобзарю,
Вічним сном глибоким.

2. Над Невою, під снїгами
При похмурім сонцї,
Ти поляг єси мій друже,
В чужій сторононцї.

3. У головах не посадять
Червону калину,
Не привіта соловейко
Твою домовину.

4. Не закує і зазуля
Денебудь в куточку,
У цвитучім та пахучім
Вишневім садочку.

5. Круг тебе чужа чужина
Та не чужі люди
Є кому тебе оплакать,
Є — і завше буде.

6. Поколїнє поколїню
Об тобі розкаже,
І твоя, Кобзарю, слава
Не вмре, не поляже!

---

30. Схід сонця

Тараса Шевченка.

...І дивлю ся — аж сьвітає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Вéрби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополї по волї
Стоять собі мов сторожі,
Розмовляють в полї.
І усе те, вся країна
Повита красою,
Зеленїє, вмиваєть ся
Ранньою росою;
Вмиваєть ся, красуєть ся,
Сонце зустрічає —
І нема тому почúну
І крáю немає.

---

31. Захід сонця

Тараса Шевченка.

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє;
Радіють люди, що одпочинуть.
І я дивлю ся і серцем лину
В темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю,
А ніби серце одпочиває.
Чорніє поле і гай і гори,
На синє небо виходить зоря.
Ой зоре, зоре! — і сльози кануть —
Чи ти зійшла вже і на Украйні?
Чи очи карі тебе шукають
На небі синім, чи забувають?
Коли забули — бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули.

---

32. Вечір

Тараса Шевченка.

1. Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть;
Плугаторі з плугами йдуть,
Сьпівають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

2. Сімя вечеря коло хати;
Вечірня зіронька встає;
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати.
Так соловейко не дає.

3. Поклала мати коло хати
Маленьких дїточок своїх;
Сама заснула коло їх.
Затихло все... тілько дівчата
Та соловейко не затих.

---

33. Н і ч

Тараса Шевченка.

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає
І сонце спатоньки зове
У синє море; покриває
Рожевою пеленою,
Мов мати дитину.
Очам любо... годиночку,
Малую годину,
Ніби серце одпочине,
З Богом заговорить.

А туман, неначе ворог,
Закриває море
І хмароньку рожевую,
І тьму за собою
Розстилає туман сивий,
І тьмою нїмою
Оповиє тобі душу,
Й не знаєш, де дїтись.
І ждеш його, того сьвіту,
Мов матері дїти.

---

34. Ми в осени такі похожі

Тараса Шевченка.

Ми в осени такі похожі
Хоч капельку на образ Божий —
Звичайне що не всї, а так
Хоч деякі.
Крутий байрак,
Неначе циган чорний, голий,
В дїброві вбитий, або спить;
А по долинї, по роздоллї
Із степу перекотиполе
Рудим ягняточком біжить
До річечки собі напитись.
А річечка його взяла
Та в Днїпр широкий понесла,
А Днїпр у море; на край сьвіта
Билину море покотило,
Тай кинуло на чужинї.

І жаль тобі її стане,
Малої билини.
Підеш собі зажурившись
Гаєм по долинї.

Гай шепоче, гнуть ся лози
В яру при дорозї,
Думи душу осїдають,
І капають сльози.
І хочеть ся сповідатись,
Серце розповити;
І хочеть ся — Боже милий,
Як хочеть ся жити,
І любити Твою правду
І весь сьвіт обняти!

---

35. Чи знаєш, де країна тая мила

Осипа Федьковича.

1. Чи знаєш, де країна тая мила,
Де явір ріс і де калина цвила, —
Де Днїстер грав, де Галич печалїє,
Де руский край, де руске серце млїє?
Чи знаєш де, чи знаєш, моя доле?
Туда-туда піду з тобов соколе.

2. Чи знаєш, де там Левова палата,
А в їй мурах вибивана кімната, —
Де образи по стїнах золочені,
Де Лев наш, де? питають засмучені.
Чи знаєш де, чи знаєш, моя доле?
Туда-туда піду з тобов соколе!

3. Чи знаєш, де ті синї наші гори,
Де Черомошу, де буйного звори —
Де рутин цьвіт з барвінком зеленїє,
Де Божий дух на землю з неба віє.
Чи знаєш де, чи знаєш, моя доле?
Туда-туда підемо, мій соколе.

---

36. В Ростоках

Богдана Лепкого.

1. Як ту чудово!... В яр глубокий
Падуть дзвінкі, шклянні потоки,
Як хрусталеві сльози гір;
Їх вічні, невгомонні тони,
Немов жалї, немов проклони
Летять каскадами в простір.

2. А над потоками ялиці
Зітхають віддихом живиці,
І холодом холодять грудь;
І на твої безсонні вії
Стрясають сни, зсилають мрії
І гомонять: Спічни! Забудь!

3. Довкола тебе: гори — гори,
Над головою: небо — море
І сонця животворний жар;
А над рікою мли гуляють,
З вітрами тихо розмовляють
І криють ся в холодний яр.

4. А долом трави, мхи і квіти,
А в полонинах звук тримбіти,
Овець дзвіночки голосні;
Над тим усїм задума ходить
І за собою тугу водить,
Зітхання, спомини, пісні.

---

37. Серед поля широкого

Володимира Шашкевича.

1. Серед поля широкого
Дубець випростає;
Ой тим полем на воронім
Молодець гуляє.

2. Віють вітри, віють буйні,
Аж дуб похилив ся;
Скажи, скажи, козаченьку,
Куди ти пустив ся?

3. Чи ти їдеш в Туреччину
Християн визволяти,
Чи ти їдеш на Вкраїну
Волі добувати?

4. Не піду я в Туреччину
А на Україну,
Від могили до могили
Соколом полину.

5. Полину я, полину я,
До могил приляжу,
Батькам нашим всю тяженьку
Недолю розкажу.

6. Розкажу я наше горе,
Наше лихолїтє;
Тепер, скажу, сердечнії
Поблагословіте!

---

38. Степ

Пантелимона Кулїша.

1. Блакитне небо, мов дугасте море,
Безоднею порожньою стоїть —
Під сонцем степ, козацьке дике поле,
Огнем переливаєть ся, жахтить.

2. Горячий вітер хилить-нахиляє
Траву филясту з тиха до землї —
І в прозірній, золоченій імлї
Даль степова мов тоне, пропадає.

3. Понад безкрайним полем жар нїмий
Переливаєть ся, пливе високо —
Розтоплюєть ся воздух осяйний,
Тїснить у грудях дух і сліпить око.

4. Дивлюсь кругом: не фарбами, огнями
Картина сьвіто-іскрява горить —
Над нею любо попід небесами
Музика мов сріблó тонке звенить.

5. То жайворонок, лїрник одинокий,
Заїняв одрадну серцю вишину —
І звеселяє сьвіт шумно-широкий,
Сьпіваючи про волю та весну.

6. Нїмує степ: йому байдуже воля,
Се немовлятко сонне в сповитку́ —
Судилась велетню дрімлива доля
На довгому, порожньому віку.

7. Закутавсь у свої зелені шати,
Пахущі мовчки нюхає квітки —
Над ним по вітру носять ся крилаті
Метелики, як марево легкі.

---

39. На березї Тиргеньского моря

Петра Карманьского.

1. Поринуть днї за днями,
Постарієсь мій біль —
І дармо му тужити
За шумом рідних піль.

2. Від стонів висхнуть груди,
Слеза пооре вид —
І дармо буду мріти
Про гарний наш Бескид.

3. Полиняють плятани,
Осиплесь з рожі квіт —
Лїта мої минуть ся
І змеркне вчасно сьвіт.

4. Розвіють ся надії
І молодечі сни —
Для мене вже нїколи
Не вернуть днї весни.

5. І дармо му тужити
За димом з рідних стріх —
Втомлю ся вічним зойком
І повалю ся з ніг.

---

40. На морю

Павла Грабовского.

1. Зривається буря від краю до краю,
Бурхочуть навколо вали —
Погнули ся щогли... дарма позираю
Вперед непроглядної мли.

2. Нї проміння навіть нї гуку людского,
Реве лишень вітер в одно —
Скажено заплїскує човна хисткого,
Набачив я згубу давно.

3. Хвилина... і стану я жертвою моря,
Без духу поляжу на днї —
Немає ратунку... не буде, хоч зоря
Заблимала вже в далинї.

---

41. Море

Миколи Чернявского.

1. Під поверхом чистим, у морі глибокім
Сади позростали змислені, таємні —
Там скелї повстали і чолом високим
У гору спяли ся могутні, таємні.

2. Там дива підводні, страшні восьминоги
Сидять по печерях, чекають здобичі —
Там бога морського криштальні чертоги,
Сирен там зрадливих сади чарівничі.

3. Там ходять підводні жильцї табунами
І любе їм царство їх тихе і темне —
Душа чоловіча з зрадливими снами
І щастєм незнаним — те море таємне.

---

42. Перли

Миколи Чернявского.

1. Єсть перли безцїнні
На днї на морскому —
Ще красші перлини
У серцї людскому.

2. Богато тих перлин
Замито пісками —
Ще більше по сьвітї
Розгублено нами.

---

43. Буря

Амброзія Метлиньского.

1. Буря виє, завиває,
І сосновий бір тріщить;
В хмарах блискавка палає,
Грім за громом грюкотить —
То як уголь ніч счорніє,
То як кров, зачервоніє.

2. Днїпр клекоче, стогне, плаче,
Гриву сивую трясе;
Він реве й на камінь скаче,
Камінь рве, гризе, несе —
Грім що гримне, в берег гряне,
З пущі полумя прогляне.

3. Запалало і стемнїло,
Застогнало в небесах;
Дощ линув... загомонїло
На горах, полях, в лїсах —
І з дощами та з громами
Днїпр реве між берегами.

---

44. Сонети.

1. Сумрак вечірний

Маркіяна Шашкевича.

1. Сонце ясне померкло, сьвіт пітьма насїла,
Вшир і вздовж, доокола сум ся розлягає;
Чагарами густими тьма вовків завила,
Над тином опустїлим галок гамір грає.

2. Там нещасний думаю, тяжка мов могила
Серед степу о північ сумненько думає;
Згадка в душі печальній тужно згомонїла,
Бо сплинули радощі, як Днїстер спливає.

3. Нависло ясне небо чорними хмарами,
Тяжкими густі бори склонились тучами,
Зойкнули дуброви і лїси застогнали.

4. Весело ми з тов гудьбов тай з тими лїсами,
Мило ми з буйним вітром, з блудними хмарами,
Студена тая доля к серденьку припала.

2. В церкві

Осипа Федьковича.

1. Сумно, тихо в Божім дому, в сумраці всьо тоне,
Лиш сьвященик старесенький в книжці щось читає;
А там сьвічка одинока в попіл догоряє,
А зі стїн ся позирають золоті ікони.

2. А на плитї на студеній — чож ми око тоне,
Молод жовняр в домовинї мертвий спочиває;
Нї сестричка не голосить, ненька не вмлївае,
Лиш там сьвічка воском плаче, а за нев ікони.

3. А сьвященик вийшов з книжков, над мерцем
І послїдне цїлованє сиротинї просить; [голосить
Но нїхто го не цїлює і нїхто не буде.

4. Прибивають чорне віко, сьвічка спала, тлїє,
Нї сестричка не голосить, ненечка не млїє;
Таж то жовняр, сиротина, хто тужити буде?

3. І я чоловік

Тимотея Бордуляка.

1. Я видїв раз, як з бідної хатини
Проводили на вічний упокій
Умершу матїр сиротят дїтий,
В зимі, в часї страшної хуртовини.

2. Чіпались босі дїти домовини
І бігли по снїгу коло саний

І плакали: Ах! Боже наш сьвятий,
Хто дасть нам хлїба завтрішньої днини?!

3. Сьвітились сльози не в одних очах,
Що на сирітство кругле се дивились;
І менї по лицях сльози покотились.

4. І мило, вільгітно менї в грудях,
Боже! Тих слїз я не забуду в вік,
Бо я пізнав, що й я ще чоловік!

4. Привіт Буковинї

Володимира Самійленка.

1. Привіт тобі, зелена Буковино,
Твоїм хорошим горам і гаям,
Твоїм одважним, дорогим синам;
Привіт тобі, вродливая країно!

2. Привіт тобі! Нехай твоїм хатам
Засяє сонце; щасная година
Нехай окриє їх, і в вік єдина
Лиш істина нехай панує там.

3. Нехай в борнї за поступ, за свободу
Любов твоїх синів тебе веде,
Она зламає всяку перешкоду.

4. І сьвітло те, що блима денеде,
Осьвітить правий шлях твого народу,
А темрява на віки пропаде.

5. Бахчисарай

Лесї Українки.

Мов зачарований стоїть Бахчисарай,
Шле місяць з неба промінї злотисті;
Блищать, мов срібні, білі стїни в містї,
Спить цїле місто мов заклятий край.

Скрізь мінарети й дерева сріблисті
Мов стережуть сей тихий сонний рай;
У темряві та в виноградній листї
Таємно плеще тихий водограй.
Повітрє дише чарівним спокоєм,
Над сонним містом легкокрилим роєм
Витають красні мрії, давні сни.
І верховітєм тонкії тополї
Кивають з тиха, шепотять поволї,
Про давні часи згадують они.

45. Веснівка

Маркіяна Шашкевича.

Цьвітка дрібная
Молила неньку,
Весну раненьку:
Нене рідная!
Вволи менї волю,
Дай менї долю,
Щоб я зацвила,
Весь луг вкрасила;
Щоби я була
Як сонце ясна,
Як зоря красна;
Щобим згорнула
Весь сьвіт до себе! —
Доню, голубко!
Жаль менї тебе,
Гарная любко;
Бо вихор свисне,
Мороз потисне,
Буря загуде;
Краса змарнїє,
Личко счорнїє,
Головоньку склониш,
Листоньки зрониш,
Жаль серцю буде!

46. Раз мотилька голубила

Володимира Шашкевича.

Раз мотилька голубила
Цьвітка гожа, цьвітка мила
Й говорила: Мій мотильку,
Рай бим дала за ту хвильку,
Злото-цьвітну далаб долю;
Слухай любий, милесенький,
Слухай мальчику пестрень-
кий:
Вволи квітцї малу волю,
Не лїтай там в небо сине,

Там по тобі слух загине,
Відлюбить тя зьвізда ясна,
Приголубить зоря красна;
Тай забудеш мя румяну,
Понехаєш цьвіт-любоньку,
А без тебе, голубоньку,
Я пожовкну тай зівяну.

---

47. Я не жалуюсь

Івана Франка.

1. Я не жалуюсь на тебе, доле!
Добре ти вела мене мов мати —
Таж де хліб родити має поле,
Мусить плуг квітки з корінєм рвати.

2. Важко плуг скрипить у чорній скибі
І квітки зітхають у сконаню —
Серце рвесь, уста нїмі мов риби,
І душа вглубляєсь в люту рану.

3. А ти йдеш з сївнею й тихо сїєш
В чорні скиби й незарослі рани
Нове сїмя, нові надії —
І вдихаєш дух житя румяний.

---

48. Розбита гусля

Корнила Устияновича.

1. Дубовим листєм повита
Старая гусля лежала,
В нїй голосниця розбита
І струна хора мовчала.

2. Гей! — кличе май легкокрилий:
Встань, гусле, пташка сьпіває!
А гуслї сьвіт вже немилий,
Холод за серце стискає.

3. Гей! — кличе слава блискуча:
Заграй, як перше нам гралась!
Даремно, струна гримуча
Либонь у неї порвалась.

4. Гей! — кличе пімста й гукає:
До бою, гусле, до бою!
Твій нарід у ярма впрягають!
І гусля зойкнула з болю.

5. Надходить ангел любови:
Зросив єї серце сльозою,
Й ожили струни — здорові,
І ллють ся пісні рікою.

---

49. Єрихоньска рожа

Днїпрової Чайки.

Я бачила квітку з сьвятої землї,
Побожні прочани до нас занесли;
Без пахощів, сїра, посохла, негожа —
Та квітка була єрихоньская рожа.
„Се дивная квітка“ — прочанин сказав,
Поклав на долоню, водою полляв
І... диво! рослина прочнула ся враз —
В очах розгорнулась, в очах розрослась.
Оттак же часами як рожа в пустинї
Міняєть ся серце од ласки в людинї.

---

50. Сон

Осипа Маковея.

1. Тихий сон по горах ходить,
За рученьку щастє водить.

2. І шумлять лїси вже тихше,
Сон малі квітки колише.

3. Спіть, мої дзвіночки сині,
Дикі рожі в полонині!

4. Не шуміть, лїси зелені,
Спати йдїть, вітри студені!

5. Най квітоньки сплять здорові,
Най їм снять ся сни чудові!

6. Аж на небі зазоріє,
Сонце їх малих зогріє;

7. І зогріє, поцїлує,
І сьвітами повандрує.

8. Тихий сон по горах ходить,
За рученьку щастє водить.

---

51. Руска пісня

Богдара Кирчова.

1. Руска пісня благовістна, гармонїйна мила,
Пестить, любить і голубить наче сонні крила —
Пригортає, обнимає і гладить серденько,
Що гадаєш, що ти в раю, так серцю миленько.

2. О руска пісне! звуком соловія
Здвигни нас, пісне, збуди з дрімоти —
Звісти родинї прекрасну надїю,
День волї, долї, слави, свободи!

3. Звени, заграй! чародїйно нам нинї,
Веди нас пісне на бій за житє —
Твій звук небесний, грімкий, благовістний,
А в кождім звуцї руске серце бє.

4. Заграй нам пісне грімко, голосненько,
Щоб чути далеко-далеко до зір —
Най радуєсь серце і рідня миленька
І руская ненька і Божий весь мір.

---

52. Наші пісні

Володимира Масляка.

1. А ті думи, пісні наші
Наче перли миготять —
А їх звуки смутку повні
Так на груди ваготять.

2. З глибин серця они родом,
А ховались на степах —
На могилах спочивали,
Годувались по хатах.

3. І тому в тих пісень сути
Чуєш нашу долю всю —
Чуєш сльозу і неволю,
Наші труди і журбу.

4. Та лиш ними вкоїш горе,
Що заляже руску грудь —
Як їх звуки тихим миром
Твоє серце обнімуть.

---

53. І я умію пісню

Осипа Маковея.

1. І я умію пісню,
Умію не одну —
То тихо-милозвучну,
То грімко-голосну.

2. Я так люблю ті сьпіви,
Бо я їх сам зложив —
У тихі хвилї щастя,
У хвилї, як тужив.

3. Одна сїльский дзвіночок
Нагадує менї —
Як в сумерку вечірнім
Звенить у тишинї.

4. А друга сум наводить,
Стає понурим сьвіт —
Мов вітер хмару кличе
На ясний небозвід.

5. І зароять ся разом
Крилатії думки —
Бренять, летять і вють ся
Як в пасїцї пчілки.

---

54. Понїміли по Вкраїнї

Остапа Левицкого.

1. Понїміли по Вкраїнї
Бандури, торбани;
Де лиш глянеш... сумно, тихо,
Що аж серце вяне.

Анї кобзи голосної
Думи не чувати;
Плаче батько, плачуть дїти,
Плаче й стара мати.

2. Сїч, козацтво, отамани
Мов у море впали;
Сила й воля, правда й слава
В безвісти пропали.
Київ славнній, златовратий,
З баштами, з церквами
Зажурив ся, засмутив ся
З жалю за синами.

3. І Днїпро вже филеньками
Не гремить так грімко;
Водопади не падуть так
Із скал шумно, стрімко.
І він, батько, зажурив ся,
Що вже байдаками
Не укриєсь сивоусий,
Не звенить піснями.

4. Все знїміло, все пропало...
Тілько ся лишили
Чорним шляхом по Вкраїні
Кургани, могили.
Ах! і они пощезають,
Заростуть травою;
Лиш лишить ся жаль і смуток
І око з слезою.

55. Похід

Пісня народня.

1. Стали хмари на шляхови,
Козаки пігнали;
Дві зазульки у дуброві
В слїд їм закували.

2. Звенять сурми, грають [трубки,
До походу просять;
Дві зазульки, дві голубки
Жалібно голосять.

* * *

3. Мати плаче, люба плаче,
Тяжко розставатись;
Хотяй з коня, тра, козаче,
З ними попращатись.

Мати:

4. Сину мій ти солоденький,
Помагай ти Боже!
Сиротами нас лишаєш,
Памятай, небоже!

Син:

5. Ненько — ненько! жаль [діймає,
Жаль ваги не має!
Щось і кінь мій ворон чує,
Все ся спотикає.

6. Чи поверну, чи загину,
Божа воля в тому!
Возьміть ненько сю дївчину
За свою до дому!

Мати:

7. Сину мій, твоя дружина,
Ся люба дитина,
Хоч за весь сьвіт менї стане,
Не стане за сина!

Син:

8. Пан Біг з Вами! чей поверну,
Поживем тихенько;
Але кінь мій щось зриваєсь,
Здоровлю Вас, ненько!

56. Закувала та сива зазуля

Петра Нїщиньского.

Закувала та сива зазуля
Ранним-рано на зорі;
Ой, заплакали хлопцї-молодцї,
Гей! гей! та на чужинї, в неволї, в тюрмі.
Они плакали — гірко ридали,
Свою долю викликали:
„Ой повій, повій та буйнесенький вітре
Та понад море;
Та винеси нас із кайданів, з неволї
В чистеє поле,
Та понеси на Вкраїну,
Гей, гей, нас на Вкраїну.
А на Вкраїнї,
Там сонечко сяє,
Козацтво гуляє — гуляє, гуляє,
І нас виглядає — і нас виглядає.“
По синьому морю
Байдаки під вітром гуляють,
Братів щоб ратувати,
Запорожцї чим дужше поспішають.
Гей! як зачули турецкії султани,
Та і звелїли щей гірші кувати кайдани.

---

57. Чорна ріля заорана

Пісня народна.

1. Чорна ріля заорана,
Гей! Гей!
Чорна ріля заорана
І кулями засїяна,
Білим тїлом зволочена,
Гей! Гей!
І кровю сполочена.

2. Лежить воїн на ку-
Гей! Гей! [пинї,
Лежить воїн на купинї,
Накрив очи червоною,
Червоною китайкою,
Гей! Гей!
Накрив очи китайкою.

3. Анї трумни анї ями,
Гей! Гей!
Анї трумни анї ями;
Анї батька анї мами,
Анї кому задзвонити,
Гей! Гей!
Анї кому задзвонити.

4. Дзвонять конї копи-
Гей! Гей! [тами,
Дзвонять конї копита-
Товариші острогами; [ми,
Дзвонять конї копитами,
Гей! Гей!
Товариші острогами.

5. Летить ворон з чужих
Гей! Гей! [сторон,
Летить ворон з чужих
На могилї усїдає; [сторон,
Очи йому випиває,
Гей! Гей!
Очи йому випиває.

6. Ходить мати гукаючи,
Гей! Гей!
Ходить мати гукаючи,
Сина свого шукаючи.
Ой я твого сина знаю,
Гей! Гей!
Бо я з него пояс маю.

7. Скажи менї ворононьку,
Гей! Гей! [ку,
Скажи менї ворононьку,
Чи мій синок іще живий;
Чи очи єго сивенькі,
Гей! Гей!
А чи уста румяненькі?

8. Уста його вже синенькі,
Гей! Гей!
Уста його вже синенькі,
І волосє вже чорненьке;
На личку йому сїдаю,
Гей! Гей!
Йому очи випиваю.

---

58. Пою коня при Дунаю

Осипа Федьковича.

1. Пою коня при Дунаю,
Тай думаю тай думаю:
Коню карий, коню сивий,
Чом твій козак нещасливий.

2. І чомуж бо я нещасний,
Чим не козак, чим не красний?
Чи мій палаш неострений,
Що сьвіток мій засмучений.

3. Сьвіт хороший, сонце грієє,
От заходить, вечеріє;
Нічка темна, не видати,
А я з кіньми мушу спати.

4. Спав я нічку, спав я другу,
Годї знести серця тугу;
Гоя коню, гоя сивий,
Будь хоч ти менї зичливий.

5. Занеси мя, де я знаю,
Де калина в темнім гаю;
Там хатина малесенька,
Там дївчина милесенька.

6. Вийди, вийди моя зоре!
Коню сивий, коню карий;
Коню карий, коню гривий
Чи й тепер я нещасливий?

---

59. Вечірня пісня

Володимира Самійленка.

1. Тихесенький вечір
На землю спадає
І сонце сїдає
В темнесенький гай.
Ой сонечко ясне,
Не вже ти втомилось,
Чи ти розгнївилось?
Іще не лягай!

2. Сьвіти ще годину,
Бо рано ще спати,
Милуй нас як мати,
Теплом обгортай.
Ой сонечко ясне,
Не вже ти втомилось,
Чи ти розгнївилось?
Іще не лягай!

3. Без тебе так страшно
І темно на дворі
Хоч місяць і зорі
Осьвітять наш край.
Ой сонечко ясне,
Не вже ти втомилось,
Чи ти розгнївилось?
Іще не лягай!

4. Не слухає сонце,
За гору сїдає
І нам посилає
На всю ніч: прощай!
Ой сонечко ясне,
Не вже ти втомилось,
Чи ти розгнївилось?
Іще не лягай!

---

60. Пісні мельодраматичні.

1. Тихий Дунаю

Молитва з оперети „Запорожець за Дунаєм"

Семена Артемовского.

1. Тихий Дунаю,
Зелений гаю,
Бистро текучий,
В филї ревучий!
Вас я благаю:
Грудь облегчіте,
Вість принесїте
З рідного краю.

2. Місяцю ясний,
Зірки прекрасні,
Божії очи
В темної ночи!
Вас я благаю:
Грудь облегчіте,
Вість принесїте
З рідного краю.

3. Орленьку сизий,
Соколе бистрий,
Що в вік на волї,
В завидній долї!
Вас я благаю:
Грудь облегчіте,
Вість принесїте
З рідного краю.

2. По морю

Хор із драми „Ярополк"

Корнила Устияновича.

1. По морю, по морю, по плинних валах
Пливем на щоглистих, щоглистих зміях;
За нами, за нами буйний вітер віє —
Грізна, грізна Валькирія!

2. Гей хлопці-молодці, меч острий в руці,
Провернем всі землі, всі землі, краї;
Страху ми не знаєм, щитом бо нас криє
Грізна, грізна Валькирія!

3. Хто верне до дому, той з золота пє,
А хто в лютій січи, у січи умре;
Той з Одином вічно в Вальгалї яснїє —
Грізна, грізна Валькирія!

II. ОДИ, ГИМНИ І ПСАЛЬМИ.

61. До Зорі

Тараса Шевченка.

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволї з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сїдає,
Як у Днїпра веселочка
Воду позичає;
Як широка сокорина
Віти розпустила,
А над самою водою
Верба похилилась —
Аж по водї розістлала
Зеленії віти,
А на вітах гойдають ся
Нехрещені дїти;
Як у полї на могилї
Вовкулак ночує,
А сич в лїсї та на стрісї
Недолю віщує;
Як сон-трава при долинї
В ночи розцвитає...
А про людий... та нехай їм!
Я їх, добрих, знаю;
Добре знаю!... Зоре моя,
Мій друже єдиний!
Ти не знаєш, що дїєть ся
В нас на Українї;
А я знаю і розкажу
Тобі й спать не ляжу,
А ти завтра тихесенько
Богови розкажеш.

62. До Основяненка

Тараса Шевченка.

Бють пороги — місяць сходить,
Як і перше сходив...
Нема Сїчи, пропав і той,
Хто всїм верховодив!
Нема Сїчи? — очерети
У Днїпра питають:
„Де то наші дїти дїлись,
Де вони гуляють?“
Чайка скиглить, лїтаючи,
Мов за дїтьми плаче;
Сонце грїє, вітер віє
На степу козачім.
На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питають ся у буйного:
„Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?
Верніте ся! дивіте ся —
Жита похилились,
Де пасли ся ваші конї,
Де тирса шуміла,
Де кров врага Татарина
Морем червонїла...
Верніте ся!
— „Не вернуть ся!“
Загуло, сказало
Синє море: не вернуть ся,
На віки пропали.
Правда, море, правда, синє:
Такая їх доля!
Не вернуть ся сподївані,
Не вернеть ся воля,
Не вернеть ся козаччина,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани.
Обідрана сиротою
Понад Днїпром плаче;
Тяжко-важко сиротинї,
А нїхто не бачить,
Тілько ворог, що сьміеть ся!
Сьмій ся, лютий враже!
Та не дуже —
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що дїялось в сьвітї,
Чия правда, чия кривда
І чиї ми дїти!
Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люди, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменя,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово.
Чи так, батьку отамане?
Чи правду сьпіваю?
Ех, як би то... Та що й казати?
Кебети не маю.
А до того в Московщинї
Кругом чужі люди.
Не потурай, може, скажеш,
Та що з того буде?
Насьміють ся на псалом той,
Що виллю сльозами;
Насьміють ся! Тяжко, батьку,
Жити з ворогами.
Поборов сяб з Москалями
Як би малось сили;
Засьпівав би — був голосок,
Та позички ззїли.

Оттаке то лихо тяжке,
Батьку ти мій, друже!
Блужу в снігах та сам собі:
„Ой не шуми, луже!“
Не втну більше. А ти, батьку,
Як сам здоров знаєш;
Тебе люди поважають,
Добрий голос маєш;
Сьпівай же їм, мій голубе,
Про Сїч, про могили,
Коли яку насипали,
Кого положили.
Про старину, про те диво,
Що було, минуло...
Утни, батьку, щоб нехотя
На ввесь сьвіт почули,
Що дїялось в Українї,
Защо погибала,
Защо слава козацькая
На всїм сьвітї стала!
Утни, батьку, орле сизий!
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу;
Нехай ще раз послухаю,
Як те море грає,
Як дївчина під вербою
Гриця засьпіває;
Нехай ще раз усьміхнеть ся
Серце на чужинї,
Поки ляже в чужу землю,
В чужій домовинї.

---

63. До Мецената

Ода Квінта Горація

Переклад Василя Щурата.

1. Пити меш Сабін з поєдинчих кубків
Тайний; сам його я у грецкім збанї
Засмолив, коли тобі так в театрі
Оплески дано,

2. Меценате, що Ватикан луною
Жартівливою й вод родимих берег
Віддали тобі приналежну почесть,
Лицарю сьвітлий!

3. Ти пий Цекуб, пий те вино що вийшло
Зпід Каленьских прас: в мене нї Фалєрнскі
Грозна нї горбки Форміяньскі кубків
Не заправляють.

---

64. До Аполльона

Ода Квінта Горація

Переклад Івана Франка.

1. О що проси́ть сьвятого Аполльона
Сьпівцю? О що моли́ть, вино нове
Ллючи із чаші? Не о жниво
Буйне в Сардинії плідній —

2. О скот товстий в Калябрії горячій,
О золото і слонів індийских кість,
Не о лани, що річка Ліріс
Спокійна мовчки підлива.

3. Най ріже виноград Каленьским серпом,
Кому дала се доля; най купець
Богач вино пє з чар, набуте
За виріб Сирії в замін —

4. Богам знать милий він; три й штири рази
До року филї атлянтицкі рве
Й здоров верта; я їм оливки,
Цикорию й нїжні мальви.

5. Даруй менї, молюсь, Лятони сину,
Свого в здоровлю поживать, з умом
Погідним, старість не безславно
Прожить, з рук цитри не пустить.

---

65. До Теміди

Гимн Піндара

Пересьпів Івана Франка.

1. Чи про Ісмена сьпівати нам,
Чи про Мелїя в золотій тканинї,
Про Кадма і рід єго сьвятий,
Що пішов із посїву гадючих зубів;
Чи про блакітно-мрію́чі Теби,

Чи про незломную силу Геракля,
Чи про честь Діонїза,
Що многим утїху дає,
Чи про білорукої Гармонії слюб?

2. Ви перші, о Мойри,
З жерел Океану
Небесну, премудру Теміду
Спровадили шляхом блискучим
До сьвятого узгіря Олїмпу,
Щоб Зевса спасителя
Шановною жінкою стала;
Онаж породила
Правдивії Гори,
Красавиці в золотистих віночках,
З плодами рясними в руках.

---

66. До статуи Гомера

Івана Стешенка.

Величний батьку наш, Гомере незабутний!
Неначе крізь етер блискучий, золотий
Я бачу образ твій яскравий та славутний,
Що сяє зпід вінка, мов промінь той сьвятий.
Могучий погляд твій блищить натхненням мира,
Душа у мріях вся палає та горить...
І на твоїх руках проста, нештучна лїра
Небесних згуків рій от-от пролє у мить.
І тихо ти заграв... Звенять, зростають згуки...
А тут сьвітлїша все — і сонце, й сьвіт, і день.
Немає більше слїз! Нема нудьги та муки,
Втонуло все лихе на днї живих пісень.
І слуха пишний сьвіт і слуха все на сьвітї,
І усьому тому, про що звенить той сьпів,
Вважаєм теж і ми, мов чарами сповиті,
І нинї — через рядь намучених вікiв.

---

67. Воскресни Бояне

Осипа Федьковича.

1. Воскресни Бояне! пресьвітлий сьпіваче,
Та деж ти так довго ночуєш?
За тобою, Бояне, Україна плаче,
А ти нас, Бояне, не чуєш.
Воскресни! воскресни! вже лїто надходить,
Вже зоря нам ясна свитає;
Лиш сонце на небі без тебе не сходить,
Бо сонце на тебе чекає.

2. Воскресни Бояне! воскресни, чи чуєш,
Як пташка гаями голосить?
А ти десь в могилї у темній ночуєш;
Не чуєш? — зазуля тя просить.
Воскресни! воскресни! в щасливу годину
Воскресни Бояне, наш друже;
Прибудь із могили до нас у гостину,
Нехай так пташина не тужить.

3. Воскресни Бояне! не бій ся нїчого
Не бій ся, вже впали окови —
Україна живе, Русинів є много,
Що вмерти за тебе готові.
Воскресни! воскресни! заграй нам до бою,
Заграй нам як громи небесні;
Грай пісню правдиву, грай пісню нам свою,
А згинуть крикливцї безчесні.

4. Країно щаслива, країно кохана!
Пусти нам Бояна з могили —
Пусти нам, пусти нам сьпівака Бояна,
Щоб наші країни зацвили.
Най пташка не тужить, зазуля не кує,
Най так соловії не плачуть;
Най руская земля Бояна почує,
Най рускії сини го побачуть.

---

68. Псальми Давидові.

а) Псальма CIV.

Пересьпів Панталимона Кулїша.

Хвали, душе моя, величе Боже.
О Боже! дивно Ти велик і красен,
Ти сьвітом наче ризою одїг ся,
А небо розпростер ясним наметом.
Сидиш на хмарах як на колесници,
На крилах вітру попід небом ходиш.
Посли у Тебе — бурі, хуртовини,
А слуги — полумя, огонь жегущий.
Поставив землю на твердих основах,
І не похилить ся віки-віку.
Безоднею, мов шатою, простірно
Одїг єї, над горами поставив води.
Ти грізно повелиш — і води ринуть,
Громами глас даси — і розіллють ся;
На гори зійдуть, спустять ся в долини,
І піймуть поля, скільки їм назначиш.
Границю визначив — і не перейдуть,
Не вернуть ся назад покрити землю.
В долинах появив єси криниці,
І ручаї шумлять проміж горами;
Зьвірятам полевим на водопійло,
Ослятам диким на потуху згаги.
Над ними кублить ся небесне птаство,
Між вітєм голосно оно свиргоче.
З висот Своїх Ти напуваєш гори
І плодом дїл Твоїх дивуєш землю;
Ростиш скотам траву, а чоловіку
Даєш зело і хлїб з землї виводиш;
Вином йому Ти серце звеселяєш,
Мастиш єлеєм, хлїбом підкріпляєш.
Ти дерево пропитувати знаєш,
Кедри високі на Лїбанї садиш.
Там любо розгнїздилось дике птаство,
На кипарисї бусел там осїв ся.
Високі скелї — про скачучих сарен,
Буйне камінє — заячий притулок.

Поставив місяць доби визначати,
І сонце знає в Тебе певний захід.
Розкинеш темряву — і ніч настане,
У темряві лїсне звірє блукає,
Леви рикають, просять собі пищі,
У Господа поживи собі просять;
Засяє сонце — і нема страшенних,
По кублищах своїх зьвірє заляже.
І вийде чоловік на своє дїло,
Від ранку він до вечера працює.
Багато, Боже, дїл Твоїх на сьвітї,
Премудро збагатив Ти ними землю.
Ось море в Тебе широко-просторе,
Там безлїч гаду, безлїч риботвору.
По морю простий путь верстають судна,
Кити гуляють по страшних безоднях.
Все твориво живе, од Тебе чає,
Щоб дав йому Ти їжу свого часу.
Пропитуєш Ти всїх, годуєш сито,
Розтулиш руку — і нема голодних,
Відвернеш ся від них — і всї сумують;
Як возьмеш дух у них — землею стануть,
Пішлеш свій дух — і создадуть ся,
І творивом лице землї обновиш.
Да буде слава Господу во віки,
Да веселить ся Він своїм созданєм!
На землю гляне — і тремтить від страху,
Коснеть ся гір — і гори задимують.
Сьпівати му Йому, допоки віку,
Допоки тху, хвалити му на струнах.
І прийме Він мою хвалебню пісню,
Возвеселюсь о Господї душею.
Да позникають грішники із сьвіту,
Хвали, душе моя, величе Боже!

б) Псальма XIV.

Переклад Алексея Слюсарчука.

1. Господи, хто замешкає достойно в пробутку Твоїм або хто поселить ся на сьвятій горі Твоїй небесній — кому дозволений свобідний вступ в тую країну спокою?

2. А вжеж тілько невинний: хто ходить безсказно дорогою заповідий Твоїх і дїлає то, що праведно; хто говорить правду з щирого серця свого.

3. Хто нїколи не лукавив і не зрадив язиком своїм і не заподїяв ближньому свому зла, а обмови не допустив до себе на ближних своїх і єї сам не розсїває:

4. той, що нїзащо перед ним (хитрий) лукавник, хоч би він був богатим і можним; хто тих, що боять ся Господа, славить і поважає, хоть би їх безбожники понижували, та хто, заклявши ся ближньому свому, не відпирає ся і даного слова не ломить.

5. Хто срібла (гроша) свого не давав на лихву і заплати за несправедливий суд чи сьвідоцтво на невинних не приймав: хто отсе чинить, той не захитаєсь в ласцї Божій нїколи; такий буде достойний бути членом Церкви земної і веселитись по віки в країнї небесній.

---

69. Третя псальма Русланова.

Віра серця мого як Бескид твердо постановилась на любови. — Смуток мій знидїє, а радість слїди єго позмітає, а сумна північ буде ясним полуднем, і звеселиш ся а око твоє заблищить зірничкою в бурній пітьмі житя твого, і огорнеш ся зоревою свитою тихомиря і линяє над тобою милість Божа, бо надїя із серця твого не втекла — бо хто яко Бог!

Сполошиш ми долю і проженеш щастє, день ми споморочиш і сьвіт ми западе, нуждою мя вдариш і нашлеш ми злиднї, сьвіт ми спустїє і йме ворогувати, знидїє радість і плач мя огорне, туга ми ранком і вечером журба, і ніч ми несонна і горюванє з сонцем, вирвеш ми очи і душу ми вирвеш, а не возьмеш милости і віри не возьмеш, а не видреш любови і віри не видреш — бо руське ми серце та й віра руська.

III. ПІСНІ РЕЛІҐІЙНІ, ОБРЯДОВІ І СУСПІЛЬНІ.

70. Отче Наш

Пересьпів Осипа Федьковича.

1. Ти, Отче наш, Котрий єси на небі
І на земли і під землев і всюди:
Котрий сповняєш гори, скали, скиби,
Зірниці, воздух, сьвіт і наші груди,

2. Імя сьвятоє Твоє да сьвятить ся
Усюди, де Тя знають і не знають;
Усюди слава Твоя да поєть ся,
Як ангели у небі ю сьпівають.

3. І да прийде царство Твоє сьвятоє
І на земли во віки запанує;
Втолить ся плач і кров і брань і бої,
Страшні мечі в плуги ся перекують.

4. І буде воля Твоя преблагая
По всїй земли людьми всїми владїти;
Усї тюрми тодї порозмикають
І перетворять їх в доми просьвіти.

5. Твій хлїб сьвятий, насушний дай нам, Боже,
Та не на те, себе щоб лиш кормити;
Але на те даруй нам хлїб Твій, Боже,
Щоб з бідним своїм братом го дїлити.

6. І нам прости проступки наші грішні,
Так, як й ми їх радо мем прощати;
А ми всегда казати мемо втїшні,
Що Ти нам єсь Отець, Тебе нам величати.

7. І не вводи нас, Боже, у покусу,
Слабаж бо є і нїжна наша сила;
Для тогож від лукавства нашу душу
Охорони, спаси, о Боже милий!

8. Бо Ти один лиш Господь всего сьвіта,
І лиш Тобі одному ся кланяєм,
Не як раби, а як вітцеви дїти:
Учи нас! просьвіщай! помилуй! — Амінь!

---

71. Пресьвятій Богородиці Бердичівській

З уст народних.

Взиває Тебе ціла Україна,
Дїво, Царице, надіє єдина,
Щобись подала руку їй в пригодї,
В огню, повітрі; від війни, голода
Щобись нас через Сина іскупила,
Хоч душа з тїлом вельми согрішила.
Не дай пропасти, маєш до нас право,
Відверни сильно всяке зло лукаве;
К Тобі ся нарід з всїх сторін збирає,
Ти всїх приймаєш, хто Тя призиває.
Тут в Бердичеві хто Тя о що просить,
Цїло-радісно благодать відносить:
Слїпий, хорий, хромий здоровий буває,
В смутку ратунок новий відбирає.
Сила бісівска і та відступає,
Поміч Марії єї проганяє;
Комуж лучить ся в водах потопати,
Живот даруєш, преблагая Мати.
І ті, котрих поклали вже на мари,
Хвалять Тя, Дїво, і приносять дари.
Сьвідчать таблиць, рук і ніг повні стїни
О всїх ласках Твоїх для України.
Ти своєвольні орди прогонила,
Від нападів го́роди сохранила,
Ти мир солодкий дала Українї,
За що Тя хвалимо від віка до нинї.
Помагай, Мати, нам в кождій потребі
Живучим на земли, і способи в небі
Лицем к лицю Бога оглядати,
З Ним і з Тобою вічно царствувати.

---

72. Молитва руского жовняра

Осипа Юрія Федьковича.

1. Сохрани, о сьвітлий Боже,
Цїсаря нам і наш край,
Стань Му перший на сторожи,
Славу й силу Єму дай!
І сьвяту Єго корону
Від напасти сохрани!
Ти будь кріпость Єго трону,
Ти по вік Го борони!

2. Що плугатар запрацює,
Ремісничий справить труд,
Що купецтво уторгує,
Оборонить руска грудь!
Наше право не пропаде,
Наша правда всїм горов!
Бо за правду Русин радо
Дасть і душу, дасть і кров!

3. Нехай ворог зрадов грає,
Най нам броїть сто тревог,
Руский жовняр не турає,
Бо з ним цїсар, бо з ним Бог!
З Ними разом в брань він рушить
І поборе вражу власть.
О! за край свій кров і душу
Руский жовняр радо дасть!

4. В нас Франц Йосиф імператор,
Да сьвятить ся Єго рід!
Він нам буде проводатор,
І за Ним ми підем в слїд!
За цїсаря радо рушим,
Хоть би й з пеклом ми у брань:
За цїсаря кров і душу!
Він наш батько, Він наш пан!

73. Коляди і щедрівки

З уст народних.

1. Коляда.

Чи спиш, чи чуєш, пан-господарю?
Ой, дай Боже!
Ой, як же ти спиш, то Бог з тобою,
Та підведи ся головонькою;
Побуди собі всю челядоньку,
Вияви личко у віконечко,
А з віконечка на подвірєчко.
Твоє подвірє орда забрала,
Орда забрала, в полон загнала,
Ой та пігнала аж в землю свою.
Ой як схопив ся, перехрестив ся:
Служеньки мої найвірнїйшії,
Виведїть менї коня пирского,
Другі застрійте меча острого,
Де орду вгоню, там ю розроню.
Золота грива коника вкрила,
Срібні підкови землицю пищуть,
Кленові ушка раді слухають,
Шовковий хвостик слїд замітає.
Конику сивий, будь ми щасливий!
Де орду вгоню, там ю розроню,
В своє подвірє назад заверну.
Побудуюж го краще, як було;
А в три сторони та в три переї,
А на четвертій церков збудую,
Церков збудую з трома верхами,
З трома верхами, з двома вікнами;
Одним віконцем сонїчко сходить,
Другим віконцем місяць заходить,
Райскими дверцї господар ходить;
На нїм кошулька, як лист тоненька,
Як лист тоненька, як снїг біленька.
Господар ходить, ангела носить,
Ангела носить, все Бога просить. —

2. Пращанє колядників.

Господареньку, господареньку!
Вияви личко та в віконечко,
А з віконечка на подвірєчко,
Та нам подякуй за колядочку,
Що ми тобі колядували,
Колядували, дім звеселяли.
Як соловійчик при тузї в лузї,
При тузї в лузї, при зелененькім —
Як зазулечка при буковинцї,
При буковинцї, при верховинцї,
Як ластівочка на подвірєчку,
На подвірєчку при нових сїнех —
Так ти, ґаздинька, в своїй сьвітлоньцї!
Як вудвудята в вишневім саду,
Так ти худібка при обороньцї;
Як ярі пчілки при пасїченьцї,
Так ти овечки при кошароньцї.

* * *

А за сим словом бувай же здоров,
Бувай же здоров, пан-господарю;
Не сам з собою, із ґаздинею,
Із ґаздинею, всев челядию,
Із синоньками, із доненьками,
А з усїм родом, кречним обходом!
Дай же ти, Боже, в полї урожай,
В полї урожай, а в гумно звожай;
А в гумнї хлїбно, в оборі вбійно,
В дому весїльно, на славу втїшно.

3. Щедрівка.

1. Ой вірле, вірле,
Сивий соколе —
Щедрий, сьвятий
Вечір Божий!

2. Високо сидиш,
Далеко видиш —
Щедрий, сьвятий
Вечір Божий!

3. Сїдай собі
На синїм морі —
Щедрий, сьвятий
Вечір Божий!

4. На синїм морі
Корабель на водї —
Щедрий, сьвятий
Вечір Божий!

5. В тім кораблейку
Трое воротець —
Щедрий, сьвятий
Вечір Божий!

6. В перших воротейках
Місячок сьвітить —
Щедрий, сьвятий
Вечір Божий!

7. В других воротейках
Соненько сходить —
Щедрий, сьвятий
Вечір Божий!

8. В третих воротейках
Сам Господь ходить —
Щедрий, сьвятий
Вечір Божий!

9. Сам Господь ходить,
Ключі тримає —
Щедрий, сьвятий
Вечір Божий!

10. Ключі тримає,
Рай відмикає —
Щедрий, сьвятий
Вечір Божий!

11. Рай відмикає,
Душі впускає —
Щедрий, сьвятий
Вечір Божий!

12. Іно єдної
Не допускає —
Щедрий, сьвятий
Вечір Божий!

13. Що вітця, матїр
Нїзащо має —
Щедрий, сьвятий
Вечір Божий!

14. Старшого брата
Позневажала —
Щедрий, сьвятий
Вечір Божий!

15. Старшу сестройку
Потурбувала —
Щедрий, сьвятий
Вечір Божий!

16. Бувай же здоров,
Пан Василейку —
Щедрий, сьвятий
Вечір Божий!

17. Не сам з собою,
З всею челядкою —
Щедрий, сьвятий
Вечір Божий!

18. Щастянька на двір,
На худобоньку —
Щедрий, сьвятий
Вечір Божий!

19. Здоровля в той дім
На челядоньку —
Щедрий, сьвятий
Вечір Божий!

---

74. Гагілки і веснянки

З уст народних.

1. Ой весна красна.

Ой весна красна, що нам принесла?
Ой принесла тепло і добреє лїтечко.
Малим дїтям — рученьки бити,
А старим дїдам — раду радити,
А старим бабам — посидїнєчко,
А господарям — поле орати,
А молодим господиням — кросенця ткати,
А молодцям і дївонькам — тай погуляти.
Раду радити — пиво варити,
А к якому дню? к сьвятому Великодню.

2. Князь Роман.

Ігра у Воротаря або Володаря.

а) Володар, Володарку, одчинь ворота.
б) Чого хочете, чого кличете?
а) Пускайте в город, пускайте в город.
б) А щож за люди, щож за люди?
а) Князя Романа, нашого пана!
б) Нїт його дома, нїт його дома.
а) А де поїхав, а де поїхав?
б) До Львова на торг, до Львова на торг.
а) Коли поїхав, коли поїхав?
б) Вчора з вечора, вчора з вечора.
а) Коли приїде, коли приїде?
б) Завтра к обіду, завтра к обіду.

3. Ремезь.

1. Ой ремезю, ремезоньку,
Не вий гнїзда на ледоньку;
Бо лїд ме ся розтопати,
Твоє гнїздо забирати.

2. Ой вий собі в темнім лїсї,
В темнім лїсї на орісї;
Будуть люди їх збирати,
Твоє гнїздо оглядати.

3. Ой ремезю, ремезоньку,
Не вий гнїзда на орішку;
Будуть люди оріх рвати,
Твоє гнїздо обдирати.

4. Ой ремезю, ремезоньку,
Увий собі на яворі;
Буде явір розлистати,
Твоє гнїздо прикривати.

5. Ой ремезю, ремезоньку,
Не вий гнїзда в яворонькy;
Будуть хлопцї го стинати,
Твоє гнїздо розтрясати.

6. Ой ремезю, ремезоньку,
Увий собі на сосноньцї;
Сосна завше зеленїє,
Твоє гнїздо румянїє.

7. Ой ремезю, ремезоньку,
Не вий гнїзда на сосноньцї;
Увий собі в кречной панни,
В кречной панни у сьвітлоньцї.

8. Кречна панна буде рада,
Возьме тебе до клїтоньки;
Там ти будеш їй сьпівати,
Буде ся тобов втїшати.

---

75. Пісні родинні і хозяйскі

З уст народних.

1. Пісня сирітска.

1. Соловію миленький,
В тебе голос тоненький;
Защебечи ти менї,
Бо я в чужій сторонї.

2. Бо я в чужій сторонї,
Нема роду при менї;
Анї роду, родини,
Нї вірної дружини.

3. Анї неньки, нї вітця,
Та нїкому журить ся;
Анї брата, нї сестри,
Та нїкому провести

4. Мене бідну сироту,
У чужую сторону;
Ой, знїмусь я, полину,
Чи не знайду талану.

5. Усю гору ізійшла,
А талану не найшла;
Тілько найшла долину,
Материну могилу.

6. Ой стану я щебетать,
Свою неньку розважать:
Ой, встань, нене, до мене,
Розрадь же ти як мене.

7. З ким ти, доню, сюди йшла,
Що ти мене ту найшла?
Чи з дощем, чи з хмарою,
Чи з быстрою водою?

8. Нї з дощем, нї з хмарою,
Нї з быстрою водою;
Нї з быстрою водою,
А з долею лихою.

2. Пісня бурлацка.

1. Ой та нема так нїкому,
Як бурлацї молодому —
Гей! гей!
Як бурлацї молодому.

2. Бурлак робить, заробляє,
Піт му очи заливає —
Гей! гей!
Піт му очи заливає.

3. Заросив ся, забродив ся,
Де ти бурлак волочив ся —
Гей! гей!
Де ти бурлак волочив ся?

4. Яром, яром за товаром,
А лугами за волами —
Гей! гей!
А лугами за волами.

5. Прийшов бурлак тай до [хати:
Дай хозяйко вечеряти —
Гей! гей!
Дай хозяйко вечеряти.

6. Нї палила, нї топила,
Вечеряти не варила —
Гей! гей!
Вечеряти не варила.

7. Лягай бурлак і так спати,
Бо нема що вечеряти —
Гей! гей!
Бо нема що вечеряти.

8. Ще бурлака й не поклав ся,
А хозяїн вже проспав ся —
Гей! гей!
А хозяїн вже проспав ся.

9. Вставай бурлак, годї спати,
Пора воли у степ гнати —
Гей! гей!
Пора воли у степ гнати.

10. Нема свити, не вдягав ся,
За волами поспішав ся —
Гей! гей!
За волами поспішав ся.

3. Пісня скотарска.

1. Чабан вівцї зганяє,
Гей! гей! зганяє;
І скалами і верхами
З своїми він овечками
Кочує, вандрує
І в трембіту грає —
Гей! гей!

2. Чабан в горах як той кріль,
Гей! гей! як той кріль;
Куда гляне він очима,
Всюди єго полонина,
Піддані: ялицї,
Смереки, клиницї —
Гей! гей!

3. Як приляже го журба,
Гей! гей! го журба,
То потоки, водопади
Сьпівом смуток весь заладять;
Серце відживає,
Він в трембіту грає.
Гей! гей!

4. Березова трембіто,
Гей! гей! трембіто,
Заграй, щоби звуки долом
Понесли ся геть околом;
Звивай ся миленька,
Лялєчко любенька.
Гей! гей!

4. Пісня чумацка.

1. Ой ходив чумак сїм год по Дону,
Та не було пригодоньки нїколи йому.
2. Ой ішов чумак з Криму до дому,
Сталась йому пригодонька за всю дорогу.

3. Занедужав чумак з Криму йдучи,
При широкій доріженьці воли пасучи.
4. Ой прийшов чумак в Самар на базар,
Червоною хустиною голову звязав.
5. Ой упав чумак, упав тай лежить,
Нїхто його не спитає, що в його болить.
6. А болить в його серце й голова,
Помирає чумаченько, а роду нема.
7. Прийшов до нього отаман його,
Бере його за рученьку, жалує його.
8. „Отамане мій, жалуєш мене,
Скидай синїй жупан з мене та укрий мене,
9. Бери воли й вози, поховай мене,
Бери моє срібло, злото — поминай мене!“
10. Ой скинув чумак свиту і кожух,
Припадає к теплій землї, теплий зводе дух.
11. Ой скинув чумак з себе і кафтан:
„Воли мої половії, хтож вам буде пан?“
12. Та вдарили зразу у великий дзвін:
Сеж по тому чумакови, що ходив на Дін.
13. Та вдарили зразу у дзвони у всї:
Сеж по тому чумакови, що ходив по сіль.
14. Ой ішли воли та в вісьмерику,
Задзвонили в усї дзвони по тім чумаку.
15. Ревнули воли у новім ярмі,
Поховали чумаченька в чужій сторонї;
16. Ревнули воли, степом ідучи,
Поховали чумаченька, з Криму ідучи.

5. Пісня обжинкова.

1. Горішок зелененький,
Наш господар молоденький,
Зрана обжинає,
Добру доленьку має;
Нї рано, нї пізно,
В самеє полудне.

2. Господар молоденький,
Під ним кінь вороненький
По подвірю грає,
Добру доленьку має;
Десь мої женцї ідуть,
Менї віночок несуть.

3. Господарю вірнесенький,
Запрягай кониченьки,
В мальований візочок,
Виїзжай по віночок.

6. Молитва в полі

Осипа Маковея.

1. Кругом-кругом широке поле,
Низенько клонять ся жита —
Нїде нїкого доокола,
Спокій, як в гробі... самота.

2. Над полем, на голубім зводї,
Відвічний сьвітич сяє все —
Велична тишина в природї,
Лиш дзвонів гук вітрець несе.

3. В тім храмі, Творче, я з поклоном,
З житами голову схилю —
І піснею враз з жайвороном
Імя Твоє я возхвалю!

---

76. Коломийки і шумки, козачки і дрібушки

З уст народних.

I.

1. Гей! плину я по Дунаю й так собі думаю:
Нема красших сьпіваночок, як у нашім краю.

2. Соловію наш миленький, куда ти лїтаєш,
Чомуж ти нам, як бувало, в гаю не сьпіваєш?
Ой гаю наш зелененький, гаю наш темненький,
Нема твого соловія, томусь так сумненький.

3. Руска наша Коломийка, хоч она дрібонька,
Она мила і все щира, менї солодонька;
Як я стану Коломийки сьпівати-сьпівати,
Затужиш ти і заплачеш тай станеш думати.

4. Нема танцю на всїм сьвітї, як та Коломийка,
Она душу вириває із мого серденька;
Як заграю, засьпіваю, туга вся щезає,
Бо ся наша Коломийка таку силу має.

5. Чорногора хлїб не родить, не родить пшеницю,
Викохує вівчариків, сирок і жентицю.
Чорногора хлїб не родить, нїчим і орати,
Викохує вівчариків, як рідная мати.

6. Траву кошу, сїно робю, сїна нї пласточка,
Де ся дїла, де подїла наша охоточка?
Де ся дїла, де подїла наша охоточка?
Занесла ї в полонину сива ластівочка.
Ой коби тій ластівочцї крильцї обрубати,
Щоби она не лїтала до нашої хати.

II.

1. Ой посїяв Козак гречку
На дубови, на вершечку;
Зірвала ся шура-бура,
Козакови гречку здула.

2. І ти Козак і я Козак,
І оба ми Козаки;
Ти хороший, я без гроший,
І оба ми юнаки.

3. Ой сплю, менї снить ся,
Моє серце веселить ся;
Обуджу ся тай нема,
Біднаж моя голова.

4. Ой мати, мила мати,
Що то з того буде,
Коли грає музиченька
І сходять ся люде?

5. Буковая паличенька,
Гусячеє перце,
Мене болить головонька,
Мене болить серце.

6. Ой калино, калинице,
Чого в лузї стоїш,
Чи сонїнька визираєш,
Чи вітру ся боїш?

7. Я сонїнька визираю,
Вітру ся не бою,
Де мя мати породила,
Там собі постою.

8. Ой добрий би розум мати
В своїй головоньцї,
Коби ладно посьпівати
В чужій сторононьцї.

9. Лїта мої молодії,
Лїта мої, лїта,
Мене сльози обливають,
Що не виджу сьвіта.

77. Пісні воякі

З уст народних.

1. Пісня новобранчика.

1. Задзвонили в ночи ключі,
Понад морем йдучи —
Заплакали два леґіні,
До цїсаря йдучи.

2. Ой не плачте, леґіники,
Права вам дорога —
Доріжечка мурована
До самого Львова.

3. Доріжечка мурована,
Мости споряджені —
Відси ішли в кучериках,
Відти пострижені.

4. Ой вже мости споряджені,
Набиті підлоги —
Пішли наші кучерики
Попід наші ноги.

5. І ходила матїнонька,
Ходила по ринку —
Та збирала кучерики
В шовкову хустинку.

2. Пісня босняцка.

Ой кувала зазуленька над зеленим гаєм,
Виїхала славна Парма широким Дунаєм.
Кораблями Парма їде, музика їй грає,
Їдуть хлопцї молоденькі у турецкі краї.
У кораблї посїдали, гурра закричали,
Фельдцайґмайстер барон Дюляй сам Парму жегнали.
Їдьте, хлопцї, їдьте далї, хоть нам жаль за вами;
Плачуть тати, плачуть мами і жінки за вами.
Ми в Урбанї ізлїзали, тяжко муштрували,
Котрі були слабші хлопцї, ті всї попадали.
А як прийшли д ріцї Савї у Бабіні-Бродї,
Там з канони ударили, Турки нам нераді.
Ми як вчули перші стріли, ми їм повторили,
Перейшли ми ріку Саву, місто запалили.
Машерує славна Парма в турецкії краї,
Не один вже собі мислить: тут я погибаю.
Тримайте ся кріпко, хлопцї, хоть би аж до моря;
Штири днї сливками жили, то войскова доля!
Хоть сливками Парма жила та хлїба не їла,

А як прийшла вна під Бречку, нанїц Турка збила.
Як узяли канонїри з канонів стріляти,
Кульки свистять, як дощ падуть тай ревуть гармати.
Один з другим промовляє: Пращаймо ся, брате!
Кульки свистять понад Бречков, музика іграє!
Турки просять вже пардону: ми ся не піддаєм,
Ми пардону не жадали, пардон не даємо,
Тілько тебе, поганине, за море пішлемо.
Пан єнерал крикнув грімко: жваво ви штурмуйте!
Турки просять вже пардону, ви їм не даруйте! —
Коменданти добрі були, охоти додали,
Ми як прийшли під ту Бречку, Турки повтїкали.
Славна Парма місто Бречку тогди відобрала,
Від нашого пан-монарха похвалу дістала.
Як узяли канонїри з канони свистати,
Кровйов земля сповенилась, що нема де стати.
Шіснайцятого вересня о семій годинї
Не один жовнярик згадав о своїй родинї!
Сїмнайцятого вересня в десятій годинї
Поховали там камратів у одній могилї.
А хочете, люди, знати, як їх поховали?
Тамбори їм ударили, музики заграли.
Так то наших камратиків при війску ховали.
Ой цїсарю-цїсарику, ти наш господине,
Пусти нас у наші краї, до нашой родини.
Не пущу вас, мої хлопцї, бо Туркам не вірю,
Бо ще маю відобрати тай місто Біліну.
А Білїна як то вчула, що Парма-сь зближає,
Вибрала си старших радних, ід нам присилає.
А було то у Орсові над ріков на мостї,
Приїхали тоті радні тай до нас у гостї.
Приїхали тоті радні возами-возами,
Щоби они тай Австриї цїлком ся піддали.
А комендант пан єнерал не хтїв віри дати,
Тілько казав компаніям ґвери в гору взяти.
Як ми ґвери в гору взяли, они ся збояли,
Тай панови єнералу Білїну піддали.

IV. ЛЇРИКА ҐНОМІЧНА І ЕПІҐРАМАТИЧНА.

78. Золоті слова Тараса Шевченка.

1. Бог карає неправих,
Правим помагає.

2. Поки живе надія в хатї,
Нехай живе, не виганяй.

3. Оттак, люди, научайтесь
І ворогам прощати.

4. Слово мама, великеє,
Найкрасшеє слово.

5. Раз добром налите серце
Во вік не прохолоне.

6. Наша дума, наша пісня
Не вмре не загине.

7. Немає гірше, як в неволї
Про волю згадувать.

8. В своїй хатї
Своя правда
І сила і воля.

9. Журбою
Не накличу собі долї,
Коли так не маю.

10. Орю свій переліг, убогую ниву
Та сїю слово і добрі жнива
Колись то будуть.

11. Здаєть ся, кращого немає
Нїчого в Бога, як Днїпро
Та наша славна Україна.

12. Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
За неї душу погублю.

13. Чи є що красше, лучше в світї
Як у купі жити? — З братом добрим добро певне
Пожить, не дїлити.

14. І хочеть ся, Боже милий,
Як хочеть ся жити!
І любити Твою правду
І весь сьвіт обняти.

15. Ходїмо в селища, там люди;
А там, де люди, добре буде;
Там будем жити, людий любить,
Сьвятого Господа хвалить.

16. Любіте ся, брати мої,
Вкраїну любіте,
І за неї безталанну
Господа молїте.

17. Тяжко матїр покидати
У безверхій хатї,
А ще гірше дивити ся
На сльози та лати.

18. Боріте ся, поборете,
Вам Бог помагає!
За вас сила, за вас воля
І правда сьвятая!

19. Менї, о Господи, подай
Любити правду на земли;
А всїм нам вкупі на земли
Єдиномишліє подай
І братолюбіє пошли.

20. О Боже мій милий!
Хотїлоб ся жить на сьвітї,
Та ба! треба вчитись;
Ще з малечку треба вчитись,
Як на сьвітї жити,
А то гірко буде — тай дуже!

79. Лїрика дрібна.

І. Із строф

Івана Франка.

1. Скупий не пан своїх засїків повних,
А сторож і приставник і невольник.

2. Мудрість захована, золото в скритку
Однаковісїнько суть без пожитку.

Хто має мудрість, а з неї ближним не хоче вдїлити,
Той має скарб многоцїнний в міх шкуратяний зашитий.

3. Не пливе супроти вітру
Запах цьвітів і кадила,
Але йде по всїх усюдах
Добра слава, добрі дїла.

4. Книги... морска глубина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч труду мав досить,
Дивні перли виносить.

5. Великі дерева шануй,
Що плід дають і в спеку тїнь;
А як і плід часом хибне,
Чиж тїнь сама не є добром?

6. Наче віз без колїс
Не покотить ся до суду,
Так своєї судьби
Не дійдеш без працї й труду.

7. Ти сто людий побив у бою
І тим пишаєш ся, герою!
Сей лиш власну пристрасть [поборов,
І над тобою він горов.

8. Як від лютого Татарина,
Що шаблюкою маха,
Всї втїкають безоружнії,
Так втїкай ти від гріха.

9. Як військо скликає труба,
Так ангелів Божих скликають
Сердечні слова.
А в гуслї та флєти де грають
І брата осуджують... там
Приховок бісам!

10. Хто з всїми добрий хоче буть,
Той швидко втратить добрий путь.
Не може при добрі той жить,
Хто хоче злу й добру́ служить;
Бо хтївши догодити обом,
Він швидко стане зла рабом.

II. Із збірника поезий

Ізидора Воробкевича: Над Прутом.

а.

1. Ой над Прутом верболози
В двоє ся згинали —
Чародійно соловії
В ночи щебетали.

2. В моїм серці мов пташини
Милий сьпів носив ся —
І барвінком тим хрещатим
У душі стелив ся.

3. Розіграпись вихри, бурі,
Пташки полетїли —
Серце снїг мов замітає,
Сьпіви занїміли.

б.

1. Сива гуска говорила
До білої: Дружко мила!
Гей ходїмо до потока,
Там травичка є висока;
Мемо в купцї розмовляти,
Зїлє-травку ту щипати.

2. „Нї, не піду — каже біла
І крильми аж злопотїла —
Хоч я гуска.. то біленька,
Сивій гусцї не рівненька;
Шкода просьби і заходу,
Бо паньского, знай, я роду.“

в.

1. Знаю я, чому щебечеш
На стрісї раненько,
2. Ластівочко чорнокрила,
Дружино-серденько!
3. Хочеш своїм милим сьпівом
Мене звеселити,
4. З серця мого біль пекольний
В безвість віддалити.
5. Дурно, пусто ластівонько,
Дружинонько мила!
6. Гірка туга бідне серце
Ледом обстелила.

III. Акростих

Володимира Самійленка.

У мене є одно кохання,
Котре не зраджу я во вік;
Росло воно не день, не рік,
А і зо мною виростало
І квіткою рясною стало...
Не одцвите моє кохання,
А буде в серці до сконання.

IV. Стінний календар

Агафангела Кримского.

1. Кождим ранком на висячий
Календар я поглядаю
І листок його вчорашний
Я злорадісно зриваю.

2. І зірвавши, люто нищу,
Ну, вже більш тебе не буде!
Пропадай, погана днино,
Днино туги та зануди.

3. Та чого се я радію,
Як деру той день ледащий?
Бо не вже я справді вірю,
Що новий день буде кращий?

---

80. Народні пословиці, приказки і загадки.

I. 1. Хто за віру умирає, той собі щастє заробляє.
2. Кого Бог засмутить, того і потїшить.
3. Хто в бідї дав, два рази дав.
4. Добрі дїти і на ноги поставлять, а злі з ніг звалять.
5. Шануй родичів і Бога, буде тобі всюди дорога.
6. Хоч правду женуть люди, але правда завше буде.
7. Правда із дна моря виринає, а неправда потапає.
8. Праведного чоловіка і Бог оправдає.
9. Хто в сьвітї не бував, той дива не видав.
10. Не той убогий, хто мало має, а той, хто багато жадає.
11. Хто чисте сумлїнє має, той спокійно спати лягає.
12. З молодого як з воску: що схочеш, те вимісиш.
13. Не хвались, але трудись і Богу молись.
14. Роби небоже, то і Бог тобі допоможе.
15. Колос повний гне ся до землї, а порожний до гори стирчить.
16. Добре роби, то і доброго кінця дожидай ся; а як зле зробиш, так зле і буде.
17. Хто, коли тревога, до Бога, а по тревозї забув о Бозї — горе тому!
18. Батькова та материньска молитва із моря викидає, а проклони і в калюжі топлять.
19. Лучше птицї на сухій гильцї, чим в золотій клїтцї; в клїтцї пити є, їсти і хороше сїсти, та нема волї.
20. Як менї знати, кілько менї лїт? Як уродив ся, то без памяти був; як ріс, то розуму не мав, а як вже до розуму дійшов, то тодї би то і числити, та вже за багацько лїт уплило.

II. 21. Куди оно? — До дому. — Відкіль? — З дому. — Чого? — Само не знає... оттак.
22. Чорна корова усіх людий поборола, а біла корова усіх людий позводила.
23. Що то за звір, білий як сніг, лопатами ходить, а рогом їсть.
24. Що на огни переть ся, а в водї сушить ся?
25. Тисячі-тисяч боднарів роблять хатку без углів.
26. Камінне серце, а винний смак — чому то так?
27. Заріжемо вола: голову відріжемо і зїмо, кожу обідремо, вберемо ся; а мясо валяєть ся, і собаки не зїдять.
28. Стоїть хата без вікон, без дверий, а в тій хатї повно людий.
29. Стоїть при дорозї на одній нозї — голова мала, а в нїй людий тьма.
30. Густий лїс, чисте поле, два соболї, два стекла, труба, бомба, а в тій бомбі лепетайло.

---

81. Загадка і розгадка загадки дїдуся Кенира.

I.

1. Гоп! гоп! дїти-молодята,
І дївчата і хлопята!
Годї бігать і скакать,
Буду загадку казать:

2. Як була я молодою,
Грала в хрещика з весною
І між квітами росла,
Зеленїла і цвила.

3. Добрі люди доглядали,
Шанували, поливали,
Щоб жила краса моя,
Щоб догадна я була.

4. Як підкрадеть ся до мене
Те бадилячко зелене,
Чи бурян чи лобода,
Черёз мене всїм біда.

5. Всїх від мене проганяють,
Через тин перекидають,
Щоб нїчого не росло,
Щоб пристріту не було.

6. Як великою вже стала,
Я всїм плахт поначіпляла,
Довгі кісоньки взяла,
У віночок заплела.

7. Куди треба, повандрую,
Скрізь і днюю і ночую,
Сьвіт увесь я обійшла
І на ярмарку була.

8. І нема того обіда,
Чи у пана чи у жида,
Щоб і я там не була
І не їла, не пила.

9. Тілько я сердита з роду:
Хто задивить ся на вроду,
Чи сунеть ся цїловать,
Буде сльози проливать.

10. Дїти-квіти, виростайте
І мене ви розгадайте!
Прилетить веселий час,
Поцїлую дуже вас.

II.

1. Дїти думали-гадали
І нїяк не розібрали;
В хатоньку мою прийшли,
На печи мене знайшли.

2. „Ой, дїдусю, не вгадали!
— Дїти разом закричали —
Годї в просї гріть ся, спать,
Поможи нам розгадать!

3. Осьде пряничок чудовий,
Не аби який, медовий;
Бач? і самі не їмо,
А тобі віддаємо!“

4. Взяв я пряничок, дивлю ся
І облизуюсь, сьмію ся;
„Не вгадали ви? ото!
Тож цибуля, більш нїхто!“

5. Здивувались дуже дїти:
„Тьфу, погана! так верни ти“;
А я пряник гам та гам,
„Вибачайте — не віддам!“

---

82. Присьвяти і спомини.

1. Імпровізация

Омелянови Партицкому

Корнило Устіянович.

Ходили ми разом до школи,
Потім ми дружили з собою,
І кождий на иньшому полї
Трудивсь для Вкраїни розвою.
Багато вже працї за нами:
І наша сївба зеленїє,
І вітер колише нивами;
Ще хвилька — і зерно доспіє.
Та ми того бачить не будем,
Не будем збирати колося!
Пораб одпочити вже грудям,
Вже й снїг нам порошить во-
[лося.
І ляжем ми, брате, в могилу,
Й не жалко нам буде спочити,

Лиш жаль нам Україну милу,
Жаль ниву, як море, лишити:
Встає якась буря і громи
Ревуть свої страшнії пісні...
Хтож вдарить в завітнії дзвони?
Хто тучі розгонить, зловістні?...
Нї, брате, іще не лягаймо,
Удармо у дзвони: „вставайте!
Грім вдарив, занялось... вста-
[ваймо!
Не дайте Вкраїну, не дайте!“
А як отся буря просуне,
Як знова заблисне погода,
Тодї вже кладїм ся до труни,
Безпечні свободи народа.

2. В Римі

Іванови Трушови на спомин

Петро Карманьский.

1. В алєях кипарисів
Царив важкий спокій,
Шуміли горді кедри
І тьохкав соловій —
А нам було так сумно...

2. Вечірня полусутінь
Повила Кольосей,
Сіріли колюмнади
І тихий мавзолєй —
А нам було так сумно...

3. Гучний акордів клекіт
Як водопад гримів;
Клонились сумно пальми
І мірт чогось тремтів —
А нам було так сумно...

4. На жовтих филях Тибру
Веселий нїс ся сьпів;
Горіли в сонцї криші,
В імлї Петро синїв —
А нам було так сумно...

5. Шалїли горді дуки,
Нам тїсно тут було;
На наші скорбні серця
Колодою лягло —
Ми знали: щó! Мовчали...

83. Ѣ альбумі

Корнила Устіяновича.

1. Прекрасна зіронька із неба
Дивилась з висока в ставочок
І бачила там усе небо
Й себе у хорі зірочок.

2. І думала: як жеж то мило
Там мешкатись мусить в ставочку,
Купатись і плюскатись филев
В білих цьвіточків віночку.

3. Нї, зірко! Застоялі води
Не купіль для тебе, богине,
Той став висихає і згодом
Весь заросте і загине.

4. Не має він долї для тебе,
Не варт він твоєї подоби:
Брехня єго зьвізди і небо,
Рай єго жаби і хроби!

V. ОПИСИ ПОЕТИЧНІ І ПРОЗА ПОЕТИЧНА.

84. Чернець

Панталимонови Куліїшеви

Тарас Шевченко.

У Київві, на Подолї —
Було колись і нїколи
Не вернеть ся, що дїялось,
Не вернеть ся, сподїване...
Не вернеть ся... А я, брате,
Таки буду сподїватись,
Таки буду виглядати,
Серцю жалю завдавати.

У Київві, на Подолї —
Братерськая наша воля,
Без холопа і без пана,
Сама собі у жупанї,
Розвернула ся весела,
Оксамітом шляхи стеле
І єдвабом застиляє
І нїкому не звертає.

У Київві, на Подолї —
Козаки гуляють...
Як ту воду, відром-цебром
Вино розливають;
Льохи, шинки з шинкарками,
З винами, медами
Закупили Запорозцї
Тай пють коряками!
А музика реве, грає,
Людий звеселяє,
А із братства те бурсацтво
Мовчки виглядає;
Нема братскій школї волї,
А тоб догодила!...
Когож то там з музиками
Люди обступили?
В червоних штанах оксамітних
Матнею улицю мете —
Іде козак... Ох, лїта, лїта!
Що ви творите? На то теж
Старий ударив в закаблуки,
Аж встала курява! Оттак!
Та ще й присьпівує козак:
„По дорозї рак, рак,
Нехай буде так, так!
Як би таки молодицї
Посїяти мак, мак!
Дам лиха закаблукам,
Закаблукам лиха дам,
Достанеть ся й передам!
А вжеж тії закаблуки
Набрали ся лиха-муки...
Дам лиха закаблукам,
Дам лиха закаблам,
Достанеть ся й передам!“
Аж до Межигорського Спаса
Протанцював сивий,
А за ним і товариство
І ввесь сьвятий Київ.
Дотанцював аж до брами,
Крикнув: „Пугу, пугу!...
Привітайте, сьвяті ченцї
Товариша з Лугу!“
Сьвята брама одчинилась,
Козака впустили

І знов брама зачинилась,
На вік зачинилась
Козакові.
Хтож сей сивий
Попрощав ся з сьвітом?
Семен Палїй запорожець,
Лихом недобитий.
Ой високо сонце сходить,
Низенько заходить,
В довгій рясї по келиї
Старий чернець ходить.
Іде чернець у Вишгород
На Київ дивитись
Та посидїть на пригорі
Та хоч пожуритись —
Іде чернець Дзвонковую
У яр воду пити
Та згадує, як то тяжко
Було в сьвітї жити —
Іде чернець у келию
Між стїни нїмії
Та згадує лїта свої,
Лїта молодії —
Бере Письмо сьвяте в руки,
Голосно читає,
А думкою старий чернець
Далеко лїтає...

І тихнуть Божії слова...
І в келиї, неначе в Сїчі,
Братерство славне ожива,
А сивий гетьман, мов сова,
Ченцеві зазирає в вічі...
Музики... танцї... і Бердичів...
Кайдани брязкають... Москва...
Бори, снїги і... Єнисей
І покотились із очий
На рясу сльози.
„Бий поклони
І плоть старечу усмиряй,
Сьвяте Писаніє читай!
Читай, читай та слухай дзвона,
А серцеві не потуряй:
Воно тебе в Сибір водило,
Воно тебе ввесь вік дурило,
Приспиж його і занехай
Свою Борзну і Хвастовщину:
Загине все, ти сам загинеш
І не згадають — щоб ти знав...“

І старець тяжко заридав,
Читать Писаніє покинув,
Ходив по келиї, ходив,
А потім сїв і зажурив ся:
„Длячогож я на сьвіт родив[ся,
Свою Україну любив?“

До утренї завив з дзвінницї
Великий дзвін; чернець мій[встав,
Надїв клобук, взяв патирицю,
Перехристив ся, чотки взяв...
І за Україну молитись
Палїй чернець пошкандибав.

85. Бурлаки

Якова Щоголева.

1. От уже пятнайцять лїт
Ми все тягнемо в забрід;
І од спеки наше тїло
І змарнїло й почорнїло —
Гей, гей, панебрате,
І змарнїло й почорнїло!

2. Пізно спати ми лягли,
Як о півночі прийшли;
А вже сонїчко край неба,
За роботу братись треба —
Гей, гей, панебрате,
За роботу братись треба!

3. Хлїба з сіллю поїмо,
А водою запємо;
Вітер з Дону повіває,
З неба сонце припікає —
Гей, гей, панебрате,
З неба сонце припікає.

4. Наша їжа голодна,
Вода в Дону холодна;
Ми у степу виростали,
До всього попривикали —
Гей, гей, панебрате,
До всього попривикали!

5. Як до Тройцї поробим,
На одежу заробим;
А ще треба нам робити,
Щоб і їсти, щоб і пити —
Гей, гей, панебрате,
Щоб і їсти, щоб і пити!

6. От уже пятнайцять лїт
Ми все тягнемо в забрід;
І од спеки наше тїло
І змарнїло й почорнїло —
Гей, гей, панебрате,
І змарнїло й почорнїло!

---

86. Весна

Днїпрової Чайки.

Весно, весно, весняночко,
Прийди до нас паняночко!
Розвій хмари снїговії,
Розбий мости крижанії.
Знїми чари зимовії,
Зрости трави шовковії,
Посїй квіти запашненькі,
Приводь пташки голосненькі.
Весно, весно, озови ся,
Прийди до нас, не бари ся!

Тиж, сонечко золотеє,
Однеси прохання теє
В вирій, любую країну,
Де живе весна-дївчина!
Красне сонце не барилось,
В ніч за морем опинилось,
До віконця припадає,
Мандрувати підмовляє:
А веснонька-дївчинонька,
Коханая дружинонька,

Відчинила віконечка,
Привиталась до сонечка;
Стала зараз поспішатись,
В мандрівочку виряжатись.
Умила ся росицею,
Утерла ся зірницею,
У озерцї видивлялась,
Прибиралась, одягалась
У сорочку-серпаночку
З рожевого туманочку,
У спідничку зелененьку,
У кунтушик блакітненький,
У віночок із квіточок,
У намисто із зірочок,
Та з перлистих росиночок.
Вийшла весна на ґаночок,
Покликала весняночок.
Весняночки, гожі, жваві,
Веснї воза споряджали:
Та драбини із билини,
А колеса із калини;
Квіточками вимощали,
Дрібних пташок запрягали.
Сїла весна у возочок,
Взяла в руки батіжочок
Із вербички зеленої,
Не простої, сьвяченої;
В другу руку крашаночку,
Мальовану писаночку.
„Гей же, гей же, щебетушки,
Веселії полїтушки!
Нумо, нумо, поспішати,
Сиву зиму воювати!
Жовнїрики-журавлики,
Попереду виступайте,
Ви у сурми вигравайте,
Викликайте зиму в полї,
Повоюймось на роздолї;
Ой хто кого переборе,
Зажене за синє море?“
Веселенько сонце сяє,
Летять пташок цїлі зґраї,
Несуть вісти летючії,
Для зимоньки пекучії.
Зима-баба як зачула,
В темний лїс мерщій майнула,
У ярочках приховалась,
Ревно слїзми заливалась.
Як потекли тії сльози,
Підтопили і мороза;
Він побачив тее лихо,
Осїдлавши вітра, тихо
Знявсь до сьвіту тай полинув
У північную країну.
Сьвітить зоря, сьвітить ясна,
Їде весна, їде красна,
На плужечку, на борінцї
По лугах, степах, по нивцї;
Де проклала борозденьку,
Там трава вже й зелененька,
Де на спочинок звертає,
Там пролїсок розцвитає.
Доорала аж до яру,
Принесла на зиму кару;
Як махнула вербичкою,
Розлила ся водичкою;
Як писанку покотила,
Зовсїм вмерла зима біла.
Усьміхнулась весна жвава,
Зазуленька закувала,
Як гукнула веселенько,
Обізвав ся соловейко.
А ми тее зачуваймо,
Весну красну звеличаймо,
Заплїтаймось у таночки,
Засьпіваймо весняночки:
„Весно, весно, весняночко,
Хвала тобі паняночко!“

87. Жнива

Богдана Лепкого.

1. Филює нива як вода,
Жита від вітру гнуть ся;
Бренять серпи, звенить коса,
Наїжилась густа стерня,
На нїй снопи кладуть ся.

2. А деж той вітер-похожай,
А деж то він подїв ся?
Пішов собі в холодний гай,
А ти роби, не спочивай,
А жар мов напосїв ся!

3. Такий горячий, ясний жар
Неначе з пекла родом;
Під лист ховаєть ся комар,
І з паші криєть ся товар,
Під верби, понад бродом.

4. І лиш одним, одним женцям
Не має прохолоди;
Нема спочинку їх рукам,
Нема пощади їх ногам,
Земля не даром родить!

5. Від неї кождий сніп, покіс
На силу тра дістати;
Не жалуй поту, крови, слїз,
Отсей цїнний, гіркий навіз
Ти мусиш їй віддати.

6. Кінчить ся нива, вже снопи
В полукіпки зійшли ся;
В дугу зігнули ся хребти,
Болять і терпнуть всї кістки,
А жили мов зісхли ся.

7. На щастя вечір тихий йде,
Біжить вітрець знад яру;
Холодить спочене лице,
І на крильцях своїх несе
Таємну силу чару.

8. Дивний, предивний єсть той чар,
А ще дивнїйша сила!
Забув ся днини лютий жар,
Забув ся весь житя тягар,
Ростуть незримі крила.

9. На них та постать, що весь день
Над нивою зігнута
Робила мов бездушний пень,
Летить тепер в край мрій, пісень,
Велика, незбагнута.

10. А як би так, немов на глум,
Музики де заграли,
То в кут пішов би біль і сум,
Злій долї і житю на глум
До ранаб погуляли.

---

88. Пташка

Леонїда Глїбова.

1. Жила в мене пташка в цяцькованій клїтцї,
Було їй доволї зерна і водицї;
Сьпівала коханка, себе розважала
І томлену душу мою звеселяла.

2. На дворі лютує зима-лихоманка,
А в мене у хатї щебече веснянка;
Аж серце радїє, неначе я чую
Весну мою давню, весну золотую.

3. Раз якось весною, у ясну годину,
Я винїс в садочок веселу дружину;
На яворі вибрав найкрасшую вітку,
Повісив між листєм будиночок-клїтку:

4. Сьпівай, моя пташко, гуляй на просторі,
Щоб сонечко чуло, щоб бачили зорі;
Як вечір настане і годї сьпівати,
Вертай ся до дому вечерять і спати.

5. Як лїто поверне до теплого краю,
Тебе, моя любко, я в хату сховаю;
І дверцї відкрив я, она полетїла,
Звершечку на явор, щебечучи сїла.

6. І дуже зрадїла, так любо сьпівала,
Ще красше, нїж в хатї, мене привитала;
Веселая воля на неї дихнула,
І пташка у поле стрілою майнула.

7. Нераз за горою день Божий ховав ся,
І ранок румяний росою вмивав ся;
Ходив я в садочок що дня виглядати,
А пташки моєї нема... не чувати.

8. І лїто минуло і осїнь приспіла,
І листєм пожовклим всї стежки покрила;
І вітрик в садочку не так уже дише,
Порожнюю клїтку сердито колише.

9. Зима-лихоманка морозцем дмухнула,
А пташка-коханка про мене забула;
Десь иньшої долї шукать полетїла. —
Веселочка-воля! кому ти не мила?

89. Лети здорова, пташко

Ізидора Воробкевича.

Лети здорова, пташко
В чужий, далекий край,
Та скоро, дружко мила,
До нас назад вертай!

Та принеси з далека
Гостинець дорогий —
Над Нїлю берегами,
Де город спить старий,
В старих там саркофаґах,
В некрополях, гробах,
Де Фараонів кости
Укрили гниль і прах —
Там, мила, роздиви ся,
В дім смерти заглядай;
По всїх тих закамарках
Гляди, шукай, шукай:
Чи не заснула доля
У пірамідах там,
Що не ласкава дати
Відради, щастя нам
Та доля, що снувалась
Повоєм пребуйним,
Князям престол встеляла
Коверцем золотим.
Рицарство в сьвіт родила,
Корила орду злу
І хоронила віру,
Ту спадьщину сьвяту.
Відай вона заснула
У тих старих гробах,
Навкучилось їй чути,
Те вічне ох і ах!

Заснула сном мертвецьким
Та доля, що у нас
Цвила колись... тодї ще,
Як був щасливий час
І в нашій сторононьцї —
А слїз не знали ми,
Як мило і утїшно
Минали ночи й дни.
В глухі ті катакомби
Ти пташко залїтай,
По всїх тих лябіринтах
Гляди, шукай, шукай,
Чи не заснула доля —
Як знайдеш, то збуди
В маленькім твоїм дзюбі
До нас перенеси;
Тебе за теє будем
Стрічати, дорога,
В сьвяточних білих строях,
Ти ластівко мала!
Гнїздо твоє вквітчаєм
Пишнотами весни,
Весело засьпіваєм,
Що чарівниця ти,
Всю тоску віддалила,
Що ти нам враз з веснов
Утїху в серце влила,
Що ми щасливі знов.

Лети здорова, пташко
В чужий, далекий край,
Та скоро, дружко мила,
Назад до нас вертай!

90. Капливець

Василя Щурата.

1. Мов вирвавшись нечайно з пут
На доли з гір втїкає Прут;
Колись він тихий біг волїв,
Поки з грози не ошалїв.

2. Сто-сот сокир — хтоб їм не дався!
Де бір стояв — там зруб оставсь;
А кождий зруб — при трупі труп,
А трупів тих — лягло сто куп.

3. В триюмфі скрізь заблисла сталь;
Комуб тодї не стало жаль!
Хто не втїкав би стрімголов,
Побачивши знайомих кров!

4. Збожеволїв тодї і Прут,
А близький бір в ті хвилї смут
Лиш застогнав, як чоловік;
А слїз ручай з гори потїк.

5. Як сьвітова жива жура,
Розплакалась нїма гора;
І сльози здовж скалистих лиць
Покапали на стос ялиць.

6. І впали в Прут, а Прут скипів,
Вже доста мук перетерпів;
Він від чужих, скорботних слїз
Бистрійше филю вниз поніс.

7. І ходить шляхом тим народ,
Несьвідомий старих скорбот;
Під иньшим богом він живе,
І слїз ручай Капливцем зве.

8. І тїшить ся народ, як Прут
Втїкає з гір, неначе з пут;
Колись він тихий біг волїв,
Поки з грози не ошалїв.

---

91. Поезия в прозі

Гната Хоткевича.

Тихий вітер з гаю далекого... Місяць на широкому, розлогому небозводі, на квітчастому, зірчастому. Соловейко на орісі, і зозуля на калині. Небесні чарівні згуки над заснулою землею, дивні чудові, чудові пахощі од садків чудових і тихий вітер з гаю далекого...

Плескіт хвилі блакітної об каміння та рінь... Очерет що нїжно згинаєть ся, нїби до хвилі жартливої залицяючись... Таємна розмова журна, сьвітло зелених верб і тихий вітер з гаю далекого...

Широкий сьпів парубоцтва, що веселить ся... Одклик з гір, ярів, садків! Високий чистий голос видїлив ся і невпинно несеть ся понад річкою, степом... Журби, журби в пісні скілько! І тихий вітер з гаю далекого...

Білий причілок маленької хати облитий сяєвом місяця... Чорна тїнь, що руки заломивши, малюєть ся на білій стїнї... Сльози, задушене ридання... Смуток чуєть ся навколо і в серцї... О, сльози, сльози!... І тихий вітер з гаю далекого.

---

92. Пегаз

Михайла Яцкова.

Був лицар, що не мав нїкого, лиш коня вороного. На нїм боронив він вітчину й загрівав товаришів до боротьби за правду і волю.

В останній війні достали обидва смертельну рану й упали разом головами.

Карий хлипав коло лиця лицаря, прощав ся з ним.

— Дивне диво — думав лицар — як мій товариш багато пережив, не меньше від мене.

Лежав лицем до землї, чув як сльози коня падуть на його голову і дивував ся ще більше.

Так засипляли обидва.

Товариші шукають лицаря і несуть йому вінець слави...

---

93. Мої лелії

Ольги Кобилянської.

Пустині дайте менї... далекої, широкої пустині з пекучим сонцем... без гуку і житя... нехай я плачу.

Там я не стріну нїчиїх очий... нї очий матери з віщим серцем... нї батькових, готових все до бою за щастє дитини своєї... нї очий брутальної, буденної, цїкавої юрби — нїкого не стріну.

Зарию обличе в запеклу землю і буду єї осьвіжувати своїми сльозами, доки стануть затоплять жаль мій смертельний і мене. А сонце буде їх все пити і пити... жадібне сонце болю.

---

94. Хмари

Михайла Коцюбиньского.

Коли я дивлюсь на хмари, ті дїти землї і сонця, що знявшись високо, все вище і вище вандрують блакітним шляхом — менї здаєть ся, що бачу душу поета.

Я пізнаю єї. Он... пливе чиста і біла, спрагла неземних розкоший, прозора і легка, тремтяча бажаннєм пісні.

Я бачу єї. Велика і важка, повна тяженької туги і невиплаканих слїз — она дихає важко переповненими грудьми — ховає лице від сонця і гірко плаче теплими сльозами, аж поки не стане їй лекше.

Я знаю єї. Она неспокійна, вся насичена огнем — вся палаюча великим і праведним гнївом. Мчить ся шалено по небі і підганяє лїниву землю золотою різкою. Вперед... вперед... швидше, в повітрі... І гукає так, щоб всї почули, щоб всї прокинулись.

Я розумію єї. Вічно невдоволена, вічно шукаюча, з вічним питаннєм: Нащо? До чого? — Она спустила крила над землею, щоб не було видко сонця, щоб потопала в тїнях земля і сїє дрібну мраку суму.

Поете — я не дивуюсь, що любиш хмари.

Але я співчую тобі, коли з тужливою заздрістию стежиш за хмаркою, що тоне, розпливаєть ся та гине в блакітній пустелї.

---

95. Схід сонця

Виймок з Квітчиної Марусі.

Тілько що зірочки засияли у Бога милосердного на небесах, тілько що розсьвітились, тай то не зовсім ясно, а неначе крізь серпанок; соловейко стих, вітерець заснув і гілочки по садках дрімаючи ледве-ледве колишуть ся, тілько й чути, що через греблю на лотоках водиця цїдить ся і мов хто нищечком казку каже, що так і дрімаєть ся, а то всюди тихесенько... Аж ось не довго... Зірочка покотилась, далї друга... третя — і поховались у синьому небі, мов у море канули; а прощаючись із землею трошки сплакнули... от від їх слїзоньок пала роса на землю, канула її крапелька, зашелестїла у аері — і прокинув ся вітерець, тай поколихав тихенько гілочки по садках та по лїсках.

От і попрокидались птичі самочки, лупнули очицями з ацмокали носиками... тут зараз їх самчики попробурковались і з радощів, що настає знов Божий день, засьпівали своїх пісеньок, та рано й вечір хвалять Господа небесного, Отця милосердного, як чоловікові, так усякому зьвірю, птиці, тай самій масїнюній комашечцї, що й оком не вздриш. А не хто вже висьпівував, як соловейко! — Защебетав, залящав, зачиркав, засвистав, затрещав... то стихне то з радощів і гукне на ввесь садок... то зажмурить ся, защебече, зачерчить, що аж неначе охрипне, та знов ще дужче лясне. Задрибоче, що аж дух йому запіраєть ся... та всеж то так гарно, так гарно, що й розказати не можна, а душі весело!

От на березах і листя зашупотїли проміж себе, що й вони на ласцї Божій будуть красоватись на ясному сонечку. Схаменулась травонька, як скропила її небесная росонька; піднялись стебелинки, розпукались цьвіточки і, пороззївлявши роточки свої, надихали на всю долину таким запахом, що, почувши його, забудеш про все і, тілько здихнувши, подумаєш: „Боже милосердний! Отець наш небесний! І се все, що тілько є на землї, у водї, під небесами, се все Ти тілько по єдиному милосердию Своєму для чоловіка сотворив єси? А він, сеє мізернеє созданіє, ся билина, сей пил і порошина, чи він же Тобі благодарить?... І як?... О Боже праведний! Будь і всегда милостив нам грішним!“ Більш сього не вміємо що й сказать!

От і рідесенький туманець пав на річеньку. Далї й хмарочки стали розходитись, порідчали і стали звертатись купками, мов клубочки, розступатись, щоб дати дорогу для якогось пишного, важного гостя, нїби царя якого, дїющого добро всьому миру — і покотились геть-геть за крутії гори, щоб тілько відтіля дивитись, на те, що тут буде! І ось і зачервонїло на тій дорозї, де йому треба йти, і розіслалось мов сукно, як кармазин, красше; далї неначе срібні цьвітки по йому хто посипав; а тут і ввесь путь став мов золотим піском по червоному полю посипаний. Зазолотились і верхівя дерева по лїсах... і ось золотий по них пісок сиплеть ся по дереву нижче, усе нижче, нижче...

Усе стихло... чогось жде!... Стало винирять ізза землї... що? І сьвіт і огонь і краса і вже і на крайок його не можна зирнути оком — щож буде, як усе явить ся миру? І золоті промінї від його обсипали всю землю і самі небеса стали нїби ще кращі. Усе мовчить, жада, щоб швидче явилась у повноті краса миру!... Іде... викотилось зовсїм... озирнуло землю і неначе повелївало: „Хваліте Господа, що создав і мене і вас; і кожний день посилає мене давать усьому миру сьвіт і всякому диханію жизнь.“

---

96. Праведний Йов

Переспів Панталимона Кулїша.

Був у землї Уць чоловік, на імя Йов; був чоловік сей праведний, щирий, богобоязливий, цурав ся усякого зла.

І було у нього сїм синів і три дочки; і мав собі сїм тисяч овець, три тисячі верблюдів, пятьсот пар волів, сїмсот ослиць і велику челядь. І був сей чоловік значний між усїма на Сходї сонця.

І був у його синів такий звичай, що ходили один до одного і кождий свого дня ставляв братам обід. І посилали они послів закликати своїх трох сестер, щоб ішли їсти і пити з ними. І було, як скінчить ся такий круг празникованя, прикличе їх до себе Йов, осьвятить їх і принесе в ранцї жертву про кождого з них, бо каже: Може мої сини согрішили і забули про Бога в своїм серцї.

Так чинив Йов по всї днї живота свого.

І сталось, що одного дня сини Божі прийшли перед Господа; прийшов з ними й сатана.

І рече Господь до сатани: Звідкіля ти?

І одвітує сатана Господеви: Обходив землю, був усюди.

І рече Господь до сатани: А чи бачив раба мого Йова? Нема такого другого на землї — такого праведного, щирого, богобоязливого і щоб так цурав ся усякого зла.

І одвітує сатана Господеви: Хиба дармо боїть ся Йов Бога? Чи не обгородив же Ти його кругом і господу його і все майно його? Чи не благословив же Ти дїло рук його і хиба не розкинулись гурти його скрізь по землї? Ось, простягни руку та коснись добра́ його, а побачимо тодї, чи не дорікати ме Тобі?

І рече Господь до сатани: Оддаю тобі в руки все його майно; тільки не касай ся його самого.

І відійшов сатана від лиця Господнього.

І сталось, що одного дня, як його сини і його дочки їли й пили у старшого брата, прибіг до Йова вістянець і каже: Були воли на оранцї, а ослицї коло них пасли ся — аж ось набігли Савіяни тай позаймали; рабів усїх порубали, я один утїк і прибіг тебе сповістити.

Ще він не договорив слова, колиж прибіг другий і каже: Божий огонь упав з неба — побив отари і раби, я один утїк і прибіг тебе сповістити.

Ще сей не договорив слова, аж прибігає иньший: Твої сини і дочки їли і пили у старшого брата; колиж схопить ся страшний вітер — похитнув усї чотири роги будинка, упав будинок на молодїж, побило усїх, один я втїк і прибіг тебе сповістити.

І встав Йов і розідрав на собі одежу і остриг собі голову і простяг ся на землї молячись і рече: Наг вийшов я з утроби матери моєї, наг і вернусь в утробу матери-землї; Господь менї все дав, Господь у мене все і взяв — Да благословить ся імя Господне.

У всьому сему не согрішив Йов і не пробовкнув наріканя на Бога.

ЧАСТЬ ЧЕТВЕРТА.

ПОЕЗИЯ ЛЇРИЧНО-ЕПІЧНА.

I. НАРОДНІ ДУМИ ІСТОРИЧНІ.

97. Козаки здобувають Варну в р. 1605.

А в неділю пораненьку
Зібрали ся громадоньки
До козацкої порадоньки;
Стали раду радувати,
Відкіль Варни міста діставати:
Ой чи з поля або з моря
Або з тої річки невелички?
Післали посла аж під Варну;
Піймав посол Турчанина,
Старенького ворожбита,
Стали його випитувати,
Відкіль Варни міста діставати:
Ой чи з поля або з моря
Або з тої річки невелички?
„Анї з поля анї з моря,
Іно з тої річки невелички.“
А в неділеньку пораненьку
Бігнуть, плинуть човенцями,
Поблискують веселцями;
Вдарили разом з самопалів,
В семи-пятьдесять запалів,
Аж півсоткою із гармати.
Стали усї козаки до ней ся [добувати,
Стали Турки нарікати;
Стали Варни діставати,
Стали Турки утїкати,
Тую річку проклинати:
Бодай річка не процвитала,
Вічними часи висихала,
Що нас Турків в себе взяла.
Була Варна здавна славна,
Славнїйші Козаки,
Що Варни міста достали
І в нїй Турків забрали.

98. Смерть Федора Безрідного.

Над сагою Днїпровою
Лежить Федір Безрідний,
Безплемінний,
Постріляний, порубаний,
На рани смертельні знемаганий.

У головках сивий кінь стоїть,
А в ніженьках слуга сидить,
А в рученьках сьвіча горить,
А із низу із Днїпра прехолодної води доставає,
Свойому пану, Федору Безрідному,
Безплемінному
На серденько возливає.
„Ей, слуго вірная моя!
Коли ти добре дбав,
Та менї пану, Федору Безрідному,
Безплемінному,
Тепла менї согрівав,
Рани мої смертельнії промивав,
Мякенькою бавовною закладав,
Червоною китайкою завивав.“
Доки ще слуга добре дбає,
Позлотку із чистого коміра збирає,
До козаків словами промовляє:
„Федора Безрідного,
Безплемінного,
Над сагою Днїпровою
В чистім полї поховати,
Семиперсну могилу висипати,
З семипядельної пищалї подзвонити
І у головках праперок постановити.“
Як сеє зговорили,
Так скоро й учинили:
Федора Безрідного,
Безплемінного,
В чистім полї, над сагою Днїпровою
Під похилою вербою
Поховали,
Семиперсну могилу висипали,
З семипядельної пищалї подзвонили,
А в головках праперок постановили.
Козак Федор Безрідний,
Безплемінний
Помер і поляг;
Слава його не вмре, не загине
Межи нами,

Народними головами:
Покудова буде сьвіт свитати
І сонце сияти,
Будем славу його всегда прославляти!

II. ПОЕЗИЯ ХУТІРНА.

99. Вергілія Мелібей і Титир

Переклад Осипа Шухевича.

М. Титире, ти ту в тіни кріслатого бука
На тростяній сопілці добираєш звука
До дум дубрівних! Ми розстались з рідним гаєм,
З батьківским полем милим, і вдаль утікаєм.
Тиж Титире безжурно під тінисті гилї
Сїв і лїсам щебечеш красу Амарилї.
Т. О Мелібею! рай той з ласки бога маю.
Яж бо його як бога чтити все гадаю,
На вівтар єго в доказ божеской чести
Буду ягня найкрасше що рік в жертву нести;
Він дав, як бачиш, моїм воликам буяти,
Меніж на сопілці, як сам схочу, грати.
М. Не завиджу тобі я; тілько се ми дивно,
Бо нас по селах доси гонять непреривно.
Диви, як я нужденний, кізки поганяю,
А ось тую, Титире, ледви попихаю;
Гень там в густій лїщинї близнята лишила,
Надїю турми, що їх на скалї вкотила.
О, як часто те лихо, слиб лиш ми зважали,
Дуби, ражені громом, нам пророкували.
Но я тебе питаю і благаю щире,
Котрий се бог так справив, розкажи Титире?
Т. Є місто, Римом зве ся; а я собі гадав,
Що се таке, як наше й з ним я його рівняв,
Де ми на торг звичайно пастухи виходим
І свої приховочки на продаж виводим.
Бо звісна річ: які пси, такі і щенята,
А які овечата, такі і ягнята;
Оттак мале з великим ум рівняв простачий.
Но се таке ти місто, що я ще й не бачив;

Взнесло чоло гордо над всїми містами,
Як кипарис потужний понад будяками.
М. Якаж була причина, що ти Рим хтїв взріти?
Т. Свобода! Хоч пізно стала менї зоріти,
Коли вже сивий волос став я підстригати,
Заглянула доперва до моєї хати;
Коли Амариля принаду менї дала,
А як Ґалятея мене вже понехала;
Бо признатись, як з Ґалятеєю я тримав,
Не було й волї, і худібку я занедбав.
Хоч з моїх стад чималі жертви місто брало
І невдячне товстий весь сир мій пожирало,
Нїколи від него я не бачив подяки,
Гріш не обтяжав менї пазухи нїякий.
М. А то я чудував ся, чому Амариля
Нераз така сумненька, все богів молила,
Чому на яблуни ябка забувала:
Милого не було — тож она сумувала
За тобою, Титире! Ту тебе смереки,
Криниці звали й сей гайочок недалекий.
Т. В такій недобрій скрутї щож було чинити?
Нїяк було ся з тої неволї звільнити,
Нї про богів, в тім дїлї помічних, чував я;
Аж там у Римі того молодця пізнав я,
Котрому в кождім роцї, поки буду жити,
Що місяця офіри буду приносити.
Він перший на мою просьбу сказав ласкаво:
Пасїть воли хлопята, як колись бувало,
І до ярма скотину придатну ховайте,
До плуга гарненькі волики запрягайте.
М. Щасливий ти дїдусю! Тиж на своїм полї
Свій пан, і всего тутка для тебе доволї.
Хоч ораниці густо вкриті рінякáми,
Хоч на луцї осока і багно з млаками,
Но всеж в чужу ти пашу не зайдеш нї разу
Анї чужий товар в твій не внесе заразу.
Щасливий ти дїдусю! Між тими річками,
Ось тутка над сьвятими тими керничками
У тїни супокою можеш уживати.
Он — на межі сусїдній живопліт видати,

Де з ів гиблєйскі пчоли чистий нектар носять,
Тебе розкішним бреньком, знай, до сну аж просять.
Там на скалї навислій он винар сьпіває,
А твій любимець голуб ось, аж лїс лунає,
Воркує тужно в лїсї на вершку ялиці,
Йомуж із гильки вяза вторують горлиці.

Т. Борше скороногий олень полетить в воздусї
І море висхне й риби побіжать по суші,
Борше, переблукавши всї сьвіта границї
Бездомний Парт із Рену зачере водиці,
Борше у Тигрі будуть купатись Ґерманцї,
Нїж він мав би затертись в моїй вдячній тямцї.

М. А ми одні підемо в скварні Афрів пущі,
В країну Скитів — другі там, де бистро-рвущі,
Мутні білявим глиєм, ревуть Оксу води,
Або в Британьску землю, де сонце заходить.
О, чи ще коли ввиджу свій кутик родинний,
Нужденну сю землянку з кришею з дернини,
І те біднєє поле — всї мої достатки?!
Лютий жовняр нинї паном моєї хатки,
Дикий варвар взяв поле й пашні перелоги.
От, де загнала незгідь наш народ убогий!
Комуж я поле сїяв, кому щепив груші,
Кому садив рядками виноград на суші?
Іди, моя черідко, колись так щаслива,
Ідїть кізки нещасні, журо моя мила!
Вже не побачу більш, в холодї простертий,
Як корчами на скали будете ся дерти.
Вже більш сьпіваночок не буду складати,
Вже під дозором моїм більш вам не гуляти,
Не скубти конюшинки, що цвите в підсоню,
Не гризти брость лозову гень по оболоню!

Т. Ту, брате, зі мною зволь сю ніч переспати,
Ось ту на сьвіжім листю мемо спочивати;
Сипкі у мене ябка, каштани печені,
Спорі бербениці, бриндзею наповнені.
Вже з стріх в селї дим стовпом аж під небо вє ся,
А з гір верхів тїнь довга на доли кладе ся.

100. Ідиля

Івана Франка.

Давно було. Дітий маленьких двоє
Побравши ся за руки, по квітчастих
Лугах підгірских, стежкою вузкою
Поперек нив, в жарку літную днину
Ішли з села.
Старшенький — хлопчик був,
Біловолосий, з синими очима,
З конем вербовим у руці. У него
За пазухою добрий кусень хліба
І квітка на кайстровім капелюсі.
А дівчинка вела єго за руку,
Хоч меньша. Наче терен оченята,
Мов углики жаріли ся і живо
Все бігали кругом. Мов шнурочок
Косичка з заду висїла, а в ній
Червона стрічка вплетена була.
В маленькім клуночку в руці було
Знать кілька бульб печених, а стручки
Зеленого гороху визирали
Зза пазухи.
Нерадо якось хлопчик
Ішов і боязливо озирав ся,
А дівчинка невпинно щебетала,
Додаючи братчикови відваги.
— Встидай ся, фе! Такий великий виріс,
А плакать хоче! Хлопець, а боїть ся!
Чого боятись ту? Сли я ти кажу,
То мусить бути правда. Вже мої
Бабуня правду все говорять!
А ти диви, хиба то так далеко?
На сей горбок, а відтам Дїл близенько,
А тим Дїлом у гору та все в гору,
Аж на сам верх! Тай годї! Там спочинем —
А може нї, чого ще спочивати,
Коли вже відтам близько!... Крикнем: У!
Тай просто враз побіжимо до тих
Стовпів зелїзних, що підперли небо.
А там сховаємось за стовп і тихо

Тихенько аж до вечера пробудем.
А ти щоби не сьмів менї і писнуть,
Не то що плакать! Чуєш? А то я
Тобі задам! А як настане вечір
І сонечко прийде до дому на ніч,
Застукає до брами — то ми тихо
Тихесенько прокрадемось за ним.
А знаєш, що бабуня говорили?
У него є донька така хороша,
Що просто — страх. Она то відчиняє
Що вечір браму батькови й що рана.
А вже дїтий она так дуже любить,
Що просто — страх. А сонце не пускає
Дїтий до неї, щоб із ними разом
У сьвіт не втїкла. Але ми тихенько
Підкрадемось — тай шусть! і вхопимось
Єї за руки, то вже сонце нам
Нїчо не зробить. Тілько ти не бійсь
І плакати не сьмій. Таж то так близько,
І на дорогу маємо досить,
А там нам панна надає богато
Всього, о що лиш будемо просити.
Ану, о що би ти просив?
Поглянув
На неї хлопець, палець впхав до уст
Тай каже: „Мозеб лїпсого коня?“
— Ха-ха-ха-ха! — дївча зареготалось.
„Ну, сцоз, то мозе капелюх новий?“
— Проси, що хочеш, а я знаю — знаю,
О що просити буду!
„Сцо таке?“
— Ага, не скажу!
„Ну, скази, а то
Заплáцу!“
— Оввa, плач, то я сама
Піду і не візьму тебе з собою.
„Ну, а цомуз не сказес?“
— Знаєш, ти
Плаксїю! Менї бабуся говорили,
Що в неї яблочка є золоті.

Кому она те яблочко дарує,
Той у весь вік щасливий і здоров
І гарний-гарний буде всїм на диво;
Але ті яблочка лиш для дївчат.
„Я хоцу яблоцка!“ — заплакав хлопець.
— Не плач, плаксїю, лиш не забудь просити;
Я вставлюсь вже, щоб і тобі дала.
А як по яблочку такім дістанем,
То вернемо до дому і нїкому
Не скажемо. Не скажеш?
„Нї, не сказу.“
— Ну, памятай! А скажеш — відберуть;
А заховаєм так, щоб не найшли.
А знаєш що, ти даш менї й своє,
Я заховаю їх обоє разом,
Бо ти пустий, у тебе відберуть.
Чи так?
„А так,“ рік хлопець. — І пішли.

Пройшло чимало лїт до того дня.
Далеко над сподіванє дїтий
Тяжкою вийшла й довгою дорога
До сонїшних палат. І трави й ниви
І небо і сонце, все, усе змінилось
У хлопчика в очах; лиш не змінилась
Подруга та, провідниця єго.
Щебетанє єї веселе, любе,
І усьміх і надія невгасима —
Се та жива струя, що вяже в серцю
День нинїшний з вчорашним і грядущим.
І цїль їх не змінилась за той час,
Лиш виросла, розвилась, розяснилась.

І ось великим шляхом многолюдним,
Посеред тиску, свару й товкітнї
Ідуть они, ховаючи у грудях
Дитячі серця, як найкрасший скарб.
Ідуть, побравши ся за руки, тихо
І радісно, без огляду й трівоги
Ідуть на стрічу сонцю золотому.

III. ПРИТЧІ І ЛИСТИ.

101. Притча Христова про сіяча

Пересьпів Володимира Александрова.

Ось вийшов, щоб сіяти, сіяч у поле і сіяв,
І вітер зерно йому всюди розвіяв:
Багато упало його край дороги,
Та там і попало прохожим під ноги;
І хижая птиця з степів налітала,
До долу спускалась і зерна клювала.
Немало зерна в камянистую землю лягло,
І доброго корня не давши зійшло;
А сонце опівдні його припалило,
Горячим промінням його присушило.
І бідне пожовкло... Пожовкло й зівяло:
Землї під корінням було йому мало.
А деякі зерна, то вітер вхопив і поніс
В бурян навісний, що й несіяний ріс;
І там би то їх мов гаразд положив,
Та скоро бурян їх зовсім заглушив.
Даремно там дощ пробігав полосою,
І зорі кропили там землю росою:
Ті зерна лежать, мов рости не пора,
Немає від їх і не буде добра!
Котріїж зерна та в добрую землю лягли,
То ті урожай шістьдесять або й сто принесли.
Так, добра земля, як пора настає,
Не тілько що істу, ще й прибиль дає;
Її мов і сонце щадить і не сушить до-суха.
Всяк, маючи уха, щоб слухать, хай слуха!

---

102. Притча про вдячність

Івана Франка.

1. Мороз був лютий, снїг і завірюха,
По улици голодний пес блукав —
Обмерз, продрог... здаєсь, лиш пушка духа,
Надармо страви й захисту шукав.

2. Аж чоловік найшов ся милостивий,
Впустив до хати пса і обігрів —
Пожалував його як друг правдивий
І їсти дав тогож, що й сам він їв.

3. Та пес нагрівши ся у теплій хаті,
Спочивши і наївши ся досить —
Замість подяки став гарчать, брехати,
Ще й кинув ся хазяїна вкусить.

4. Подібний ти до него, брате милий:
Не тямиш, хто добро́ тобі зробив —
А тих, що розуму тебе навчили,
Як часто ти зневажив, оскорбив.

---

103. І знов менї не привезла

Тараса Шевченка.

І знов менї не привезла
Нїчого почта з України!
За грішнії, мабуть, дїла
Караюсь я в отсїй пустини
Сердитим Богом. Не менї
Про теє знать, за що караюсь,
Та й знать не хочеть ся менї.
А серце плаче, як згадаю
Хоч невеселії случаї
І невеселії ті днї,
Що пронесли ся надо мною
В моїй Українї колись.
Колись божились та кля-
[лись,
Братались, сестрились зо
[мною,
Поки, мов хмара, розій-
[шлись,
Без сльоз, роси тої сьвятої.
І довело ся знов менї
Людий на старостї... Нї, нї!
Они з розпуки повмирали
А тоб хоч клаптик переслали
Того паперу.

Ой, із журби та із жалю,
Щоб не бачить, як читають
Листи тії — погуляю;
Погуляю понад морем
Та розважу своє горе
Та Україну згадаю
Та пісеньку засьпіваю.
Люди скажуть, люди зрадять,
А она мене порадить,
І порадить і розважить
І правдоньку менї скаже.

IV. САТИРИ.

104. Причепа Квінта Горація

Переклад Івана Франка.

Ішов я раз дорогою сьвятою
Моїм звичаєм, і не тямлю вже,
Яка дрібниця на умі вертілась
І заняла усю мою увагу.
Аж ось надбіг панок, заледво з назви
Менї знакомий, вхопив мя за руку —
„Як, найдорожший, як же проживаєш?“
Сяк-так, казав я, поки що й тобі
Бажаю як найлучше. — Той за мною.
Чи хочеш ще чого? — питаю живо.
А той: „Не знаєш мя? — Я вчений муж!“
А я йому: Тим більш цїнити тя буду.
Сяк-так силкуюсь відірватись від нього;
То швидше йду... то знов стаю... то шепчу
Щось там слузї до уха, а тут потом
Весь обливаюсь аж до пят. О ти
Боляне, ти щасливий, юродивий.
Зітхаю мовчки. А тамтой теркоче
Нї в пять нї в девять, вихваляє села
І місто. Та як я не відзиваюсь —
„Ага! страх, мучиш ся відстать від мене!
О, бачу се... та годї, не попущусь
Тебе, піду з тобою, де ти йдеш.“
Чого тобі зі мною волочить ся?
Я йду побачить там одного; ти
Його не знаєш; геть за Тибром він
Далеко, коло Цезара городу
Лежить недужий. — „Дїл не маю жадних
І не лїнуюсь я, піду з тобою.“ —
Спускаю уха, мов той ослик бідний,
Коли тяжкий на плечах терх почує.
Той починa: „Сли добре сам ся знаю,
То анї Віска більшим другом мати
Не будеш анї Варія; бо хтож
Потрафить більше віршів написать

І швидше, аніж я? Хто в рухах тїла
Поворотнїйший? А як сьпіваю!
Сам Гермоґен позавидїти може."
Тут випало єго річ перервати:
Є в тебе мати, свояки, хтонебудь,
Кому твоє житє булоб потрібне?
„Нема нїкого, всїх я поховав!"
Щасливі! Я тепер один лишив ся!
Ну, нївеч живо, бож мене чекає
Сумний конець; малому ще менї
Сабельска баба се пророкувала,
Потрясши віщим збаном: Нї отрута
Страшна нї ворожий меч його не вбє,
Нї дихавиця, кашель, подаґра,
А цокотайло зїсть його колись;
Як дорості й до розуму дійде,
Най балакливих пильно стереже ся!

* * *

Оттак к сьвятинї Вести ми прийшли,
Вже четвертина дня минула; він
Мав стать на суд, зложивши запоруку,
А як не стане, то програє справу.
„Сли любиш мя, він каже, тую крихітку
Допоможи менї." — Щоб я пропав,
Коли в судах допомагати вмію
Або в цивільнім правї знаю толк;
А надто ще спішу ся — знаєш де?
„Не знаю вже, що й дїять, мовить той,
Тебе покинуть чи процес." — Мене,
Мій друже. — „Нї, сього не вчиню" — мовить,
І далї йде, а я за ним, хоч важко
Так, як з дужшим битись.
„Ну, а як
З тобою Меценат? — почав він знов —
Ось чоловік, яких не много; муж
Здорових поглядів; нїхто як він
Не вмів так щастєм покористуватись!
Велику поміч мав би ти з такого,
Що міг би друге місце обіймити,

Колиб хотїв мене йому представить;
Пропадь я, слиб ти всїх не випер там!“
Не так живесь там, як тобі здаєть ся;
Не має дому, щоб чистїйший був,
Вільнїйший від усякого лизуньства.
Нїчо менї не шкодить, сли там хтось
Богатий або більше вчений; кождий
Своє місце там найде. — „Дивні речи
Говориш, ледво вірити ся хоче.“
А преціньтак і єсть! — „Розпалюєсь
Моє бажанє, щоб зблизитись з ним.“
Сли тілько хочеш, сил досить у тебе,
Щоби єго здобуть, та через те
Найперший приступ найтяжший до него.
„Вжеж я поставлюсь; слуг усїх підкуплю
Дарунками; не впущений сьогоднї,
Поверну завтра; добрий час підгляну,
Зустрічу десь єго на перехрестю,
Проводить буду. — Вжеж то чоловіку
Житє без труду не дає нїчого.“ —

* * *

Коли оттак розводить він, аж ось
Аристій пострічав ся, мій приятель;
А того також добре знав. Ми стали.
„Відкіль ідеш, куди?“ — пита, на наші
Питаня відповів. — Тут я давай
Єго за поли сїпать та стискать
За нечутливу руку; і моргаю,
Очима завертаю сюди і туди,
Щоб вирвав мя. А він всьміхаєсь злобно
І нїби не догадуєсь нїчого; в менеж
Аж печінки, здаєсь, горять зі злости.
Тиж мовив, що щось тайного зо мною
Хотїв балакать. — „Тямлю, тямлю добре,
Та підожду до лїпшої пори;
Сьогоднї трийцята субота; тиж
Не схочеш чень патлатим жидам
Зневажить сьвято.“ — Сего ще, кажу,
Яб не боявсь гріха! — „Та я боюсь;

Я троха забобонний чоловік,
Як многі; вибачай, другий раз скажу."
Отсе якась моя година чорна!
Пішов пройдисьвіт, а мене лишив
Мов під ножем. Та случайно знайшов ся
Єго противник судовий. — „Ах, ти
Поганче! — крикнув на весь голос — де ти?
Чи можу вас покликати за сьвідка?"
Я, звісно, так єму й надставив ухо.
Потяг єго до суду. Крик счинивсь
З обох боків, народ почав збігатись.
Так спас мене сим разом Аполльон.

---

105. Недотепний Рябко

Частина сатири Петра Артемовского.

На землю злїзла ніч... нїде анї шиширхне,
Хиба то декуди крізь сон щонебудь пирхне.
Хоч в око стрель тобі — так темно на дворі.
Уклав ся місяць спать, нема анї зорі,
І ледви крадькома яка маленька зірка
Зза хмари вигляне, неначе миш з засїка.
І небо і земля... усе одпочива;
Все ніч під чорною запаскою хова.
Один Рябко, один як палець, не дрімає,
Худобу паньску мов брат рідний доглядає,
Бо дармо їсти хлїб Рябко наш не любив,
Їв за пятьох, але те їв, що заробив;
Рябко на паньскому дворі не спить всю нічку.
Колиб тобі на сьміх було де видно сьвічку,
Або в селї де на опічку
Маячив каганець;
Всї сплять, хропуть,
А деякі сопуть.
А наш Рябко, кажу, все спатки не вкладав ся,
Знай неборак ганя то в той то в сей куток,
То зазирне в курник, то дейко до свинок!
Спита: чи всї таки живенькі поросятка,
Індики та качки, курчатка й гусенятка.

Та звідтіль навпростець
Махає до овець,
До клуні, до стіжків, до стайні, до обори;
То знов назад чим дуж — щоб часом москалї...
(А їх тодї було до хріна на селї)
Щоб москалї, мовляв, не вбрались до комори.
Не спить Рябко та все так гавка, скавучить,
Що вражий син, коли аж в ухах не лящить!
Все дума: як би то піддобрить ся під пана?
Не знаж, що не мине Рябка обрадованна!
Як гав так гав, поки сьвінуло на дворі,
Тодї Рябко простягсь, захріп в своїй норі.
Чомуж Рябку не спать? чи знав він, що з ним буде?
Як ось — трус... галас... крик!... ввесь двір загомонїв:
Цу-цу, Рябко, на-на! сюди Рябка кликнїте.
— Ось-ось я, батечки!... чого ви там?... скажіте. —
Стриба Рябко, вертить хвостом
Неначе помелом,
І знай дурненький скалить зуби
Та лиже губи.
Ужеж, бач, дума він, не дурно се в дворі
Од самої тобі зорі
Всї панькають ся коло мене;
Мабуть сам пан звелїв віддать Рябку печене
І що зостало ся варене
Зате, що, бач, Рябко всю Божу нiч не спав,
Та гавкав на ввесь рот, злодїїв одганяв.
— Цу-цу, Рябко! ще раз сказав один хитруха
Тай хап Рябка за уха!
Кладїть Рябка! гукнув... Аж ось і пан прибіг;
Беріть Рябка, сказав — чухрайте!... ось батіг!
— Защо? спитав Рябко; а пан кричить: Чухрайте!
— Ой! йой! йой! йой! — а пан їм каже: Не ва-
[жайте!
— Не буду, батечку!... Защож се честь така?
Не слухай! — пан кричить: беріть, деріть Рябка!
Деруть Рябка, мов пiря...
На галас збіглась двірня;
Що? як? защо? про що? — Не знає нї один.
— Пустїть... кричить Рябко,

Бо вже не вдержу більш!... —
Рябко наш хоч не бреше,
Так щож? Явтух Рябка все знай по жижках чеше.
— Пустїть, швидчій пустїть! — Пан на ввесь рот [гукнув,
Тай з хати сам умкнув.
— Пустїть!... гукнули всї: Рябко вже вдоволив ся.
„Чим, люди добрі, так отсе я провинив ся?
Защож глузуєте? — сказав наш неборак —
Защо знущаєтесь ви надо мною так?
Защо, защо? — сказав...“ тай пустив потоки,
Потоки гірких слїз, узявши ся за боки.
— Зате — сказав один Рябкови з наймитів,
Щоб не колошкав ти в ночи своїх панів;
Зате... але що тут?... ходїм, Рябко, лиш з хати;
Не дуже, бачу, рот тут можна роззявляти.
Ходїм, Рябко, на двір...
Пішли.

V. СЬМІХОВИНКИ І СЬПІВОМОВКИ.

106. Борба з вітряками

Із Дон Кіхота Серванта

Переспів Івана Франка.

1. А тепер матусю Музо,
Рукави тра засукати
Та кріпкенько дух заперти,
Та порядно кашлянуть.

2. Неаби якої сили,
Неаби якого хисту
Тра нам, Музо-панїматко,
Щоб то вислявить як слїд

3. Сю нечувану, преславну,
І щасливую пригоду,
Що мав лицар наш на вступі
З вітряками боротьбу.

4. Дон Кіхот і Санчо Панза,
Розмовляючи любенько
Про лицарскії пригоди
І про царство та остров,

5. Вїхали на рівну площу,
На котрій в широкім крузї
В місци вітрянім стояло
З трийцять-сорок вітряків.

6. Дон Кіхот, розгорячений
Своїх мрій густим туманом,
Взрівши вітряки підскочив
І до Санча закричав:

7. Санчо брате! Наше щастє
Близше нас, ніж нам здає ся!
Бачиш, онде виступає
Сотня велитнїв на нас!

8. Ну, та сли они міркують
Налякать мене товпою,
То не в ті попали двері,
Я їм иньші покажу.

9. Слухай, Санчо, я в сій хвилї
Стану з ними ту до бою;
Всїх побю... се глупі труси,
А весь скарб їх буде наш!

10. Боротьба ся справедлива,
Бож се дїло Богу миле,
Від таких гидких поганців
Землю Божу очищать!

11. Пане, з дивом мовив Санчо,
Про яких се ви поганців
Щось говорите? Яких се
Велитнїв узріли ви?

12. Що? Не бачиш? крикнув [лицар,
Тих, що грізно так махають
Предовжезними руками,
Наче кпять собі із нас?

13. Пане, се не є поганці,
Але вітряки, рік Санчо,
І не руки, тілько крила,
То їх вітер оберта.

14. Брате Санчо, мовив лицар,
Зараз видно, що в лицарскім
Ремеслї ти ще не битий
І не знаєш, що й куди.

15. Велитнї, не вітряки се!
Але сли ти їх боїш ся,
То стій ту й моли ся Богу,
Я вже їх поборю сам.

16. І не слухаючи далї,
Як кричав до него Панза
І просив єго й божив ся,
Що се таки вітряки,

17. Лицар наш пігнав ґальо- [пом
К вітрякам, дививсь очима,
А не бачив... Надлетївши
Близько, так почав кричать:

18. Стійте, підлі, не втїкайте!
Я один однїський лицар
Всїх вас разом визиваю
Битись на житє і смерть!

19. В той момент подув [сильнїйше
Вітер, крила заскрипіли,
Швидше зачали вертїтись,
Захитались вітряки.

20. Лицар взяв се за наругу;
Га поганці — крикнув люто —
Хоч би мали ви ще більше
Рук, ніж клятий Бріярей,

21. Я вам тут усїм дам раду!
І зітхнув до Дульчінеї,
Спис взяв низом, щитом вкрив [ся,
Спняв острогами коня.

22. Мов безумний кинувсь [з болю
Розінанте і що духу
Полетїв страшним ґальопом
Прямо к першому млину.

23. Щастє лицарю сприяло,
Кінь не гепнув по дорозї;
Своїм списом він відразу
Вітряка крило пробив.

24. Але втім повіяв вітер,
І крило поперло в гору,
А з собою й Розінанта
Й Дон Кіхота підняло.

25. В тій же хвилї сильний [розмах
Кинув їх обох далеко;
Лицар і єго коняка
Полетїли мов грушки.

26. Хруснули кістки лицарскі,
Клуб оббив собі кониско,
І оба на землю впавши
Ворохнутись не могли.

27. Санчо взрівши се при- [скочив;
Пане, мовив, чиж то я вам
Не казав, що з вітряками
Ви взяли ся воювать?

28. Тихо, Санчо, мовив лицар,
Я вже знаю, як се сталось;
Се той ворог мій смертельний,
Фрестон, чарівник зробив.

29. Він позавидїв менї
Слави й сьвітлої побіди
І тих велитнїв поганих
В вітряки перемінив.

30. Але жди ти, поганине!
Всї твої чортівскі штуки
Я своїм мечем могучим
На капусту посїчу!

31. Все се зробить Бог, як [знає,
Мовив Санчо, і піднявши
Лицаря й коня на ноги,
Сїсти лицарю поміг.

32. Наче кучма на пяниці,
Так на бакир славний лицар
На кони сидїв, аж Санчо
Запитав, що се єму?

33. Та болить, небоже Санчо,
Мовив лицар, та в лицарстві
Не ведесь так, щоб жалїтись,
Коли що в кого болить.

34. Га, сли так, промовив [Санчо,
То нехай! Хоч я волїв би,
Щоб ви жалувались, пане,
Як чого вам не стає.

35. Бо про себе я скажу вам,
Що не думаю держатись
Сих звичаїв: як щонебудь,
Буду йойкать і кричать.

36. Усьміхнувсь на сю мову
Лицар. Та що ніч запала,
То они під дубом в полю
Розложились на нічлїг.

37. Санчо повечеряв добре
І побулькотїв з барильця,
Але лицар в висших сферах
Думкою лїтав... не їв.

38. Санчо на траві простяг ся
Тай захріп мов оглашений,
Але лицар Дульчінею
Споминаючи... не спав.

39. Так скінчив ся день той [славний,
Що імена Дон Кіхота
Й Санчо Панзи по вік вічний
В людскій памяти вписав.

---

107. Циган пасїчник

Степана Руданьского.

1. Раз богаті хазяї
Цигана приймали
І тут єму на біду
Щільник меду дали.

2. Розсмакував вражий син
Та все було ходить,
Стане, було, під вікном,
Та „меду“ й заводить.

3. Що не знали хазяї
Нїяк відігнати,
Ото єго до джмелїв
Здумали післати.

4. Питаєть ся сам хазяй:
„Хочеш меду, враже?“
— Чом не хочу, тату мій,
Хочу — циган каже.

5. „Но візьмиж собі дупло
З медом і пчолами.“
Циган єго ухватив
Руками й ногами.

6. — А деж, тату, те дупло?
„Оттам серед лїса;
Глядиж, мухи не дрочи,
Та не згадуй біса!“

7. Побіг циган, такий рад,
Що мід буде їсти;
Серед лїса стоїть дуб,
Давай по нїм лїзти.

8. Прилїзає до дупла,
Мостить ся небога,
А в дуплї джмелї-джмелї
Гудять, аж говорять.

9. Тілько руку до дупла —
Они й забренїли
І як чорнеє рядно
Цигана обсїли.

10. І шпигнув єго один —
„Господь, каже, з вами!“
Шпигнув другий — „та підиж
До вражої мами!“

11. Далї кілька вже ураз
Цигана кусає —
„Та ідїть бо собі геть!“
Циган промовляє.

12. Далї видить неборак,
Що вже пухне й губа,
„Тепер, каже, к чорту йдїть!“
Та шелеп із дуба!

ЧАСТЬ ПЯТА.

ПОЕЗИЯ ДРАМАТИЧНА.

108. Антиґона Софокля

Переклад Нїщиньского.

Софоклева Антиґона основою своєю сягає аж до прастарих переказів про події в нещасливій династиї Лябдакидів, що володїли в Тебах за часів мітичних.

Ляя, сина Лябдака а правнука Кадма, першого короля тебаньского, остерегла пророчня дельфійска, що єму суджено згинути з рук рідного сина. Коли проте прийшов на сьвіт син, Ляй і єго жінка Йокаста велїли немовляти проколоти і звязати ноги, бо перелякані пророчнею рішили викинути єго геть далеко на гору Кітерон. Ту знайшов бідну дитину пастух і занїс еї на двір королївский в Коринтї. Чудом на своє нещастє спасений королевич тебаньский одержав на ім'я Едип, тому що ноги були йому попухли. Він виростає у прибраних родичів на гарного молодця і визначає ся між своїми ровесниками гарними прикметами душі і тїла. Зате стали ровесники йому докоряти, начеб то він був знайдою. Обиджений таким докором, удає ся Едип до Дельф спитати ся пророчнї про свою судьбу. Пітия, як звичайно, дає Едипови неясну відповідь, що він уб'є батька і одружить ся з материю. Щоби отже не доконати таких злочинів, Едип не вертає до Коринту, а іде в сьвіт за очи. Дорога випала в напрямі до Теб. В однім провалї стрітив ся він з якимсь статним подорожним, а що годї було розминути ся, прийшло між візниками зразу до лайки, відтак до бійки; за візниками уймили ся й пани, а що Едип був сильнїйший, то подужав і убив незнакомого подорожного, котрим був саме єго батько Ляй.

По тій пригодї, Едип, не догадуючись зовсїм, якого злочину він допустив ся, поїхав дальше в напрямі до Теб. — Перед самими Тебами задавала Сфінкс кождому иностранцеви звісну загадку про звіря, що ранком ходить на чотирох ногах, в полудне на двох, а вечером на трьох. Хто сеї загадки не відгадав, того потвора пожирала; Едип відгадав, тож через те потвора кинула ся в пропасть, а тим самим

місто Теби звільнило ся від кровавої данини в людях, що їх пожирала потвора. В нагороду за се одержав освободитель Едип опорожнений через смерть Ляя престол, а разом з тим також руку недавно що овдовілої королевої, а своєї матери Йокасти.

З того подружа було четверо дітий: Етеокль і Поліґнік, Антиґона і Ісмена. Щасливий був Едип яко король і яко батько, але серед того щастя зависло над ним велике нещастє. [Драма Софокля: Едип Король.] — Згодом довідав ся він, що без съвідома сповнив два великі злочини. Тепер зачинає ся страшна покута; Йокаста удусила ся, а Едип власними руками виколов собі очи і яко старець-сліпець пішов знова блукати по съвіті. Але не блукав довго, бо боги приняли єго щиру покуту, і він умирає опрощений в гаю Евменід близько Кольону коло Атен. [Драма Софокля: Едип Кольонейский.]

На престолї тебаньскім засїли два сини нещасного Едипа, Етеокль і Поліґнік. Зразу володїли оба брати згідно, доперва згодом посварили ся і Етеокль прогнав Поліґніка. Сей удав ся до Адраста, короля в Арґосї, оженив ся з єго дочкою, та при помочи иньших шести лицарів іде з кріпким військом в похід на Теби. При семи брамах міста прийшло до рішучого бою, оба брати згинули в межиусобиці, один з руки другого. По смерти обох братів обняв власть над Тебами їх вуй Креон, а першим єго ділом було похоронити борцїв, що полягли в оборонї вітчини; Етеоклеви справлено дуже величаві похорони, натомість трупа Поліґніка велїв Креон кинути на поталу псам і хижим птицям, що після понять старих Гелєнів уважано за найбільшу ганьбу і кару. Проти заказу Креона похоронила Антиґона потайком брата, і за той проступок замуровано єї живцем з розказу Креона. Антиґона була судженою Гемона, сина Креона; Гемон вставляв ся за судженою перед батьком, але суворий король не дав ся умолити, головно тому, щоб в починї свого панованя не показати ся слабосильним, хоч би проти рідного сина. Креон не послухав теж анї рад старїйшини тебаньскої анї остороги віщуна Тейрезія; і от Гемон умирає разом з судженою, а на вість о тім нещастю заподіяла собі смерть також мати Евридика.

* * *

ДІЄВІ ОСОБИ:

Антиґона } доньки Едипа
Ісмена }
Хор тебаньских горожан
Креон, володїтель
Вартовик
Гемон, син Креона
Тейрезій, жрець Аполльона
Евридика, жінка Креона
Звістник
Післанець

Дія дїє ся без перерви перед королївскою палатою в Тебах; на право дорога в ґо́род, на лїво в поле і в гай, близше до зрітелїв видно жертівник Бакха. — Дія зачинає ся досьвіта і кінчить ся того самого дня.

І. ПРОЛЬОҐ. Ст. 1—99. Познакомленє з деякими подіями давнійшими і з головними особами драми та заснованє акції.

Антиґона. Ісмено голубко, сестрице рідненька!
Чиж є де на сьвітї така ще невгода,
Якоїб обом нам сїромам Едипа,
Зевес не зробив, не післав, не додав?
Ох, сестро! немає такої печали,
Такої нудьги нї біди нї знущання
Такого, щоб ми на собі не зазнали
Обоє, зоставшись на сьвітї в живих.
А от і тепер; що сказать про указ тої,
Що видав недавно отсе городяньский
Правитель; чи чула, чи знаєш, небого?
Чи може, сердешна, й не відаєш зовсїм,
Яких вороги накували нам бід?!

Ісмена. Мій друже єдиний, моя Антиґоно!
По правдї сказать, не доходять до мене
Нї добрії речи нї жалібні вісти
Про щирих і серденьку любих другів.
І я з того часу, як братиків наших
Обох заразом і в один день убито,
Нїчого не чула й не знаю нїчого,
Окрім що арґівске вражеє війско
Ту ніч повернуло до дому чим дуж;
Від сегож менї не полекшало й крихти!

А. Ну так, я й знала; і от задля сего
Тебе я покликала вийти за го́род,
Щоб тут у гаю побалакать з тобою,
Та щоб на єдинї про все розказать.

І. А що там?... Кажиж бо, кажи, Антиґоно!
Ти, бачу, щось маєш казать, та боїш ся.

А. Ось слухай. Хибаж не Креонове дїло
Отсї похорони двох братиків наших?
Одного сховали як слїд по закону,
А другий, небіщик, зостався без могили.
Тож Креон — чи чулась? — звелїв Етеокля
Сховать між підземними душами вмерлих;
А тїло Полїнїка, старшого брата,
Що лютою смертию загинув такою,

Не тілько усїм заказав городянам
На вигонї кинути без домовини,
Шулїкам та псам на поталу,
А навіть і плакать над ним зборонив.
Та от яку ласку для тебе й для мене
Наш добренький Креон недавно вчинив!
Та ще пак до того, щоб сорому більше
По людях було, повелїв розсилати
Указ навістний той по всїх геть усюдах,
Бо може ще дехто про те не провідав.
Се дїло, як бачиш, лукаве єсть дїло:
І хто переступить хоть крихту указа,
Камінєм на вигонї буде побитий.
Так от який Креон! Тепер ти докажеш,
Якою ти, сестро — чи доброю в людях
Чи злою від добрих на сьвіт народилась.

І. Якуюж пораду в сїм горю і поміч
Тобі, Антиґоно, моглаб я подати?

А. А ту, щоб зі мною мій труд роздїлити.

І. Мабуть щось недобреє? Ой схаменись!

А. Я хочу, щоб ти помогла менї взяти
Й покласти в могилу бездушнеє тїло.

І. Чи не загадала ти того сховати,
Над ким зборонили суворо і плакать?

А. Егеж! А не схочеш менї помагати,
Сама поховаю я братика свого.
Невірноюж, нї, я не буду сестрою!

І. Нещасна! ти Креону хочеш перечить?!

А. Немає твій Креон нї права нї сили,
Щоб з братиком рідним мене розлучати.

І. Ох, тихо! Подумай лишень Антиґоно,
Яку наш отець сам собі заподїяв
Безчесную й лютую смерть, як провідав
Сердешний свої беззаконня невільні,
Що виколов ясні як небо очищї
Своєюж рукою... За ним вкоротила
Цупким посторонком свій вік єго жінка
І матїнка тож... А отсе знов недавно
Погибли і братики наші обоє,
Мечем один другого в серце вразивши;

І нас тілько двоє й зосталось на сьвітї.
Колиж самохіть від закона відступим,
Або як зневажимо волю царскую,
Ще гірше вдвоє складеть ся нам лихо.
А от що конечне розважить нам треба:
Що ми не длятого на сьвіт породились
Жінками, щоб з розумом певним
Бороть ся могли чоловічим; повинні
Ми слухати їх і їх волю чинити
У всїм, хоч би як оно гірко там було.
Так я помоливши́сь богам попідземним,
Щоб гріх отсей тяжкий, невільний простили
Менї, зістану ся покірною власти;
Порядкиж нові заводити — безумно,
А нам, сказать правду, й зовсїм не пристало!

А. Як бачу, тебе нї впроси́ть нї вблагати.
Тепер хоч і схочеш, то я вже не хочу
Й не возьму... роби собі як і що знаєш;
Єго я сама поховаю... менї, бач,
За дїло сьвятеє і вмерти не страшно,
А любо та весело з братиком милим
В холодній лежать домовинї рядком!
Тай то ще сказати: там вічно я буду,
І довше чим тут приведеть ся служити
Тїням попідземним. — А ти, моя мила,
Роби як гадаєш... богам на безчестє!

І. Нїчого безчесного я не вчиняю,
А йти против волї властий не годить ся.

А. Се вже лиш одні обговірки пустії,
Бо ти... Та дарма! Зоставай ся здорова;
Піду я одна, та одна і посиплю
Високую братику свому могилу.

І. Менї якось, серце, за тебе аж страшно!

А. За мене не бій ся, а глянь но на себе!

І. Принаймнїй мовчи; не кажи нї слова
Нїкому; мовчати і я обіцяюсь.

А. Мовчати?! Нї, сего не буде нїколи!
Та й ти, не сказавши нїкому, зробилаб
Прегіркую кривду єму та й менї.

І. Чогож горячиш ся ти в дїлї такому,

Де треба найбільше спокійною бути?
А. Бо знаю, що мушу тому угодити,
Кому я найбільше годити повинна.
І. Повинна — як можеш; а тиж загадала
Для себе роботу зовсїм не під силу.
А. Ну, щож? як не зможу зробить, то й покину.
І. Відразу не слїд за неможним ганять ся.
А. Противні менї твої речи такії,
Та й братику певним ти ворогом станеш,
Коли не здержиш язика за зубами;
Покинь, не турбуй ся! Нехай вже сама я,
Дурна з своїм розумом, горе велике
Терплю. Не заставить нїякая сила
Мене свої думки давнїшні покинуть,
Або відступить ся від любої смерти.

(Виходить поважно.)

І. *(в слїд за Ант.)* Йди, йди на біду, коли маєш охоту;
Безумна ти, правда, та щирая в дружбі!

(Виходить в другу сторону.)

II. ПАРОДА. Ст. 100—161. Відсьпівавши пісню поранну, звеличує Хор побіду і взиває присутних, щоб подякували богам зате, що помогли їм ворогів прогнати.

III. ПЕРША ЕПІЗОДА. Ст. 162—331. Креон оказує ся відразу чоловіком твердого серця, що не уступить від свого; тож конфлїкт неминучий.

Креон. Ст. 162—210.

Панове громадо! Як бачите самі, вже город,
Що сильне було вороги поворушили лихом,
Безсмертнії боги на вік втихомирили знова;
Отож я нарошне, зі всїх особливо за вами
Гонців посилав, щоб зійшли ся; бо ви ще за Ляя,
(Я добре те відаю) власть поважали царскую;
Та й послї як городом нашим Едип управлявши
Погиб, однаково вірне ви й дїтям служили.
Тепер же, як волею рока Едипові дїти,
Нещасні, счепившись, зараз і в один день обоє
Погибли, мечем один другого в серце вразивши,
Я старший в рідні, на престолї покійників правлю.

Алеж у чужую не можна заглянути душу
І думки чужії провідати трудно, аж поки
Себе хто дотепним в законі та в діях не зявить.
По моєму, той хто, усім заправляючи царством,
Не слухає мудрих речий та совіту громади,
А сам по собі язика розвязати боїть ся —
Нїкчемний з повіку й ледащий то єсть управитель.
Хтож більше, нїж рідний свій край, поважа товариство,
По моєму, навіть не варт і людиною звать ся.
Про себеж скажу і всевидцем клену ся Зевесом,
Що руки згорнувши сидїти я мовчки не буду,
Як що городян замість долї та лихо постигне:
Тай недруга рідної землї не прийму в товариство,
Спасенне для кождого з нас лиш у рідному краю;
Абиб нам наш край процвитав, товариство знайдеть ся!
Такими то я возвеличу законами город.
І от для початку усім городянам указ мій:
Щоб труп Етеокля, що храбро так бив ся за город
І вмер за вітчину, сховати як слїд по закону:
Бездушнеєж рідного брата, Полїнїка, тїло
Зате, що війною на рідную землю приходив,
Що мислив усе попалити огнем, та людскою
Невинною кровю упить ся і край полонити,
Казав я на вигонї кинути без домовини
Шулїкам та псам на поталу і сорому ради;
Тай плакать над ним щоб нїхто з городян не посьмів.
Така моя воля. І чести від мене не буде
Нїколи нїкому, як хто в чімнебудь провинить ся;
Хтож буде прихильний та щирий до рідного краю,
Того я почесно живим і по смерти споважу.

Хор заявляє Креонови, яко новому володїтелеви свій послух і впевняє його, що нїхто з старійшини не поважить ся переступити єго заказу. Як раз на те прибігає вартовик і звіщає, що хтось непостережно похоронив Полїнїка. Розярений Креон злорічить Хорови і вартовикови; сьому наказує винайти виновника безусловно, инакше його самого постигне кара смерти — ст. 211—331.

IV. ПЕРША СТАЗИМА. Ст. 332—383. Хор звеличує відвагу і силу чоловіка: Чоловік поконує зьвірята земні, морскі і воздушні; він оснував держави, він уміє собі помогти у всякій нуждї, а тільки в щастю не уміє погамуватись. Відвага і сила ведуть чоло-

віка до доброго, але також і до злого; коли він шанує закон, то держава стоїть кріпко, але він підкопує могучість держави, коли ним руководить бута і зухвалість.

V. ДРУГА ЕПІЗОДА. Ст. 384—581. Вартовик приходить в друге і заявляє Креонови, що перехопив злочинця, котрий відважив ся знехтувати королівский заказ; тим злочинцем є Антиґона і її приводять перед короля — ст. 384—440. Стріча Антиґони з Креоном доводить до конфлікту, а Креон в бутї і засліпленю видає на Антиґону засуд смерти.

Креон і **Антиґона.** Ст. 441—526.

К. А ти, що повісила голову, ти признаєш ся,
Чи скажеш нам, може, що ти сего дїла й не знаєш?
А. Чомуж не сказать? Я зробила і не відрікаюсь.
К. Ну, ти, калавурний, тепер собі йди, куди хочеш;
Слободен єси від всїлякої пенї і кари. *(До Антиґони)*
А ти менї коротко й ясно скажи: Ти не знала,
Що я дав указ, щоб Полїнїка не хоронити?
А. Ба, знала; тай як же не знати? таж всїм було звісно.
К. Ти знала — і знавши посьміла закона нарушить?!
А. Закон той післав не Зевес менї з ясного неба,
І не попідземних богів сопристольниця, Правда;
Ви смертні самі єго скомпонували для себе;
Я думала так, що укази твої не на стільки
Могутні, щоб ними ти міг обходити закони
Неписані, божескі, тверді, сам будучи смертним;
Они не сегодня й не вчора на сьвітї явились,
Від віку живуть, і нїхто розгадати не зможе,
З якої пори їх початок на сьвітї ведеть ся!
Зза них то, подумай но сам, не повиннаб була я
Одвіт здати тяжкий на тім сьвітї перед богами
Зза того, що людскі закони боялась нарушить?
Що мушу я вмерти — я знала; та знала, що вмерти
Прийшлось би й без твого закону; инак бо й не можна.
А що трохи раньше приходить ся з сьвітом проститись,
То знай, що для мене і тут превеликий прибиток.
Хто вік свій увесь, як от я безталанна, пронудив
І радощів навіть і в снї не видав — кого горе
Тихеє та злая недоля забили, заїли,
Для того смерть ранняя — благо й добро превелике.

Тепер не дивуйсь, що мене не печалить нї крихти
Моя злая доля, що ти вготував єсь для мене;
Сто раз менї гірше булоб, як би братик мій рідний
Почесних лишився похорон; оттодїб менї горе,
Тодїб менї мука була, а тепер я й байдуже!
Я знаю — безумною певне тобі я здаю ся;
Та вжеж вибачай, я дурна перед дурними тільки!

Хор.

Гординя отця і в дочцї проявилась таж сама;
І в тяжкій недолї не вміє она покорятись!

Креон *до Антиґони.*

Но знай: Найтвердїйшії серцем найперше й валять ся!
Ти бачила певне сама, що й кріпчайше зелїзо,
В огни загартоване, хрускає в мілкі кусочки,
Коняж норовистого й дрібна уздечка смиряє.
Нїяк не приходить ся, бач, завдавати гординї
Тому, чия шия заперта в ярмі других старших. *(до Хору)*
А ся — ви вважайте но, й перше глумити ся сьміла,
Закон преступаючи, виданий всїм; тай тепер от,
Вчинивши безбожнеє дїло, ізнова глумить ся;
Ся нова зневага ще гірша від першої зневаги.
Коли все минеть ся для неї дарма, то напевне
Она чоловіком вже буде, яж бабою стану!
Та нї! Хоч би рідною була она мнї сестрою,
Хоч булаб Зевесу самому найблизша родина,
То вже нї она нї сестра єї жити не мають;
Я й тую виню як споручницю в тих похоронах.
Покличте єї! Запримітив я там у палатах,
Як бідкалась, руки ломала, мов несамовита;
Така вже натура лукавих, що нишком неправду
Кують. Ненавиджу я тих мілкодухих зло-дїїв,
Що, зло учинивши, добром єго мислять закрити!

А. Возьми та й убий мене! Більше чогож тобі треба!

К. Опріч твоєй смерти нїчого я більш не бажаю.

А. Чогож довго гаїш ся ти? Як менї тепер мало
Утїхи в речах твоїх, так і в моїх не почуєш
Покірного, щирого, любого слова для себе.
А чим би я більшої слави могла роздобути,
Як не сьвятим дїлом, що братика я поховала?

Напевне усї городяни сказалиб, що люба
Їм справа моя, як би страх язика не скував;
Но так вже ведеть ся: тиран благоденьствує завше,
І вільно єму говорить і робить, як сам хоче.
К. Між всїми Кадмейцями ти лиш одна так говориш.
А. Говорять й они, тілько нишком — облестність впиняє!
К. А ти й не встидаєш ся иньшії думки кохати?
А. Нема в тім встиду, як хто рідних своїх поважає.
К. Єгож супротивник померший хибаж не рідня був?
А. Рідня: одна матїнка всїх нас на сьвіт породила.
К. Чогож ти одного честиш, а другого так ганиш?
А. О, нї: Етеокль, що в Аїдї, вже сего не скаже!
К. Не скаже?! колиж на рівнї єго ставиш з безбожним!
А. Та вжеж не слуга єго вмер, а погиб рідний братик.
К. Погиб як лихий супостат, бо на рідню землю
Війною приходив, а той — як спорудник вітчини.
А. Однак же в Аїдї для всїх одинакі закони.
К. Но чесний і злий не однакову долю лучать.
А. Хто знає, чи так оно там під землею буває?!
К. Коли був тут ворогом, мерлий він другом не стане.
А. Родила ся я не длятого, щоб розрух робити,
А щоб зєдинять своїх рідних любовю до купи.
К. Сегодня підеш до Аїду, і там, як захочеш,
То й будеш любитись... А поки на сьвітї живу я,
Нїким і в нїчім верховодити жінка не буде.

Хор перебиває сю колотнечу звісткою, що Ісмена надходить. Щоб Антиґонї вчинити полекшу, Ісмена признає ся також до провини, але Антиґона перечить сьому; Креон не вірить такій обороні і хоче укарати також Ісмену та розярюєсь ще дужше, коли Ісмена його остерігає, що засудом Антиґони засудить і Гемона — ст. 527—581.

VI. ДРУГА СТАЗИМА. Ст. 582—625. Родину Лябдакидів постигає одно горе за другим; також Антиґону постигає смерть за єї очайдушний хоч благородний вчинок.

VII. ТРЕТЯ ЕПІЗОДА. Ст. 626—780. Хор замічає, що надходить Гемон. Син поздоровляє батька, як слїд, почім Креон докоряє Гемонови, що заміреним одруженем хоче ввести в дім родичів завзятущого ворога — ст. 626—682. — Гемон оправдує ся і просить прощеня для судженої; але дарма, бо анї мольби Гемона анї ради Хору не зворушили жорстокого батька і вуя в одній особі; Креон велить відвести Антиґону до камінного гробу і там її живцем

замурувати — і се друга колізия — ст. 683—780. І Хор захвалює річ Гемона і радить його послухати, але надармо.

VIII. ТРЕТЯ СТАЗИМА. Ст. 781—800. Хор сьпіває пісню в честь Ероса. Еросови ніхто не може оперти ся; а хоч сей бог любови довершує також красних дїл, так бувають инодї злі наслїдки, от як в сїм случаю сей бог любови звів колотнечу між батьком і сином.

IX. ЧЕТВЕРТА ЕПІЗОДА. Ст. 801—943. Дотеперішня акция дійшла до точки кульмінацийної: Антиґону ведуть на смерть, а Креон завсїди ще думний із своєї завзятости і свого опору. — В пісні комматичній, ст. 806—882 Антиґона, порівнюючи себе з Ніобою, надькає над недолею своєю і своєї рідні, а вкінци пращає ся з сьвітом і просить прощеня у богів.

Пращальне слово Антиґони. Ст. 891—928.

О могило моя — ти весїльна палато для мене!
О темнице нічная — ти вічний мій дім і сьвітлиця!
Поспішаю до вас і до милої серцю родини.
А немало погибло єї, і цариця Аїда
Всїх приняла давно, і послїдньою я йду за ними,
І в порі такій ранній найгіршії муки приймаю.
Та дарма: мому серденьку певна надія віщує,
Що я милою к неньці, отцю, к тобі, брате, прибуду.
Ваші чеснії трупи своєю я мила рукою,
Всїх до гробу вбирала і всїм похороннії треби
Я справляла. Тепер же, сховавши, Полїнїку милий,
Твоє тїло, я дяку недобру собі вготувала,
А Креону здалось, що куди пак я тяжко згрішила,
І що й надто нїби я загналась, мій братику рідний
І узявши насильне, без суду, мене от веде він до гробу;
А я й пісні собі ще не чула весїльної й слюбу
Я не брала, не вспіла й дїток приголубить до серця,
Як голубить їх мати... І бідна одна, сиротою,
Я до темного царства померших живою спускаюсь.
І защо ся напасть, за якогоб то бога зневагу?
Удаватись тепер до богів, нї на крок не поможе...
І кого вже в поруки узяти, коли таке лихо
Надо мною негадано склалось за дїло сьвятеє?!
Як що й справдї угодні й приємні безсмертним сї речи,
То і боги простять менї певне, хоч я й прогрішила.
Як же суддї самі прогрішили, то більшої кари
Най не мають терпіти від тої, що мнї присудили.

X. ЧЕТВЕРТА СТАЗИМА. Ст. 944—987. Для пільги Антиґоні сьпівае Хор пісню про недолю иньших осіб лицарских, що їх постигла тожсамо страшна судьба.

XI. ПЯТА ЕПІЗОДА. Ст. 988—1114. Акция переломлює ся, бо хоч Креон зразу суворо виступае проти жичливої остороги жреця Тейрезія — третя колізия — так вжеж небавком зачинае уступати, але за пізно. — Такий зворот в акції називае ся перипетия.

Тейрезій. Ст. 1063—1090.

Так знай же, Креон, не багато деньків ще уплине,
Як ти із своєгож найблизшого роду та плоду
За труп милим трупом і рідним заплатиш Аїду.
Бо душу живую безвинно в скелї поховав ти,
А мерлого кинув на вигонї без похорону;
Велику ти кривду вчинив, на якую нї люди
Нї боги небеснії жадного права не мають.
За се, за неправду такую, тобою вчинену,
Тебе сторожать злі Аїда скарателї пильно
Й прийдеть ся тобі поплатити ся тоюж бідою.
Скажиж — чи й тепер я говорю з корисги, за грошї?
От-от незабаром засяде в дому твоїм горе:
Старії й малії — заплачуть усї, заридають,
І город увесь зворухнеть ся й повстане війною,
Куди чи собака, чи зьвір, або хижая птиця
Занесли померлого трупа шматочки гниючі
І чадом їх в городї доми усї зачадили.
Так от, як мітець, тобі певнії стріли пустив я
Від серця у гнївї (обидив бо ти мене вельми);
Від них, від тих стріл й на днї моря тобі не сховатись.
Веди тепер, хлопче, старого слїпця до господи;
А він нехай гнїв свій змагае на иньших, молодших,
Та вміе держать спокійнїйш язика за зубами
І більш в голові мати розуму, нїж тепер мае!

Виходить.

XII. ПЯТА СТАЗИМА. Ст. 1115—1154. Хор сьпівае пісню в честь Діонїза, щоб упросити помочи до відверненя грозячого лиха.

XIII. ЕКСОДА. Ст. 1155—1353. Післанець приносить вість про смерть Гемона, а небавком другий гонець звіщае про самоубійство Евридики.

Хор.

Іде ось і Креон і знатний несе на руках памятунок,
Біду не чужую, сказать би наприклад: своє-свійске лихо.

Являє ся Креон — вносять трупа Гемона — слїдує пісня комматична — Креон сокрушає ся, але вже за пізно.

Траґедия кінчить ся отсею піснею Хору:

Найпершеє дїло, щасливим щоб бути,
Тра в голові розум мати;
І те, що до богів безсмертних належить,
Тра найпильнїйш шанувати.
Тріскучіїж гордих всї речи без серця
Певну біду лиш вчиняють;
Прожитиж як весело вік та щасливо,
Вже аж під старість навчають.

В Антиґонї представляє поет колїзию обовязків між законом державним і волею володїтеля а уставом божим і любовю братньою. Для Антиґони яко невісти і кревної Креона закон єго яко закон людский не має такої ваги, як любов братня і закон божий, котрий велить покійних хоронити. Провина Антиґони лежить отже в тім, що не покорилась законови володїтеля та що не вміла сеї колїзиї погодити. Креон же провинив ся тим, що закон свій уважав висшим від закона божого, а то в тім пересьвідченю, що тут ходить о укаранє зрадника вітчини; він провиняє ся ще й тим, що не вмів тожсамо погодити свою буту і зарозумілість з уставами божими та людскими, та що був упертий і не послухав ані ради старійшини громадскої ані остороги жреця; зате він і карає ся ще довго живим, а ціла глубока і розумна тайна містить ся в послїдних словах Хору.

Ціла траґедия складає ся з 1353 стихів, а ціла акция спочиває в епізодах. Епізоди (ἐπεισόδιον) в драмі треба розріжнити від епізод в епопеї; сї не є невідлучною частию епопеї і она може без них обійти ся, коли противно епізоди в драмі є єї частию основною і докопечною. В первотворі они писані в триметрах ямбічних (trimeter iambicus): ∪ – ∪ –, ∪ – ∪ –, ∪ – ∪ –. Стазими творять часть лїричну або мелїчну і бувають дуже ріжнородної будови. В них висказує Хор свої гадки і чувства для героя або його противника, він радить або остерігає і через те бере тожсамо участь в акциї. Є ще й пісні комматичні (κόμμα, κόπτεσθαι — побивати ся, падькати); в них виражає ся глубокий жаль і тяжкий смуток.

Епізоди або часть диялоґічна перекладу писані в амфібрахах: ∪ – ∪, ∪ – ∪, ∪ – ∪, ∪ – ∪; їх буває чотири; часто заступають ся ямбами або трохеями і тоді доходить стих до пятьнайцяти складів.

109. Мартин Боруля.

Комедия в пяти дїях а трийцять і одній явах

Карпенка Карого.

ДЇЄВІ ОСОБИ:

Мартин Боруля, богатий шляхтич-чиншовик
Палажка, його жінка
Маруся, їх дочка
Степан, їх син, канцелярист Земского суду
Ґервазій Гулянїцкий, богатий шляхтич-чиншовик
Микола, його син
Протазій Пєньонжка, **Матвій Дульский** } чиншовики
Націєвский, реґістратор з города
Трандальов, повірений
Омелько, **Трохим** } наїмити Борулї
Гості — яко статисти
Красовский, **Каєтанович** } дїєві особи поза сценою

Подїї відбувають ся в селї українськім, в хатї Мартина Борулї, і в городї. Акция розложена на кільканайцять днїв.

ДЇЯ І. ЯВА 1—3. Мартинови Борулї забагло ся дворяньства і він не щадить гроший на вихлопотанє дворяньского дипльому. Ще Боруля не осягнув свого бажаня, а вже став помітувати станом, до котрого належить; передовсїм дає ся він піддурити Трандальову і за єго порадою позиває до суду свого доброго знакомого Красовского за обиду словесну.

Дїтий своїх, Степана і Марусю, хоче Боруля пристроїти буцїм то по дворяньски. Степана, що змалку ґаздував на хуторі, удало ся вішнути на канцеляриста до Земского суду, а Марусю, що її засватав був Микола, син зажиточного шляхтича-чиншовика Гулянїцкого, Боруля не хоче вже віддати за первісного судженого, але велить Степанови привезти для неї з города жениха Націєвского, що грає добре на ґітарі.

ЯВА 4. Маруся, потім Микола.

Мар. *(сама).* І що се з батьком стало ся? Всьо переиначують! Папенька... маменька... Аж чудно! або: Папаша... мамаша... ще чуднїйше! Ха—ха—ха! Не можу я так балакать. (*Входить Микола*) А ти чого притис ся?

Мик. Хиба не можна?

Мар. Та нема часу й балакать з тобою; Степана виряжаємо в город.

Мик. А менї вже обридло ждать; сьогодня скажу своему батькови, щоб побалакав з твоїм, а після Проводів і поберемо ся. Чи так, Марусю?

Мар. А вжеж так; чого ще ждать?!

Мик. Поклич менї Степана, я хотїв би з ним побачитись.

Мар. Зараз.

Мик. А йому сказать?

Мар. А з якої речі?

Мик. А щоб на весїлля приїхав.

Мар. Поспїємо ще. (*Виходить*)

ЯВА 5. Микола, потім Степан.

Мик. Здоров був, Степане! (*Хоче щиро привитатись*) Сьогодня вже й їдеш! І до нас не зайшов... може гордуєш?

Степ. (*Витаєсь нерадо і від нехочу*) Та знаєш: не через те, щоб мав що... а від того, що... от якось часу не було... короткий відпуск... Непремінний засїдатель відпустив мене на малий часок з родителями побачить ся... А тут бумаги про дворяньство... то все те з папенькою читали... А ти як поживаєш?

Мик. Нам що? за дня наробимо ся, а в вечері разом з соловейками щебечем по садках... От, у вас, мабуть, скучно там у городї?

Степ. У нас нема часу скучать; у нас що дня бумаг приносять з почти по мішку.

Мик. Щож ви з ними робите?

Степ. Записуємо у Дежурну, а потім у Вступающу, а там у докладні реєстри, списуємо копії. А там таких є бумаг!

Мик. Ти їх як молитви знаєш.

Степ. На память заучую.

Мик. Ну, як собі хочеш; а яб скорійше рови копав, нїж таку роботу робив.

Степ. Та то правда... важко... Умственна робота, висшого порядка предмет. Я, братїку, зразу аж плакав, як определили мене в казначейство. Дали менї, знаєш, якусь відомость, самі ґрафки та цифри... Очи розбігли ся, не знаю, котру цифру поставив, а котру ставить; проминув одну ґрафку, всунув цифру не туди, та заморочив

ся так, що замість пісочниці взяв чорнильницю тай покропив відомость. Злякав ся, щоб не привязали до стола тай утїк. Потім опредїлили мене у Земский суд; тут вже зовсїм другі дїла.

Мик. Ну, то скажи менї, до чого ти там дослужиш ся?

Степ. Столоначальником буду, а потім може й секретарем.

Мик. Так, а менї скучно за тобою; вкупі вчились у отця Ксенофонта, вкупі й науку скінчили, а потім розійшли ся. Памятаєш, як на гречку отець Ксенофонт нас поставили зате, що ми не вивчили девятої псальми? А ми повтїкали до дому тай поховали ся в бурянах, а Маруся нам їсти носила... Сьміха! (*Входить Боруля*)

ЯВА 6. Боруля, Микола. Степан.

Бор. Ну, сину, поснїдаєш — та з Богом в дорогу! Вже конї готові, щоб сьогодня за сонця в город поспіть, бо завтра і на службу треба; се не те, що воза підмазать або воли на пашу гнать — там дїла поважні. (*До Миколи*): А ти, парубче, все батькові воли пасеш?

Мик. Пасу: не всїм же, дядьку Мартине, і в чиновники йти!

Бор. Правда, правда! Не всякий може дїло зрозуміть; кому до волів — кому до бумаг.

Мик. (*подає Степанови руку*): Ну, прощай, брате; щасливої тобі дороги.

Степ. Спаси-Біг.

Мик. Прощайте, дядьку Мартине. (*Пішов*).

Бор. Іди здоров! Чого він до тебе вязне, які ви товариші? Мало чого, що з одного села, що однолїтки, та у кождого з вас иньша дорога. Ти сину, не дружи ся з нерівнею, красше з висшими, нїж з низшими; яка тобі кумпанїя — Микола? Мужик — одно слово, а ти на такій лїнії... Може, Бог дасть, може і столоначальником будеш або й письмоводителем у станового; се не то, що „соб, половий! цабе, перістий!“ — Одно те, що не сьогодня, то завтра утвердять в дворяньстві, оттодї і чин тобі дадуть; а друге — хоч би і зараз: глянь на себе і глянь на Миколу; то такой мужик, а ти канцелярист!... Так то! Ну, а потім тобі і мундір дадуть.

Степ. А як же.

Бор. От бач, деж йому рівнять ся з тобою?! Колиб,

Господи, тільки утвердили у дворяньстві мерщій. Ти кажеш, що Каєтан Іванович завіря...

Степ. Каєтан Іванович казав менї: Поклонись, каже, батькови і скажи, що от-от вже він буде настоящий дворянин.

Бор. Треба йому пять четвертий вівса послать. Там, як побачиш Каєтана Івановича, то нагадай йому про мендаль, він вже зна. Скажи тільки: Папенька просив за мендаль. Не забудь.

Степ. Добре, не забуду!

Бор. Ідиж, поснїдай, а я дещо звелю Омелькови. (*Степан пішов*).

ЯВА 7. і 8. Боруля велить Омелькови запрягти трєє що найлїпших коний, а йому самому харно прибратись, бо повезе панича у го́род, а відтам привезе другого. Омелько не може сього розібрати; від якогось часу він не пізнає свого пана, що став гейби якийсь несамовитий. Степан попращавшись з папенькою та з маменькою відїхав у город.

ДЇЯ II. ЯВА І. За столом сидять Боруля, Ґервазій і Дульский; розмавляють про Миколу і Марусю та про Красовского.

Бор. Що менї Красовський! Я сам шляхтич!... Красовського батько так само сидїв у Шадурського на чинші як і ми; а що він оженив ся з дочкою Шадурського і через те зробив ся державцем, то се ще невелика річ: І мій Степан, Бог дасть, дослужить ся до чина та оженить ся з Тридурською, і ми зовсїм тодї порівняєм ся з Красовським!

Ґер. Далеко ходить! Красовський вчений лїкар! Красовський, кажеш, державець, а ти надимаєш ся через силу, щоб з ним порівнять ся; бондючиш ся дутим дворяньством, з добра дива посварив ся з ним! Вір менї, що, як будеш оттак роздувать свій гонір, то Красовський зїсть тебе!

Бор. Подавить ся, пане Ґервазію, подавить ся, бо я гливкий!

Дуль. Глядїть, пане Мартине, щоб він вас не підпік. Ха-ха-ха!

Ґер. Щож ти тепер зробиш? От він не хоче, щоб ти сидїв на його власности — і вибирай ся! А сам не підеш, то під руки виведуть, за ноги витягнуть, викинуть за межу зі всїм збіжем! Що там рівнять ся?!

Бор. Мене викинуть? Мене за ноги витягнуть з прадїдівського ґрунту? Та хто посьміє? А апеляция?... Я його ще в острог посаджу за обиду, я правду судом одшукаю, я йому покажу, хто я, а хто мій син!... Я йому покажу!

Ґер. Ти ослїп од дворяньства! І поки ту правду знайдеш, то все хозяйство профітькаєш і все таки нїчого не добєш ся, а Красовський тебе випре звідсїля!

Бор. Не діжде! Не будь я Мартин Боруля! Мав би все хохяйство сплюндрувать, а докажу Красовському, докажу, що я такий самий дворянин, як і він! (*Бє себе в груди*) Уроджений шляхтич Мартин, Ґенадиєв син, внук Матвія Карлова, правнук Протазія Ґервазієва, Боруля з сином Степаном, гербу Тшивдар!

Ґер. Гай, гай! Та ще й зелененький! Герб! А звідкіля, що означа те слово Тшивдар? Ти сам не знаєш!

Бор. А на що менї знать? Герб, то єсть знак дворяньского достоїньства!

Ґер. Де вже нам носить ся з гербами! Правда, що ми вс шляхтичі і всї дворяни, тільки що щаблеві.

Дуль. Ха-ха-ха! Щаблеві?

Бор. Може ти щаблевий, а я нї!... Не вириш? У мене є копія з протокола Дворяньского депутатского собранія. Коли хочеш, покажу. Я й сам не знав, а тепер довідав ся, що прапрапрадїд мій був стражником таможенного скарбу і на його бумагах підписаний сам суперінтендант Севастиян Подлевський... от що! І у Красовського не кращі бумаги.

Ґер. Що там бумаги?! Красовський на лїкаря вивчив ся, то йому й шляхетство пристало. Тепер він їздить в колясцї, його вже крізь щаблї не протягнеш, а бумаги — тьфу! І в мене їх було доволї, а тілько я переконав ся, що нам дворяньство так личить, як корові сїдло.

Дуль. Ха-ха-ха! Та буде вам, панове, а то ще полаєтесь! Краще, пане Мартине, віддайте Марусю за Миколу.

Бор. Нї, пане Дульський! Я слава Богу, дворянин.

Ґер. Горе з такими дворянами! А по моєму, хто вчену голову має, той і дворянин, а вже як неграмотні дворяни, то...

Бор. Я неграмотний? Вибачай! То ти неграмотний, бо

умієш тільки молитви читать, тай то по батьківському молитовнику, а по чужому не втнеш! А я й скоропись розбираю!

Ґер. По батьківському молитовнику теплїйш молить ся!

Дуль. Ну, годї панове, бо я бачу, що ви посваритесь!

Ґер. І справдї! Як наше не в лад, то ми з своїм назад! Прощайте, пане дворянине! (*Іде*)

Дуль. От і не вгадав! Думав могорич пить, а піднесли дулю.

Бор. Чогож? Милости прошу, сїдайте! Я зараз почастую; се иньша річ, а се иньша.

Ґер. Де вже нам з дворянами за одним столом сидїть?! (*Пішов*)

Дуль. Прощайте, пане Мартине! Жаль, що так розходимось.

Бор. Оставайте ся, закусимо!

Дуль. Нехай, другим разом, а тепер не годить ся: вкупі прийшли, вкупі і вийдем... І ще раз кажу: жаль, що ви не видаєте Марусю за мого хрещеника, славний парубяка!

Бор. Я і сам знаю... так не рівня по званію!

Дуль. Ну, то до зобаченя!... (*На відході*) А може ще роздумаєте, то на Тройцю й потанцюємо. (*Пішов*)

ЯВА 2. і 3. Палажка дуже рада, що Марусю сватає Микола, бо буде мати зятя з свого роду і доброго хозяїна; але Боруля не хоче о тім і чути, бо йому заїхав в голову реґістратор; сього слова Палажка не може й виговорити. Боруля сподіє ся приїзду Націєвского, тому велить жінці піти до Сидоровички розвідати ся про всякі порядки дворяньскі — от хоч би: як варять каву, коли та за чим її подають, чи до борщу, чи на ніч, бо гербату він вже пив в городї, то і знає, коли її подати. — Посеред такої турбациї входить Трохим і заявляє, що Красовский велїв заняти дві пари волів і дві корови зате, що Боруля не заплатив чиншу. Боруля страх який сердитий на Красовского; він велить Трохимови запрягати чим скорше коні до найтичанки, щоб поїхати в город з новою жалобою на напастника, але призабув в тім розяреню, що Омелько ще не вернув.

Степан, вернувши у город, спросив до себе товаришів на бенкет; при тім і Омелька так угостив, що той о сьвітї Божім не тямив. Злодії украли коні разом з кобеняком і Омелько вернув голїруч. — Очивидно Націєвский сим разом не міг приїхати.

ДІЯ III. ЯВА 1. Заклопотаний Боруля відказує раз-враз на Красовского; відтак посилає Омелька Трохимови назустріч, щоб дав знати скорійш про приїзд Націєвского.

ЯВА 2. Боруля, потім Маруся.

Бор. От мука менї з тим каторжним Омельком; і вигнав би, жаль — давно служить, і привик я до него так, що, як не бачу довго, то скучно. А він, хто його знає, чи нарочно дражнить мене, чи таки справдї дурний трохи зробив ся. *(З другої кімнати виходить Маруся і несе клунок)* Куди се? Що се?

Мар. Треба поспирать сорочки то що, багато вже назбиралось біля.

Бор. Я тебе поспираю — дворяньска дочка сама спирає; може ще й на річку підеш? Длячогож то я аж дві робітницї наняв?

Мар. Та они на городї копають, а я що буду робить?

Бор. *(на бік)*: Справдї?! І сам не знаю, що онаб робила, якуб єї роботу дворяньску найти. *(до Марусї)* Нїчого не роби.

Мар. То яж так зануджу ся без роботи, захорію.

Бор. Глупство; наглядай, щоб другі робили, а сама надінь менї зараз нове платя, помий гарненько руки, тай сиди, як панночцї слїд; та руки мий менї разів три на день, не жалїй мила.

Мар. Як собі хочете, а я, єй Богу, без роботи не буду сидїти.

Бор. Не сьмій менї, кажу! (*На бік*): Якуб єї роботу найти пристойну? Ага!... *(До Марусї)*: Я тобі пяльця достану, будеш вишивать у пяльцях.

Мар. Та яж не вмію.

Бор. Навчиш ся, а біля віднеси назад. (*Маруся знизує плечима і вертає ся, звідкіль вийшла).* Піду до Сидоровички, я бачив у неї пяльця; она вже стара, не бачить, то віддасть пяльця Маруси, своїй хрещеницї, і покаже, як на них вишивать. Ох! Поки те все поставиш на дворяньску ногу, то й чуб тобі свердлом стане! *(Пішов)*.

Мар. *(Сама)* Таке щось чудне у нас робить ся, що хоч і з хати втїкай! Чую я, що батько все про дворяньство балакають; а нїяк не розберу, чого то дворянцї стидно робить. Дивно... перше батько казали, що всякий чоловік на сьвітї живе за тим, щоб робить, та що тільки той має право їсти, хто їжу собі заробляє; тепер же всьо навиворот.

ЯВА 3—6. Приходить Микола і заявляє Маруси, що єго батько, обиджений гордовитостю єї батька, радить йому її покинути; а хоч Маруся обіцює перемолити батька, так хто знає, що з сього буде, бо вже й мати потягає за батьком. Посеред розмови матери з донькою вертає Боруля з пяльцями, ставить їх обережно, а Маруся з розказу батька засїдає до роботи, котра їй якось не йде. — Вбігає Омелько; він задихав ся, що й слова промовити не може, з тяжкою бідою довідали ся від нього, що Трохим вертає з города. Небавком входить Націєвский.

ДІЯ IV. ЯВА 1—8. Клопіт чималий. бо от що йно стали зносити від сусїдів столи, стільці, ріжне начинє, щоб гостя приняти на славу. Сам гість неабиякий надутий; се вже зовсїм перевертень міський з поганими норовами. З ґітарою в руках сьпіває городенчук якусь пусту пісоньку „Ґондолєр молодий“, але Маруся не хоче ані єго пісні слухати ані на нього дивитись. Одначе Націєвский свого певний, бо він уложив ся вже з батьком і про придане і про весїля. Він жеж не довіряв ще й рішучій заяві Марусї, що тоді за нього вийде, як соловейко в Спасівку засьпіває; доперва єго препогана навичка збила його зовсїм з пантелику. Осьто він причаїв ся і став підслухувати родичів про ріжні пляни що до новоженців. Незрозумівши, о що річ іде, подав ся він чим скорше у город, не попращавшись навіть з хозяїнами. — Вже пора обідати, вже й гості посходили ся, а Націєвского ані слихом слихати ані видом видати. Аж ось Омелько розповів, що бачив ся з паничем та що сей говорив йому, щоб він кланяв ся панови й сказав, щоб на нього не ждали вже більше нїколи, бо він собі осьтак пошуткував. На те Боруля сїв на одного коня, Омелько на другого, і пігнали за паничем.

ДІЯ V. ЯВА 1. і 2. Дігнавши Націєвского, Боруля дав йому на прощанє доброго прочухана. Щастє, що надїхали чумаки та одняли Націєвского з рук Борулї: але й Боруля ледви живий, з пересердя він аж розхорів ся.

Степан вернув ся з города, бо Земский суд скасували, а його лишили за штатом. І так одно лихо за другим спало на голову старого Борулї.

ЯВА 3. Маруся, потім Микола і Степан.

Мар. *(Сама)* А, Господи милосердний! Верни Ти спокій і мир у нашу семю! Так вже вимучили ся всї, що здаєть ся, що й умерти булоб краще, нїж що дня турбовать ся і не бачить краю всїм бідам і напастям. На дядька Ґервазія уся надія; чи ублагають же їх мати? *(Входить Микола)* Ну, що, мати у вас?

Мик. У нас; батько згодились, зараз прийдуть сюда, а я побіг перщій тобі сказать про сю радість — може й нам щастє знова усьміхнеть ся.

Мар. Слава Богу!
Мик. Здаєть ся і Степан приїхав?
Мар. Приїхав, він у батька.
Мик. То я зістану у вас (*входить Степан*).
Степ. Іди, Марусю, папенька тебе кличуть. А... Микола, здоров був! (*Цілуєсь сердечно*).
Мик. А що, як батько?
Степ. Хоч і не питай — змарнїли зовсїм.
Мик. Тиж на довго приїхав?
Степ. На завше.
Мик. Отсе чудесно! І який же я радий, що ти зістанеш ся в селї; знов затоваришуємо.

ЯВА 4. Ті самі—надходять: Палажка, Ґервазій і Протазій.

Пал. Степа! (*Обнимає й цілює єго*). Що... бачив батька?
Степ. (*Зітхнувши*) Бачив.
Пал. (*Через сльози*) Як смерть... як смерть!
Ґер. Та заспокійтесь—заспокійтесь, сльозами не поможете.
Степ. Здорові були, Ґервазій Семенович, Протазій Матвїїч!
Ґер. Здоров, козаче, здоров.
Пр. Як же служебні дїла?
Ґер. (*Побачивши Миколу*). А ти чого тут опинив ся?
Мик. Та я почув, що Степан приїхав.
Пал. (*До Ґервазія*) Заходьтеж, Ґервазій Семенович, прямо сюда.
Ґер. Можеб попереду ви йому сказали, щоб не стревожить.
Пал. Ну, ну, добре, я скажу. (*Пішла*).
Ґер. А щож, Степан Мартинович, скоро столоначальником будеш?
Степ. Де там — я вже не служу, Ґервазій Семенович.
Ґер. Ну?
Степ. За штатом остав ся.
Ґер. Чув, чув; менї казав Красовский, що Земский суд скасували. Так ти, виходить, лишний. І на що тобі та служба? Чи багатож ти там брав жалованя?
Степ. Два годи нїчого не получав, а отсе на третий два з половиною у місяць назначили.
Ґер. Два з половиною?! — Господи! Здоровий, молодий чоловік, два годи дурно сидить, а на третий у місяць получає два з половиною.

Степ. Та я вже деякі бумаги й сам умію сочинять.

Ґер. Плюнь на те діло! Батько старий, слабий, а ти...

Степ. Та оно... я сам тепер бачу... я не від того... не знаю, як батько...

Ґер. От, я з ним побалакаю.

Пал. (*з дверий*) Ідіть, Ґервазій Семенович! (*Ґервазій іде*). Зрадів старий, аж наче ожив трохи. (*Палажка також відходить*).

ЯВА 5. Протазій розповідає Миколі і Степанови цікаві річи про свої давні літа та про землеміра Кацабайченка; але як впередше Ґервазію, так тепер Миколі і Степанови не дуже хоче ся слухати тих нїсенїтниць, і від тої нудьги спасає їх ся обставина, що надходить все проче товариство, підводячи попід руки хорого Борулю.

ЯВА 6. Мартин Боруля, Ґервазій і Протазій, Палажка і Маруся, Микола і Степан. Мартина Борулю саджають на стільци: він тяжко схорілий і жовтий від того, що в нїм жовч розляла ся.

Бор. (*Повільним і дрожачим голосом*) Здорові були!... Бачите, як перевів ся Боруля...

Ґер. Послухай же мене, я тобі добра жичу; зараз і поздоровшаєш.

Бор. Нї — ще поїду у город, повезу всї дворяньскі бумаги Каєтану Івановичу.

Ґер. Знова за своє; мало тобі лиха через те химерне дворяньство.

Бор. Бумаг же — бумаг багато, та все які бумаги старинні! Пять лїт дїло йшло... зовсїм, було, признали, сопричислили й не утвердили, а через що не утвердили? — Пустяк; сказано в бумазї, що не так фамілїя стоїть... у нових бумагах — Боруля, а у старих Беруля!... Бодай тому писареви, що написав Боруля; я й сам тепер не знаю, чи я Боруля, чи Беруля? Може і Боруля, та так і покинуть? Жаль живий бере мене за серце; а може ще Каєтан Іванович...

Ґер. Витягне з тебе яку сотню або й дві.

Бор. А як докажемо, що Боруля і Беруля однаково?

Ґер. Чом же він і доси не доказав? Нїчого не буде з сього, вір менї; тілько хозяйство зведеш, дїтий старцями зробиш і сам у бідности помреш; чогож ти хочеш?

Бор. Дворяньства!

Ґер. Нї, торби; онож тебе в хоробу угнало — глянь на

себе; оно тебе з Красовским посварило і зо мною — всї біди від нього. Хозяйство ледве живе, а дворяньство без розуму і науки хлїба не дасть; послухай мене: спали всї бумаги, щоб не свербіло, бо ти слабий на дворяньство і умреш від сеї хороби.

Бор. А як утвердять? Може хоч після смерти утвердять; лекше менї буде на тім сьвітї, бо я знати му, що дїти мої...

Ґер. Ну, то роби, як хочеш.

Пал. Старий! Зглянь ся на нас, послухай Ґервазія, нащо нам те дворяньство; як ти, борони Боже, помреш, а ми без хлїба останем ся?!

Мар. Рідний мій, дорогий тат... папенька: Нам не треба дворяньства; одного ми бажаємо, щоб ви одужали, і знов будемо жить весело, як колись. (*Боруля шукає очима Степана*).

Ст. І я, папенька, не хочу дворяньства.

Бор. І ти, Степа?! Не хочеш — дворяньства не хочеш? Ти?! (*зітхає*) — всї не хочуть... тільки я хочу... (*До Палажки*): Підй, душко, принеси палятурку з бумагами, там у мене під подушкою. (*Палажка пішла*). Нехай Омелько принесе соломи і затопить грубку. (*Маруся пішла, а через якийсь часок вертає ся з Омельком, котрий вносить солому, запихає у грубку і підтоплює*). Потухне послїдна іскра від бумаг, потухне й моє житє... Умру на ваших очах, побачите! (*Палажка вносить палятурку, повну бумаг; Мартин Боруля розвязує*) Права на дворяньство!... Герб!... І се все спалить? (*говорить крізь сльози*) Скрізь Боруля, а там десь Беруля! бодай тому писареви...

Ом. Підпалив, горить!

Бор. Не кричи! чого кричиш?

Ґер. (*хоче взяти*) То давай, я спалю.

Бор. (*не дає*) Стрівай! Стрівай! Дай, я ще подивлю ся на них!... Хоч герб оставлю на память внукам і грамоту прапрадїдову і атестат...

Ґер. Щоб знов розсвербілось дворяньство; та не будь же ти, Мартине, дитиною! Пали!

Бор. Ану, підведїть мене! (*Підводять, він бере бумаги, робить два ступнї до грубки і стає*) Не можу! Руки тремтять... У серце шпигає.

Ом. Поки зберетесь, то оно і потухне; піду, ще соломи принесу.

Бор. Степа! Степа! (*Степан підходить*) А як же ти будеш служить без дворяньских бумаг? Тобі і чина не дадуть!

Ґер. Та він і так не служить, його оставили за штатом. Земский суд скасували, тепер такі чиновники непотрібні.

Бор. Як?!

Ст. Так, папенька; се правда, та я бояв ся вам сказати; нас трийцять чоловік оставили за штатом.

Бор. За штатом?... Не служиш?... Непотрібний?... Земского суду нема?... Ведіть мене! (*Ведуть*) А!... за штатом! (*Кидає бумаги в піч*) Горять!.. горять! О-о-о! Нещасний хлоп Мартин Боруля!... Тепер ти бидло! бидло! а Степан... (*Плаче*) Пустіть, ратуйте бумаги!... Я сам поїду у Дворяньске собраніе, у Сенат поїду... (*Підбігає до печі*) Згоріли!... Тисяча рублів згоріла, половина хозяйства пропала і все таки — бидло!... (*Тихо плаче*).

Пал. Годі, старий! Слава Богу, що дворяньство згоріло! Будемо жить по старосьвітски...

Ст. і Мар. (*цьолують його*) Папенька, заспокойтесь!

Бор. Не кажіть на мене тепер папенька! Який я папенька?...

Мар. О, татку, як я вас люблю! Ми вже життя віддамо, щоб вам було добре!

Бор. Спаси-Біг, дітки! Спаси-Біг, Ґервазію! прости мене, що я против тебе носа драв.

Ґер. От і слава Богу, що ти мене послухав. А тепер я зновпрошу тебе: давай поженимо наших дітий, они люблять ся, а ми на весілю забудемо все лихо!

Бор. Я з радістю! Ідіть, діти, сюди! Нехай вас Бог благословить.

Пр. А я вам на сей случай розкажу цікаву річ: Літ трийцять тому назад... ні, трийцять один год, ще як...

Ґер. Нехай, на весілю комунебудь розкажете!

Пр. (*на бік*) Тьфу! Тьфу! Де той Ґервазій упре ся, то прямо і рота не роззявляй, бо зараз замкне. (*Входить Омелько з соломою*).

Бор. Не треба! Згоріло! Все згоріло, і мов стара моя душа на тім огні згоріла!.. Чую, як менї легко робить ся, наче нова душа сюда увійшла, а стара попелом стала!

ДІЛ ДРУГИЙ.

ВЗОРИ ПРОЗИ.

ЧАСТЬ ПЕРША.

ПРОЗА ОПОВІДНА.

110. Гордий цар.

Народна казка.

Десь-недесь, в якімсь царстві, в якімсь государстві, не в нашій землї, не за нашої памяти — жив собі цар, та такий гордий, такий гордий, що не приведи Господи! Хтоб йому що нї радив, нї сказав, нїчого не послухає, а робить усе, що тільки йому на думку упаде, і нїхто йому перечити не сьмій! Засумували усї мінїстри та бояри, засумував і люд увесь.

Раз пішов цар до церкви. Слухає — панотець читає Сьвятеє Письмо... Якесь там слово йому не сподобалось — менї й казали, да на старість я й забув. Після служби іде цар до дому, звелїв панотця до дому привести. Приходить панотець. „Як ти посьмів читати таке а таке місце?“ — Якже не читати, каже, коли написано. — „То що, що написано? Се буде написано не знать що, то ти й читати меш? Щоб ти те місце замазав і більше читати не сьмій!“ — Не я, ваше царске величество, писав ті слова, каже панотець, не менї їх і замазувати! — „Як ти сьміеш менї перечити? Я цар, ти повинен мене слухати!“ — Усе, каже панотець, буду слухати, а в церковнім дїлї Бог постановив, а людям не змінити! „Як то не змінити? крикнув цар, коли хочу змінити, то й зміню! Щоб ти менї зараз викинув слова ті

і щоб ніколи не читав їх в церкві — чуєш?“ — Не сьмію, каже, не моя воля. — „Я тобі приказую!“ — Не сьмію! каже. — „Ну, так даю тобі три дні подумати, а четвертий день у вечері явись до мене, і не зносить тобі голови на плечах!“ — Панотець низенько уклонив ся і пішов до дому.

От уже третий день кінчаєть ся, а панотець і сам не знає, що робити? Умертиб за віру не страшно — та жінка, дітки маленькі... Ходить та плаче... Горе! — Ляг він спати, так не спить ся. Коли к сьвіту заснув і бачить в снї — стоїть в головах ангел, тай каже: „Не бій ся нїчого: Бог мене послав на землю боронити тебе!“ — Встав панотець у ранцї радий, наче доперва народив ся, і помолив ся щиро Богу.

Прокидаєть ся й цар вранцї тай гукнув, щоб скорійш мисливі збирались — на полювання поїде.

Полюють они у лїсї. Коли бачить цар: олень вискочив із куща. Цар за ним; так женеть ся, олень не втече, цар не дожене. Розпалив ся цар, погнав коня, ось-ось-ось настигне... Коли річка на дорозї. Олень у воду; цар одежу з себе, та собі у воду. Пливати умів добре, думав — настигне. От-от ще кришечку, і за рогиб ухопив.... А олень переплив на берег, цар разом, та тільки хотїв його за роги — аж оленя не стало.... (Бо то був ангел!) Цар здивував ся — дивить ся сюди, туди; де то олень подїв ся? Коли бачить, на тім боцї хтось одягаєть ся у його одежу, сїдає на його коня і рушає. Цар думав, що то злодїй який або що, а то був той самий ангел. Приняв він на себе обличе царя, догнав мисливих тай поїхав з ними до дому. А цар зістав ся без одежі у лїсї. — Коли дивить ся, аж далеко десь дим піднимаєть ся над лїсом і неначе хмара стелить ся по чистім небі. Він подумав: „То мабуть мої мисливі палять!“ — Пішов туди, на той дим. Приходить, аж то цегольня. Робітники повиходили, дивлять ся, що оно таке та що за чоловік без одежі? А він у кущах ноги покалїчив, тїло подрапане. Люди змилувались над ним, дали йому стару, заваляну свитину, винесли йому їсти хлїба черствого та огирків і питають: „Скажи чоловіче, хто ти такий? — „Дайте, каже, наїм ся, а то їсти хочу.“ — Нагодували його; може він з роду не їв нїчого з таким смаком, як той хлїб черствий та огирки. — От, як наїв ся, то й каже: „Тепер

скажу вам, хто я такий: я цар ваш! Як достанусь у столицю, то я вас нагороджу!“ — „Ах, ти ледач! Щоб то старець якийсь та сьмів себе царем величати?! Подивись на нього — ще й винагороджувати хоче!“ — „Ви, каже, не сьмійте мене лаяти, бо звелю вам голови зрубати!“ (Забув ся — думав що дома.) — „Хто? ти?!“ Да давай його бити. Били — били, взяли тай прогнали. — Пішов він, по лїсї блукаючи.

Іде та іде, аж бачить знова, дим піднимаєть ся над лїсом. Він знов думав, що то мисливі, тай іде на них. Аж ід вечеру вже знов приходить до другої цегольнї. Там над ним змилувались, нагодували його, напоїли, дали йому стареньку одежину, бо й самі бідні були. Ониж думали, що то так собі якийсь бідний чоловік, може од рекрут ховаєть ся, а він, як наїв ся та одяг ся, то й каже: „Я цар ваш!“ — Ті сьміють ся над ним. Він знов посварив ся з людьми. І ті його побили добре тай прогнали. Він і пішов собі у лїс — аж вже й ніч. От він приляг під деревом, тай переночував, а вранцї вставши і поплїв ся, куди очи глядять.

Аж ось приходить у трету цегольню, та уже й не признаєть ся, що він цар; усе думає про те, як би йому у столицю дістать ся. От і там його нагодували робітники, та бачать, що у його босі, покалїчені ноги, змилувались і дали йому старенькі чоботи. Він їх питає: „Чи не знаєте, куди тут шлях на столицю?“ — Они йому розказали. А вже далеко увійшов за цїлий день.

От пішов він тою дорогою, якою йому показано. Іде та іде і приходить у якесь місточко. Аж от перестріва його на дорозї становий: „Стій!“ — кричить. Він став. „Прашпорт є?“ — „Нї, нема.“ — „Як же ти без прашпорта ходиш, ти блудяга якийсь?“ — Взяли його тай посадили в холодну. — Через кільки часу питають ся: „А звідки ти?“ Він сказав, з такої і такої столицї. Тодї його скували з злодїями тай повели.

От привели його у столицю тай знов сажають у тюрму. Через якийсь час приходить старший і розпитує ся, хто і защо сидить. От оден каже: У Москалях був; там мене били та нївечили, що не вмію на трубі грать, так я і втїк; а мене отсе й піймали....“ — А ти защо? пита далї. — „А я, каже, не мав що їсти, тай поліз у чужу комору,

так мене сюди завдали.“ Підходить старший до царя: „А ти защо, старичок?“ — От він йому розказав усю правду: „Був я царем, та таке й таке приключило ся зо мною.“ — Тут на його дивлять ся, що він зовсїм не подібний на царя. А він звісно за довгий час змарнїв, борода відросла. Куди там — зовсїм не подібний! А таки запираєть ся, що цар. Як уже його не запитували: Цар, тай годї!

От і порішили всї, що він божевільний, тай вигнали його з тюрми. Як його випустили, то так бідує, що Господи! Як що знайде яку роботу (а до роботи не звичний), то ще й нїчого; а часом — то тим тільки й живе, що випросить шматок хлїба. Ночує, де Бог дасть; часом де в бурянї, або так де під тином. До того дожив ся!

А ангел, зробившись царем, поїхав з мисливими до дому. Приїхав. Нїхто нїчого й недогадуєть ся, що то не цар, а ангел. — Коли у вечері й приходить до його панотець тай каже: „Воля твоя, царю, голову мою зняти; не пристану я на те, щоб викинути слово з Сьвятого Письма!“ А цар йому: „Ну, слава Богу! тепер я знаю, що у моїм царстві є такий панотець, що міцно стоїть за слово Боже. Роблю тебе найстаршим архієрейом.“ — Панотець подякував, уклонив ся до землї тай пішов собі дивуючись, що се таке, що з гордого царя та зробив ся такий тихий та справедливий? — От, і всї дивують ся, що таке з царем стало ся, такий зробив ся тихий та поважний, по полюваннях не розїзжає, а все ходить, розпитує ся, де яка неправда, чи яка кому кривда, чи що; на все сам увагу звертає; скрізь суд справедливий чинить, судцїв та розсудчиків справедливих назначає. Як перше народ сумував, так тепер радїє.

А цар той, так бідує, так бідує! — Коли через три роки приходить такий царский указ, щоб на такий то й на такий день усї сходились до царя обідати: богаті й убогі, і пани й мужики. От і посходились усї, прийшов і той цар нещасливий. А на царскім дворі такого столів понакривано, що Господи! От сїдають усї за столи, пють та їдять, а цар сам з мінїстрами усякі напитки та наїдки розношує, кождого сам припрошує; а тому цареви нещасному вдвоє проти иньших накладає й наливає. Усїх нагодували

й напоїли; а далї цар почав розпитувать ся людий, чи нема кому якої кривди або обиди? А як почали вже люди розходить ся, цар став у брамі з мішком гроший і усїм дає по гривнї, а тому цареви нещасному дав аж три гривнї.

Через три роки знова цар зробив обід і знова скликає усїх людий. От, нагодував, напоїв, розпитав ся про все, що в його царстві робить ся, дав по гривнї усїм, а тому цареви нещасному у двоє давав їсти й пити і на дорогу дав знова три гривнї.

От, через три роки знов робить обід. От, посходились люди, і богаті й убогі, і пани й мужики; понаїдались, понапивались, подякували, стали розходить ся. Той цар нещасливий і собі хоче йти, так він його зупинив. Повів його до себе у палаци тай каже: „Се тобі Бог присудив, щоб ти девять лїт покутував за свою гордість; а мене послав, щоб я навчив тебе, як цар повинен людий жалувати. Ну, тепер ти, бідуючи та тиняючись по сьвітї, набрав ся трохи розуму, тож гляди, щоб добре народом правив! Бо з сього часу ти будеш знов царем, а я полечу до Бога на небо! — І се кажучи, звелїв йому умити ся й підголити ся, бо борода у нього виросла, наче у пасїшника; дав йому царску одежу, а далї й каже: „Іди тепер — там у покоях сидить царска, чесна бесїда; іди туди, там тебе нїхто й не пізнає, що ти той самий, що старцем тиняв ся! Нехай тобі Бог поможе у всїм добрім!“ — Як сказав се ангел, то і не стало його, тільки одежа лишила ся.

От цар перш усього помолив ся щиро Богу, а тодї й пішов до бесїди. — Від тої пори правив вже він народом, як його ангел навчив.

---

111. Тихон Брус.

З оповіданя „Добре роби, добре і буде“.

Григорія Квітки Основяненка.

Нїхто не забуде голодного году, що Бог післав нам за гріхи наші. І як забути біду таку, що й дїди наші не терпіли, та не дай Боже і унукам, та і усьому роду, і чути

про таку лиху годину! А розсудимо ще й так: За гріхи наші постигла нас кара Божа? Еге! Так і тут же бачимо, що наш отець, цар небесний, не до кінця прогнівляєть ся на нас, а усе жде, щоб ми схаменули ся, покаяли ся і вернули ся до закону Його сьвятого і робили Його волю. Яку? може дуже важку? може трудну? Може повелїва самотужки гори з місця на місце перетягати? Може велить жменями море виливати? Не знаю! Тільки і є Його повелїнє: люби Його як создателя свого, що від нього усе маєш: і сьвіт і хлїб і худобу і семю і усе, усе, і що добрости і милосердию Його і міри нема; та люби усякого чоловіка як щирого свого брата і сина Божого, бо Він, Господь наш, повелїв себе у молитві звати отцем, як що дня читаєте: „Отче наш, іже єси на небеси“. Так ми вже усї Йому такі любязні, як дїти батькови; а за тим то треба, щоб і ми любили один одного як брата, у нуждї помагали, один від одного біду відводили і коли до чого приходить ся, один за одного страждали і біду терпіли. От тодї то ми Богу угодимо і царство від Нього получимо.

Так чи не длятого лишень біди Він нам посила, щоб на дїлї вчили ся добро робити? Пожалуй, на словах ми усї бойкі, усе робимо гаразд; „Я сякий,“ каже иньший, „я такий, я милостивий, я старцям подаю, я бідних обдїляю...“ Прийдиж до нього у нуждї, проси голодний сухаря, неімущий свитини — єй, і сухаря не дасть, і за руку виведе з хати, коли ще і у потилицю не стукне! От тим то біда вчить пізнавати людий і від доброго добро перенъмати. Через біду знаємо, який хто є, і по його дїлови так його і шануємо.

Чи бачив хто з роду, щоб на добрій яблонї та родили репяхи? Так і тут: щоб, коли чоловік що добре робить, так щоб об нїм недобра слава йшла? Спершуб то й так: перш зашипотять мов гадюки, далї загудуть мов злії шершенї, а там загавкають мов собаки і кинуть ся, щоб зовсїм чоловіка зїсти; так же Господь милосердний не доведе до того, не доведе, оборонить і перед усїми явить такого, що, не боячи ся пересудів, не дивив ся нї на кого, робив добро для свого брата, бо любив і слухав закону отця нашого небесного Тодї такому і станеть ся: добре роби, добре і буде! і хоч і не на сїм сьвітї — бо що тут є вічне? — так вже певно там, там у царстві сьвятім, де буде так гаразд, так хороше

що й сьвяті не вміли розказати а тільки написали нам: що нї око не бачило, нї ухо не чуло, і здумати так не можно, як хороше і гарно буде тим, що любили Бога милосердного, сповняли Його сьвятий закон, люблячи кожного чоловіка, і помагали бідним у нуждї.

А послухаймо, як у лиху годину справляв ся Тихон Брус і що він робив. Послухаймо.

Поростовали снїги, зійшла повідь, позбігала скрізь вода, а ще земля зовсїм же то і не відмерзла. Люди, хто знав, мовчать та примічають; иньші кажуть: „байдуже! земля від сонця разом відмерзне, тодї підуть дощі, і усе гаразд буде.“ А Тихон Брус послуха, що люди кажуть, кивне головою, та відійде, і скаже: „Не знаю, як буде; а буде так, як Господь милосердний пошле.“

Тихон Брус був стар чоловік, розумний на усе те село, де жив, та розум мав про себе, не дуже з ним вихвачував ся. Треба пильно було його просити, щоб дав яку пораду; колиж що було скаже, то вже воно так і є, і так і буде. Коли бачить, що у иньшого батька сини, чи підняли ся на ноги чи нї, а мерщій женити ся, поженившись чи оглядїли ся чи нї, а вже мершій від батька з двора, на своє господарство, то Брус і каже: „Не буде, дїти, з таких хазяїнів добра, переведуть ся нї на се нї на те; одним волом не багато вробиш, і цїлину хиба орють парою? ну, ну! Так і у господарстві: чим більше рук, то і швидче дїло поспіє, а одними руками не багато вробиш.“ То гляди, так як раз і є. Був у нового хазяїна свій плуг, а то вже у супруги йде, а дальш-дальш вже й пішиї. Була своя хата, а вже пішов у сусїди і звів ся нї нащо.

Коли було Тихон дивить ся, що з якої семї жінка як на вдвірї, та на вдвірї, знай з жіночками та з приходящими щебече, а дочки, покидавши неполоті огороди і немазані хати, та бігають то на вулицю то на вечерниці, то він махне рукою тай скаже: „Позаростають же і вони недоброю славою, пообсипаєть ся і усе їх господарство, як і шпаруни около хати.“ Гляди, так як раз і є: і худоба і добра слава — усе пішло за вітром.

Коли було побачить, що чоловік йде у шинок, то Тихон і скаже: „Туди ледачому і дорога! Ось побачите, що отсе

сам ходить, а далї і усю худобу переносить.“ То так і буде: розіпєть ся, попропиваєть ся, попід плотами валяєть ся, а жінка з дїточками пішли попід віконню миркати.

Оттакий то був Тихон Брус. І теперички він усе сумує, усе сидить та дума; то піде оглядати свій хлїбець на току і у коморі по закрамах та по дїжках. Обглядить у себе, піде і по вулиці, розгляда на токи, де є заможненькі люди, та йдучи до дому, усе щось по пальцям лїчить.

Аж ось зараннє стало сонечко припікати, неначе о правій середї, а ще тільки середохрестя. Яка була мерзла земля, зараз уся порозтавала, та усеж то, у ранцї туманцем, у день сонечком, а у вечері морозцем, повитягало з неї усю сирість, усю влагу; от висохла зараз земля, що аж пил іде.

Вербу побрали, сьвятки відгуляли, а дощику нїхто й крапелинки не бачив. Не що робити! Но склавшиж руки сидїти? Жінки покопали огороди, пообсївались люди яриною, а дощу нема. Тільки й чути промеж людий, як зійдуть ся: „Не дає нам Бог дощу! Прогнївили Господа милосердного! Се лихо нам буде!“ Що у Бога служба, то панотець і звелить усїм навколїшки припасти, чита молитви, а сам аж плаче. Де були колодязї, і на ставку, усюди воду посьвятили. Вже і права середа, а дощу нема таї нема!

Оповістив батюшка, щоб от у неділю, та щоб усї, скільки є у селї людий, щоб і старе і мале, щоб усї зібрали ся до церкви. „Відправивши,“ каже, „Божу Службу, підемо, скільки нас є, у поле. Старого й немощного ведїть, малу дитину несїть, а щоб усї йшли. Підемо скрізь по полю, будемо воду сьвятити, будемо лани окропляти, будемо молити ся, щоб нас помилував отець наш милосердний, Господь праведний!“

Так і зробили. Щож то зібрало ся народу, так Господи Твоя воля! Вже справдї, що нїкого по хатам не зостало ся. Дїтвора которе біжить, котрого на руках несуть, престарих і болящи під руки ведуть, усї, усї пішли зо-хрести у поле. А у полїж що? Господи милостивий! аж сумно... Ріллї, куди нї глянь, усюди чорнїють. Озиме ув осени через засуху не сходило, колиж яке і зійшло, так

що на ниві можна перелїчити, так і те покарявіло і під ногами хрустить. Видно, вже дуже видно було, що коли не помилує Господь милосердний, то не буде з нього пуття. А яровини і не питай!

Відсьвятили воду, помолебствували, і що то! увесь народ припав навколїшки. Батюшка за слїзьми і молитву через велику силу може читати... Хто припаде до землї, та аж хлипа, а малі дїти, звісно, ті ще нїчого не знають, дивлячись на старих, давай собі плакати аж у голос!

Пообкроплювавши скрізь по полю, вернулись до дому; аж ось стали хмарки збирати ся, усе більш, густїйш, далї й чорні хмари появили ся, так зовсїм як на дощ і на грім... Народ зрадував ся, усяк каже: „От, Бог милосердний змилує ся над нами, пошлеть дощик, то й не пропадемо.“ От хмари усе находють, усе находють. Аж тут знов підняв ся бурей від сход сонця, самий сухий вітер, що нїколи не навіє дощу, і який і збереть ся, то він його розжене. Сей то вітер віяв і в осени, віє і з самої весни, і тепер як дмухнув, так де і хмари подївали ся, і впять виясніло ся і сонечко стало жарити перед Ушестям, як посеред лїта, об Прокіпї.

Тихон же ще заздалегідь те й дїло, що з своїми синами молотить хлїб, який був у нього на току, а він був собі кріпко заможненький. Далї як дальш, дальш видимо, що зовсїм біда, він, як зібрала ся громада радитись, що мають робити, як не дай Боже що й овсї хлїба не буде, так він тут і обізвавсь: „А що, пане голова, і ви, панове громада! Не знаю, як ви, а яб то собі так думав: оттой хлїб, що з гамазїїв добрі люди розібрали, чи не требаб його поповнити?“

— Отсе так! загула громада: коли чоловікові біда, так тут з нього останню шкуру дери! Хоч і є у кого хлїбця, так і останнїй віддати? Оттак ти вигадай! Чим віддавати хлїб у гамазїю, так він і собі пригодить ся.

„Послухайте лишень, люди добрі!“ казав Брус: „я не довжен у гамазїю нїчого, і за себе і за своїх хлопців відсипаю заздалегідь; а приміром кажучи, як би з мене слїдувало добрати четверть борошна, то вже звісно, що тою четвертю я не довго пропитаю ся, а як її знесу і усяк знесе, що довжен, так от і збереть ся його чимало і до-

брим людям його на довго потягне, абиб по порядку обдїляти.“

— Та не можно сьому стати ся! стали що найдужч гомонїти такі, що більш опрочих винні були у гамазїю борошна: віддам своє, та піду до зборщиків кланятись, та ізза свого добра прохати, та ще чи дадуть чи нї, хто його зна? І усе проче клекотїла громада і заговорили усї, нїчого і не розбереш.

Чуючи сеє, старий Брус махнув рукою, відійшов собі від них, сїв на приспі біля волосного правления, похилив голову і усе щось по піску паличкою копирса.

Радились люди, радились довгенько усе об однім: що їм у такій бідї робити? Радють ся і ума не зберуть. Без хлїба жити не можно, а хлїба нема; живим у яму лягати не хочеть ся, а не придумають нїчого, що робити, щоб пропитатись. Далї — нїчого робити! — впять до Тихона: Ну бо, дядьку! кажуть йому: скажи бо, що нам робити? чим біду відвести?

„Що я знаю?“ каже він: „молїтесь Богу! Коли наш отець небесний не змилосердить ся над нами, то що ми можемо зробити? Без Його сьвятої волї і маненька комашка нї народить ся нї вмре, а ще пуще чоловік, що, як читають у церкві Боже слово: „і волос твій не паде без Його велїния“. Так що тут і робити більш, як тільки молитись!“

— І молили ся і молимось, як сам здоров, Степановичу, знаєш; так Господь на нас прогнївав ся і не посила нам милости своєї.

„Тим то й горе, що й сам милосердний Господь, що милосердию Його і міри нема, та і той не змилував ся над нашими або дїтскими слїзьми. Аджеж чули, як панотець батюшка нам розказував, як у старовину Господь прогнївав ся на людий у однім городї, що відступили ся від создателя, царя свого, та почали пянствувати, бездїльничати, красти, промеж себе убойство і усякії сквернії дїла робити, і обявив їм, що на усїх вас, каже, пошлю вогонь з неба і попалю усїх; колиж обріте ся меж вами хоч одна праведная душа, так через такого тільки усїх вас помилую. Як же не знайшло ся промеж них нї одного праведного, то вони усї і погибли на віки вічнії. Так і в нас

теперички: нема в нас ні одної праведної душі, чиюб молитву Бог послухав і нас помилував. За гріхи наші нас Господь і наказує. Чи добреж ми перед Ним живемо? Чи ходимож у празники до церкви? Швидче куди до беседи, або і у шинок, а не у дом божий. Колиж і прийдемо, то чи молимо сяж ми, як треба християнам? Рукою махаєм, а думкою скрізь лїтаєм. Чи помагаємо кому у нуждї? Швидче послїдню сорочку з чоловіка, та хоч би і з приятеля, здеремо, а свого і клаптика не впустимо. Аджеж за гріхи наші послав було Бог хальору, так тодї трошки і схаменулись. Як же минула ся біда, так і не кажуть, що то була біда від Бога за гріхи наші і що Він нас помилував тільки по милосердию своєму, а не знать що вигадують: буцїм то Турки колодязї потруїли, буцїм то Нїмцї лїкарів підкупили, щоб увесь народ виморили. За гріхи і тепер терпимо; плачмож тай кажімо: умилосердь ся, Господи, і помилуй нас грішних!"

— Так отсе так руки поскладавши та ями покопавши, так і дожидати голодної смерти? казала громада.

„Нї, панове громада!" каже Тихон: „по моїй думцї не так. Чуєте, що у церкві читають: „не жалуй нїчого для свого брата"; а брат наш усяк чоловік, хоч з нашого села, хоч з другого, хоч з города, хоч Нїмець, хоч Турок, усе чоловік, усе Боже созданиє. А що найприятнїйш Богу: коли за кого не тільки що худоби рішиш ся, тай душу положиш. От тепер прийшла така година, чим можемо умилосердити Господа, отця нашого, за наші гріхи і відвести біду від себе і від усїх. От що зробім: скільки у кого є хлїба, знесїм увесь до зерна і до пилиночки у купу; приставимо стариків, щоб вони його сохраняли і кожної неділї або місяця щоб давали на кожду семю, по чім там прийдеть ся на душу, тільки щоб пропитатись, а не залишнє. Як я дивлю ся, так в нас де в кого, слава Тобі, Господи! стільки хлїба буде, що, зібравши до купи та з порядком, можно буде пропитати ся до нового. Кому треба на насїння, щоб ув осени посїяти, попросимо, щоб з гамазїї відпустили, тай то тільки біднїйшим, а багатенький і на сторонї собі добуде. А ви, пане голова, попереписуйте, у кого скільки хлїба озьметь ся, а як уродить Бог нового, тодї розщитаєте, по скільки прийдеть ся з душі, то зберемо у гурт, і віддамо

кождому. Послухайте мене, зробімо так: от я поперед усіх віддаю усе, що є у закрамах і що тільки знайдеть ся в мене; усе знесу, тільки пособеріть, кому віддати."

— Потурати йому? заклекотіли які заможні: щоб то своє віддати на віщо і про віщо, а далі й ходи за своїм добром! Сказано: віддай руками, та не виходиш і ногами. Не треба сього, самі себе пропитаємо.

„Але, пропитаємо?" впять таки каже Тихон. „Дякуйте Богу милосердному, у кого є чим пропитати ся; та у таку годину згляньте ся і на неймущих: відкиля они озьмуть? чим пропитають манюсіньких дїточок та старих і немощних родителїв? Ей, люди добрі! не забувайте, що ви є православні християни! Думайте як лучше. Будьте милосердні, щоб і Господь був до нас милосердний."

— Не буде сього. Тепер усякому до себе, загула громада, і стали розходитись. А Тихон зоставсь там таки на приспі, похилив голову, тяжко здиха і усе паличкою колу́па землю.

От трошки згодом, вернулись до Бруса дехто і посїдали край його. От один з них і каже: „А що, Степановичу! як ми розпитались промеж себе, так от що зробім. От нас тутечка сїм хазяїнів: зложимо ся скільки у кого є гроший, щоб можно було купити четвертїв — на малу міру — сот зо три з залишком. Давай нам порядок: купимо і позсипаємо, а як нужда людям прийде, от ми й станемо продавати, глядячи на цїну, яка по сторонам буде, та накинемо злишку по копі, чи й по рублю, то, ей, розберуть до чиста! Бо лихо усякому припаде, не пожалкує рубля, щоб тільки не їздити далеко. А ми як виручимо свою істу, тай мотнемось, купимо у Рассеї подешевш, та впять з баришем будемо продавати. Оттакечки копійчину добру заробимо."

Тихон аж скочив з місця і став хреститись, каже: „Господи милостивий! не доведи мене до смертельного гріха, щоб я кров християньску став пити мов воду! Нї, люди добрі! коли хочете закон Божий сповняти, добро братям своїм робити, не думаймо об анахтемскім баришеві! У сїм дїлї Господь подасть заробіток у царстві своєму; так і не треба думати, що як би нам лучше, а тільки те, що як би тому помогти, кому нужда."

— Як так робити, то гроші потратимо, а не тільки прибили не буде, таї істу утеряємо. Як собі, Степановичу Тихоне, хоч, а ми своє дїло будемо робити, як знаємо, сказали сї люди і розійшлись.

Довгенько ще сидїв наш Тихон біля ратуші і щось усе думав; далї устав, тяжко, від серця здихнув і пішов собі тихою ступою до дому.

Минули ся і Троїцкі сьвятки — не посила Господь милосердний дощу, хоч і молить ся народ. Прогнївали царя небесного! Нї нащо вже надїятись! попропадало усе і на полї і по городам. Біда людям, біда й скотинї! не буде овсї нї хлїба нї на зиму огородини, не буде і паші скотинї!

Прийшли і жнива. Не доведи Господи до такої жатви до кінця віку усякого православного християнина, таї самих Турків, і таки усякого чоловіка!... То не жнива були, а горе і біда!... Нїхто й не думав серпів лагодити. Вийдуть на нивку, мужик тою косою маха, маха, аж геть прийде, а жінка за ним геть-геть підбира, та на силу той сніп звяже, та такий, що й мала дитина до дому донесе: щеж і перевесла з буряну. Так як викосють нивку, повяжуть снопи, поскладають у копи, таї ниву поливають і копи змочують гіркими слїзьми; бо було посїяно, приміром кажучи, шість міщечків, а коли вимолотить ся насїння, той гаразд; бо снопи такі, що за вітром полетять, сама солома. Багато й такого було, що й косою не зачепиш: рвали люди, вибираючи по стеблинї; так тут вже жди добра!

От тодї вже Брус принявсь за своє. Полагодивши, що треба було, пішов з синами і з батраками до церкви, наняв молебень, помолившсь Богу і попрохав панотця до себе. Що Бог дав, пообідали, позапрягали вози, батюшка одсьвятив воду, покропив Тихона, синів, батраків і вози, таї рушили з Божою помощю.

Хоч Тихон і не казав нїкому, куди і зачим він їде, хоч йому дехто знов сьміялись і докладали — один скаже: „Зібравсь наш Брус на Дон за рибою замісць весни та посеред лїта; рішить ся і волів і усього, сам з батіжком вернеть ся, бо у саму голодну сторону поїхав.“ Другий скаже: „Тихон бачить, що біда, та покинув жінку з дочками, а сам пішов на слободу.“ Иньший ще що приложить, так що зовсїм чоловіка осьміяли: — одначе були й такі,

що догадали ся, що то Тихон надумав і куди і зачим поїхав. „Бач," кажуть, „що він вигадав! Отсе так! тепер заробить копійку. А кете приймемо ся і ми за теж!"

Отті то люди, що підбивали Тихона хлїбом торгувати, так вони то се так радились. От і зложили ся сумою, зібрали ся і поїхали. Та колиб же то скали, де хлїб дешевший, а то у першім місці, де трапило ся, аби швидче, там і набрали і понавозили до дому, а тут вже і біда настигла! Вже в кого що було, поїли, а нового дасть Біг! Нїде дїтись, треба купувати. От вони і установили цїну, аж сїмнайцять: бачите, захотїли зараз бариш учистити і разом розбагатїти.

Так тут їм як раз Тихон з хурою і насунув. Він ходив не на Дон і не у Чорноморию і нїкуди на слободу, а пішов у Рассєю, прямісїнько у курску ґубернїю, де вже він добре чув, що Бог благословив хлїбом і на все добрим урожаєм і що, хоч і там цїна піднимаєть ся, та ще таки можно вміючи захватити дешевш против людий. От там то Тихон кидавсь сюди-туди, їздить, розпитує і напавсь на доброго чоловіка, що йому вступив хлїба по дванайцять на усю суму (а у нього було грошенят таки чимало, тисячі так що мабуть три), та ще з таким уговором, що коли потребуєть ся тобі ще скільки хлїба, то я, каже, против цїни озьму двома низче. Отсеж то Тихон що на свої наклав а що наняв до себе хурщиків, тай приставив до дому. Що в себе, а що в людий понаньмав комори (тодї усюди був простір), позсипав і борошно, і зерном що привіз, тай став прислухатись, що і як у них у селї поводить ся.

Почувши, що ті люди, що перш його понавозили хлїба, установили цїну по сїмнайцять, він зібрав других, тай каже: „Недобре се дїло! що тілько почали люди страждати, так тут з них і тягти? Нї, не приходить ся. Коли ще заздалегідь та витягнеш у чоловіка останнє, то що йому прийдеть ся робити ік весні, як хлїб ще дорожший буде а достатку нї в кого не стане? Тай великий же гріх у чоловіка при нуждї послїднє тягнути. Поженемо ся за баришем, а скільки крови братньої напємо ся! бо усяк з нас, бачачи, як жінка, дїтки будуть приставати та хлїба прохати, так тут не тільки усю худобу, а іменно кров свою, душу віддаси, щоб тілько вони не голодували. Треба думати, як

лучше. В мене хлїбця свого є там щонебудь; беріте, люди добрі!“

— А яка в тебе, дядьку, ціна буде? питались в нього.

„Яка ціна? Як се можно, щоб я хлїб, що менї Господь без усього послав, та став би я свому брату продавати? Нї, не буде сього. Беріть на пропитаниє із мого домашнього, а купований будемо сїяти, як прийде пора.“

Почувши сеє, люди так і шарахнули до старого Бруса.

„Як нам, дядьку, будеш давати хлїба?“

„А от як: держи свій оклунок... от насипав... от і йди собі. Тут тобі на місяць; в тебе чотири душі, глядиж, щоб стало. Приходь через місяць, впять стільки насиплю; а коли не стане, то і не приходь, до місяця не дам.“

— А грошї?

„Грошї неси до дому. Чи продає хто Божий сьвіт? так і тут. Бог послав хлїб сьвятий усїм людям, а не менї одному; защо я буду з тебе грошї брати?“

Иньший скаже: Отже, дядьку, ти менї на пять душ дав, а в мене воно ще мале, четвертий годок.

„Говори, голово, що четвертий годок! Хибаж воно не хоче їсти? Таке зїсть більш великого. Ти знаєш біду і бачиш наше лихо, так ти і їси потроху і перетерплюєш, роблячи; а воно що зна? Схопило ся у ранцї: „дай, мамо, хлїба!“ Чи побігало там трохи, знов: „дай, мамо, хлїба!“ та усе хлїба та хлїба, рот його не вгаває, неначе як та — прости, Боже, гріха — сарана. Щеж було у добрий год запхнеш йому рот або огірком, або грушами, або картофлями; тепер же того нїчого нема, а воно того не зна і не може вважити, та знай просить. Як таки на його долю не дати?... Беріть, беріть!“

Багато було роботи нашому Тихонові! Народ як плав пливе; його сини і батраки знай відважують, а він тільки роздає, та не усїм же без розбору і дає: иньшого за руку сїп! тай каже: „Тривай бо, синку! але й ти за хлїбом? Ти ще парень молодий і жінка теж, дїточок дасть Біг; йдїте заробляйте, а від неімущого не віднимайте.“ А иньшому говорить: „У тебе куме, і у самого хлїба — дякуй Богу! так зачим ти у бідного долю хочеш відняти? Ти й сам здужаєш йому часточку подати.“ Еге! тай відучив, кому не треба, щоб приходили до нього, а роздавав тільки бідним,

та в кого при недостатках велика семя, та батько й мати старі, а дітки малесенькі, та ще коли є хто у семї недужий. А що малих дітий привчив, так із усього села! Тільки що дасть Біг ранок, то усї до нього, аж лопотять. „Дїду, дай хлїбця!“ то він їх за руку та у хату, а там вже хлїб напечений і на шматки покраяний.

Прийшла пора сїяти, а в людий нема нї зерна. Тихон відчинив свої комори і каже: „Беріть, люди добрі, скільки кому на посїв треба. Не жалуйте зерна, кидайте його у землю; бо через зиму нас Бог пропитає, а як не посїємо, то Господь за лїность нашу накажеть нас ще гірше. Себ то ми зовсїм перестанемо вірувати, що Господь наш є премилосердній, коли побоїмось сїяти зерно, хоч нам і нужне. Він наказав нас, як цар небесний, за гріхи наші, тай помилує, як отець дітий своїх. Пошлеть нам урожай такий, якого і давно не бачили, зате, що ми неначе у Його руки сьвятії покидаємо зерно.“

— А як цїна буде? питають люди.

„А цїна така, що я не на гроші, а у віддачу. Уродить вам Бог, віддасте, скільки хто озьме.“

— Та як се можно? У такий год, та без гроший?

„Слава Тобі Господи! я знаю закон християньский. Чогоб я достоїн був, як би де, нехай Бог боронить, на пожежу та я вивіз би воду, та тут би її відрами продавав? Так і се. Як можно пробути без хлїба чоловікови? Як же у такій нуждї та його бідним продавати, та ще й дорого? Бог того побє в сїм сьвітї і на дітях і на худобі, а на тім ще що буде! Беріте же хлїб сьвятий, та кидайте мерщій у матер нашу землю, щоб по Божому велїнию вона нас на той год прогодувала.“

---

112. Орися.

Панталеймона Кулїша.

I.

Сьпівають у пісні, що нема найкрасшого на вроду, як ясна зоря в погоду. Отже, хто бачив дочку покійного сотника Таволги, той би сказав, може, що она красша й над

ясную зорю в погоду, красша й над повний місяць серед ночі, красша й над саме сонце, що звеселяє й рибу в морі і звіря в діброві і мак у городі.

Може й гріх таке казати; де таки видано, щоб дівча було красше від сьвятого сонця й місяця? Да вже, мабуть, так нас грішних мати на сьвіт породила, що як споглянеш на вроду, то здаєть ся тобі, що вже нї на землї, нї на небі нема нїчого красшого.

Гарна дуже була сотниківна! Знали її по всїй Українї; бо в нас на Вкраїнї, скоро було в кого виросте дочка хороша, то вже й знають усюди. Було чи треба кому з молодого козацтва, чи не треба чого у Вийтовцї, їде на сто верстов, аби тілько побачити, що там за дочка у сотника Таволги, що там за Орися, що всюди про неї мов у трубу трублять! Да не богато з того виходило користи. Якось не було козацтву приступу. Чи батько був дуже гордий, чи дочка дуже пишна, того не знаю, що було вернеть ся иньший крутиує із Вийтовець, да і ходить мов неприкаянний. Спитає єго про Орисю товариш. „Шкода — каже — брате, нашого повабу і залицяння, не для нас зацвила ся квітка! Може, хто й застромить єї собі за високу шапку, тільки той буде не з нашого десятка“.

А товариш похитає мовчки головою, да й подумає: „Отже занапастила козака!“

II.

А Орися була вже не дитина, вирівналась і викохалась, як біла тополя в левадї. Подивить ся було на неї старий сотник, подивить ся на єї пишний зріст і хорошу вроду, порадуєть ся батьківским серцем, що діждав на старість собі такої дочки, а часом і посумує: „Доспіла єси, моя ясочко, як повний колос на ниві! Да чи знати ме женчик, яку благодать бере собі і від Господа милосердного? Єсть богато людий і статочних і знатних, що залицяють ся до тебе, да не хотїлось би менї оддавать тебе в руки сивому дїдові. Ой, не хотїлось би оддавать тебе й за молодого шибай-голову, що не поживе довго без степу і коня, поляже в полї буйною головою, а тебе зоставить горювать з дїтоньками!“

Так собі думаючи да гадаючи, старий Таволга часом тяжко-тяжко засумує, аж сльоза покотить ся йому з ока. А Орися росла собі, як та квітка в городї. Повна да хороша на виду, маяла то сям то там по господї у старого сотника, похожала, як по меду пчілка, і всю господу звеселяла.

III.

Приснив ся раз Орисї предивний сон. Здалось, прийшла до неї з того сьвіту покійна панїматка, стала над нею в головах, да й каже: „Дитино моя, Орисю! не довго вже тобі дївувати; що день благаю Господа милосердного, щоб послав тобі вірну дружину.“

Встала Орися нї смутна, нї весела, іде до панотця в сьвітлицю, зачервонїлась, як та квіточка, да й каже: „Панотченьку! позолили мої дївчата платя; нехай запряжуть нам коний; поїдемо ми до Трубаїла, під Турову Кручу, там вода чиста, як скло, рине по камінням.“

А панотець рече: „Чогож тобі, Орисю, так далеко їздити?“

„Хибаж то вже панотченьку й далеко?... на півгодини ходи; да тудиж усе їхати лугом та левадами, що й не счуєш ся, як вода заблищить і зашумить під горою.“

А панотець: „О, я вже знаю, що аби чого забажала, то вмієш випросить. Поклич же менї старого Гриву!“

Поскочила Орися до дверий, не довго шукала Гриви, зараз привела його перед панотця.

А той Грива був старий, дїдизний чоловік; знав він пана сотника ще змалечку; випестив його на руках; вивчив і на конї їздить. Потім виходив з сотником у походах ледви не всю Польщу, був з ним і в Криму, був і на Чорному морі; да вже на старість не схотїв би й паньства, аби тілько при нїм дожити віку. Старий уже був дуже дїдуган той Грива; брови на очі єму понасовувались, і борода сива до пояса.

Увійшов у сьвітлицю, вклонив ся пану сотникови тай каже: „Добридень, добродію!“

А сотник йому: „Здоров добродію!“ Бо один одного звикли добродїями величати.

„Запряжи — каже — добродію, пару коний, візьми хоч той віз, що було сухарі в походї возимо, та повези наших прачок до Трубайла.“

А той йому: „Добре, добродію, запряжемо! Чому не запрягти?“

І ото зараз іде, бере двох хлопців, викочує зпід повітки віз довгий і широкий, добре йому знакомий, що нераз у лихій годинї одбивавсь від Татарви, нераз приняв через нього й нужди немало, часом як трафить ся було утїкать із ним по корчах, по болотах, по багнах, щоб вихопить ся манівцем із залоги. Викочує старий Грива той віз тепер на иньшую потребу; запрягає пару коний, що вже лїта погасили давно в них той огонь, що кипить у серцї, паше з очий і з нїздер і кидає коня сюди й туди, на страх жінкам і дїтям, а доброму козакови на втїху. Смирні тепер тії два білі коники ходили під рукою сивого Гриви, що вже давно відвик від козацкого серця.

Отже дївчата Орисинї несуть сорочки, шиті рушники, настільники і всяке добро; наклали повен віз і самі посїдали, усї в стяжках та в квітках. Орися поміж ними; і як мак у городї всї квітки закрашає, так она сидїла поміж своїми дївчатами. Сивий Грива сїв зпереду; хлопчата кинулись одчинять ворота. Виглянув у вікно пан сотник:

„Не бари сяж там, Орисю!“

А она: „Нї, панотченьку!“

Ляснув погонич пугою; конї заржали, почувши лугову пашу; потюпали і зникли з очий, і з возом, і з погоничем і з дївчатами.

IV.

От уже й луг перед ними. І сюди зелено, і туди зелено. Було бо саме на веснї, як ще трава сьвіжа та молода тілько що вкриє землю. Скілько в горі синього неба, стілько в низу зеленого лугу. І так як ясна зоря в ночі покотить ся, палаючи по небі, так тая Орися проїзжала широким лугом з своїми дївчатами.

Аж ось — шумить, реве Трубайло за левадами. Як розступить ся дерево, а сонце як заблищить саме в тім місци, де вода рине через камінє, то тиб сказав, що то не вода,

а саме чисте скло, самий дорогий криштал рине з гори і бється ся на дрібні склянки о камінє. Над річкою Трубайлом стоїть висока круча, вся обросла кучерявим вязом, а коріне повисло над самою річкою. Дикий хміль почіплявсь за те коріне і колишеть ся кудлатими смушками; а в низу вода рине та рине! Отсеж тая Турова Круча.

Дивлять ся на неї дівчата тай питають ся старого Гриви, чого она прозвалась Туровою?

„На щож вам знать?“ — каже Грива.

„Аджеж ти на щось знаєш? Так і нам скажи!“

„Ой мої голубята! Сказать би вам, та тілько більш не поїдете на ту річку.“

„Щож там таке? Скажи бо таки нам, дїдусю!“

Як узяли просить, не видержав старий, сїв на каменї над річкою тай почав глаголати:

„Колись то давно, ще до татарского лихолїтя, правив Переяславом якийсь князь. Був собі той князь стрілець такий, що аби узрів на око, то вже й єго; і кохавсь він у польованю. Отож раз поїхав той князь на польованє, да й відбився у пущі від своєї челяди. Іде та іде пущею, колиж дивить ся, аж на лощинї пасеть ся стадо турів.“

„А щож то, дїдусю, за тури?“ — спитала ся Орися.

„То, моя кришко, були дикі бики з золотими рогами; тепер уже їх нїде не узриш. Бачить князь тих турів; тілько не дивуєть ся на їх золоті роги, а дивуєть ся, що при них стоїть дївчина, така, що усю пущу красою осьвітлила. Поскочив він до неї: а від неї так сяє, що й приступити не можна. Забув князь і про свою челядь і про те, що заблудив у пущі: вхопила його за серце тая чудовна краса.

„Дївчино! — рече — будь моєю жоною!“ А она рече: „Тодї я буду тобі жоною, як Трубайло назад вернеть ся.“ А князь їй знова: „Як не згодиш ся на тоє проханє, то я твої тури постріляю.“ — „Як постріляєш мої тури, то вже більш нїчого не стріляти меш.“ — Розсердив ся князь, взяв лук з плеча і почав стрілять золоторогі тури. Сунулись тії тури в пущу, так і виваляли дерево; а князь за ними, знай, пускає стрілку за стрілкою. Прибігли над Турбайло — Трубайло тодї був не такий узенький, як тепер; прибігли над високу кручу і всї шубовсть у воду! тай нї один не переплив, усї каменем лягли на днї, аж річку загатили

Сплеснула тодї дївчина руками: „Потопив єси моїх золоторогих турів, блукай же тепер по пущі по всї вічні роки.“ Отже й блукає, кажуть, той князь до сього часу по пущі, і нїяк не знайде свого Переяслава. А Переяслав був уже і в татарских руках — і чого вже не було з тим Переяславом? а він не знайде його, тай не знайде. А дївчинині тури лежать і досї камінями в водї, і от прислухайсь: то не вода реве, а ревуть тури глухо зпід води. Отже, кажуть, буде таке время, що князь приїде на Турову Кручу, повстають тури і підуть шукати собі диких пущ по Вкраїнї.“

V.

Слухають дївчата, та аж сумно їм стало; слухає Орися, та вже боїть ся й глянуть на каминє, що простяглось купою серед річки. Вже й здаєть ся, що то справдї не каминє; і вода шумить якось не так, як вода.

Засмутив зовсїм дївчат старий Грива. Не знають уже, чи прать би то їм, чи до дому вибиратись; сором тілько старого Гриви, бо поглядає на них, та тілько всьміхаєть ся. То було люблять прать на самій бистринї, положивши кладку з каменя на камень, а тепер відійшли дальше від кручі, де вода ще не дійшла до каменя і пливе тиха та чиста, хоч виглянь, як у зеркало. І справдї мов у зеркалї видно в водї і небо і кручу з тими кудлатими коріпями, що переплутались із хмелем, і кучеряві вязи, що повибігали на самий край і попростягали зелені лати над річкою.

Дивить ся Орися в воду, аж у водї на кручі щось зачервонїло; хтось нїби виїхав із пущі на сивім кони і стоїть поміж вязами. Боїть ся глянуть у гору, щоб справдї не було там когось; боїть ся глянуть і на каминє, вже їй здаєть ся, що ось-ось заревуть і сунуть ся з річки зачаровані тури. Смикнула за рукав одну дївчину і показала в воду; дивлять ся дївчата, аж на Туровій Кручі князь на сивім кони. Так і обомлїли. Бо хтож би сказав, що то й не князь? Увесь у кармазинї, а з пояса золото аж капає.

Не малож, видно, здивувавсь і козак; стоїть на конї нерухомий. Бо хтож би й не здивувавсь, опинившись над такою кручею? У низу рине вода через каминє, а над водою сидить нерухомо сивий дїд на каменї, а там стоять

нерухомо дівчата, з прачами, з мокрими полотнищами в руках. Чи дівчата, чи може русалки повиходили прать біле підводному цареви, що живе в кришталевім будинку під водою. Отсеж мабуть і сам він вийшов з води погріть старі кости на сонці. Ще раз погляне козак на сивого діда, ще раз погляне на дівчат; золото не сяє так на золотих перстенях, як сяють они у воді й над водою. Задивився козак і собі стоїть нерухомо, колиж гукне на нього старий Грива: „Гей, гей, козаче! Чого се тебе занесло на кручу? Хиба хочеш пополоскать свої кармазини в Трубайлі?“

І скоро промовив, зараз наче розбив які чари. Засоромились дівчата, і давай бовтать полотнищами.

А козак одвітує дідови: „Да й за те слава Богу, що хоч на кручу вибрав ся. Скажи, будь ласкав, дідусю, як менї виїхать ік Війтовцям?“

„А чого тобі треба в Війтовцях?“

„Через Війтовці, каже, лежить моя дорога.“

„А кудиж лежить твоя дорога?“

„Моя дорога — до чийогось порога, моя стежечка — до чийогось сердечка.“

„Еге, каже старий Грива, нехай же тобі Господь в добрім ділї помагає! Отже куди тобі виїхать? Берись у низ, понад берегом, то там трохи низше буде тобі доріжка; тою доріжкою виїдеш ти на річку. Єсть через річку й кладочки, возом не проїдеш, а конем добрий козак перехопить ся.“

Подякував за пораду, повернув коня і сховавсь поза деревом.

Як сховавсь, тодї то вже розгулялись наші дівчата; розписали козака, як на папері: які очи, які брови, як говорить, як і всьміхаєть ся. Та каже: „Се твій суджений!“ — а та: „Се твій.“ А одна додала: „Не змагайтесь дурно, дівчата; чи рівняж таки вам пишний князь! Се нашій панночцї суджений!“

Почервонїла Орися. „Збожеволїла, каже, ти Параско! Хиба не чула, що він сказав дідови?“

І жаль їй було, сама не знає чого, що він їде сватать ся. Мякше од воску дівоче серце; тане оно, як від сонця.

„Щож, каже Параска, що їде сватать ся! Судженої й конем не обїдеш!“

VI.

Попрали дівчата білє, зложили на віз, зеленою пахучою травою прикрили, посідали й поїхали до дому, сьвіжі та веселі; щебечуть, як ластівки. Ще далеко не доїхав віз до сотницкого двора, а в дворі вже чутно було, що вертають ся.

„Орисю, наша панночко!“ — крикнули дівчата, скоро розчинились ворота. — „Чий же то сивий кінь у дворі стоїть? Сеж того козака, що ми бачили, сеж твого князя, сеж твого судженого!“

Гляне Орися, а в серці наче жаром запекло; чи она злякалась, чи зрадїла, сама того не знала.

Виглянув у вікно із сьвітлиці молодий козак. Їде в двір віз старими кіньми, із старим сивим погоничем; зелена трава волочить ся по боках і бєть ся по колесах, а ізза сивої бороди старого Гриви, ізза білої зими червоніє лїто — повен віз дівчат, у квітках та в намистї. — Орися як сонце поміж ними! Виглянув, та аж руками сплеснув: „Сеж она, сеж она!“ І ото вже тодї почав на прямоту викладувать свою мову пану сотникови, і хто він такий, і чого він приїхав. Хтож він такий, то се вже пан сотник знав давно. Миргородский осауленко, отаман у своїй сотнї, хорошого і богатого роду дитина. А чого приїхав? Приїхав подивить ся, що там за Орися така, що там за дочка у сотника Таволги на всю Гетьманщину; а побачивши тай себе показавши, довідать ся, чи вже надбала шитих рушників у скриню. — Про що журивсь, чого бажав пан сотник, то йому як із неба впало. Недовго думавши позвав Орисю. Ввійшла в сьвітлицю, червона, як калина.

„От, Орисю, тобі жених! Чи люб він тобі, чи може підождеш красшого?“

Хоч би тобі слово промовила, хоч би тобі очима зглянула; стоїть сердешна і головку схилила.

Бачить панотець, що не діждеть ся від неї одвіту — бо деж таки, щоб дівчина сказала, що в неї на думцї. Очиці хиба скажуть, а сама нї. Порахував се панотець тай каже: „Де вже такий козак да люб не буде! Обнїміть сяж, да й Боже вас благослови!“

Обняв козак Орисю, і вклонились обоє низько, до самого долу, панотцеви.

Чи богатож наїхало дружини на весїля, чи бучно одбули гостий, чи довго гуляли, се вже не наше дїло розказувати.

---

113. Сестра.

Марка Вовчка.

I.

Мати вмерли — я ще маленькою була, добре і не памятаю. Тілько менї наче снить ся, що хитав мене хтось в колисцї і сьпівав надо мною тихесенько.

Батько наш були дуже добрі, жалували нас обоє рівно, і брата і мене. Жили ми при достатку, всього було доволї і що було собі задумаю, те й зроблю, всьо менї вільно було; що яке то моє дївованє було розкішне і веселе, то й згадати любо!

Погуляла дївчиною років зо три — сватають мене. Я все не хочу, а батько не слухає, хоч там які були й богаті і пишні женихи. Аж ось післав і менї Господь до пари і до любови. Мій жених був хороший такий, Господи! Чорнявий, ставний... Так то вже я єго сподобала! Тілько й на думцї, що Павло; як би то хутше побачити ся! А він не з нашого села був, геть із чужого. Побачу — й веселенька, а не побачу, то такий уже сум мене візьме, такий жаль обійме, що й сьвіт менї не милий! Коли так по Семенї, друго дня, і не сподївалась, і не снило ся менї, то й посватавсь він. Батько поблагословив. Дарма, що чужесторонний, та господар був добрий, ґаздував, то й на сторонї єго всяке знало.

Привіз мене чоловік на своє господарство. Боже мій милий! Як то жили ми любенько! Та не дав єму Господь довгого віку... Тілько всього два роки була я з ним. Такий він був люблячий до мене! В хату, то й заглянути весело — як у віночку. Сидимо, робимо, чи так говоримо усе собі в купцї.

Коли тут — лихо менї тяжке — занедужав Павло мій. Кидалась я і до знахорів і до лїкарів, нїхто нїчого не врадив! Смерти, кажуть, не одперти... помер Павло...

Приїхав за мною батько, тай взяв до себе. Чоловікову хату продали і худобу всю.

„Живи в мене, дочко! Чого ти маєш у чужому селї одинока сидїти! Хиба ти сирота, най Бог милує!“

II.

А брат мій тими часами оженив ся, узяв таки з нашого села дївчину; моторпа така та чепурна, що й годї!

Не поплакала я ще й пів року за своїм Павлом, а тут і батька ми поховали. Най мої батенько царствують. Кажуть люди: Як одна біда йде, то й другу за собою веде; то не дурно й кажуть! До якого часу ми добре жили; дальше зубожів мій брат, то хлїб йому не вродив, то худоба вигинула; а пятеро дїточок Бог дав: дві дївчинї і три хлопцї. Журить ся так брат, аж вяне. Невістка смутна ходить, ходить, і дїти навіть посумнїли. Таке вже настало, що й хлїба нї защо купити.

„Сестро, каже брат, коли твоя ласка, позич менї гроший! Як буду жив, зароблю — віддам, а вмру, то Бог тобі віддасть!“

Я й позичила йому ті гроші, що за хату і за худобу взяла, та якось в нас в хатї повеселїйшало: і брат заговорить і братова всьміхне ся і дївтора бубонить, регоче ся. Я радїю: „Слава Господеви, що і в нас, як в людий, весело та добре!“ Купив мій брат худобу, став по трохи розживати ся.

Ми з братом щиро любили ся з роду, змалку. Щоб посварити ся, або скривдити одно другого, крий Боже! Вже як там не погодимось на чому, то подаруємо собі.

І небожата мене дуже жалували, аж за мене було змагають ся між собою: „Се моя тїтка!“ — а той собі тягне: „Моя!“ Та як учеплять ся цюлювати, то було й роботу з рук вихоплять і хустка з голови спаде.

Тільки братова богацько горлувала. Вжеж я годила їй, як малій дитинї, та нї, не вгодила! „Братова, серце — було, раджу їй — зробім так та оттак, то добре буде.“ Там чи купити що, чи продати, — з роду віку не послухає; хоч

шкода з того явна буде, она свого докаже. Перед нею утихну, поплачу нишком, тай годі. Не хотїла брата турбувати; знов до неї з ласкавою мовою підійду.

Якось росаду садимо з нею в городї. Я говорю до неї, она, мов не чує, відійшла собі геть. Важко менї на серцї — засьпівала собі; сьпіваю, а сльози так з очий і ллють ся... Коли чую: „Боже помагай — день вам добрий!“ Дивлюсь — се наша сусїда перехилила ся через тин, витає нас.

Я хутенько сльози втерла. — Добрий день, кажу, сестрице!

„Я отсе до вас іду.“

— Та милостиж вашої просимо!

„Чи не продалиб ви менї росади трошечки?“

— То вже для чужого продати, а для сусїди і так треба дати.

„Коли ваша ласка, серце!“ — і протягає менї решето.

Я набрала скілько там у решето тай дала їй. Подякувала жінка тай пішла собі.

Братова тодї на мене й накинулась: „Се, каже, як усї господарювати муть, то і господарство моє рознесуть чисто; так і золоту гору розімчать!“

Як почала, як почала.... Мати Божа милостива! Я тільки слїзми вмиваюсь.

„Братова, кажу, не жалувала я для вас нїчого, поки що мала! Гріх вам буде, що ви мене хлїба куском дорікаєте! Покинула робити і вийшла з города.

Тяжко й важко менї. Взяла собі таку думку: „Покину їх, піду служити!“ Зібрала своє добро; що в клуночок склала, а що покликала братових дїточок, то їх обдїлила. У мене було всякої одежини й не злїчити, а все добра, нова. Скілько полотна було, хусток, плахот, юпок! Дїти радїють; зараз дївчатка й почали вбиратись: „А чи менї гарно, тїтусю?“ — „А менї? — Як віддам ся, то завяжу отсю червону хустку, говорить, а сама ще така, як узлик. Джерґочуть коло мене, а менї вже так жалко, що й словечка не скажу; за слїзоньками сьвіта Божого не бачу! І дїти помітили — жалують мене: „Тїточко любочко! чого ви журитесь? Може хто вас налаяв? Може ви не здужаєте?“ — Обсїли мене, як дрібні пташенята. „Не плачте“ — вмовляють, менї рученятами очи затуляють.

III.

Чую, так на вечер брат іде; я відступилась тай сїла в кутку. Він веселий війшов: „Здорові, дїточки, і ти, сестро!“ За ним і братова в хату. Посїдали вечеряти, они й дїти.

„А ти чому не йдеш, сестро?“

— Спаси-Біг, братику, не хочу.

Він подивив ся на мене пильно і жінцї в очи, похитав головою. „О жінко, каже, се вже бачу твої примхи! Не обиджай сестри, гріх тобі буде!“

„Отсе менї лиха година та нещаслива! Хибаж я в тебе наймичка, що менї не вільно й слова сказати! Ганю я твою сестру, чи що? Я тілько правду сказала!“ Покинула вечеряти і з хати пішла.

А старшенька дївчина до батька: „Чого се, тату, тїтка все плаче? Так плаче, що Господи! Що мати їй сказали?“

Брат змовчав, тілько по головцї дївчинку погладив. По вечері зближив ся до мене, сїв поруч зі мною тай каже: „Сестро моя, не журись, голубко! Доси жили з тобою любенько, требаб так і звікувати. Нас тілько двоє на сьвітї... Подаруй моїй жінцї яке там незвичайне слово, зроби менї сю велику ласку, сестро моя рідненька.“

— Братику мій, голубчику! Най же мене Господь милосердний боронить, щоб я з тобою в сварку заходила. Що твоя жінка мене обидила, я їй те дарую; тілько важко менї на серцї, братику мій! най поплачу — полекшає.

„Не плач сестронько, годї!“

— Я, брате, хочу вас покинути.

Він так і стрепенув ся: „А деж ти підеш?“

— Піду служити.

„Що се в тебе за думки такі, сестро! Зглянь ся на Бога!“ Почав в мене вговоряти та вмовляти і жінку привів — і она просить: „Не кидай нас!“

Почули дїти. Боже! Як кинуть ся до мене та в плач! „Тїточка наша любенька! хоче нас кидати! не кидай, ми тобі будемо годити, ми тебе шанувати мемо.“

Що против кого, а против дїтий я й не зговорю; пригорнула малих до серця та тілько плачу.

А брат думає, що то я вже роздумалась, дякує: „Спаси Біг, сестро, що ти моїх дїток жалуєш! Та они без тебе посиротїлиб, як без рідної матери.“

Полягали спати. Я й очий не звела; обняли мене думки та гадки та журба пекуча. Трудно було й подумати, що десь наймичкою маятись му! Мала і худобу і господарство своє, зросла в розкоши, а доводить ся служити за хлїба шматок, та годити, може й лихому і ледачому кому! Треба правду і неправду терпіти, треба привикати! Зазнаю чужої сторони, яка она є. Перебуду усякого горя і лиха! Нїхто мене не пожалує: нїхто не сяде, не зажурить ся коло мене, анї слівця любого та щирого не промовить! Звісно, чужі люди; хоч і добрі, та не знати муть, яка я, а я знова їх не знати му.

IV.

Ранїсенько-ранїсенько схопилась. Усї сплять: ще й на зорю не займає ся — імла. В останнє глянула на дїток, на брата. І братової жалко було. Взяла свій клуночок, та тихесенько і вийшла з хати.

Іду, іду не оглядаюсь — от і велика могила; то й глянула тодї на своє село, а сонечко саме сходить. Село як на долони, так менї і в очах замиготїли білі хати, колодязний зруб, розцвилі сади і городи. Побачила і батьківске подвіря, і ту вербу кучеряву, гилясту, що малою дївчиною під нею бавила ся. Стою, і з місця не ворохну ся — задивилась. Що менї там кожда стежочка, кождий кущик знаємісенькі; дивлюсь туди та дитинячі лїта й дївованє своє розкішне і замужє щасливе і вдівство гірке — все мов по писаному вичитую.

Куди менї йти? Нїкого і нїчого не знаю і сум і неспокій мене обіймає. Чула колись ще від батька покійничка, що в Демянівцї живуть якісь родичі наші — матусина небога була віддана туди за коваля Ляща. Піду собі до них, думаю, все менї буде охотнїйше служити, де мій рід веде ся.

Іду шляхом — бою ся так, що Мати Божа! Раденька вже, як хто навстріч менї бере ся. А шлях не спить; то той стрінє ся, то иньший, то возом їде, то йде. Вже скілько сїл минула, і козачих і паньских, не забарююсь і не дуже

в речи заходжу: розпитаюсь дороги в Демянівку, подякую за хлїб-сіль, тай дальше.

Другого дня притомилась я дуже, тай сїла спочивати в холодку під вербою. Округи мене жито половіє, а в житї купка льону голубо цвите, то ячмінь колосить ся, оддалеки гайок синїє, пісочаний шлях у гору закручає ся, як золота нитка; день дав Бог жаркий, і вітрець не дмухне — тихо, тілько якась пташка сама собі щебече, наче моя душа бідолашна, та гудуть пчоли понад пахучою гречкою.

Коли дивлюсь — ідуть якісь люди гурмою, і старі і молоді і дїтвора; зближились до мене й на добрий день дали. Добрий день! кажу собі. Садовіть ся та відпочиньмо трохи. Бачу, що дуже они потомлені.

Звідки вас Господь веде? — питаю чорноброву, хорошу молодицю, що дитинку на руках тїшила.

„На прощу ходили, у Києві були; а вас куди Мати Божа та добра доля веде?“

— У Демянівку, коли знаєте.

„Отсеб то не знати, коли самі з Демянівки; се нам одна дорога з вами, то разом і підемо!“

— А чи не знаєте там коваля Ляща?

„Ляща? Який же коваль Лящ? Нї, серце, не знаю і не чула; є в нас Лящі, так то не ковалї, а так собі хлїбороби, як ми.“

„Спитай мене, молодичко — озвалась стара бабуся і поглядала на мене ласкаво — я зазнала ще того коваля Ляща і жінку єго знала — най над обома земля пером! Добрячі були люди покійнички!“

— А давнож они померли, бабусю?

„Давненько, моє серце; вже років з двайцять буде. На одному тижнї й померли; як щиро любили ся, так одно без другого і не жило. Перше він переставив ся, а за ним і она; вкупі поруч і поховали їх. Хата зпустїла, бо не було в них нї роду нї плоду. Се мабуть, чи не до них ішла? Може родичка? бо она була здалека взята.“

— До них бабусю, та лиха моя доля!

„Нехай Господь милує! Щож тобі за пригода така, серце?“

— Іду служби шукати, то думала, що родичі, то службу мені нарають; а тепереньки, головко моя бідная, не знаю, що й робити му!

„Шкода журитись, молодичко! Журбою поля не переїдеш! Ось я тобі службу нараю. Іди до нашого панотця Івана служити. Я в него і хрестила ся і вінчалась і доси живу та мабуть і вмру в него. Що то за добрячі люди старосьвітні, прості! Їх тілько двоє, обоє дуже старенькі. Була дочка, віддали заміж, та недовго й погосподарювала — вмерла. Дівчинка зісталась; то старі при собі держать внучечку. Славне таке дитятко, що годї. Отець Іван вже дуже старий і темний років з девять, а служби Божої не кидає. Дізнав ся був владика, що слїпий старець чинить у Божому храму відправу, і заборонив. Так люди виходили цїлою громадою просити за него, щоб оставлено. „Люди добрі“, сказав їм владика, „коли він вам такий любий, то я не бороню йому стояти при столї Божому і до кончини єго віку; треба тілько менї вивірити на свої очи, що темний слїпець благоподобно службу Божу одправляє“. — Наїхав владика і хвалу Богови віддав, що так твердо і непомилешно темний править службу Божу, і хрестом його благословив... Іди до них молодичко; роботи буде не богацько, здужати му, то і я поможу.“

— Спаси Біг вам, бабусю моя ласкава! най же Господь дає вам усе добре!

„Ну, тепереньки полудньуймо тай підемо дальше. Сьогодня і дома заночуємо, коли Бог дасть.“

V.

Демянівка та в долинї, мов у зеленому гнїздочку лежить. Село велике і богате. Дві церкви, одна мурована, високa, друга деревяна і дуже давна, аж у землю вросла й похилилась. Панотець Іван жив за мурованою недалечко; мав собі домочок і садочок і город, невеличке та хороше хозяйствечко.

Над вечір увійшли ми в селю, і розбрились прочани улицями. Кожде поспішає до своєї господи, а я йду за старою бабусею. Так менї чогось сумно й боязно, аж моє серце мре. Як перше, було, коли йду куди, то весело й

любо, а тут і очий не сьмію підвести. Увійшла тай стою сама не при собі; чую, що стара за мене відповідає.

„Увійди та одпочинь, дитино“ — промовив хтось тихо й поважно.

Звела очи, аж проти мене, на липовій лавці, старий дїд. Очи єму незрячі, і така в тих очах тиша та добрість, що я нїколи й не бачила. Борода біла низше пояса кучерявить ся; сидить він у тїнку, тілько вечірний промінь сонїчний наче золотом червоним єго обсипає.

Як почула я такі слова ласкаві, аж за серце мене вхопило. Сльози ринули менї з очий, а він простяг руку тай поблагословив мене. Бачу, й она вийшла: старенька, маленька, ледви із землї видно, а ще й чуйненька, говірка.

„Оставай ся у нас з Богом, молодичко, каже. Ти молоденька, то й хату нашу звеселиш і внучечку мою втїшиш. Біжи лише сюди, Марусечко, до нас, ходи, не сором ся!... Така вже в нас соромлива мов засватана!“

Взяла за руку невелику дївчину, гарненьку, що зза дверий блискотїла оченятами, тай увела в хату. „Пожалуй же, Марусенько, молодицю, вклони ся й пошануй.“

От оно і вклонилось і привитало мене чепурненько. А я думаю собі: Як то тепереньки небожата мої кохані? Чи згадують мене!

Осталась. Живу в них місяць, живу й другий; добре менї, так що годї! так мене жалують, як свою дитину. Ото було впораюсь в хатї, пообідаємо тай посїдаємо всї в садку під черешню. Панотець тихенько собі сидить та думає або молитви шепче, а то псальми сьпіває — так хороше, Господи! Старенька панїматка гомонять то те то иньше; я коло них тулю ся та слухаю. І внучечка качає ся по садку білим клубочком, і до нас прискочить і знов у гущавинї зеленій зникне. Тихенько і любенько день мине, що так, здає ся, і вік свій звікував би. Отже все менї туга невсипуща! Они й розважають і розговорюють: „Не сумуй, кажуть, то гріх великий; то дитина плаче, бо нїчого не розуміє, а доросла то повинна собі раду дати. Нехай помислить, що може трафить ся і добре ще в сьвітї; а здоровля втратить, яке вже буде житє! Годї, серце, послухай нас старих! От поглянь, який Господь вечір дав!“

А сонечко заходить. Річка тече, як щире золото між зеленими берегами, кучеряві верби купають у воді віти, цвитуть, процвитають маки городні і високоверхі коноплї зеленїють, де коло білої хатки червонїє рясна вишня, чи високий кущ калини стріху підпирає, закриваючи всю білу стїну, і хатинаж у розцвитім городї, як у віночку ховає ся. І зелено і червоно і голубо й біло і синьо і рожево коло тої хатки. Тихо й тепло і скрізь червоно, і на небі і на згірях і на водї. Господи!...

„Сей сьвіт, як маків цьвіт! Як то на тім буде“ каже, було, стара, похитуючи головою.

„Боже мій, Боже!“ — промовить панїматка з тиха.

А панотець підведе темні очи в гору: „Слава Господеви!“ — рече.

VI.—VII.

(Одного ранку стрітила ся панотцева наймичка з чоловіком таки аж з рідного села. Розвідавшись у нього про брата, купила дещо для дїточок, а останні грошенята всї, що заслужила, передала братови. — Аж ту за тиждень приїзжає брат та братова геть з усьою дїтворою. Як стали просити, а найпаче дїти як почіпали ся за шию, як припали... то тїтка хоч і як одмовляла ся, так вкінци розпращавши ся з панотцем і панїматкою поїхала до брата. Одначе недовго там побула, бо братова стала їй знова доскулювати. Як і силкувала ся небога, щоб всю ту наругу перетерпіти, так не могла і вдруге вибрала ся від брата. А щоб єї не так скоро відпитали, вибралась геть аж у Київ. За тиждень і допленталась. Красний, Боже, який красний той Київ видав ся їй! А що вже сьвяті церкви, то й не сказати. А людий, людий без лїку, то все мов чужі, минають і не глянуть на неї. Спочила коло сьвятої Лаври тай пішла служби глядїти. Ходить, ходить, тілько улиці і заулки перехрещують ся. Увійшла в базар. Стоїть і дивить ся, люди, як та комашня копотять ся; одно одного напастує, сходять ся і розходять, гомонять і кричать, і люди і пани і міщани; всюди стукотить і грюкотить, той своє продає, той чуже торгує. — Наймичка станула собі між юрбою иньших молодиць, що

теж шукали служби; надійшла якась пані і згодила ёї по карбованцеви за місяць.)

VIII.

Привела мене пані до своєї господи. Невеличкий будиночок; кімнатки низенькі, похилі, а проте стільчики всякі коло стїни рядочком і завіси на віконцях і зеркальце висить, хоч там таке, що як подивитись в него, то й себе не пізнаєш — так тобі перекривить лице. Стрітила нас панночка, вже доросла і огрядненька собі нївроку.

„Що, матїнко, питає, наняли?“

— Ось, іде за мною; якась селючка нагодилась.

„Отсе мамо, що зробите, то все не доладу! Нащо вам селючка здалась? Она нїчого не вміє, ані платя вигладити, ані вслужити догідно; хиба будемо на неї дивитись, як на мальовану.“

Стукнула дверми, аж стільчики всї підскочили, як живі, і вийшла.

Бачу, що менї недобре ту буде, деж таке хто чував, щоб дитина так незвичайно з питомою своєю матїнкою поводилась.

А стара й слова не промовила.

„Вари, каже, обідати, молодице!“ Розказала менї всї там порядки і навчила, що і як, тай покинула саму в хатї.

На обід прийшов і чоловік ёї з крамницї — такий високий, чорнявий, у синій чемерцї, очи ёму веселі і бистрі. Поклонив ся менї тай каже: „Глядиж, молодице, шануй ся, то буде тобі гаразд.“

Спасибіг ёму, розважив мене трохи тим словом добрим Тяжко робила я — Боже, як тяжко! Цїлїсенький день в роботї; одно ще не скінчу, вже друге мене дожидає. Стара й сама годинки не посидить дурно, а дочка була вже така вигадниця, що най Господь боронить! Сходить сонїчко — она вередує, і зайде — вередує. І те не добре й те не доладу, і не так говориш і не так ходиш.... та колиб же на мене одну, а то й на свою рідну матїр гримає: „Чому, каже, в нас не так, як в Іваненьківских панів, що в них все по паньски, любе і миле, а в нас все по мужичому. Я так жити не можу!“ Тай сяде плакати. Мати вговорює, аж па-

дає коло неї: „Не плач доню, не плач! Бог дасть і в нас по паньски буде!“

А батько таки просто, було, каже: „Ой дочко! не дурій! Що се ти химеруєш, якісь паньскі розкоші все вертять ся в тебе на думці; гляди, щоб з тебе добрі люди не сьміяли ся.“

Она розгнівае ся і вибіжить.

„А що — каже, було, до жінки — Бог нас покарає, що ми так дитину розпустили! Не буде їй добра на сьвітї, коли такою вередницею зістане. Не потурай їй, жінко, бо каятись будеш! Чому ти єї на розум не навчиш? Она в тебе цїлий день Божий сидить та гави ловить, і за холодну воду не возьме ся. Ти все за богатими пнеш ся; придивись лишень, то й побачиш, що нї за чим гнатись. Коли жалуєш дитину, то навчай грозьбою, коли не можна просьбою.“

А дочка не дуже то й слухає матери; загне голову, як муштрований кінь, тай вийде з комнати.

Післав Бог їм лихо — захорував господар та хутко вмер. Як умирав, покликав дочку тай каже:

„Доню моя мила, доню моя люба! Богацько ти мене журила, та най тобі Господь дарує! Послухай мене хоч тепер. Не пни ся в пани, не гордуй своїм родом; твій рід хороший і величний. Жий, доню, як Бог тобі дав, шануй стару неньку. Нехай би ти коло неї впадала, а не она на старих лїтах коло вередливого дївчати. Послухай доню!“

Она тілько плаче та в руку його цюлює. Поблагословив єї та знов питає: „А що, доню, памятати меш мій завіт тобі, і мої науки?“

„Памятати му, татоньку милий, татоньку дорогий!“

Поховали його на Скавици. Народу зійшло ся, міщан, що нїде було і орішкови впасти. І не чула, щоб хто лихим словом обнїс нашого покійника; всї царства Божого йому жадають, такий добрячий був чоловік.

IX.

От дївчина й схаменулась була трохи і матери поможе де в чім і до мене по людски заговорить. А там, як почали заходити якісь приятельки, верхоглядки та верхоумки, то

й звели єї нїнащо, і дома не сидить і робити вже годї: всеб у гостину, та щоб убранє все нове та хороше на нїй було. Як дома, то до полудня буде вбиратись, та начіпляє на себе всього, що треба, а чого й зовсїм не треба, як на кілок в коморі. Щоби трохи матери забрящало в калиточцї, зараз і почне вимагати; а та така, що послухає і віддасть та потім нїкому так гірко як менї, бо стара хоче те в хозяйстві навернути, що дочка розтратила.

Дав Бог весну, віє теплом, із стріх вода капле, сонїчко веселенько сьвітить, тане снїг, задзюрчали по улицях струмочки, садки зазеленїли. — Стали на прощу люди сходитись. Звідки вже не тягнуть ся у той Київ що весни! Прийшли і з нашого села; якось у базарі вгледїли мене й пізнали.

„Як же Господь милує? — питають ся; а твій брат дуже на тебе гнївається. Їздив за тобою в Демянівку та там дізнав ся, що ти аж в Києві. — „Коли она така, каже, що мене покидає, що їй не жалко, то й я одцураюсь єї!“

А як они живуть? питаю. Чи здорові, чи живі всї дїточки? Чи гаразд у них у господї?

„Де там! такі стали бідні, що аж тяжко згадати; чогось не веде ся їм. Господь їх сьвятий знає, що таке; може то ваші сльози їм відливають ся! Зубожіли так, що часом і хлїба позичають.“

Земляки мої любі, кажу їм, як би менї ще вас побачити? Чи не зайдете до мене? Я маю дещо братови переслати, то будьте ласкаві возьміть.

„Добре, кажуть, на ранок наготуй, то возьмемо.“

Я вже пять карбованцїв грішми загорювала. От взяла я ті гроші в калиточку, чотири карбованцї братови післала, за пятого купила то намисточка дївчаткам, то сережечки, то хрестики хлопцям, то перстенї і стрічок — най мене згадують, кохані дїточки!

Провела земляків, тай з думки менї не йде братова біда! Боже мій милий! Може справдї се йому мої сльози одливають ся. Най же Мати Божа прощає мене грішну, що я свому рідному братикови лихо наплакала! Тай плакати менї не гоже: є і нещасливші від мене, і убогі і недужі, та живуть, а я й здужаю, дякувать Господеви, і зароблю собі хлїба шматок і сорочку. Се мене і Господь не помилує,

коли впаде хоч слїзка з моїх очий за себе самую; коли вже плакати, то за брата, що в нього і жінка і дїти дрібненькі.

Надумалась я, то нїби менї і працювати веселїйше стало.

Як вже гордувала, як орудувала мною панночка, я перетерплю.

Може ласкавостю своєю та покірливостю втихомирю єї, було думаю; та не така она вдала ся! Бачить, що я корю ся, та ще гірш мене зневажає, а далї і бити вже порвала ся.

Бог з вами, кажу, най хто иньший вам служить, а я не хочу; мене з роду ще нїхто не бив, та Бог менї дасть, що й не буде бити нїхто, поки віку мого!"

„А ми тобі гроший не дамо! Добудь місяця; не дослуживши, не сьмієш кидати — ми гроший не дамо!"

Та ви з моїх гроший не розбогатїєте, а я бідна не буду; не дасьте, то менї Бог оддасть.

Стара почала вмовляти, зостань ся та зостань ся; бо жалувала мене, що я їй щиро робила і слухняна була.

(Коли они так сварились і мирились, у браму хтось возом вїхав; глянула наймичка й очом своїм віри не няла — сеж єї братичок рідненький. Не вибігла, а немов на крильцях полетїла, щоб привитать ся. Бачить вона, що зовсїм з лиця спав, аж почорнїв — і сльози єї так аж обляли. Сїли в брамі, говорять собі та журять ся; брат розповів, як у нього убожество настало, а сестра пішла до панї, згодила ся за двайцять карбованців на цїлий рік, взяла пятнайцять карбованців наперед тай дала братови; він їй подякував сердешним „Спасибіг" — а сам аж руки заламував.)

---

114. За кригою.

Олександра Конiського.

Що за прегарний день виняв ся в десяту Пятницю! Сонїчко сьвітить, грїє, а не пече; не душно, не млосно. Повітрє оксамитовою цївкою так само до тебе в груди й пливе й пливе, надає тобі нової, сьвіжої сили і не дає сидїти в хатї. Я взяв бриль і пішов в село Рокитяне, провідати давню свою знаєму, стареньку бабусю Ольгу Чепе-

лиху. Менї сказали з вечора, що Чепелисї недобре, нїби занедужала.

Чепелишина хата недалеко з кінця села, на горбочку, над самісїньким Удаєм. Вона вже давно не Чепелишина, а внуків єї від підстаршої сестри Уляни Гончарихи. Ольга давно відписала на них і хату і ґрунт і поле, яке там було, аби єї догодували до самої смерти.

Приходжу. В дворі тому, як у віночку — чисто пречисто хоч покотись. Під повіткою Ольжин внук Максим Гончаренко — чоловік лїт так з трийцять сидить верхи на стелюзї та вистругує стругом лїскові обручі. Біля него малеча: хлопятко і дві дївчинки, се вже Чепелишині правнуки; грають ся стружками: нанизують їх нїби то бублики, та збирають ся „нести у город".

— Помагайбіг, Максиме! — озвав ся я.

— День добрий, з пятницею!

— Майструєш?

— Ет, аби то не сидїть, згорнувши руки; на осїнь обручі виготовляю.

— Ониська (се Максимова жінка) дома?

— Нема, десь у лузї з полотнами, білить. Просимож до хати! Заходьте... спочинете... втомились... Пішки?

— Пішки. Гарний день такий... Бабусю провідать прийшов. Де вона? Чув, що нездужає.

— Нї, в добрий час поговорити, нїчого; дякувати Бога, вибрикує.

— Гаразд; в хатї вона?

— Нї, на задвірку; ось я проведу вас.

— Не треба; я стежечку знаю; аби тілько „циган" литок не полатав.

— Нема дома; Ониська взяла до полотен.

Під вишнею на задвірку, на зеленій траві сидїла Чепелиха. Самої єї за листом не видко було; манячіла тілько хустка на голові, біла, біла, наче снїг.

Задвірок той був невеличкий, та що за гарний, прегарний! Кругом попід тином кущі бузку, а в самому кутку вишня — одна тільки, та така гиляста, розлога; перед вікнами в хату, проти дверий, самі квітки: любисток, канупер, мята, шовкова трава, пивоня, красоля, васильки... Чепелиха сама доглядала задвірок; за теплої години вона там цїлї-

сенький день сидить та або куделю пряде або вовну скубе або кужіль чеше.

Глянув я на бабусю; і тепер у неї за поясом куделя білої вовни.

Що за привітна та приятна твар у бабусі! Такої другої я на своїм віку нїде не стрічав. Личенько те у неї таке чисте, хоч зморшковате, наче печене яблучко, маленьке таке, в жменю вбгав би єго, та таке добре, добре, наче сама добрість! Під густими сивими бровами сьвітять чорні очи. Прямо, можна сказати, горять!

— Здорові були, бабусю!

— Доброго здоровячка вам!

— Живі, здорові?

— Скриплю собі потроху.

— Як живете, бабусю?

— Живу та кулїш жую; хлїбаб рада, так зубів же вада — розгубила всї... А ви там як на хуторі?

— Вибрикуємо!

— Хвалить Бога! Сїдайте; давно вас не бачила, з Великодня.

Слово по слові пішла розмова.

— Рясно у вас, бабусю, вишень.

— Рясненько! Дасть Бог, на вареники приходьте. Буйні вишнї будуть, коли не попече їх. Родюча се вишня, що року родить, хоч який у людий недорід, а ми з неї відер двоє наберемо. А вже й стара...

— А як стара?

— Юрась покійничок посадив її перед тим роком, як сам за кригою пішов... Наче знав, на память про себе, царство йому небесне... де то душенька єго сьвята? (Чепелиха важко зітхнула). Більш як пятьдесять лїт отсїй вишнї буде. Стара. Хто з нас кого переживе: чи я її, чи вона мене?... Я вже так її бережу!... Мабуть разом: я в домовину, а вона в піч... Нехай не всихає, доки я ноги волочу, а протягну, тодї вже як собі знає... Вона моя втїха, вона менї раз у раз нагадує Юрася....

Бабуся глянула на вишню, на небо, знов зітхнула.

Я чув від людий, що Чепелисї замолоду ще випало велике горе: син єї втопив ся — так бажав я, щоб сама вона розповіла менї, з якої речі Юрась утопив ся. Кілька

разів починав я розпитувати Чепелиху, вона або мовчала або відповіла тільки:

— Не думав він топити ся, а за кригою пішов — та більш нїчого й не скаже.

Сьогодня менї якось несподївано пощастило: бабуся сама звела річ на Юрасеву смерть і почала:

— Ох дїти, дїти! Без вас горе, з вами в двоє! У кого дїтки — як квітки, як маку їх рясно і всї виростуть; а в кого одно, тай те!... От і в мене: оден, однїсенький був син, тай той пішов Богу на прийом... Скільки то лїт вже топчу ся самотнею як палець... Думала, рідних внуків діжду, тїшити му їх, листочком до мого серця липнути муть вони... аж ось як довело ся: замість внуків — куделю тїшу... От так на старість... Воно і старість моя не яка ще; люди геть довше живуть: покійничок батенько — земля над ним пером! — на стодесятому лїтї свого віку ще роїв збирав; а дїдусь мій — легко йому лежати, сиру землю держати — прожив без одного стодвайцять. Ну, та тепер таких людий нема, вивелись... тепер аби за пятьдесять, вже й квокче...

— Скількиж вам, бабусю лїт? — перебив я Чепелиху.

— Менї? Суще й сама не тямлю... чи буде девятьдесять, чи може ще й нї. Колиб порахувати. Людина я проста, не зумію; ось, нуте, ви чи не виведете, виж чоловік письменний. От як буде: Зараз по 16-му лїтї пішла я за Данила; знайшла ся я на Дмитра, а вінчали нас на тиждень перед Михайлом, значить: тілько що перескочило за 16. За Данилом я була лїт десять, дїток не було... в холєру овдовіла... се в ту першу, велику холєру... Скільки тому лїт буде?

— Пятьдесять і пять...

— Так от тепер і зведїть, чи є девятьдесять, чи нема?

— Нема ще; без девяти, девятьдесять...

— От бачте! Так виходить, що і отсїй вишнї багато я зайвого нарахувала. Була я вдовою оден рік; ще до году, як побрали ся ми з Плятоном, знайшов ся у мене Юрасько; а як посадив він сю вишню, був він настоящим парубком: вус уже висипав ся, бороду голив уже; на порі був, засватав ся вже... лїт більш як двайцять було. Так як воно виходить отсїй вишнї?

— Сорока нема ще, без семи — трийцять і три.

— От воно як! А я, бач, нарахувала вже пятьдесять. От стількиж, як Юрась пішов за кригою. Трийцять і три! Якіб то доси в мене внуки були! Господи! Можеб і правнуків доси тїшила...

Такий же то вдатний хлопчик вийшов мій Юрасько: до чого кинь, так клин. Таким, кажуть, Бог і талану не дає. До школи взяла єго охота. Тодї в нашому селї школа була, дяк держав; на самому цвинтарі була... така прегарна хата, на дві половини: в одній дяк, в другій школа. Тепер єї й слїду нема.

— Іди, кажу, синочку, до школи, іди!

Поєднала дяка: два мішки картоплї, повісмо конопель, пуд борошна, ворочок пшона та рубля грішми.

Вжеж і вчив ся мій Юрасько! Дяк, було, не нахвалить ся; та деж вам: на дванайцятому лїтї воно вже на крилосї ставало й Апостола читало! Отже, було, як виведе Херувимску, так його тонїсенький голосочок на всю церкву розлягаєть ся; нїкого за ним і не чутно, усїх він покриває.

Я вже радїла; сподївала ся, вийде мій Юрко на дяка. Отець Корнїй брав ся вивести його і був би вивів; спершу, каже, попаламарує, а тодї й на дяка. Як би то воно було любо та мило! Колиж у Юрка не те на думцї було. До майстерства зняв ся. Я йому се і те, а він як затяв ся: „В ковалї тай в ковалї!“

Чогож не казала, чого не робила — не послухав ся мене; мусїла я його відвести в Нїжин до коваля. Клим Терниця — там такий коваль був — узяв Юрася на чотири годи. Не хотїла я, ох, як не хотїла, та мусїла коритись.

Вибув Юрко свої годи у коваля; вернув ся до дому.

— Треба, каже, мамо, свою кузню і всю зброю до неї справити.

— Чом би не справити; та з чого?

Порадились ми. Теличка третяка була у нас, продали єї; кілька овечат вивели на ярмарок; було у мене в скринї зайве полотенце, аж пять сувоїв, так про запас напряла та набілила... і його продала. На ті гроші спромогли ся і кузню і до кузнї. Отут на городї під вербою кузня була, завалилась давно, і слїду нема, а снасти ковальскі люди рознесли.

Кує мій Юрко. Вжеж і коваль з його вдав ся! Чи й був де другий такий! На селї у нас були два паньских ковалї, так куди їм до Юрка! За пояс він обох їх заткнув!

Вже було чи сокиру насталить, чи косу зварить, чи оскард загартувать, чи що иньше — він як утне, то вже нїхто проти його. Свердел було хоч який малесенький, він зробить; а серпам з його рук так і віку не було. За теж і людий принадив до себе так, що одбою від роботи нема; наче на ярмарку так у нас на городї було: той з лемішем, той з череслом, тому заступ, а сему каблучку на кося; уся околиця валом валила до його. А він клепле, а він клепле. Піт з него наче вода із стріхи, а йому байдуже... кує!

Отак цїлий тиждень з ранку до вечера. В сажу замурзаєть ся, наче з бовдура вилїз, на себе не похожий; а прийде субота, вже він з обіду і за холодну воду не візьметь ся: миєть ся, чешеть ся, чепурить ся. В ранцї і не пізнати його — орел! Жупан на йому синїй, пояс червоний, шапка сива, смушева, чоботи з підковами, кучері аж мають, а очима так і сяє... орел тай годї! Прийде до церкви на крилос, читає, співає... Дївчата на його так і повпивають ся очима, а в мене — і молитва на думку не йде, душа росте в небо! Дивлю ся на свого Юрася, радїю та гадаю: якуб йому вибрати, якуб посватати? Та гарна, а та ще краща! А далї думаю: нї, нехай сам собі вибере пару по серцї та по мисли.

Хибаж не було з кого й вибирати? Мало в нас на селї було того квіту? Господи, Твоя воля, скільки! Вийдеш чи на улицю, чи до церкви, мов мак цвите! Тепер і дївчата якось не ті стали: тепереньки якісь вони хиряві та плюгаві, а то було — дївка йде, земля під нею гуде, здоровєм від неї так і паше! Що й казати, марнїють люди!

Вибрав мій Юраська... когоб ви думали? Оїй, ой, кого!... Крепачку вибрав!

Отут у головах нашого городу жив паньский крепак Свирид Бандик: а в його була дочка Ганна. Гріх сказати, дївка з себе вродлива, наче вилита, наче намальована; тількиж лишенько, що крепачка, а вади за нею нема. Признав ся менї Юрко: Так, мамо, і так, благословіть!

Щож, думаю собі, хоч вона й крепачка, а доброго батька дитина і роботяща; така вже пара з Юрком буде, що на! подивись та усьміхнись! Час добрий!

— Боже благослови, кажу; тільки, синочку, викуп треба.

— А вжеж, так не віддадуть.

— Тож бо й є. Та ще хто знає, що вони й заправлять за неї? Може таку ціну положать, що й не спроможемо ся.

Взяла я хліб, сіль, пішла до двора; спершу до пані. Вийшла вона до мене, розпитала ся, тоді до пана. І пан вийшов; те та се... бачу я, не геть то змагають ся. Вклонила ся, питаю ся: чи буде викуп?

— Хиба можна, бабо, без викупу?

— Аби ваша ласка, кажу їм; — і знов вклонила ся — все можна...

— Ні, без викупу й не думай.

— Щож положите?

Пан зразу — спаси Біг йому — пятьдесять, каже, треба... не гріх буде, не накладно; Юрко добрий коваль; швидко заробить.

А пані як визвірить ся на його: Що ти! Що ти! З глузду зсунув ся, чи що?! Як то можна пятьдесять? за таку роботящу дівку — та пятьдесять?! За її й сотні мало! Ми її два роки на прачку привчали, а він пятьдесять! Коли не сотня, нічого й гомоніти.

От як почали, як почали торгувать ся, зєднали ся на сорок, аби зараз гроші. У нас стільки не було; так десять карбованців понапозичали у людях: у кого три, у кого два, в кого одного. Зібрали, віднесли і бумагу взяли. Тілько умова така була, щоб вінчати ся після Провід, а до Великодня, щоб Ганна робила в дворі.

Добре, нехай і так. Ми й самі не проти того; ні з чим було справляти весіля. Думка така в нас: За зиму Юрко заробить на вінчанє, а за літо на весілє, та по осени, дасть Бог, справимо й весілє. Вжеж без весіля ані, Боже мій, не можна.

Гаразд. Не живу я, а прямо тілько радію, тілько в мене й думки про те, як то вони поберуть ся, жити муть любенько! Бог благословить їх дїточками, а мене унуками... я їх доглядати му, з рук не спускати му, бавити му, писнути

не дам... І сплю, та все оттак думаю. Такіж то були в мене надії, такі надії, що й Господи! А де вони?! Гай, гай! Розвіяв їх вітер, за кригою пішли!

Саме у вербний четвер, отак як в полудень, сидимо ми з Юрком в хаті; крига вже рушила. Чуємо, щось на вулиці несамовито гукає: Ратуйте, хто в Бога вірує! Ратуйте!

Юрасько як сидів, так без шапки прожогом з хати... а я так злякала ся, що й не тямлю себе; стою серед хати, трушу ся. Чую, Юрасько кричить: Човна давайте, човна!

Я тоді собі з хати. Дивлю ся: Мати моя Божа! Водою погнало на кризі Ганну! Стоїть вона на тій кризі, руки зняла до Бога та пробі: Ратуйте! Ратуйте! — Людий збігла ся сила.

Ох, Господи! Нїкому не приведи так! Пішла Ганнуся на річку прачом прати сорочки чи що там. З берега вода каламутна, вона відійшла собі геть на лїд, розташувала ся, пере... Чудна, прости Господи, людина! Як таки не помітити того, що перед нею вже леду нема! Байдуже... пере, прачує, стукає прачем; а воно як рвоне кригу, як попре її вітром! Понесло й Ганну на кризі... Доки принесли того човна, Ганну вже геть, геть замчало. А в мене серденько так і рветься, як не вискочить.

Спустили човна; Юрко та товариш його Скибка Іван, що духу було, на човен. Гребуть, пливуть, стрілою мчить їх за водою... біжить човен, от, от би вже догнати Ганну; а ззаду нова крига як шугоне, як затріщить! Господи! Одна на другу, цїлу гору навернуло криги! Біжить човен, а та гора за ним. Бачу я, Юрасько рученьку вже простягає до Ганни!... Похолола я вся; зо страху й рота не роззявлю; молить ся хочу, а менї зуби сцїпило. Ой, Божеж мій милий! Та гора-крига на човен... човен на бік... Юрасько й Іван з човна та під кригу. У мене так і потемнїло в очах. Не тямлю, що було далї... Люди повідали потім, що я була кинула ся в воду, та не пустили мене, не дали вмерти... А Юрка й Івана більше, кажуть, нїхто й не бачив... і не винирнули нї разу зпід води... кригою затерло їх... Бачили тільки, як крига наскочила й на Ганну тай єї під лїд... Тілько ми їх і бачили.

Очуняла я. Лучшеб була й не очунювала! Все моє щастє, усї мої надії пішли за тією кригою... Годї!

По старенькому личеньку Ольги покотили ся буйні сльози.

---

115. В рідним селї.

З повісти „Хмари".

Івана Нечуя Левицкого.

Закопавшись у книжки в своїому кабінетї, працюючи для професорскої катедри, Дашкович давно не був у свого батька, в своїй рідній Черкащинї. Жінка, дїти, книжки — все те не пускало його, не давало йому вирватись на село. Тепер йому дуже схотїлось поїхати на село, подивитись на житє свого народа оком ученого чоловіка, прислухатись до його мови, пісні... Прийшли вакациї і він поїхав на село до батька, в свої рідні Сегединцї.

Того року Петрівка була дощова. Люди спізнили ся косити сїно, дожидаючи сухої погоди. Черкаскі степи зеленїли, як море. Дашкович виїхав на степ, і його обвіяло сьвіже степове житє. Після тїсного кабінета, після запаху від цьвілї, від книжок, обгризених шашлями, після міскої душної куряви, степи здали ся йому земним раєм. Повітрє було таке чисте й легке, що, здаєть ся, груди не втягали його, а само воно лило ся в груди. Здавалось, нїби само житє напувало тїло, як вода напуває губку, пріймало всього чоловіка до самої душі.

Дорога стелила ся по зеленому степу широким килимом між двома окопами, на яких росло високе бадилє петрових батогів, обсипаних синїми зірками молочаю, сизих миколайків, круглоголових будяків. Широколистий подорожник й оксамітовий шпориш хотїли вкрити всю дорогу, хотїли одвоювати її від тяжких колїс сїльских возів. Уся зелена степова скатерть, скільки можна було скинути оком, була заткáна квітками: червоними купами смілки, синїми дзвониками, жовтими степовими тульпанами, фіолєтовим соном й чепчиком. В траві ворушив ся й тріщав цїлий мир коників і всяких кузок. Над степом у синьому небі вили ся, співали птиці. Край дороги бігали проворі хаврашки і,

побачивши людий, втїкали в нори і сьміливо виглядали звідтіль, піднявши вушка в гору. Ввесь зелений степ і синє кругле небо заливало промінє гарячого золотого сонця. Прозорий воздух розширяв кругогляд далеко, далеко на всї боки, скільки можна було скинути оком.

Давно бачив Дашкович свій рідний степ. Йому здалось, що він побачив його вперве. Він не міг одірвати очий від трави, від неба, встав із воза і пішов пішки. Самі ноги несли його все далї й далї. Він звернув із дороги на траву і, забувши свою фільософію, почав рвати квітки. Побачивши себе на самотї, серед такого простору, Дашкович почав фільософувати, але через хвилю нїчого вже не знайшов у своїй голові. Він знов силкував ся думати, і знов почув, що думка десь вислизнула з його голови. Він тільки знав, що бачить зелений степ, синє небо, дорогу, птиць у небі, чує сотню голосів кругом себе. І знов хотїв він перемогти себе, а думки все таки не йшли на ум. Йому хотїлось тільки дивитись і милуватись красою розкішної степової природи. В йому розбуркалось чутє природи, заглушене міським житєм, наукою, абстрактною фільософією.

Далеко, далеко на полудень засинїли смугою гори, вкриті лїсом. Та смужка здавалась на краю неба сизою хмарою, яка ледви-ледви висовувалась із краю над степом. Там, у тих горах стояло велике село, Сегединцї.

Дашкович близше підїхав до тієї синьої смуги. Гори виступали з туману. Вже можна було бачити яри й долини між горами, лїси й села, розкидані на шпилях і попід горами. Хрести на церквах і вікна блищали в туманї проти сонця, як дороге каміня зпід тонкої материї. Лїси виступали все грізнїйше та яснїйше. Темні й не високі гори здавались вишими й грізними серед гладенького рівного степу, роблячи чудовий контраст із зеленою широкою скатертю. Здавалось, нїби якийсь величезний звір лежав на степу, підняв спину й настобурчив на спинї темну сизу шерсть. Вже сонце скотило ся ік заходу, вже степова трава лиснїла червоним відблиском. Дашкович наближав ся до тих гір. Степ кінчав ся. Балагула ледви примітно підималась на пригорки, то знов спускалась у неглибокі долини. Вже на горах можна було бачити дуже виразно і лїси, й села, й церкви в селах. Звідтіль потяг вітерець сьвіжій-

ший і мокрійший од степового. Можна було навіть лицем почути, що десь недалечко є вода, лїс, дерево, тїнь; є долини, яри з ставами й садками.

— Поганяй лишень швидше! — сказав Дашкович Жидови.

— На що вам швидше? доїдемо ще сьогодня до Сегединець, — обізвав ся Жид, не обертаючись до Дашковича, і хвиснув батогом по конях сухих як тріски.

Коні підтюпцем побігли з пригорка на долину, а з долини знов на пригорок. Гори з лїсами й селами то вирінали, то знов ховались за пригорки, і часом ізза горки було тільки видно верхи та хрести близшого села. Перед очима разом одкрило ся село під горою, над великим ставом. Коні збігли дуже прудко на греблю, і балагула засїла в грязь по самісїнькі маточини. Жид затріпав руками й віжками, закричав, засвистав. Коники розтягли свої сухі ребра, мов хорти, й винесли балагулу з багна наче на руках.

Зі ставка повіяло холодком. Коні побігли попід густими садками. Незабаром балагула знов підняла ся на висшу гору й сховала ся в густий старий лїс. Який знайомий був той лїс Дашковичови! Дорога йшла по самій спинї довгої гори, а по обидва боки лежали глибокі долини. Лїс застиляв гору й долини густою старою дубиною та грабиною. Понад шляхом росла лїщина, де так часто Дашкович малим хлопцем любив рвати горіхи. Ще висше виїхала балагула на гору, і з тієї гори стало видно всї Сегединцї, що розсипались на двох шпилях і на долинї понад двома великими ставками. Дашкович почув, що в його немолодому серцї заворушилась радість школяра, який вертаєть ся зі школи до рідного дому. Те чутє обвіяло його нїби пахощами ранної весни, пахощами білого цьвіту вишень, черешень, рясту та молодої первої травиці.

Довго котила ся балагула з гори і збігла на широку греблю. В кінцї греблї під вербами стояв знайомий млин, чорний од негоди. Колеса й тепер крутились так само, як і за часу Дашковичових молодих лїт, навіть так само на чорних колесах блищало кільки нових білих дощечок. На високому шпилї проти самої греблї стояла церква з пятьма банями. Один став, великий аж на дві верстви, огортав той шпиль навкруги, а другий, ще більший, по другий бік,

розливав ся круглим озером серед чималих зелених гір. Коло самого ставу край левади на горбочку стояла друга церква з одною банею й високою дзвіницею. Коні повернули вулицею до тієї церкви і заїхали у двір сьвященика. Старий сивий сьвященик вийшов на ґанок і спершу не пізнав свого сина.

— Чи се ти, Василю? — спитав старий батько, придивляючись до сина і трохи не доторкаючись до його лиця.

— Добрий вечір вам, батюшко; се я! Чи я так постарів ся, що ви мене не пізнали? — сказав Дашкович, цїлуючи батька в руку, а потім цїлуючись із ним у губи. Батько тричі поблагословив свого сина та все придивляв ся до його.

— Чого ти, сину, став такий блїдий та худий? Й очи тобі якось позатягало. Чи тобі яка нужда, чи недостача в чому? Чи мабуть тобі та наука позатягала очи?

— Старість приходить, батюшко! Така вже людска доля.

Син придивляв ся до батька, який уже стояв одною ногою в могилї. Очи його дивились якось дуже спокійно, а лице вже припало землею між глибокими моршками; його голова й борода була біла, як вишневий цьвіт.

Вони ввійшли в хату. Покої були дуже старі: в їх тхнуло трухлятиною. Син побачив, що в хатах нїчого не змінилось від часу його дитячих лїт. Сьвітлиця зі сволоками, з образами була така сама, як і кілька десятків лїт попереду. В кімнатї стояла та сама зелена велика скриня, скляна шафа, була та сама довга лежанка, груба з зелених кахлїв, те саме ліжко. Оглядївши хату й сїни, Дашкович потім вийшов у сад. І тут природа панувала всею своєю силою. Де колись Дашкович поробив своїми руками квітники, де він колись сїяв астри й левкої, там тепер росли калачики та лопух. Чорнобиль доріс уже до самої хати й заглядав у вікна. Яблунї й черешнї росли й посихали, пускали молодняки, як хотїли, між густими бурянами. Дереза набігла, як татарска орда, аж до середини садка. Все заростало, як заростало й помирало само людске житє в господї.

Дашкович пішов глянути на хазяйство старого батька, і там він побачив, що все падало, все рушило ся. Клуня

була обдерта. На купах соломи, де колись стояли великі скирти й ожереди, вже росла кропива. Дашкович бачив, що природа була вже готова поглинути самий слїд того гнїзда, звідкіль він вилинув на сьвіт. Для неї ще треба було ступити кілька ступенїв і він не пізнав би й слїду рідної оселї. Йому стало тяжко й сумно на душі.

Син побалакав із батьком і побачив, що старому вже байдуже про сей сьвіт. Розмова навіть стомила старого чоловіка.

Над вечір Дашкович пішов знайомою вулицею подивитись на село. Там кипіло житє не глибоке й не широке, живе житє села в робочий гарячий лїтнїй час! Женцї весело вертали ся з поля; дївчата йшли цїлою юрбою і співали сьвіжими голосами пісню. За ними йшли парубки і зачіпали їх жартами. Сьміх і жарти, веселі слова й сумні пісні лили ся річкою, текли морем, неначе люди не працювали, а десь гуляли цїлий день. Десь недалеко жінки кричали та лаялись через город, стоячи за тином. Косарі затягли пісню так голосно, що аж повітрє трясло ся й луна пішла понад ставом. От і череда пустила ся з поля до села й заглушила пісні, й сьміх і жарти, навіть дзвінку, як дзвони на дзвінницї, жіночу лайку. Село закричало, заклекотало тисячою усяких голосів зашуміло, як лїс у великий вітер.

Дашковича вразило таке кипуче, палке житє українського села. Після города, після кабінета, після фільософії все те здало ся йому таким новим, таким ориґінальним, таким живучим, що він сам собі здавав ся мерцем серед тисячі пульсів сїльского житя. Йому прийшла на думку велика вулиця в великому містї, де кипить, хоч висше й иньше, але так само кипить житє.

Дашкович йшов серед вулицї, задумавшись: коли се зразу в ту вулицю полила ся череда! Попереду бігли хапаючись свинї, потім вівцї, а потім поважно йшли крутороги бики й корови. Череда бігла просто на його і не думала звертати фільософови. Він оступив ся під тин, але важкі рогаті істоти, не звиклі поважати вчених людий, прямо йшли на його. Улиця була вузенька, і Дашкович мусїв вилїзти на тин і зовсїм не по фільософски стрибнути в садок. Висока кропива достала до уший і пожалила йому лице. Він

через тин дивив ся на вулицю, де дівчата й молодиці займали до дому скот і вівці, тягаючи за шиї неслухняних овечок до дворів. Густа курява лягла на садок і його здавило в грудях. Дашкович хотів перелізти через перелаз у другий садок, а тут напала на його зла собака, які бувають на селах.

Через сад, через невеличку пасїку Дашкович перейшов на леваді, що простягали ся до самого ставка. Розкішна зелень на городах вбрала в себе очи під косим червоним промінєм захода сонця. Дашкович пішов через леваді на довгу косу, що клином вганяла ся далеко в ставок. Уся коса була вкрита садами, а понад водою густими вербами. Під тими вербами не було очерету ні комишу. Вода була чиста. Пісковате дно сьвітило ся і жовтїло. Те місце було дуже добре для купанки. Дівчата з відрами бігли в берег по воду і співали пісень, перебігаючи Дашковичеви дорогу.

— Добрий вечір, дівчино, що ти несеш? — спитав Дашкович, жартуючи, у одної чорнявої дівчини.

— Доброго здоровля! — ледви обізвалась дівчина, і єї лице так і спахнуло соромливим полумям. Вона пішла далї й слова не промовила.

— А ти, дівчино, що несеш? — спитав він у другої ще красшої дівчини з довгою чорною косою і карими очима, що бігла з відрами на коромислї.

— А хиба не бачите? моркву! — сказала сьміливо дівчина, і неначе срібло посипалось і задзвенїло об кришталь, так задзвенїв єї чудовий голос.

— А деж ти набрала тої моркви?

— В криниці нарвала! — сказала дівчина й засьміялась так, неначе соловейко защебетав. Вона відступила може на два ступенї й почала веселої пісні таким голосом, якого мають перворядні оперні артистки. Дашкович став і слухав, слухав, доки дівчина не зайшла за верби, а єї голос усе лив ся та дзвенїв.

Вже темнїло на дворі, як Дашкович вертав ся до батька.

Вій увійшов у батьківский двір і побачив довгий ряд косарів, що вечеряли під хатою й весело балакали про всяку всячину. Старий батько сидїв у ґанку і перекидав ся словами з косарями, дожидаючи сина. Швидко потім

наймичка винесла на ґанок столик і подала вечерю. Вечір був такий теплий та тихий, що їм обом не хотілось їти в хату вечеряти. Косарі все балакали та їли з таким смаком, якого Дашкович давно не зазнав. Повечерявши, косарі перехрестились до церкви, подякували за вечерю, позабирали коси й пішли гуртом із двора.

Дашкович довго ще сидів на ґанку, вже як старий стомлений батько пішов відпочивати. Над Сегединцями постлала ся ніч темна, тиха й зоряна. На селї затих уже гомін і шум, тільки дівчата й хлопці не втихали навіть після важкої польової роботи та все співали на вулиці. Скрізь на селї співало разом кілька вулиць. Парубочі голоси обзивались піснею десь далеко за ставком та все наближались до того місця, звідкіль лили ся сьвіжі дівочі голоси десь під вербами. За голосом кождого парубка можна було вухом висліджити, куди прямувала сьмілива парубоча нога, де була чия мила, на якім кутку обзивалась вона піснею. Хори вулиць змішувались, перехрещувались, часом зливались в один тон, часом різнили в дисонанс. Співуче українське село співало до півночи, і до півночи сидів під зорями Дашкович на ґанку та все думав свою думу. Його чарувало сїльске житє, не глибоке, але сьвіже, співуче й живуче; його очарувала рідна мова, рідна пісня, чисте повітрє рідного краю, й синє небо, і погожа вода і тиха зоряна ніч...

Другого дня старий батько просив сина вивезти косарям обід.

Дашкович поїхав на луку в ранні обіди. Косарі косили толокою; вони стояли дуже довгими рядами. На луках під гарячим сонцем дуже пахло сьвіжою травою і польовими квітками. Не вважаючи на жару, косарі співали косарских пісень: їх голоси змішувались із птичим співом, з диким тріщанєм травяних коників. Гаряче повітрє аж кипіло хвилями всякої гармонії. Наймит розпалив багатє, повісив на вагани казанок і почав варити кулїш. Сонце стало серед неба, і косарі зійшли ся полуднувати, посїдавши кругом мисок. Дашкович сїв поруч із косарями до кулїшу. Затовщений сьвіжим салом із зеленою цибулею і кропом, кулїш той здав ся фільософови смачнїйшим від усякої страви. Між косарями так і переливались жарти, приказки. І пісні,

і приказки й прислівя все те вразило Дашковича незвичайним багатством поезії, жарту, гумору, практичного розуму. Він виняв книжечку й позаписував пісні й приказки.

Над вечером наймити взяли волок і пішли до ставка ловити рибу. Дашкович пішов із ними носити відро. Наймити забрели попід берегом і витягли повний волок баговиня, карасів, линів, раків і жаб. Підводне царство, опутане нитками кидалось, ворушилось, лазило на зеленому березі. Сам Дашкович, забувши свою фільософію, обома руками вибирав раки й рибу з жабуриня і куширу. Риба тріпала ся, підскакувала на траві; раки плазували й ляскали шийками; жаби тїкали з усїєї сили до води раді, що не звернули на себе людскої уваги. На березї запахло гарячою сиростю, баговинєм. Дашкович так розходив ся, що підняв палець у гору, подумав, потім розібрав ся і сам поліз у воду ловити рибу волоком. Швидко потім вони знов витягли волок повний деякої трави.

— А зайдїмо ще волоком на ваше щастє, пане! — промовив наймит.

— Про мене й зайдїмо! — сказав Дашкович.

Вони закинули волок і витягли черепаху, що з переляку підгорнула під черепки лапи й голову і лежала, наче мертва. Всї засьміялись із такого талану Дашковича.

— А закиньмо ще на щастє вашої панї! — сказав знов наймит охочий до жартів.

— То й закиньмо! Тільки не ловім знов черепахи, — сказав Дашкович і швиденько поліз у воду.

Щастє професорки було, знать, не велике, бо на той раз вони витягли дуже богацько раків та жаб і не піймали анї однїсїнької рибини.

Не багато вони заходили волоком, а вже риби було повне відро. Раків було так багацько, що не було куди їх брати. Над вечір косарі почали підвечіркувати, а Дашкович усе записував пісні, що розказували йому чоловіки. Вже луки зачервонїли під промінєм заходу; скошена трава ще дужше запахла. Тихий західний вітер обливав лице неначе лїтеплом, лящив ся до лиця, поки зовсїм не вмер, як червоне сонце сїло за лїсом. Дашкович вертав ся до села й

чув, що його груди дуже, дуже легко дихали пахучим сьвіжим повітрєм рідного села.

Дашкович посидїв у батька ще з тиждень і почав скучати за книжками. Він обшукав усї кутки і не знайшов нїчого, окрім молитовників, житій сьвятих та метрик. Не маючи чого читати, він усе ходив по селу, по садах, по левадах, прислухував ся до пісень, записував усе те і навіть їздив по ярмарках слухати слїпцїв та лїрників.

Час минав та минав і Дашкович збирав ся вже до Києва. Старий батько наклав йому харчі повен віз, надавав кавунів, динь на гостинець жінці й дїтям. Прощаючись, батько промовив:

— Коли ти, сину, швидко не приїдеш до мене, то мабуть ти мене бачиш в останнїй раз. Пора менї до Бога.

Батько промовив ті слова так спокійно, неначе мова мовилась про когось иньшого, а не про його.

Виїхав Дашкович за село, глянув на поле. По обидва боки дороги стояло так багато полукіпків, що, як глянути, то й поля було не видко! Поля жовтїли, як золото, до самого лїса то копами, то стернею, то незжатим хлїбом. Женцї рядами стояли до самого лїса.

Невесело було йому, як виїхав він за село. Їдучи степами, він усе думав про свої Сегединці, про пишний край, родючі поля, про народ добрий, поетичний, гордий, багатий своїм власним національним життєм, своєю поезиєю і оригінальними, музичними, глибокими мельодиями. І ті думи не виходили з голови, не випадали десь у траву, а зливали ся із гармонїєю степових голосів, із синїм небом, з теплим вітром, із пахощами степових квіток, бо ті думи самі були поезиєю, чутєм, добром, первим чутєм за народ, за Україну...

---

116. Турецкі бранцї.

Ізидора Воробкевича.

I.

У козацкому хуторі, що стояв над річкою Сулою, жила козачка, вдова Горпина, з двома дїточками сиротами; єї чоловік, покійний Опанас, сотникував під гетьманом Па-

влюком. Полягла його голова коло Боровиці, а Горпина осталась вдовою з своїми сирітками. Берегла їх мов два ока, годувала, як могла. Івга, вже дівча на підлету, помагала в дечім своїй неньці, а Петро гуляв ще за товаром по полях. Тільки й утіхи було старій вдові, як приголубить своїх дїточок.

Мабуть Івга марень-зїлєм вмивала ся, або у росї до схід сонця купала ся, що такою красною та пишною стала. Очи сині, як те небо, волос золотив ся на головонцї, брови наче помальовані, личко гладке та румяне, хоч води напить ся, а стан гнучкий мов у тополї. Хорошою вдалась Івга мов гетьманьша, а красна як калина в лузї. Хто не зглянеть ся, дивуєсь, втїшаєсь єї дївочою уродою. Неодин уже сватав єї за гетьмана; но людска доля у Божих руках, а чоловікови єї відгадати годї!

Зачув татарский хан у Криму, що на Українї козак з козаком посварив ся, що козакам волї не дають, та за плугом ходити заставляють, що нїкому боронити вже переходу на Україну — то вже й позбирав невірних з Буджаку, Ногая і Очакова. Позлїтались невірні як хижі орли до Бакчисераю, а звідси мов чорна хмара саранчі пустились на нашу Україну. Куди поганці йшли, там вже й трава не росла; скрізь плюндрували, палили та мордували, то забирали у полон бідних Християн. Недаром сьпівають у пісні про ті пожежі татарскі:

Що ся в полї забілїло,
Ой чи гуси, чи лебедї?
Тепер гуси не лїтають
А лебедї не плавають.

То Татари полон женуть:
Оден полон з жіночками,
Другий полон з дївочками,
Третий полон з дїточками.

Від ріки Самари аж по Сулу плач, кров, курява і згарища. Загостила люта орда і на хутір убогої вдови Горпини; не пожалували невірні і бідної вдови. Як нї молила, як нї благала вдова Горпина лютих бісурман, усе не помогло, усе дарма. Хутір обернувсь у попіл, тільки що пообпалювані стїни остали; скрізь палає огонь, скрізь зойк і плач. Ой то не орлиця за свої орленята бєть ся, то стара Горпина на лютого бісурмана руки здіймає, свої дїти заступає. Не встояла стара сила проти ворога; повалилась Горпина від турецкої шаблюки. Нещасніж дїточки без матери.

Сердешну Івгу взяли
Попри коню на ременю.
Ой кінь біжить дорогою,
Івга наша терниною,
Назад себе поглядає,
Кровця слїди заливає,
Чорний ворон залїтає,
Тоту кровцю іспиває.

А сироту Петра ведуть попри возї на мотузї.

Назбирали поганцї добичі й бранців чимало, напили ся християньскої крови доволї і вже назад до Криму вертають, а за ними вороня та хижі орли лїтають. Хто з безталанних бранців не здужає далї йти, тому устромить лютий Татарин кинджал у серце, відріжуть із рук ремінь і лишать нещасного серед степу на поживу орлам та сїроманцям. Жене лютий Татар мов юрму овець бідних Християн; не видить, не чує нї слїз нї плачу християньского. Плачуть бранцї, ридає Івга, бо і ноги вже зболїли і реміня у руки вїло ся — рознеслась сумна пісня:

Козо моя жовтенькая!
Вже не мати рідненькая
Буде тебе заплїтати,
Квітки в тебе затикати.
Лютий Татар тя розчеше
Нагайкою ремінною;
Ах, Боже мій милостивий,
Змилуй ся Ти наді мною!

Вернули вже Татари до Криму і зачали добич паювати та бранцями дїлити ся; припало ся тому двоє, тому троє, а ханови сорок людий українських. Ой буде старий козак сїдоголовий вражому Татаринови стадо пасти, а ненька, зазуля старенька, татарчатка колисати — а нещасна, чорнобрива Українка сльози проливати, в горю свій вік коротати.

Припала ся хороша Івга самому старому ханови. Замкнули сердешну на плач та на тугу за своєю рідною Україною, за ненькою, за братом Петрусем. Припав ся сирота Петрусь простому буджацкому Татаринови. Не дали йому вороги лукаві хоч у купі з сестричкою сльози проливати, у неволї тяжке горе переносити; пігнали сироту Петра у буджацкі степи на вічну розлуку з сестрицею. Не довго пробула у кримского хана цьвітка бакчисерайска — так назвали Івгу задля єї чудної уроди. Не знав і хан кримский свому султанови більший подарунок принести, як Івгу хорошу, вродливу у Царгород післати. Цїлу дорогу плакала, ридала Івга; не втїшали єї нї шовки нї адамашки нї перли

нї рубіни нї смараґди, що блищали на білій, лебедїй шиї. Чим більше віддаляв ся корабель від Криму, чим більше наближав ся до Царгорода, тим більша туга западала на серце, тим більше ридала Івга; мабуть серце віщувало, що на віки покинула она рідну Україну. Далї стала, взнесла голубі очи у синє небо тай заридала: „Боже! Най дїє ся воля Твоя сьвятая!“ — замовкла і вже більше на ридала, лиш сумно, сумно глядїла навкруги себе. Нераз то чула Івга від свого батька Опанаса дещо про синє море, як гуляли козаки сьміливо по тім морю, як нераз потапали й на днї моря на віки упокоювались; та нїколи їй і на думку не прийшло, щоб вона колись сама плила филями того козачого моря, щоб вона побачила той Босфор та Царгород. Не радо наближалась Івга до Царгороду, не по своїй волї плила вона у далеку чужину; радаб вона тепер спочити на днї синього моря, та годї! Раби турецкі, як ті собаки, стережуть єї вірно.

II.

Приплили до Царгороду; посадили сирітку Івгу у богаті ноші, шовком вибивані а золотом вишивані, та понесли рабу аж у серай Султана Ібраїма. Запровадили єї у сьвітлицю, а там ясно, ясно блищать і стїни і стеля, мов лучі сонця небесного; скрізь чудні пахощі, всюда дивани та коверцї, золотом та сріблом перешивані. Вступила Івга у сьвітлицю, а ту витають єї красні дївиці, пишнорослі одалїски, а она не знає, що з нею дїєть ся, она те все на яві видить, як їй здаєть ся, що се тільки сон та мара.

Знає чоловік, де уродив ся, але де вік свій прожиє і де загине, те лиш один Бог знає. Так і наш Петро; недовго барив ся він в Кримі — продав його кримский Татарин за раба одному царгородскому Туркови. Так і Петро наш дістав ся до Царгороду, не знаючи нїчого, де єго сестра обертає ся; привик помалу Петро до свого лиха, привик до рабства, як пташка до клїтки. Щиро і вірно служив він свому панови, Мехметови; тож і полюбив єго Мехмет наче рідного сина і повірив єму навіть цїлий свій склеп, набитий чужоземними овочами. Полюбив Мехмет свого Юсуфа — так прозвали нашого Петра — полюбили

і товариші і всї, хто йно пізнав ся з малим Юсуфом. Тож і відбував Юсуф щасливо свій товар, і ще більше полюбив єго Мехмет. А був наш Юсуф дивної памяти і великих здібностий. Єго оповіданями та розказами втїшали ся старі і молоді, а в купецких річах справить ся як найлучше. Що раз зачув Юсуф, того не забуде; де раз був, там не заблудить. Де не пішле його Мехмет, чи на передмістя Скутарі, Тофану або Галату що купити або коло пристани запаси сьвіжих овочів відобрати, то наш Юсуф так справить ся, що й сам Мехмет лучше не втне. Чи раз то минав він султаньский серай, чи раз бачив він і самого Ібраїма, як на воронім кони виїзжав, а нїколи не прийшло йому і на гадку, що у тих ясних, сьвітловеличавих палатах єго рідна сестра Івга пробуває, за рідною землею, за братиком Петрусем тужить, погибає.

Хоч добре пташинї у клїтцї, хоч їсти і пити доволї, та волї не має. Нудить пташина за сьвітом у тїсній клїтчинї, за волею, за рідним, вільним гнїздом. Так і наш Юсуф, хоч йому й у Татарина добре і гаразд і всего доволї, чого лиш серце збагне, а таки нераз він головоньку понурить, нераз тихенько сумну пісню рідну засьпіває, нераз свою зелену Україну, свою покійну неньку Горпину спогадає, нераз тяженько заридає; а спомяне свою сестру Івгу, що десь, Бог знає, де загибає, то серце йому від розпуки краєся; і бажав би він дістатись на свою рідну Україну, щоб помститись за матїр та за сестру. Тяжко сиротинї, як спогадає, що прийде ся йому одинокому на далекій чужинї загибати.

Хто не знає тих красних, чудових ночий у Стамбулї? Море дрімає — хиба лиш човник коло берега сюди, туди тихесенько мов по леду суне ся, або часом від Дарданелїв вітрець тихенький з морем полоскоче. Срібний місяць розсїяв блїде сьвітло по тисячних золотих банях, куполах, вежах і турецких півмісяцях. Усї мошеї, мінарети, кійоски блищать — нї не блищать, а наче палають в огни. Там над морем мріє у туманї візантийский замок з сїммá вежами, де раз славний Скалозуб почивав; по циприсових, рожевих городах, що мов чайки по Скутарі і навкруги сераю наче коверцї розстелили ся, заводять соловії чудесно й чародїйно.

На передмістю Скутарі, не дуже далеко від замку Падишаха, сидів купець Мехмет; там мав і наш Юсуф маленьку кімнатку. Нічка була тиха і ясна. Юсуф не може заснути, думає, гадає, отворив віконце і дивить ся на сьвіт Божий та на єго красу; нічка красна і мила, але ще миліїша там на далекій Україні, де Днїпро грає, бушує — де степи мріють і зеленїють. Там далеко за морем, там єго мила Україна, де він із своїми товаришами в ластівки грав ся та на пісні й думи козацкі пильно наслухував. — „Тут не зачуєш такої солодкої мови ні такого сьпіву; коби менї крильця, полетїв би я швидше від вітру до тебе, мій рідний краю, мій незабутий краю, там де степи широкополї і ріки глибокі, де зазуля на калинї кує, а в діброві соловейко миліїйш як тут сьпіває, де орли сизокрилі попід небеса вють ся. Тут не чути голосу старого бандуриста, не чути й слова про славу козацку; відай тебе вже рідний краю не побачу, відай прийдеть ся далеко на чужинї погибати; не занесе і буйний вітер вісточки про мене до тебе, моя рідна Україно!... Не посадить менї ні рідна матусенька, ні сестричка мила у головах червону калину, не прилїтати муть пташки-щебетушки та не приносити муть вістий з родини, не розівєть ся на моїм гробі хрещатий барвінок, ні рута зелена.. О Боже! гірко прийде умирати на чужинї!“ — Такі мисли снували ся по душі молодого Юсуфа.

Вконець засьпівав пісню:

До розпуки менї тяжко
Ось на чужім краю —
Тут хоч сонце ясно сьвітить,
Я го не видаю.
Тут хоч сьпіва соловейко,
Я його не чую —
Тут в розкошах сиротина
Плачу і горюю.

Коби можна в рідним краю
Прожити годину —
Зараз дав бим молодого
Житя половину.
А там зараз бим загинув,
Мило умирати —
У тім краю, де родила
Мене рідна мати.

Скінчив сьпівати і умив ся гіркими сльозами.

Тої ночи і султанка Тграан, найкрасша перла сераю Падишаха, не могла і ока зажмурити; і їй та ясна нічка, той чудний сьпів соловіїв якийсь сум, якусь тугу у серцю пробудили. І она отворила віконце та дивилась на Божий сьвіт, на зорі небесні, на дрімаючий Стамбул... Їй за вузко

було у тих широких, золотих кімнатах, єї душили ті чудні восточні пахощі. І єї душа туди гадками, думками лїтала, де Днїпро синий, де Київ золотоворотий, де ріка Сула, у котрій малою купала ся і понад крутий берег сьпіваночки щебетала — де могили, кургани, степи безкраї зеленїють шовковими травами. Довго, довго глядїла она крізь віконце, витала душею на Українї, пригадала собі неньку покійну Горпину і безталанного брата Петра... а тут і чує і собі не вірить, що хтось то у Скутарі українську пісню сьпіває. Серце зрадїло і око засияло, неначеб она справдї на Українї з дївчатами, подругами пісні на вечерницях проводила. Вже пісня утихла, лиш соловейко на циприсї заводить. Наслухувала ще довго султанка а потім заплакала мов мала дитина. Хто сьпівав сю пісню? Їй так мило, серденько єї так і тьохкає у грудьох, радаб щось промовить, та мови не знає:

Віще серце, віще серце
Все передом знає,
Оно все би нам сказало,
Та мови не має.

Цїлу нічку і очи не примикали ся у султанки, годї було забути про рідну пісню українську. — „Хто єї сьпівав? Може хто з України? Нинї скажу його відшукати, нинї може вчую що про мій рідний край, незабутий край. Може нещасний невольник не має правди у свого пана, може бідує в чорнїй неволї? Треба його відшукати, визволити із лютої неволї, полїпшити кроваву недолю!“

III.

У таких гадках привитало султанку сонечко, випливаюче із синього мариморя. Помолила ся потай миру до Пречистої Дїви і до Межигорского Спаса, перехрестила ся і плеснула в долонї. Отворили ся двері, а чорний раб став перед нею: „Най прийде зараз Кизляр Аґа!“ — Етиоп уклонив ся і вийшов. Незабаром увійшов у кімнату сивобородий Кизляр Аґа, уклонив ся низько та промовив: „Що зволить розказати дорога перла серайска.“

— „Повисше сераю, недалеко Скутарі сьпівав хтось нинї в ночи українську пісню; того сьпівака радаб я

видїти; вишукай його і приведи сюди!“ — промовила султанка.

Кизляр Аґа уклонив ся і вийшов. Слуги і янїчари розбігли ся по цїлім містї і сам Кизляр Аґа пішов шукати українського сьпівака. По дорозї поступив до склепу Мехмета і зобачив там нашого Юсуфа.

— „Ти Мослим?“ — спитав його Аґа. — „Нї!“ — відповів Юсуф. — „А звідкиж ти родом?“ — „З України.“ — „Як ти сюда прийшов?“ — „Татари мене у полон взяли та Мехметови сюда продали.“ — „Де ти був сеї ночи?“ — „Дома.“ — „А що робив?“ — „То що й другі люди роблять — спав!“ — „Але ти й сьпівав сеї ночи, тебе сторожа серайска чула; а ти не знаєш, що ночами сьпівати не вільно?“

Юсуф лиш зачервонїв ся мов калина у лузї і проговорив крізь плач: „Я гадав, що тут так вільно сьпівати, як і у нас.“ — „Ходиж зо мною!“ — „Якжеж я можу склеп Мехмета лишати?“ — „Збирай ся та ходи; я жарту не знаю!“ — грімнув Аґа. — „Добродїю мій любий, татоньку мій милосердний, лишіть мене тут, а більше вже не сьпівати му.“ — „Ходи!“ — ще раз грімнув Аґа. — Видїв Юсуф, що бїда, зібрав ся, замкнув склеп і ступав боязкою ступою за Кизляр Аґою; тряс ся мов лист кленовий від вітру, неначеб єго вже засудили на смерть. Ідуть вони вузкими і широкими дорогами; Араби, Болгари, Чорногорцї і всїлякі люди кланяють ся перед Аґою і зглядають ся на блїдого Юсуфа, мов би самих себе питали: „Що се за оден? Що він провинив?“ — А Юсуфови аж лице паленїє, рад би він і під землю сховати ся.

(Кізляр Аґа привів Юсуфа до султанки Тґаран. Перелякавсь він чимало і не знав, що з ним дїє ся, коли отсе посеред розмови Тґаран пізнала в Юсуфї свого дорогого братчика Петра, а Петро пізнав в султанцї Тґаран свою любу сестричку Івгу. Щасливі жили они тепер побіч себе на дворі султаньскім, бо Юсуф став Аґою, але щастє їх не тревало довго. Небавком підняв ся бунт в Царгородї проти султана Ібраїма, його самого вбито, а весь єго двір зі всею службою попав ся в тюрму.)

IV.

Надзорцем Ескисераю був старий якийсь, сивобородий Татарин. Єго поморщене лице, чорні повислі брови та понурі очи явно говорили, що сей старець зазнав немало горя в своїм житю. Приглянувшись йому близше, можна було добачити, що він і не Турок і не Татарин; а по високім чолї, по довгих наче запороских вусах, сказатиб, якийсь давний, горем прибитий Сїчовик. Нїхто не чував в Цареградї про єго рідню, нїхто і не знавсь з ним так щиро-приятельски, щоб заглянути в єго таємничі речі. Затаївсь Татарин Ізмаїл у собі самім, нїкому не виявлявсь. — Отож нераз бачив він сльози Івги, нераз чув він риданя Івги і Петра, їх нарiканя на люту недолю. А то був на виду якийсь зимний, острий; здавалось, не знав нї пощади нї милосердия — а тепер бачучи горе та недолю братню, неначеб помякшав, змилосердив ся над ними. Нераз приступить до них, привитає щирим словом, потїшить, розвеселить.

Одного разу приступив він до них, дуже сумний на виду, та питає: „Не сказалиб ви менї, звідки ви родом, та чи по волї ви тут чи нї? — Тодї то стали Івга і Петро своє житє бідолашне розповідати; приходилось нераз до слїз не то вже Івзї та Петрови, а й старий Ізмаїл проковтав неодну сльозу. Слухав він сирітского оповіданя, нераз тяженько чогось зітхав, начеб яке давне горе в єго серцю розбуджувалось. Скінчила Івга оповіданє; зажурився нїби Ізмаїл та задумавсь... а далї начеб зо сну пробудив ся, піднїс голову і сказав: „Знаю я те горе; і я колись бідував, загибав по темницях. Мав і я сестру любу, красну, мов те сонце ясну; загинула она, а я, як бачите, отут зістав ся. Знаю, що значить неволя, чого стоїть сестра братови. Дїточки любі! Жалко менї, що ви так в неволї погибаєте; ласки шукати вам у теперішного султана нема що. Воля ваша в ваших руках; визволите ся самі — будете вольними, а нї — то нї. Хочете, я вам допоможу, бо жаль менї вас; послухайте моєї ради, а може вам буде благо. І я оттут не по волї; не вольний я, а раб оттого султана, що засїв на отоманьскім престолї. Я хоч старий, а й старій пташинї бажає ся волї; ваш край, як чував я, сливе гостин-

ностию, у вас неоден чужинець знайшов приют сердешний. Може і я проживу на волї мій вік у вашім краю, може збереже мій попіл ваша земля; коли ваша воля, то я потурбуюсь вас і себе визволити.“

Скінчив і пильно глядїв на невольників; сльоза тремтїла в очах... Петро і Івга кинулись до нього мов до рідного батька, припали йому до ніг, з радісними сльозами в очах дякували йому. — „О, як жеж нам тобі віддячити, добродїю наш — прошептала Івга — як висказати нам нашу любов до тебе, наш утїшителю в лютім горю, наш спасителю з гіркої неволї! По віки тебе не забудемо, а у наш край просимо, шанувати та плекати мемо як рідного батька; не буде нам нї більшого щастя нї більшої радости, як побачимо тебе в нашій хатї!“

„Не пора дякувати, час минає — каже Татарин — ви будьте готові, я піду ще про дещо розвідатись, завтра коло півночи виберемось звідси.“ — Сказав і вийшов.

Вже на сьвіт благословить ся. Повнолиций місяць поблїд, на сходї небо забілїло, від моря віє холодний вітер, темний туман покрив побережа, а по долинах простягла ся сива мрака. Всюди тихо; нічні птахи втихли, поховались перед дневним сьвітлом; гамору людского ще не чути, солодкий сон колише ще всїх, а сонце ясне не виринало ще з синього моря. Тихо і над морским берегом.

Аж тут рознїс ся стукіт кіньских копит, а зза гори виявились три їздцї. Один їздець, старий Татарин, з кинджалом та пістолями за поясом, їхав вперед, пробираючись крізь дебри та густі корчі; вслїд за ним їхало двоє молодих Турків; їздцї нам знакомі: Ізмаїл, Івга і Петро виїздили ізза гори. І радість і боязнь малювались на їх лицях; конї потомили ся, а їздцї усе їх наганяли, щоб віддалитись їм від проклятущого Царгорода. — „Скоро нам треба пробиратись в отсей гай — казав Ізмаїл показуючи на лїс, що недалеко в мрацї бовванів — там віддихнемо троха, та знов потягнемо до моря, де нас ожидають чайки“. — Похиливши голову їхав Ізмаїл. Лїс став близше вияснятись зпід тумана. Незабаром стали наші їздцї перед лїсом; високі дерева та густі корчі не давали приступу. На силу перебрали ся молодята за старим Татарином поміж лїсовою гущавиною. Патиче тріщало, посохле листє шелестїло під копитами,

а дичина розскакувала ся перед ними. Ліс ставав усе густійший та темнійший. У глубині ліса стали, коні коло дерев попривязували, а самі позсідали, щоб трохи підкріпити ся.

— „А не жаль тобі, сивобородий Ізмаїле, кидати своєї сторони?“ — спитав Петро. — „А хибаж ви знаєте, котра моя сторона?“ — „Та вжеж не иньша, як Туреччина?“ — сказав Петро. — „Здаєть ся, ми вже стали щирими приятелями, а ви й досі ще не знаєте, хто я і звідки я. А требаб вже вам раз знати, що не вражий Турок між вами, а хто иньший.

Ось послухайте: Я родом з зеленсї України, такий же Українець, як би й ти Петре. Моя родина була в селї Золотарівцї, де я родив ся, виріс і старітись почав. Татарва, що пожакувала ваш хутір, не пожалувала і нашого села. Страшно казати, яке горе нас постигло. Цїле село сїло попелом, що й знаку не остало, а людий та худобу пігнали Татари з собою у Крим. Бідував я в Кримі, тяжку терпів неволю. У Кримі діставсь я і кільканайцять наших земляків в руки Муфти, що ось тепер султанує в Царгородї. Нераз ми їздили по Чорнім морю, нераз завертали до Синопи, Трапезунту, ба й до Кафи їздили; визволитись нам було годї, а на поміч із Запорожа не було надії. Тож став я вірно служити нашому панови; нераз прислужив ся я йому в тяжкій бідї, нераз став в пригодї. Пізнав мій пан мою вірність, став зі мною лагіднїйше обходитись, а вконець, коли зістав султаном, поставив мене надзорцем вязниці. Не захтїлось би менї тодї й волї, бо правду сказати, не зле дїялось менї; але як побачив я моїх побратимів тай вас, як ви бідуєте, горюєте, як ви загибаєте в тяжкій неволї, то мене якийсь неспокій — нїби сум напав. Усе мене щось начеб напоминало: вас і моїх побратимів визволити. Так кинув я моє надзорство і став способу шукати, як би вас визволити. Хвалити Бога, ми тепер вже вільні; дасть Бог, може щасливо зайдемо у нашу незабуту Україну. Десь там почиває моя мати та батько у сирій землї, а сестриця нещасна десь в ночі по полю блудить, до третих півнів вижидає, чи не надїде братчик, аби єї кістки, що Татари порозсїпували, у могилу зложити і могилу барвінком та рутою уквітчати, а калиною червоною засадити.“

Покапали сльози на єго сиву бороду; і Петро і Івга згадали своє давне горе та гірко ридали разом з козаком, старцем Степаном. Ще троха посидїли, побалакали, а далї каже Степан: „Час вже нам пробиратись в далеку дорогу; недалеко коло берега чекають на нас козаки-молодцї, мої побратими.“ — „Господи Боже! — каже Петро — Ти великий милосердієм Твоїм! Приведи нас у наш рідний край без злої напасти та без нещастя!“ — Посїдали на коний і пощезали між деревєм.

У Царгородї лютує султан. Йому донесли, що єго вірний слуга Ізмаїл та дванайцять невольників і Тгаран і Юсуф повтїкали. Султан розізливсь, лютує, кричить, розсилає погоню на всї сторони, щоб або живцем привели втїкачів або на місци порубали невірних невольників. Тисяч яничарів розскочилось на всї сторони в погоню. У сторону, куди поїхали бранцї-невольники турецкі, погналось сто яничарів збройних. Степан, Петро і Івга були вже гень в дорозї. Лїс заховавсь за горами, тільки вершок ще червонїв ся від сонця, що скупавшись у синїм морю вирinуло на голубе небо.

— „Чогось моє серце здригає ся, якесь лихо віщує — каже Петро, засумувавшись — відай не побачу я моєї Украіни більше.“ — „Кинь лихом об землю та сьмій ся з віщуваня твого серця — гукає старий Степан — веселому легко й лихо перебути.“ — „Дай Боже розминутись нам з лихом — одвітує знов Петро — а на моє серце чогось сум западає.“

Саме тодї як кінчив Петро, задудніла за ними одалїк земля під яничарскими табунами. То не орли сизокрилі білопірих лебедів долїтали, то не вовки сїроманцї стадо овець розганяли — то Турки бісурмани, лихі яничари бідних невольників доганяли, несподївано постигали, страху великого завдавали.

„Ох лихо — крикне Степан, нараз оглянувшись — на лихо віщував ти нам Петре; гей за мною!“ — І пігнались що тху до моря. — „Гей братцї, товариші! — кричить Степан — умилосердїть ся, виступайте із заливу морского та нам на поміч прибувайте.“ — Скоро товариші побратими зачувають, зараз на поміч виступають, за мечі, за пістолї хватають, до бою виступають. Так стає пятнайцять немїч-

них невольників, турецких бранців до бою нерівного, завзятого. Жене старий Степан з Петром вперед, рубають яничарів, а за ними виступають товариші, готові полягти борше, ніж попасти в неволю турецку. — Ой не встоїть сила невольників бранців проти перемоги яничарів; вже старому Степанови голову стяли, а Петра молодого три Турки обскочили, рани глибокі йому завдають, у серце вцїляють, з коника вороного зваляють; вже із товаришів Степана тілько трох воює, на Турків яничарів наступає, перемогу від себе відбиває. — А деж Івга? — І вона була в бою завзятім і она витягнула шаблю, щоб до бою стати. Колиж бачить, із невольників тільки трох, та ще поранених, відбиваєсь, а єї братик Петро у крові купаєсь; завертає вона до берега морского, та із конем в море кидає ся, щоб лучше потонути в морю, як пережити люту годину. Пігнались за нею яничари, та вже не дігнали, тільки бачили, як она у филях потапала, на дно моря ся спускала. Вже й трох останних бранців не має на конях, а на землї кровю заливають ся — вже нема бою, не чути й хряску шабель, тільки яничарів сїмдесять із сотнї осталось; сумують та думають над трупами. Вхопили голову Степана на спису та пігнали до Царгорода, щоб єї показати султанови.

Полягла козацка голова Петра в далекій чужинї, а Івга купає ся по віки в филях Чорного моря. Нема кому поплакати над бідними бранцями, і ворон не закраче над кістьми невольничими; нема неньки рідної, щоб заголосила над сердешною Івгою, нещасною султаньскою бранкою. Тільки вітер заграв сумно, загудїв, заплакав над трупами, а море запінилось, погналось з шумом до Царгорода, нїби сварило на Турків та віщувало, що принесе колись ще чубатих Запорожців, помстити невинну смерть безталанних сиріт.

---

117. Лови на медведїв.

З повісти „Захар Беркут“.

Івана Франка.

Було се в 1241. року. Весна стояла в тухольских горах. Одної прегарної днини лунали лїсисті пригірки Зелеменя голосами стрілецких рогів і криками численних стрільців.

Се новий тухольский боярин, Тугар Вовк, справляв великі лови на грубу звірину. Він сьвяткував почин свого нового житя, — бо недавно князь Данило дарував йому в Тухольщині величезні полонини і ціле одно пригірє Зелеменя, недавно він появив ся в тих горах і побудував собі гарну хату, і отсе першу учту справляє, знайомить ся з довколичними боярами. По учті рушили на лови в тухольскі лїси.

Лови на грубого звіря, то не забавка, то боротьба тяжка, нераз кровава, нераз на житє і смерть. Тури, медведї, дики, се небезпечні противники; стрілами з луків рідко кому удасть ся повалити такого звіря; навіть рогатиною, яку кидалось на противника при відповіднім приближеню, не легко дати йому раду. Тож остатною і рішучою зброєю було важке копіє, яким треба було влучити противника з близька, власноручно, з цілою силою, відразу. Схиблений удар — і житю борця грозила велика небезпека, коли йому не вдалось в остатній хвилї сховатись у безпечну криївку і добути меча або тяжкого топора для своєї оборони.

Не диво отже, що Тугар зі своїми гістьми вибирав ся на лови, мов на війну, з запасом стріл і рогатин, зі слугами й запасами живности, навіть з досьвідним знахором, що вмів замовляти рани. Не диво також, що Тугар і його гості були в повній рицарскій збруї окрім панцирів, бо ті спиняли би їх у ході по ломах та гущавинах. Те тілько диво, що й Тугарова донька, Мирослава, не покидаючись батька, посьміла також вирушити разом з гістьми на лови. Тухольскі громадяни, видячи єї, як їхала на лови посеред гостий, гордо, сьміло, мов стрімка тополя серед коренастих дубів, з уподобою поводили за нею очима.

— От дївчина! Тій не жаль би бути мужем. І певно лїпший з неї би був муж, ніж єї батько!

А се певно була не мала похвала, бо Тугар Вовк був мужчина як дуб. Плечистий, підсадкуватий, з грубими обрисами лиця і грубим, чорним волосєм, він і сам подабав на одного з тих злющих тухольских медведів, яких їхав воювати. Алеж бо й донька його Мирослава була дївчина, якої пошукати. Не кажемо вже про єї уроду й красу, ані про єї добре серце — в тім зглядї богато єї ровесниць

могло стати з нею на рівні, хоч і не богато могло перевисшити її. Але в чім не мала вона пари між своїми ровесницями, так се в природній свободі свого поводженя, в незвичайній силї мускулів, у сьмілости й рішучости, властивій тілько мужчинам, що виросли в ненастанній боротьбі з супротивними обставинами. Зараз з першого разу видно було, що Мирослава виросла на свободі, що вихованє єї було мужеске і що в тім прегарно розвиненім дівочім тїлї живе сильний, великими здібностями обдарований дух. Вона була в батька одиначка, а до того ще зараз при народженю втратила матїр. Нянька єї, стара мужичка, від малку заправляла єї до всякої ручної роботи, а коли підросла, то батько, щоб розважити свою самоту, брав єї всюди з собою, і щоб задоволити єї палку натуру, привчив єї владати рицарскою збруєю, зносити всякі невигоди і сьміло стояти в небезпеках. І чим більші трудности їй приходилось поборювати, тим охотнїйше бралась вона за дїло, тим красше проявляла ся сила єї тїла й єї рішучого, прямого характеру. Але попри все те Мирослава нїколи не переставала бути женщиною: нїжною, доброю, з живим чутєм і скромним, стидливим лицем, а все те лучилось в нїй у таку дивну, чаруючу гармонїю, що хто раз бачив єї, чув єї мову, той до віку не міг забути єї лиця, єї ходу, єї голосу, тому вони пригадували ся живо і виразно в найкрасших хвилях його житя, так як весна навіть старому старцеви пригадує його молоду любов.

Вже третий день трівали лови. Богато оленїв-рогачів і чорногривих турів лягло головами від стріл і ратищ боярских. Над шумним гірским потоком, на зеленій полянї серед лїса стояли шатри ловцїв, курили ся раз у раз величезні огнища, де висїли на гаках котли, обертали ся рожни, де варилось і пеклось мясиво вбитої дичини для гостий. Нинїшний, остатний день ловів мав бути посьвячений самому головному, та заразом і найбільше небезпечному дїлу — ловам на медведїв.

На стрімкім пригірку, віддїленім від иньших страшними дебрями, порослім густо величезними буками та смереками, покритім ломами й обвалищами дерев, було від давна головне леговище медведїв. Тут, як ствердив тухольский провідник, молодий гірняк Максим Беркут, гнїздила ся мед-

ведяча матка. Відси дикі звірі розносили пострах на цілу околицю і на всї полонини. І хоч нераз удавалось сьмілим вівчарям забити одного або другого стрілами та топорами, або завабити під сліп, де йому ломала крижі важка колода, спадаючи вниз, — то все таки число їх було надто велике, щоб із того була значна полекша для околиці. То й не диво, що коли новоприбулий боярин Тугар Вовк оповістив Тухольцям, що хотїв би зробити великі лови на медведїв і просить дати йому провідника, вони не тілько дали йому на провідника першого удальця на всю тухольску верховину, Максима Беркута, сина тухольского бесїдника, Захара, але крім того вирядили з власної волї цїлий віддїл пасемцїв з луками й ратищами для помочи зібраним боярам. Цїла та громада мала обступити медведяче леговище й очистити його доразу від поганого звіря.

Від самого досьвіта в ловецкім таборі великий рух і трівожне дожиданє. Боярскі слуги від півночи звивали ся, приготовляючи для гостий їду на цїлий день, наповняючи шипучим медом і яблочником подорожні боклаги. Тухольскі пасемцї й собі готовились острячи ножі та тесаки, обуваючи міцні жуброві постоли і складаючи в невеличкі дорожні бисаги печене мясо, паляниці, сир і все, що могло понадобити ся в цїлоденній трудній переправі.

Максим Беркут, який аж нинї, супроти найважнїйшого і найтяжшого дїла, почув себе вповнї самим собою, вповнї начальником сеї невеличкої армії, заряджував з правдиво начальницкою вважливостю й повагою все, що належало до дїла, нїчого не забуваючи, нї з чим не кваплячись, але й нї з чим не опізнюючись. Все у нього виходило в свій час і на своїм місцї, без сумішки й сутолоки; всюди він був, де його потрібно, всюди вмів зробити лад і порядок. Чи то між своїми товаришами Тухольцями, чи між боярами, чи між їх слугами. Максим Беркут усюди був однаковий, спокійний, свобідний в рухах і словах, мов рівний серед рівних. Товариші поводились з ним так само, як він з ними, свобідно, не силувано, сьміялись і жартували з ним, а проте виповнювали його розкази точно, швидко і так весело та радо, немов і самі без розказу були би в тій хвилї зробили то само. Боярска служба, хоч далеко не такої рівної вдачі, далеко не так свобідна в поводженю, далеко похопнїйша

з одних гордо висьмівати ся, а перед другими низенько хилити ся, всеж таки поважала Максима Беркута за його звичайність і розсудливість, і хоч не без дотинків та жартів, таки робила те, що він казав. А й самі бояри, по більшій части люди горді, воєнні, що нерадо бачили смерда в своїм товаристві, тай то ще смерда, що вважав їх чимось немов собі рівним, — і вони тепер не показували надто виразно своєї неохоти, і виповнювали розпорядженя молодого провідника, маючи на кождім кроці нагоду переконати ся, що ті розпорядженя були зовсім розумні, такі як треба.

Ще сонечко не зараз мало сходити, а вже ловецке товариство вирушило з табору. Глубока тиша стояла над горами; нічні сумерки дрімали під темно зеленими коронами смерек; на густім, чепіргатім листю папороти висіли краплї роси; повзучі зелені поясники вили ся попід ноги, плутали ся поміж корінєм величезних вивертів, сплїтали ся в непрохідні клебуки з корчами гнучкої, колючої ожини та з сплетами дикого, пнучого хмелю. З пропадистих, чорних мов горла безоднї, дебрів піднимала ся сивими туманами пара — знак, що на днї тих дебрів плили невеличкі лїсові потоки. Повітрє в лїсї напоєне було тою парою й запахом живицї; воно захоплювало дух, немов би то ширших грудий треба було, щоб дихати ним свобідно.

Мовчки пробирала ся ловецка дружина непрохідними нетрами, дебрами й ломами без стежки, без нїяких провідних знаків у тьмавій гущавинї. Попереду йшов Максим Беркут, а за ним Тугар Вовк і иньші бояри. Обік Тугара йшла його донька Мирослава. Позаду йшли тухольські пасемцї. Всї йшли озираючись і надслухували пильно!

Лїс починав оживати денним житєм. Пестропера сойка хрипіла в вершках смерек, зелена жовна причепивши ся до пня, тут же над головами прохожих, довбала своїм зелїзним дзьобом кору; в далеких зворах чути було рик турів і витє вовків. Медведї в ту пору, наївши ся, дрімали під ломами на моховій постелї. Стадо диків рохкало десь у дебрі, холодячи ся в студенім намулї.

Може годину йшло товариство тою трудною, нетоптаною дорогою. Всї дихали важко, ледво могучи наловити грудьми повітря, всї отирали краплистий піт із лиць.

Максим частенько озирав ся позад себе. Він зразу противний був тому, щоб і женщина йшла разом з мужами в той небезпечний похід, але Мирослава уперла ся. Вонаж перший раз була на таких великих ловах, і мала би для Бог зна яких трудностий занехати найкрасшу їх частину! Ніякі Максимові докази про трудности дороги, про небезпеки на становищі, про силу й лютість зьвіря не могли переконати єї. „Тим лїпше! тим лїпше!“ — говорила вона з таким сьмілим поглядом, з таким солодким усьміхом, що Максим, мов очарований, не міг нїчого більше сказати. І батько, що зразу також радив Мирославі лишити ся в таборі, вкінци мусїв уступити єї просьбам. З подивом глядїв тепер Максим, як ота незвичайна женщина поровень з найсильнїйшими мужами поборювала всякі трудности утяжливої дороги, як легко перескакувала гнилі ломи і величезні трами, яким певним кроком ішла понад урвища, горі стрімкими дебрами, просковзувала поміж виверти, і притім так безпечно, так невтомимо, що Максимови здавало ся, що вона хиба на яких чудових крилах уносить ся. Він глядїв на се й не міг наглядїти ся.

— Дивна дївчина! — думалось йому раз по разу, — такої я ще й не видав нїколи!

Ось уже прийшли на місце. Медведяче леговище, то був високий, тілько від південного боку з трудом доступний горб, покритий грубезними буками й смереками, завалений вивертами й ломами. Від півночи, заходу і сходу вхід і вихід замикали високі скалисті стїни, немов величезною сокирою вирубані з тїла велитня-Зелеменя і відсунені від нього на кільканайцять сяжнїв; сподом попід ті стїни вузкою щілиною шумів і пінив ся студений гірский потік. Таке положенє улекшувало нашим ловцям роботу; вони потребували тілько обсадити не надто широкий плай від південного боку і тим плаєм поступати чим раз далї до гори, а зьвір не маючи иньшого виходу, мусїв конечно попасти ся в їх руки і на їх ратища.

Опинивши ся на тім важнім, хоч дуже небезпечнім плаю, Максим Беркут велїв товариству на хвилю розложити ся і спочити, аби набрати сил до трудного дїла. Сонце сходило, але гилє смерек і сусїдні горби заслонювали його вид. По короткім віддиху Максим почав роз-

ставляти ловців у два ряди так, аби вповні обсадити плай. Доки плай ще вузкий, кождому ловцеви прийде ся стояти о пять кроків від другого: але дальше в горі, де плай розширяє ся в цілу споховасту площину, там прийде ся ловцям ширше розступити ся. Одно тілько клопотало його, що зробити з Мирославою, яка конче хотїла й собі стояти на окремім становищі, а не при боцї свого батька.

— А щож то, я гірша від отсих твоїх пасемців? — говорила вона румянїючись мов рожа до Максима. — Їх ти ставиш на становищі, а мене не хочеш... Нї, сього не буде! І для мого батька се був би стид, колиб нас двоє стояло на однім становищі! Правда, батеньку?

Тугар Вовк не міг їй супротивити ся. Максим почав говорити їй про небезпеку, про силу й лютість розжертого звіря, але вона зацитькала його.

— А щож то, в мене нема сили? А щож то, я не владаю луком, ратищем і топором? Ану! нехай котрий будь із твоїх пасемців спробує зо мною порівнати ся, — побачимо, хто дужший!

Максим вкінци замовк і мусїв учинити єї волю. Тай чи міг спротивити ся тій дивній, чарівній дївчинї? Він хотїв хоч становище визначити їй найменьше небезпечне, але на лихо сього не можна було зробити, бо тут усї становища були однаково небезпечні. Розстановивши цїле товариство, Максим дав ось який розпорядок:

— Тепер помолїм ся, кому хто знає, а потім разом заграймо в роги. Се буде перший знак і сполошить звіря. Потім підемо горі плаєм і станемо аж там, де він розширює ся. Там мої товариші лишать ся пильнувати виходу, щоб анї один звір не уйшов, а ви бояри підете дальше, до самого матчиного леговища!

В добру хвилю потім залунали лїси й полонини хрипливим ревом жубрових рогів. Немов величезна хвиля покотив ся голос по лїсах і зворах, розбиваючи ся, глухнучи, то знов подвоюючись. Пробуркали ся лїси. Заскиглила каня над верховітєм смереки, зляканий беркут широко розмахуючи крилами підняв ся на воздухи; захрустів звір поміж ломами, шукаючи безпечної криївки. Нараз рик рогів утих і ловцї пустили ся в дорогу горі плаєм. Усїх серця били ся живїйше ожиданєм незвісних небезпек, бою і побіди.

Обережно пробирались вони рядами; передом ряд боярский, за ним парубоцкий ряд; Максим ішов попереду, пильно надслухуючи та слїдячи звірину. Цар ломів, медвідь, ще не показував ся.

Дійшли вже до самого найвузшого гирла, поза яким плай розширював ся в велику, споховасту площину. Ловцї знов тут зупинили ся на розказ Максима і знов загриміли ще з більшою силою жуброві роги, розносячи трівогу в сумрачні медведячі ґаври. Раптом затріщав лім недалеко, за величезною купою грубих, перегнилих вивертів.

— Бачність! — скрикнув Максим, — звір наближає ся!

Ледво сказав ті слова, коли втім крізь велику щілину між двома перевернеными пнями просунула ся пелехата, величезна голова і двоє сїрих очий на пів цїкаво на пів трівожно вдивляли ся в Тугара Вовка, що стояв на своїм становищі як раз о яких десять кроків перед щілиною. Тугар був старий вояк і старий ловець, — він не знав, що то трівога. Тож не говорячи анї слова, не відзиваючи ся нї до кого, він вихопив важку зелїзну стрілу з сайдака, положив на лук і наміряв ся до звіря.

— Міряй в око, боярине! — шепнув зпозаду Максим.

Хвилька трівожної мовчанки — свиснула стріла — і заревів звір, мов скажений кинувши собою взад. І хоть через те щез він ловцям з очий, скривши ся за купою вивертів, то ревіт його не втихав і не втихало скажене шеметанє.

— Далї за ним! — крикнув Тугар Вовк і кинув ся до щілини, кудою щез медвідь. Рівночасно два бояри вже видрапали ся були на верх виверту, вже попіднимали свої ратища і старались дати їм відповідний розмах, аби доконати звіря. Тугар Вовк, стоячи в щілинї, пустив у нього другою стрілою. Звір заревів ще дужше і кинув ся втїкати, але очи його заплили кровю, він не міг знайти виходу і розщибав собою о дерева. Ратище одного боярина впилось йому між ребра, але не завдало смертельної рани. Дикий рик раненого медведя розлягав ся чим раз дужше. В розпуцї він підводив ся на задні лапи, обтирав собі кров з очий, рвав і кидав галузєм наперед себе, але дарма, одно

його око прошиблене було стрілою, а друге раз у раз запливало кровю наново.

Шемечучись на ослїп довкола, зьвір наблизив ся знов до Тугара Вовка. Той відкинув лук і причаївши ся за вивваленим коренем ухопив обіруч свій важкий топір, і коли медвідь добирав ся до знайомої собі щілини, він з усього розмаху цюкнув його з гори в голову, аж череп розколов ся на двоє, мов розбита тиква і тихо, без рику повалив ся зьвір до долу. Радісно заревли труби бояр на знак першої побіди.

Зьвіря витягнено зпоміж вивертів. Тодї бояри рушили дальше, в гущавину. Сонце вже піднялось на небі і меркотїло крізь гиляки, мов скісні золоті нитки та пасма. Ловцї йшли тепер геть геть веселїйше, перехвалюючи ся своєю відвагою й силою.

— Хоч я лише вовк, дрібна зьвірюка, то все ще дам раду тухольскому медведеви! — говорив Тугар Вовк, радїючи.

Максим Беркут слухав тих перехвалок і сам не знав, чому йому жаль зробило ся тухольского медведя.

— Щож, — сказав він, — дурна зьвірюка, той медвідь, самотою держить ся. Як би вони зібрались до купи, то хто знає, чи й стадо вовків дало би їм раду.

Тугар позирнув на нього гнївно, але не сказав нїчого. Ловцї обережно поступали дальше, драпаючись по вивертах, перескакуючи з пня на пень, западаючи нераз по пояс у порохно та ломи.

— Позвольте менї, бояри, слово сказати, — заговорив до них Максим. — Мої товариші Тухольцї замкнули вихід і не пустять анї одного зьвіря відси. Тимто нам не потрібно розходити ся віддалїк одним від одних. Найлїпше буде, думаю, роздїлити ся нам на дві ровти і йти понад самі краї пропасти по обох боках. Так ми зможемо найлїпше зігнати все до середини, а там разом з тухольскими пасемцями обступимо густою лавою і вистріляємо до одного.

— А вжеж, а вжеж, що так лїпше! — крикнули деякі бояри, не бачучи насьмішливого усьміху, що перелетїв по устах Максима.

Тодї товариство роздїлило ся. Одну ровту провадив Тугар Вовк, а другу Максим. Мирослава з власної охоти

прилучила ся до другої ровти, хоч і сама не могла собі вияснити длячого. Мабуть шукала небезпеки, бо Максим виразно казав, що дорога другої ровти небезпечнїйша.

Знов заграли роги і обі ровти розійшли ся. Ловці йшли де парами, де одинцем, то сходились то розходились, щоб вищукувати дорогу. Купами йти було зовсїм неможливо. Зближались уже до самого верха; верх там був голий, але понизше був цїлий вал каміня, звалищ і вивертів. Туди пройти було найтруднїйше і найнебезпечнїйше.

В однім місцї стирчала купа звалищ, мов висока башта. Ломаче, камінє і навіяне від давних давен листє загороджувало, бачилось, усякий приступ до природної твердинї. Максим поповз понад самим краєм глубочезної пропасти, чіпляючись де-де моху та скальних обривів, щоб туди винайти прохід. Бояриж, не навиклі до таких неприступних і карколомних доріг, пішли здовж валу, надїючись знайти далї перерву і обійти його.

Мирослава зупинила ся, немов щось держало єї близь Максима; єї бистрі очи вдивлювали ся пильно в настобурчену перед нею стїну лому, шукаючи хоч би й як трудного проходу. Не довго так і вдивляла ся, але сьміло почала вдирати ся на великі камінні брили та виверти, що завалювали прохід. Стала на версї і гордо озирнула ся довкола. Бояри підійшли вже були досить далеко, Максима не видно, а перед нею безладна сутолока скал та ломів, через яку, бачилось, прохід був неможливий. Але нї! Онтам, трохи віддалїк, лежить величезна смерека кладкою понад те пекло, — туди безпечно можна перейти до вершка! Не довго думаючи, Мирослава пустила ся на ту кладку. А вступаючи на неї ще раз озирнула ся, і горда зі свого відкритя, приложила гарно точений ріг до своїх коралевих уст і затрубіла на весь лїс. Луна покотила ся полонинами, розбиваючись у дебрах та зворах чим раз на більше часток, аж поки не сконала десь у далеких, недоступних гущавинах. На голос Мирославиного рога відізвав ся з далека ріг єї батька, а там і роги иньших бояр. Ще хвильку завагувала ся Мирослава, стоячи високо на вивертї. Смерека була дуже стара і наскрізь порохнава, а в споду в непроглядній гущавинї ломів, здавалось їй, що чує легкий хрускіт і муркотанє. Прислухала ся лїпше — не чути нїчого. Тодї вона

сьміло ступила на свою кладку. Але ледво уйшла з пять кроків, коли разом затріщала перетрупішіла смерека, зломала ся під ногами Мирослави, і сьміла дівчина враз із перегнилим трамом упала до долу, в ломи та звалища.

Впала на ноги, не попускаючись своєї збруї. В руках стискала сильно сріблом оковане ратище; через плечі у неї висїли міцний лук і сагайдак зі стрілами, а за гарним шкіряним поясом, що мов вилитий обхапував єї стрункий дівочий стан, застромлений був топір і широкий мисливский ніж з кістяними черенцями. Звалившись несподївано в тьмаву пропасть, вона проте не почула анї на хвилю страху, а тільки почала озирати ся довкола, щоб догледїти який вихід. Зразу не могла нїчого виразно добачити, але швидко єї очи привикли до пів-сумерку і тодї побачила такий вид, котрий і найсьмілїйшого міг переняти смертельною трівогою. Не далї як на пять кроків перед нею лежала величезна медведиця в гнїздї коло своїх молодих і гнївними, зеленковатими очима глядїла на несподїваного гостя. Мирослава затремтїла. Чи вдавати ся в боротьбу зі страшним зьвірем, чи шукати виходу і спровадити поміч?

Але не легко було знайти вихід: довкола їжили ся ломи й обриви скал, і хоч перелїзти через них з тяжким трудом було би можна, то на очах дикого зьвіря була така робота крайне небезпечна. Не надумуючись довго, рішила ся Мирослава не зачіпати зьвіря, лиш боронити ся в разї нападу, а тимчасом дати трубою трівожний знак і закликати поміч. Але як тілько вона затрубіла, медведиця схопила ся з леговища і виючи кинулась до неї. Не час було Мирославі брати ся до лука, — зьвір був надто близько. Вона вхопила обома руками ратище і опершись плечима о камяний облаз, наставила його насупротив медведицї. Зьвір побачивши блискуче зелїзне вістрє зупинив ся. Обі неприятельки стояли так довгу хвилю, не зводячи ока одна з одної, не схибляючи анї одним рухом зі свого становища. Мирослава не сьміла перша нападати на медведицю; медведиця знов шукала очима, куди би напасти на ворога. Раптом медведиця вхопила в переднї лапи великий камінь і зводячись на заднї ноги, хотїла шпурнути ним на Мирославу. Але в тій самій хвилї, коли зводила ся на задні ноги, Мирослава одним могучим рухом пхнула їй ратище

між передні лопатки. Рикнула страшенно медведиця і перевернулась горілиць, обіллявши ся кровю. Але рана не була смертельна і медведиця швидко зірвала ся на ноги. Кров текла з неї, та не зважаючи на біль, вона знов кинула ся на Мирославу. Небезпека була страшна. Розжертий зьвір садив просто, грозячи вже тепер своїми страшними зубами. Один ратунок для Мирослави був — видрапати ся на облаз, о котрий була оперта плечима. Хвилька, один рух, — і вона стояла на облазї. На серцї в неї полекшало, — тепер єї положенє не було таке небезпечне, бо в разї нападу могла вдарити зьвіря з гори. Та ледво Мирослава могла дослїдити, що робить медведиця, а вже зьвірюка стояла близько неї на камени, ревучи грізно і рознявши закровавлену пащеку. Зимний піт виступив на чолї Мирослави; вона бачила, що тепер настала рішуча хвиля, що на тій вузкій камяній плитї мусить розіграти ся боротьба на житє і смерть і що того буде побіда, хто зможе вдержати ся на тім становищі й зіпхнути з нього противника. Медведиця була вже близько; Мирослава пробувала заставити ся від неї ратищем, але медведиця вхопила дрючину зубами і шарпнула єї так сильно, що мало не зіпхнула Мирославу з каменя; ратище виховзлось їй із рук і зьвір кинув ним геть у ломи.

— Тепер прийде ся загибати! — блиснуло в думцї в Мирослави, але відвага не покинула єї. Вона вхопила обома руками топір і стала міцно до остатної оборони. Зьвір сунув чим раз близше; горячий його віддих чула вже Мирослава на своїм лицї; мохната лапа, насторожена острими кіхтями, грозила єї груди, — ще хвиля, і їй довелось би, пошарпаній, кровавій, упасти з каменя, бо топорище було за коротке супроти лап величезного зьвіря.

— Ратунку! — скрикнула в смертельній трівозї Мирослава, і в тій хвилї понад єї головою блиснуло ратище і пхнута в горло медведиця мов колода впала з каменя. В щілинї камяних звалищ понад головою Мирослави показало ся радісне, живим огнем палаюче лице Максима Беркута. Один вдячний погляд уратованої дівчини проняв Максима наскрізь. Але слова не було між ними анї одного. На те не було часу. Медведиця ще жила і ревучи зірвала ся з місця. Одним скоком була вона коло своїх молодих,

що не розуміючи цілої тої страшної боротьби, бавили ся і перевертали ся в гнізді. Обнюхавши їх, медведиця кинула ся знов до Мирослави. На се Мирослава була приготована, і піднявши обіруч топір, одним замахом розрубала ним голову медведиці. Впала опосочена звірюка і метнувши собою кілька разів у боки, сконала.

Тимчасом і Максим, продерши ся крізь навалені ломи, станув обік Мирослави. В очах дівчини заблисли дві перлові сльози, і не кажучи ані слова, вона горячо стиснула руку свого поратівника. Максим чогось немов змішав ся, почервонів, спустив очи і зупиняючись проговорив:

— Я чув твій трівожний знак... але не знав, де ти... Богу дякувати, що й так додрапав ся!

Мирослава все ще стояла на місці, держачи руку гарного парубка в своїй руці і дивлячись у його хороше, сонцем опалене і здоровим румянцем осяяне, отверте щире лице. В тій хвилі вона не почувала нїчого крім вдячности за ратунок від нехибної смерти. Але коли Максим, троха осьміливши сь стиснув єї нїжну а так сильну руку, тоді Мирослава почула, як щось солодко защеміло їй коло серця, як лице єї загорілось стидливим румянцем — і вона спустила очи, а слово подяки, котре готове було вилетїти з єї уст, так і завмерло на губах і розіллялось по лиці дивним чаром розгораючого сердечного чутя.

Максим перший отямив ся. В його серці, сьмілім і чистім, як щире золото, відразу блиснула щаслива думка, котра тут же перемінила ся в незломне рішенє. Се вернуло йому всю сьміліть і певність поступованя. Приложивши ріг до уст, він затрубів радісно на знак побіди. Тут же за стїною вивертів обізвали ся роги Тугара й иньших бояр. Звинна як вивірка, Мирослава швидко видрапалась назад на той вал, з якого була впала, і відтам оголосила цілому стрілецкому товариству свою пригоду і поміч, якої дізнала від Максима. З трудом видрапав ся сюди Тугар Вовк, а за ним і иньші бояри; Тугар довго держав доньку в обіймах, а побачивши кров на єї одежі, аж затремтів.

— І ти, ти, моя доню, була в такій небезпеці! — І він раз по разу обнимав доньку, немов боячись утратити єї.

Потім він злїз у низ до Максима, що порав ся коло медведиці і коло молодих медведят. Молоді, що не знали

ще свого ворога в чоловіці, муркотїли любенько в гнїздї і бавились собі, мов малі песики; вони давали себе гладити руками і зовсїм не бояли ся людий. Максим узяв їх на руки і положив перед Мирославою й Тугаром.

— Отсе ваша здобич! — сказав він. — Ви чейже радо приймете в своїм домі таких гостий.

Згромаджені бояри глядїли то радісно на малі медведята, то зо страхом на вбиту медведицю, обзирали рани і подивляли силу й сьмілість Мирослави, що могла вдати ся в боротьбу з такою страшною звірюкою.

— О ні, — сказала сьміючись Мирослава, — без помочи отсего чесного молодця булаб я тепер лежала так, як сеся звірюка, пошарпана й закровавлена! Йому від мене належить ся велика подяка.

Тугар Вовк якось немов нерадо слухав тої бесїди своєї доньки. Хоч і як він любив єї, хоч і як радував ся єї вибавленєм із великої небезпеки, але все таки він волїв би був, як би вибавив його доньку боярский син, а не сей простий тухольский мужик, не сей смерд, хоч і як зрештою той смерд умів подобати ся Тугарови. Та все таки йому, гордому бояринови, що виріс і великої чести дослужив ся при князївскім дворі, важко було прилюдно віддавати подяку за виратуванє доньки — мужикови. Але нїщо було дїяти... Обовязок вдячности так був глубоко вкорінений у наших рицарских предків, що й Тугар Вовк не міг від нього виломити ся. Він узяв Максима за руку і випровадив його наперед.

— Молодче, — сказав він, — донька моя, єдина моя дитина, говорить, що ти виратував єї житє з великої небезпеки. Я не маю причини не вірити єї слову. Приймиж за своє чесне дїло подяку вітця, котрого вся любов і вся надїя в тій одній дитинї. Я не знаю, чим тобі можемо відплатити за се дїло, але будь певний, що скоро се колибудь буде в моїй силї, то боярин Тугар Вовк не забуде того, що тобі завдячує.

Максим стояв при тих словах, мов на грани. Він не привик до таких прилюдних похвал і зовсїм не надїяв ся анї не бажав нїчого подібного. Він змішав ся при боярских похвалах і не знав, чи відповідати щонебудь, чи нї, а вкінци сказав коротко:

— Нема за що дякувати, боярине! Я зробив те, що кождий на моїм місці зробив би, — за щож тут дякувати? Нехай донька твоя буде здорова, але на вдячність нїяку я не заслужив.

Сказавши се, він пішов, аби закликати своїх тухольских товаришів.

Сонце доходило вже полудня і сипало горяче, золотисте промінє на тухольскі гори; розігріта живиця сильнїйше запахла в лїсах; гордо і тілько десь колись помахуючи розпластаними крилами плавав яструб високо понад полонинами в лазуровім океанї. Тиша стояла в природї. Тільки з одного пригірка Зелеменя лунали голоси ловецких труб і крики ловецкого товариства. Лови скінчили ся.

---

118. Пятизолотник.

Михайла Коцюбиньского.

Смеркло ся. Рожевий на заходї край неба мягким блиском осявав морозне повітрє; останнє сьвітло помершого дня, продершись крізь шибки до хати, ледве-ледве змагалось з сутїнями, бо в хатї вже таки добре посутенїло.

Хима, сидячи на ослінчику, підкладала солому у грубку. Веселе полумя жваво стрибало по соломі, осявало старе, борознами пооране обличе Химине, плигало по стїнї золотим зайчиком. У хатї було тихо: лиш солома тріщала в грубцї та цьвіркун цьвіріньокав під полом.

— Старий!...

Тихо.

— Хомо! — голоснїйше обізвалась Хима.

— А-гов!

Зза грубки почулась шамотня.

— Я отсе сижу, — почала Хима, — тай думаю, що в нас борошно минуло ся... Тільки в нас хлїба, що на полиці...

— І я не про щож думаю... та щож ти вдїєш, коли не вродило... Доведеть ся пудити... Візьми в жида пуд, тай поклади карбованця з сороківкою... А де тії гроші?...

Хима тихенько зітхнула.

І знов стало тихо в хатї. Старі хоч нарізно, та все про одно думали: свій хлїб минув ся, а купити нїзащо...

— Починаєть ся!... — думав Хома — отсе він саме починаєть ся, той час, коли не стає хлїба, нема й заробітків, час журби та горя, коли чоловік хотїв би як муха зслизнути на зиму, щоб якось перетрівати лиху годину.

Що року сутужно Хомі, що року не стає свого хлїба, а сього року таки зовсїм погано... І не дивниця, бо сього року недорід. Поля, звісно, обмаль: шнур під озимину, шнур під ярину, а шнур — толока, в кождій руцї по шнурови. Ще як вродить, то потягне хлїба до весни, а сього року жито вродило обрідне, ярину град вибив... Змолотив Хома жито, переміряв, тай зажурив ся, аж сумно йому стало та страшно: жита усього було десять мірок... Колиб же хоч тих десять мірок змолоти — усе булоб хлїба на який там час, а то й на насїнє треба лишити, треба і в гамазеї вернути, що винен... І так уже з тим хлїбом поводили ся обережно, так стерегли ся, щоб і крихіточка не загинула марне, а не стало... От лежить на полицї останнїй буханець хлїба, а в дїжі, де була мука, лиш пилочок білїє на сподї, може змете баба на галушки...

Воно не так страшно без свого хлїба, колиб заробіток був! Ба, як би заробіток! А тут, як на лихо — і заробити нїде. Покликали його раз до двора дрова різати, дали за цїлий день важкої працї сороківку — і за те спасибі, колиб частїйше кликали!... А хлїб же тепер не дай Господи дорогий, не знати, чи кусати його, чи дивитись на його...

— А йди вечеряти, старий! — перепинила Хима гіркі Хомині думи і поставила на припічок горщик з гарячою бараболею в лушпинках. Біла пара хмарою звилась над горщиком, а старі, присунувшись близенько до нього, руками вихоплювали гарячу бараболю і, мачаючи в сіль, їли... Запивши вечерю холодною водою з кухлика, Хима та Хома обернулись до образів і почали голосно шептати молитву та важко зітхати, дякуючи Богови за хлїб насущний...

Другого дня припало сьвято — Введенє. Хима завилась гарно наміткою, заколола єї здоровими шпильками з червоними головками, взулась у червоні чоботи і подалась за Хомою до церкви на службу Божу.

Золото на образах та на ризах у батюшки, палаючі сьвічки, синїй дим ладану, що виповняє вівтар та хмарою лїтає по церкві, співи, шептанє молитов навкруги — все

те робить дивне вражінє на Химу; вона чує, як єї серце мякне, тане, мов той віск палаючої сьвічки... Старечі уста непомітно ворушать ся, з повного ущерть серця раз у раз вириваються глибокі зітхання...

Виходить батюшка і читає проповідь... Хима не розуміє гаразд, про що читають, але вона знає, що читають про сьвяті речі, і те читанє видаєть ся їй жалібним, таким дивно жалібним, що повне Химине серце виступає з берегів, лице жалібно кривить ся і сльози мимохіть котять ся тими борознами, що поорало на виду довголїтнє лихо... Хима виймає зза пазухи хусточку і обтирає сльози.

Виплакавшись красненько, Хима потрохи розбирає, про що читає батюшка. О, про недорід читають... Де се? у нас?... Нї, в якихсь чужих сторонах... І там люди голодують... Господи! Всюди лихо товчеть ся, а там таки справжнє лихолїтє... голод... Добре, як хто має спроможність запомогти чим, а нам колиб самим з голоду не загинуть...

Невеселі повертали Хима та Хома з церкви, бо в долї тих голодних, про яких читав батюшка, вбачали вони свою власну долю, а уява малювала їм цїлі села голодних людий, без крихти хлїба, як і їм може доведеть ся лишитись, коли не роздобудуть де хлїба...

По обідї Хома взявсь за псалтир, а Хима відчинила скриню та заходилась там порядкувати. Вона переглянула сувої полотна, півмітки, що напряла сеї осени, розгорнула і знов поскладала шматє та одежу, що придбала собі на смерть... Далї, з самого споду виняла якусь ганчірку, завязану вузликом і поклала єї на колїна. Усьмішка щастя розіллялась по обличю в старої; вона обмацала вузлик, обережно розвязала його і вийняла звідти старий білий пятизолотник. Довго розглядала Хима той пятизолотник, обертаючи його на всї боки, здмухуючи з нього порох. Давно, давно, як ще вона віддавалась, бабка єї кинула їй того пятизолотника на посаг; з того часу „білі гроші“ перетрівали не одну лиху годину, а Хима таки не видала їх, заховала, як найдорожший скарб. Вона знає, нащо ховає тії гроші; ото, як дасть Бог дочцї єї, що недавнечко одружилась, дитину, та ще й дївчинку, баба подарує того пятизолотника внучцї, бо вже Бог знає, чи діжде вона кинути ті гроші на посаг внучцї. Мати ме внучка памятку, знати ме,

що мала бабку... Не раз і не два марила Хима над сією думкою та звикла до неї так, що вже й не уявляла собі, як можна иньшим способом розлучитись з пятизолотником... Хима оглянула гроші навкруги, погладила їх пестливо, наче кохану дитину і усьміхаючись завинула в ганчірку та сховала в скриню.

А Хома не довго читав. Гіркі думи та трівога не давали йому спокою: він закрив книжку і задумав ся. Де його взяти гроший на хліб? Заробити нїде, позичити — нїхто не позичить, а без хліба не можна. До всього чоловік звикне, без усього обійдеть ся, а без хліба — годї обійти ся... Ся думка мучила йому серце, йшла за ним усюди як тінь, гризла його як іржа галізо... Хома цілий день ходив мов зварений, не знаходив собі місця... І Химину душу точила таяж думка, але Хима теж гризлась тихцем і нїби не знала, чого Хома нудить сьвітом....

Полягали старі спати, та не спало ся: окраєць хліба з полиці лїз перед очи, обертавсь на всї боки та мов примовляв: „Подивіть ся на мене, який я малий, нема чого й кусати, та ще й останнїй!...“ Порожня дїжа з борошна переверталась до гори дном, і навіть пилочок не сипав ся з неї...

Не витримав Хома.

— Химо, ти спиш? — поспитав він з печі.

— Не сплю... а чого там?...

— Та, бачиш, я думаю, чи не взятиб нам у Берка хоч пуд муки?

— А за щож ти її брати меш?... Жид набір не дасть...

— Набір не дасть... та я думаю... і навіщо ти хованш того пятизолотника?! Доложив би трохи, а можеб жид почекав решту, от і був би пуд муки...

Хима аж скочила на полу, мов опечена.

— Не дам!... І в голові собі не покладай!... Зроду не дам!... Голодом буду морити ся, на картоплї охляну, а пятизолотника не дам!... Не на те ховала я його трийцять лїт, щоб тепер жидам віддати!

— Ховай, бабо, ховай! Заховаєш лихий знає кому!... А тут аж шкура на голові болить від тих думок... Ховай, не давай!...

Хома був сердитий: він довго перевертавсь на печі та все бурчав щось сердитим голосом...

Хима аж упріла, їй аж душно стало від одної думки, що єї скарб, єї пятизолотник, який вона так довго ховала, який марила віддати лиш коханій внучці — міг би перейти в чужі руки.

І вже не думка про хліб, а про той пятизолотник не давала спати Химі. Не спав і Хома через „білі гроші".

Хліба не стало: доїли останню скибочку. Кілька вже день харчувались старі вареною та печеною картоплею, аж охляли без хліба. Хома ходив як ніч, нїчого не говорив до Хими; мовчала і Хима, та думи їх близесенько лїтали коло одного осередка, перестрівались, та, здавалось, розмовляли межи собою... Хима знала, чого сумує старий, що в нього на думці, а Хомі довідне було звісно, що робить ся в душі старої, мов він заглядав туди... І не диво: живучи вкупі трийцять лїт, вони стали схожими одно до одного, розуміли одно одного, як самі себе.

— Господи! — думав Хома, — колиб хто заглянув у хату; можеб менї трохи полекшало, як би почув людску мову.

Але ся думка зараз налякала його: тут самим нїчого їсти, а, борони Боже, трапить ся гість, тодї чим хоч приймай, іно сорому набереш ся... Та химерна доля мабуть підслухала бажанє Хомине і не дала йому довго міркувати над тим, чи добре буде, як зявить ся гість чи нї, бо двері рипнули і гість став на порозї...

— Здорові були, свате!

— Здорові будьте й ви! Яким се побитом? — здивував ся Хома.

— Привіз сїчку рїзати до жида... а ваша Зїнька й каже: заїдьте там, тату, до старих, перекажіть, що я хвалити Бога здорова, та поспитайте, як там їм живеть ся... От я й заїхав до вас, свате! А деж сваха?

Хима вилїзла зза печі.

— Як вас Бог милує, свате?... що там сваха? а моя Зїнька?... Та сїдайтеж бо! — припрошувала Хима, а в самої вертїлось на думці: „Головонькож моя бідна! Чим же я приймати му свата? Хоч виколупай з пальця а дай!"...

Хома балакав зі сватом та все якось чудно та неспокійно поглядав на стару: він памятав, що сват завсіди частував його горівкою та що й йому годить ся як слід приняти гостя. Хома таки не витримав: як тільки Хима вийшла з хати, він щуснув за нею до сїний.

— Стара! — почав він тихим та несьміливим голосом: — годилоб ся почастувати чаркою...

— Та вжеж годилоб ся...

Хома замовк та все чухав потилицю.

— Може там у тебе де є, Химо, хоч на кварту...

— Адже ти знаєш, що нема... Возьми пляшку та біжи до коршми, може шинкар дасть набір...

— Навряд!... — сказав Хома, але взяв шапку та пляшку і пішов пробувати щастя.

Лихий та збентежений повертав Хома з порожною пляшкою з корчми: шинкар не дав набір. Хома викликав Химу в сїни і показав їй порожню пляшку...

— Знаєш що, Химо... знаєш що, стара... — улесливо шептав Хома. — Свата не можна пустити без чарки... Винеси мерщій твого пятизолотника, я духом примчу горівку, ще й здачі тобі принесу... Бо, бачиш, не можнаж так...

— Се смерть моя, а не чоловік! І чого ти напосїв ся на того пятизолотника? Казала не дам — і не дам, і край!... Хоч забий мене оттут — не дам!...

Хома плюнув і, хрьопнувши дверима, вийшов на двір. Зліть поняла його серце, йому було досадно і на жінку і на того пятизолотника... А вернути ся без горівки нїяким побитом не можна. На щастє трапив ся кум і позичив на кварту...

Стара зварила бараболї і так-сяк приняла свата.

Пятизолотник перетрівав ще одну небезпечну годину, та на те мабуть, щоб стати причиною незгоди між чоловіком та жінкою... Хома нїяк не міг вбгати в голову думку, що він мусить терпіти голод, коли в скринї лежать гроші; невеликі, правда, але все таки можна залатати ними хоч одну дїру в господарскій потребі... Хима трусила ся над своїм скарбом, над своїми „білими грішми“; вона так звикла до своєї мрії подарувати пятизолотника внучці, що намагання видати пятизолотник на що иньше дратували єї, гнївали несказано.

На другий день пішов Хома по сусїдах позичати хлїба, та нїхто не дав: кожному сього року сутужно, в кожного недорід поменьшив хлїба. Пішов Хома до жида, так, без великої надії, памятаючи приказку: „Тільки в мене рідні, що жиди одні“, але й жид не дав: „Багато, каже, набрали в мене люди без гроший, а нїхто не квапить ся віддавати...“ Похнюпившись поплентавсь старий до дому з порожними руками, тай не гадав, що в дома чекає його нове лихо: соцький з десятником прийшли правити подать...

— Почекайте, люди добрі, — благав Хома, — я віддам... А тепер їй же Богу не маю... Хлїба шматочка нема... Самі знаєте, який тепер рік тяжкий: нема хлїба, нема де й заробити...

— Ми вже се чули, старий! Давню пісню співаєш! Нам що — нам начальство велить; і так уже наслухали ся за тії „недоїмки“! — загомонїли.

— Та щож ви візьмете, коли в мене й копійки зламаної нема за душею!...

— Знайдемо, що взяти... Дай, дїду, хоч частину гроший, бо заграбуємо одежу.

— Кажу вам, що не маю! — скрикнув в розятрену Хома.

— Не маєш?... Добре! Гей, бери свиту з жердки! — крикнув соцький на десятника.

Десятник прискочив до жердки і потяг Химину свиту.

— Не руш! — скочив Хома до десятника і вхопив за свиту. — Не руш! Я не попущу, щоб у мене грабували одежу!... Ей, Химо, давай твого пятизолотника!...

Хима, що стояла досї нїма та блїда як смерть, почувши про пятизолотника, прожогом кинулась до скринї, впала на неї і міцно вчепилась за віко.

— Не дам! — крикнула вона. — Не діждете взяти пятизолотника!

— Пусти! — штовхнув Хома жінку. — Я сам дістану!

Але Хима міцно, мов клїщами, вчепилась руками за скриню і Хома нїяк не міг стягти єї з скринї.

— Беріть свиту, — кричала Хима, — а пятизолотника не дам!

Десятник, не довго думавши, закинув свиту на плече і подався з соцьким з хати.

Хима сидїла на скринї блїда аж жовта, тремтячи та перелякана; руки заклякли на віку, посоловілі очи нестямно дивились на двері.

Хома важко дихав, аж сопів; він постояв мовчки на місцї, далї насунув шапку і вийшов з хати, хрьопнувши дверима...

Лишившись сама, Хима заплакала. „Господи, думала вона, защо на нас звідусюди саме лихо, сама біда? Чим ми прогнївили тебе, Боже, що оттак на старість караємось?“... Сльози котили ся по єї старому виду, капали на скриню, на запаску, а вона сидїла сумна, як сам сум, і забула вже про той скарб свій, про пятизолотник, який недавно боронила від зборщиків...

Вечір захопив єї на скринї, темрява оповила хату, а Хима не сьвітила сьвітла, їй було не до сьвітла...

Ввечері прийшов Хома хмурний, як небо в осени. Він мовчки сїв на лаву і задивив ся в куток.

— Хомо!

Тихо.

— Хомо!

— Ну!

— Я отсе надумала... Пішов би ти до пана, попрохав би гроший на відробітки... Можеб він і дав. От завтра субота, підуть люди до рощоту, піди й ти та попроси гарненько, може змилуєть ся...

— Ет, не дасть!

— А ти піди, попроси красненько, може й дасть...

Старі замовкли, але надія на паньску ласку ледви примітним промінєм осявала їм серця, сцїлющою водою покропила сердечні рани...

Другого дня в вечері вертавсь Хома від пана.

— Ну? — зустріла його на порозї Хима.

— Дав! Пять на відробітки, на буряки...

Хима перехрестилась.

Щасливі зараз наряялись відібрати свиту, а на решту купити кукурузяної муки на малаї, бо житня дорога. Хоч не хлїб, а всеж веселїще буде, нїж на самій бараболї.

Повечерявши старі полягали спати.

Та не спало ся старим.

Усе, що пережили вони за сих кілька день, ставало тепер їм перед очима, як на долоні. Поки голод зазирав їм у вічи, вони силкувались одвернутись від його, боялись думати про його... Тепер, коли несподівана поміч дала їм спроможність хоч на кілька день позбутись гірких клопіт про шматок хліба, вони з цікавістю розглядались у свому лихови, самі зазирали в вічи свому ворогови, бо він і тепер ще маяв над їми своїм чорним, сухим крилом...

— А що булоб, — думав Хома, — як би й пан не дав гроший? Невже гинути з голоду?... Що то — голод? Невелике слово, а страшне... Ще ми, хвалити Бога, не зовсім гинули, а й то так було гірко, так важко... А кажуть, в якійсь сторонї тепер голод... Справжнїй голод... І не село, не два, а кажуть, сила людий без скибочки хліба, мруть з голоду...

Хома не знав, у яких се сторонах голодують люди, якої вони віри, якою мовою говорять, він лиш чув, що вони голодні, і йому ввижала ся сила голодних, змарнїлих, сумних людий, і нїзвідки поради немає бідолашним...

— Виставили в церкві карнавку, — думав Хома, — і дав би чоловік на тих голодних, що змога, так щож — дай, голоде, хліба!...

Хима лежала на полу, розплющивши очи: і в єї голові снували ся думи: „Роздобув, хвалити Бога, старий трохи гроший... Хоч на який час утихомирить ся, а то й дихати не давав менї з тим пятизолотником. Наміг ся в одно: дай тай дай!... Та що з тих гроший? Не на довго й вистачить, треба картоплею намагати... Добре, що хоч картоплю маємо... А у тих голодних, що читали батюшка в церкві, мабуть і картоплї немає! От десь горе: ми ще самі, двоєчко нас, а то борони Боже сїмя велика, дїточки дрібні, пищать з голоду, а тут нї крихіточки, нї росиночки закропити ся... Як би ближче, далаб з мірку картоплї... З щирої душі запомоглаб... Ох, бо й я знаю, що то голод, а там видко ще гірше дїєть ся“... І перед очима Химиними просували ся картини одна одної сумнїщі, одна одної страшнїщі; і єї серце умлївало з жалю за тими голодними, хоч невідомими їй людьми... А може... І в голові єї промайнула думка. — „Нї, нї! — відганяла Хима непрохану думку, що лякала єї своєю незвичайністю. — Не дам!... То

не моє, то внуччине... А може"... Стара заклякла, увірвавши думку, та мов прислухала ся, що скаже серце, як погодить ся з думкою...

— Господи! — думав Хома. — Чого ті голодні ввижають ся менї сьогодня? Може се мана яка? Воно годилоб ся запомогти, бо ситий голодному не вірить, як кажуть, а з миру по нитцї — голому сорочка. Кортить мене сказати щось бабі, так бою ся... Вона вже й так лиха на мене за того пятизолотника... А може сказати?...

— Химо! — насьмілив ся Хома. — Ти спиш?

— Нї, чогось мене сон не бере...

— І я не засну... верзеть ся всячина... голодні ввижають ся з тих країв, де голод...

— Се справдї! Й менї вони на думцї вертять ся... Мабуть горюють там бідолашні?!

— А тож! Знаєш що, Химо? Я думаю...

— Про пятизолотника?

— Егеж... Як би нам його... теє... в карнавку...

Хима не відповідала. В хатї стало тихо; Хома чув, як калатало його серце, бо він трохи налякавсь своєї сьмїливости.

— Віддамо... Як має піти на що иньше, хай лучше йде на голодних. Завтра віднесу до церкви.

— Оттак краще! — вільнїще відітхнув Хома.

Старі помовчали, зітхнули глибоко, а трохи згодом поснули.

Другого дня, зібравшись до церкви, Хима відчинила скриню, виняла ганчірку з пятизолотником, розгорнула єї, оглянула свій скарб, що трийцять лїт ховала як око, і знов загорнула. Єї руки мимохіть зробили рух до скринї, але вона спішно підняла їх і сховала вузлик у пазуху.

Після служби Божої Хима наблизилась до карнавки, не швидко добула з ганчірки пятизолотник, потримала його в руцї й укинула в карнавку.

Цок!...

Довгу хвилину стояла Хима перед карнавкою, слухаючи, як той згук „білих гроший" лунав в єї ухах, але на серцї в неї стало і радісно і весело, мов на Великдень.

Перехрестившись до образів, Хима неспішною ходою подалась до дому...

* * *

Тогож таки дня батюшка виймав гроші з карнавки. Побачивши межи мідяками срібний пятизолотник, він немало здивував ся.

— Дивіть ся, — казав він, розглядаючи старі гроші, — а я й не знав, що межи моїми парафіянами є такі багатирі...

---

119. Самітна нивка.

Тимотея Бордуляка.

Тодї, коли я перший раз їхав попри самітну нивку, був ранок, красний весняний ранок. Ясне, свіже, мов викупане сонце викотилось ізза діброви, що ген далеко мріла серед подільскої рівнини, і чим раз висше і висше підносило ся в гору. Панувала тая глубока, урочиста тишина, котру можна докола замітити підчас сходу сонця, коли день заповідає ся красний, погідний. Вітрець спав ще десь в глубокім яру; рожеві хмарки лежали на небі тихо, непорушно. Жито, що вже зачинало колосити ся, також стояло тихо, нїби погружене в глибокій задумі, не колихалась буйна пшениця, що розкішним темно-зеленим килимом вкривала поля. Навіть жайворонок замовк на хвилю, а роса на сочистім листю збіжа, на листках дїванни й полину, що росли при дорозї, тремтїла і, мов брилянти, переливалась в радужні барви. По долинках, мов кадильний дим, стелилась біла імла і здавалось, що се від того кадила долїтають до нас пахощі, котрими ранний воздух був пересяклий. Глубока, урочиста тишина... Здавалось, мов би цїла природа в якімсь остовпіню подивляла величність благодатного сонечка і, перенята побожним настроєм духа, впала ниць перед всемогучим Сотворителем.

Однак тая хвиля тревала вельми коротко. Перший жайворонок не втерпів і вибив ся в гору та завів веселу пісню, а за ним тисячі товаришів, мов грудочки землї, викидані невидимими руками зпосеред збіжа, стріляли у воздушний простір, і нараз заграла в горі могутна музика.

Потягнув сьвіжий легіт, заколихалось жито, пшениця, імла розплилась у воздусї, рожеві хмарки побілїли, сонце підіймалось все висше і висше, а в міру, як его теплі промінї стали огрівати воздух і землю, несчисленна многота ріжних комашок стала відзивати ся в збіжу і грати ся в золотих промінях сонця — і той ріжнородний шелест комашок, спів жайворонків і шепіт леготом колисаного збіжа зливав ся в одну гармонїю, в одну радісну пісню. Так і видно було, що всяка твар тїшить ся сонїчним сяєвом, тїшить ся ясним днем, радуєсь житєм, а та загальна радість, неначе якийсь могучий вир, пірвала й мене з собою і менї зробилось на душі приємно, легко, солодко. Я повними грудьми вдихав чистий, здоровий воздух, а слухаючи веселих воздушних співаків і собі став півголосом співати якусь пісоньку.

Навіть мої конї були видимо раді, бо порскали і шпарко йшли наперед; а мій візник Карпо, статочний і звичайно мовчаливий чоловік, став від часу до часу оглядати ся на мене зпід широкого, соломяного капелюха, мовби хотїв менї щось сказати, подїлитись зі мною якоюсь радісною новиною.

— А що, Карпе, промовив я, правда, що красний ранок?

— А як же, красний — відповів Карпо, — і хлїб росте — додав піднесеним голосом, показуючи батогом на збіже.

„Хлїб росте!“ — ось що він хотїв менї сказати, мій Карпо мовчаливий! Він вже подїлив ся зі мною тою радостию, що ему розпирала широкі груди; він вже щасливий: сидить, згорбившись на козлї, з віжками в руках; вже не оглядаєсь на мене зпід широкого капелюха, бо вже сказав те, що хотїв сказати.

„Хлїб росте!“ — менї Карпові слова дуже припали до вподоби і я їх кілька разів повторяв, підчас коли мої очи з любостию обіймали подільскі ниви, покриті грубим килимом буйного збіжа, що, здавалось, так і росте в очах чоловіка.

Втім ми зрівнались з самітною нивкою. Она лежала праворуч від дороги, цїлком пуста і необроблена.

— Гов! Стань Карпе! — сказав я здивований.

Карпо спинив на хвилю коні, а я підняв ся із сидженя, стараючись огорнути зором цілу самітну, необроблену нивку. Простора се нивка, що правда, досить вузка, та зате довга, так що й кінця не можна було доглянути. В порівнаню до других, працьовитою рукою оброблених нив, мала вона якийсь сумний, оплаканий вигляд: пуста, мов би плуг єї ще пїколи не краяв, вкрита грубою муравою, зарóсла корчами полину, дївanни, чорнобилю.

— Гей, а то що? — кликнув я здивований, витягаючи руку в напрямі запущеної нивки.

— Що? Пустка! — відповів Карпо.

— Та чия вона?

— Чия?... Ех, про те багато говорити...

— Ну, кажи, кажи, Карпе! Що про неї знаєш?

Карпо почухав ся в голову. Я знаю те — став він говорити з проволокою — що другі люди кажуть. А люди кажуть, що о ту нивку правують ся два брати з того села, що он там сутеніє. Один брат каже, що то єму записав батько тую нивку; а другий перечить, каже, що батько не робив нїякого завіщаня, а тілько так роздїлив дїти маєтком і єму відказав нивку. Тай пішов процес; а що сьвідки вже повмирали, то і процес тягне ся безконечно. І як один брат виграє, то другий зачинає зараз правувати ся наново і так все йде дальше. Кажуть, се були заможні господарі; та тим правом так вже знищили ся, що ледво дишуть. Страх, як завзяв ся один на другого! Один другому каже, що й з торбами піду, а не дам тобі землї. І як вийде весною з плугом один брат, то другий летить зараз з колом і зганяє. „Не зачіпай, не твоє!“ каже... Господи! Кілько разів, кажуть, була на тій ниві буча; кілько потекло братньої крови; кілько чуприни рознїс вітер по полї — і не дорахував би ся. От, кара Божа, тай годї!

Мій візник махнув рукою з якимсь згірдливим виразом на осмаленім лици та ударив коні віжками по боках... „Муха буде“ — додав він по хвилї та либонь ті слова відносили ся вже до коний, щоб їх переконати о потребі скоршого бігу.

Я похилив голову. Веселість, що перед хвилею мене огорнула, десь щезла з моєї душі, а моя думка не хотїла сходити із самітної нивки...

---

120. Мій прапрадїд.

Осипа Маковея.

Чогось подібного я нїколи не сподївав ся; я був у гостях у свого прапрадїда! Подумайте: він помер 1738. року, а я з ним бачив ся 1895. року на самий сьвятий вечер! Чи не чудно? А вжеж, чудно воно, а таки я правду кажу.

Привіз я собі, знаєте, з родинного міста ріжні історичні документи, бо думав писати історию свого міста. Були там і пожовклі перґаменти з підписами польских королїв та з великими печатками у бляшаних коробках на шовкових мотузках, були ріжні цехові і братскі книги і старі метрики, що починали ся в 17. столїтю, — все самі нїмі сьвідки минувших безповоротно часів.

Перед самим сьвятим вечером я кінчив переглядати метрики. Немов по старім кладовищи я блукав. Що раз нові імена міщан, а що лїт кільканайцять або кількадесять імя нового сьвященика, що списував ті дати радости і смутку, уродин, весїля і смерти, все тими самими словами у свої книги, поки і єго власне імя не опинило ся в книзї померших. Кількож тих імен і прізвищ! Цїлі покоління! Де вони? Де слїд із них? Старе кладовище, на якім вони спочили, лежить, зрівнане з землею, ще й доси трохи не по самій середині міста, що за сотню минувших лїт дуже розросло ся; на тім кладовищи красують ся до нині старі липи, що запамятали минувші столїтя, плакучі берези і високі тополї. Там тепер нїхто не глядає могилок свояків, там тепер веселі люди ходять на проходи...

Цїле пополудне я стратив, заким у тих бібулистих книгах віднайшов свій родовід. Лише лїтописцї зрозуміють ту дивну цїкавість, яку я відчував, шукаючи нїмих дат у нїмих книгах, і то вдоволенє, яке дають ті дати, зложені разом! А тож історию власної родини складав я собі!

Мій прапрадїд! Так менї якось чудно, якось весело стало, коли я віднайшов день єго уродин. Року 1676. по Христї дня 5. мая від батька Григорія і матери Катерини, родив ся син Андрій, мій прапрадїд. Кумами були міщани, яких рід уже давно вимер... Та ще сказано, що батько мого прапрадїда був inquilinus.

Inquilinus! Що се значить? Здає ся менї: зарібник. Дивлю ся у латиньский словар: так є! Значить: зарібник або комірник. Бідний мій прапрадіду, жаль менї єго, але заразом і легенский усьміх вдоволеня промикає ся по моїм лици; тїшить мене, що я, правнук бідного комірника — доктор фільософії і професор історії при ґімназії! Малий се поступ в історії родини, що аж по двох сотнях лїт один потомок єї не зазнає гіркої долї зарібників, але всеж поступ є. Я немов бачу перед собою прапрадїда і єго усьміх вдоволеня на старім поморщенім лици; тїшить ся старий своїм праправнуком...

В убогій і несвоїй хатї зарібника чую веселий спів; се обходять хрестини мого прапрадїда, скромні, але веселі хрестини першого сина. Прапрапрадїд походжає такий радий та все кумів припрошує до гостини, а мій прапрадїд у колисцї кричить так грімко як старий. Сильний хлопчиско буде...

Як єму вело ся, бідолашному синови зарібника, мому прапрадїдови дорогому, а незнаному?... Минувшість мовчить; лїтописцї, що записували нераз пригоди негідних доброго слова людий, не записали про мого прапрадїда нїчого. А менї так цїкаво було би се знати!...

Шукаю другої дати з єго житя... Року 1697. мій прапрадїд, уже рільник, женив ся. З далекої минувшини доходить до мене глуха, мов у фоноґрафі, але весела гра музики; я не бачу дружини весїльної, але аж сюди, у затишну, теплу мою хатину долїтають до мене звуки старосьвітских весїльних пісень і заливиста гра скрипака, гудїнє баса і бренькіт решітки з дзвіночками... Молоденький 21-лїтний мій прапрадїд танцює із своєю ще молодшою жінкою, моєю прапрабабусею. Як вона звала ся? Анна Турска... Роду сього у моїм містї вже давно нема; мабуть вимер...

Як весело грає музика!...

І з якимось трепетом і смутком шукаю я третьої нїмої і сумної дати з житя мого прапрадїда, дня і року єго смерти. Перекидаю байдуже довгий спис людий, що померли за сорок один лїт, і находжу... Року 1738. на сам сьвятий вечер — як зазначив уважний єрей Дарморос — мій прапрадїд помер!

На сам сьвятий вечер!... Сумні сьвята мала родина мого прапрадіда! Здалека, з глухої, забутої минувшини, немов із забитого кута довженної темної пивниці, долітають до мене веселі коляди хлопячі на улицях мого родинного міста, а з убогої хати мого предка голосїнє нещасної жінки і дїтвори.

На сам сьвятий вечер... Лїт тому сто пятьдесять і сїм!...

Як він виглядав, мій прапрадїд? Як він жив?... Нїмі три дати з одного житя лежать переді мною і нїчого не кажуть. Мій прапрадїд... Як трохи не байдуже читаю я ті три дати з єго житя; здає ся менї так, як би я лиш свою цїкавість бажав заспокоїти, а сльоза жалю не являє ся на очах моїх. І коли менї чого сумно, то того, що колись так байдуже читати муть у метриках нїмі дати і з мого житя, навіть може не три дати, тілько дві... Уродин і смерти.

Ох! Се житє! Се житє! Як єго уложити, як повести, щоби марно не прогайнувати єго та не оставити по собі лише нїмі дати у метриках, так як мій прапрадїд їх оставив...

---

121. Вечірня година.

Василя Стефаника.

Не міг сїсти, так єго щось гнало від стїни до стїни. Ходив та ходив по хатї. Обстанова хатна і кути замазували ся і пропадали в вечірнім сутїнку, а в голові зарисовували ся давні образи що раз виразнїйше.

— Отсе така хвиля, коли малі дїти вибігають із хати на толоку і грають ся дуже весело, нервово. В таку пору дївчата не хотять гонити товару до дому, бо кажуть, що, як зоря вечірня на небо виходить, то голос по росї стелить ся, — і співають, аби голос стелив ся. А в зимі то мами прядуть кужіль тай співають свої дївоцькі співанки, але так сумно, як би банували за молодим віком. Дїти сходять ся разом до купи і шепочуть на печи тай засипляють без вечері. Чудна якась вечірня година.

Ходив та гладив себе рукою по чолі, як би хотів усї свої думки замкнути у голові, аби не повилїтали, бо щиро хотів їх перегадувати.

— Ба, не знати, що він дїє? Такий був добрий товариш. Добре памятаю, як ми раз сидїли у него в садку. Відай тоді він говорив за ті білі хмарки. Біла хмарка, казав, із золотими берегами суне ся по небі та лишає поза собою білі лїнії, а сама йде далї та сїє, сїє того цьвіту по синїм небі — тай за годину нема нї хмарки, нї лїнїй. Лиш голубе небо морщить ся, як голубе море. Правда, він тодї чогось сумував.

Ходив, а очи его ставали такі добрі, як у дитини.

— От, вже я забув конець. Приходить ся вже мамині співанки забувати! А ще до недавна тямив. Зараз. Я займив із Марійкою вівцї в поле, у сїножати. Марійка вишивала собі рукави, такі у фасольки. Фасольки вишивала на червоно, хвостики синьо, а межі поміж фасольками обкидала чорною волїчкою. Я мусїв завертати вівцї, бо Марійка була старша. Але була одна білоголова вівця та така влазлива, що жадній сїянцї не дарувала. Тай я скинув окрайку і ми ей спутали. Був спокій. Я бігав розперезаний попід верби та свистав та галасував на все поле. А потім Марійка мене закликала їсти. Їли ми хлїб і сир із листка...

Вже сидїв на мягкім кріслї і хлопячі спомини гонили его як сон на якісь цьвітисті поля, що цьвітів на них дуже богато і можна їх рвати, рвати.

— Потім прийшли до нас мама. Вертали ся з поля, бо їсти носили робітникам. Дали нам їсти молока і оглядали Маріїнї рукави. Тай наказували Марійцї, аби нїколи не брала три нитцї, лишень дві поза іглу, бо фасольки будуть череваті. А менї казали, аби не качати ся з гори, бо сорочку підру, або собі черево покалїчу. „Ти, парубче, не брикай, як кінь по полю, розперезаний, але сиди собі коло Марії та овець пильнуйте“. А я лежав собі коло мами та лупив ногами в траву, а мама казали: „Ти не годен анї годинки тихо посидїти?“ Тай тодї злетїв бузьок на млаку таки коло нас. Мама ймили мене, посадили на колїна тай почали співати:

Ой, не коси, бузьку, сїна,
бо ся зросиш по колїна.
Та най тота чайка косить,
що на бакир шапку носить.

Збирав усї сили памяти, аби нагадати решту співанки і не міг. Очи посумнїли.

— Зараз, зараз. Мама пішли до дому, а я бігав до вечера за бузьком та приспівував: „Ой не коси, бузьку, сїна...“

Розбігáв ся як той хлопець, що хоче яр перескочити і над самим яром усе стримує ся. Говорив голосно перші вірші співанки і не міг далї нагадати. Зітхнув і чорний обвід коло очий ще більше почорнїв.

— Боже милий, вже не годен я надточити тої нитки, що урвала ся! Вона вже тодї рвала ся, як менї мама мили ноги і чисті онучки видирали з старої сорочки, а тато чобітки обтирали. Всї ми тодї плакали, бо мене пускали у сьвіт на науку. І ходив я по тім сьвітї і гнув ся, як лоза для кавалка хлїба і чув на собі сотки гордих очий.

Махнув рукою, як би хотїв відігнати ті горді очи.

— По довгих роках я поїхав до мами. Тата вже не було. Згорблена, стара, з костуром у руках, сидїла на присї та гріла ся на сонци. Не пізнала. А потім мене привитала. „Наша, синку, Марія вмерла. Я тобі не писала, абись не сумував. Та як умирала, то все за тебе допитувала. Ми єї дурили, що ти надїдеш. А таки того дня, що вмерла, то казала, що коби тебе хоть крізь вікно, хоть через поріг узріла. Тай умерла“. Отак рвала ся та нитка...

Несьвідомо говорив мамину співанку: „Ой не коси, бузьку, сїна...“

— Пішли ми з мамою на могилу. Ледви мама добили ся. „Адї, синку, отсе Маріїн гріб. Я вже насадила і рути і барвінку і хрест дала змалювати, але ще вишеньки не посадила, аж в осени посажу“. Сїли ми коло гробу і мама оповідала менї за біду Марійчину. Чоловік злий, дїти малі, біда в хатї. Вітер здував із вишень білий цьвіт. Цьвіт падав на гріб і на нас. Здавало ся, що той цьвіт зростає ся з маминим білим волосєм і що роса з цьвіту спадала на ма-

мине лице. А я нагадував собі, як ми з Марійкою вівці пасли...

Горячі сльози впали на стіл.

— А потім мама вмерли. Гріб мамин недалеко від Маріїного. Цьвіт із маминої вишеньки падає на гріб Марії, а з Маріїної на мамин гріб.

Був я там раз. Сидів межи тими гробами і нагадала ся мені мамина співанка. Коли не знаю вже кінця. Посидів я там тай пішов із могили. Лиш вишневий цьвіт із гробів летів за мною, як коли би тим цьвітом сестра і мама просили, аби я не йшов...

Ще довго ходив по хаті та несьвідомо шептав:

Ой не коси, бузьку, сїна,
бо ся зросиш по колїна.
Та най тота чайка косить,
що на бакир шапку носить.

ЧАСТЬ ДРУГА.

ПРОЗА ОПИСОВА.

122. Битва.

Ольги Кобилянської.

Буковиньскі Карпати.

Гора біля гори стоять разом в нїмій величи, одягнені в смерекові лїси.

Ріжно сформовані, вганяють ся під небеса, стоять так нерухомо тисячі лїт; кепкують собі з кождої зміни, що перед їх очима відбуває ся, розкошують ся у власній красї, съвідомі своєї довічної тривкости...

Богато пасем гір Кімполюнґского повіта є ще вкриті пралїсами. Темно-синьою зеленю миготять з далечини, а оглядані з сусїдних вершин здають ся в сиваво-синих мраках недоступними.

В околици Рускої Молдавиці зійшли ся два пасма рівнобіжних гір так близько з собою, що долина, яка їх дїлила від себе, могла бути вигідним місцем ігри хиба лиш для бутного потока. Де та долина ширшала або ставала ще вузшою, де губилась цїлком, не знав нїхто докладно. Не було тут видко нїякої дороги, нїякої стежки, нїякого найменьшого слїду людского житя. Долина тягнула ся закрутами, розпираючи гори, і бережена на право і на лїво залїсеними вершинами, губила ся враз із весело біжучим

потоком поміж стїнами гір, що неначе їй на перекір десь не десь майже доторкали ся себе.

Тут панувала всюди таємна тишина. Царювала розкіш у веґетації, краса в барвах фльори, а на горах таке богатство зелені, що якось аж пригноблювало чоловіка.

Зелено-брунатний, високий по колїна, мох буяв, нїколи нетиканий, лагідними филями у мокравій землї пралїса. З него не надто густо виринали сосни, котрих вік може було вгадати, але красу і обєм їх годї було змалювати. Їх пишні корони пестили ся з облаками і зносили над собою лиш сяєво сонця.

Десь не десь лежали на земли дерева-великани, підриті і поборені віком або і розколені громом. Спочиваючи в траві, були зверхи оброслі мохом, а в серединї порожні і порохнаві. Біля них буяла молода деревина, в долинї широкогалуза, а в горі струнка і повна молодечої гнучкости. Сьпів птахів — рідко чути.

Зате частїйше голосний в тишинї, немов церковній, виразно чутний шелест і тріск, немов ломанє зсохлого гиля і майже завсїгди сумовитий, далеко сягаючий шум...

Рідко коли вітер піднимав галузє. Ледви при найсильнїйшім вихрі хитались корони.

Здавалось, що сум прибував десь з далекої площини, ловив ся в галузю, розходив ся важким зітханєм по лїсї і боров ся з густим гилєм знов о вихід на простір.

— —

Коли свист льокомотиви розтяв по раз перший воздух схованої між гірскими стїнами долини, прошибло щось столїтні дерева на горах немов лискавиця.

З льокомотивою появилась горстка людий. Они ледви важились ступити через недоступний беріг пралїса в єго глубінь.

Тут і не виглядало буденно.

Навкруги панувала незвичайна тишина.

Воздух був холодний, вогкий. Текуча живиця з попуканої кори дерев твердла на воздусї і наповнювала єго своїм запахом. Високий мох не давав легко ходити. Коріне дерев, грубе немов рамена, виринало гадюкою з моху тверде і упряме, сплетене одно в друге, тягнулось дивоглядними

перстенями в глубінь лїса, котра сповита в зелену темінь дишіла неприязністю.

Один з прибувших вдарив зелїзним топірцем по старій смерецї, на котрої пни росли гриби мов великі ластівячі гнїзда.

Она здрігнула ся. Від коли жила, не чула ще на собі топора. Удар той розляг ся по цїлім лїсї, і всї дерева здержали віддих; беззвучна тишина, повна ожиданя, розістлала ся і почуло ся звільна і виразне слово: „зрубати“!

Неначе церквою пробігло лїсом: „зрубати“! „Зрубати“! задзвенїло недалеко і заразом в тій самій хвилї в найдальшій далечинї. Оно відзивало ся немов проснувші поклики, оживило цїлий лїс і розбігалось тревожно по всїх єго кутах, не завмираючи...

„Зрубати“! Оно перейшло в шемранє. З того повстав стрівожений шепіт, зітханя, врештї підняв ся шум, немов від вихру, наповнив далеко-високо воздух, як шум моря, що аж ставало лячно, збив ся під хмари, а наостанку зашуміла буря.

Небо затьмило ся грізно-чорною барвою, а відтак почала ся она — гірска буря.

Тяжкі краплї дощу стали падати.

Зразу поодинокі і такі тяжкі, що листки під їх вагою задрожали і зашелестїли; а відтак частїйші, а врештї скісними струями.

Лискавицї летїли в смереки, розколювали без милосердя найкрасші пні, а грім пробував розсаджувати гори. З таким лоскотом і гуком потрясав ними, неначеб хотїв їх присилувати виступити зовсїм із свого непохитного супокою. Здавалось, що горами котились великаньскі кулї, викликувані від часу до часу золотисто миготячими лискавицями...

Відтак утихло і дощ падав без упину. Голосно і хлипаючи падав він.

— —

В лїсї стемнїло.

Нерухомо, із здержаним віддихом стояли старі дерева, прислухуючись сїй появі, а тимчасом молоді похитували ся з легка неустанно. З кущів, що росли на краю лїса, капали

пильно величезні краплї дощу в мох, а розігравший ся потік в долинї метав ся брудно нескладними филями по каміню вперед, голосно пінячись і пориваючи все з собою: цьвіти, пструги, сухе гилє, тут і там зірвані куснї землї — мчать ся в зовсїм негамованій, безумній, доси нїколи не виданій розпуцї.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Одного хмарного поранку почала ся битва. В вузкій долинї збудованою зелїзною дорогою, котрої шини немов срібні змиї вили ся около потока, що коло них біг, прибув тягаровий поїзд.

Ворожий сик, прошибаючий, пронизливий свист оповістив єго приїзд.

Недалеко кінця тої зелїзної дороги станув він, сопучи та викидаючи люто чорні перстенї диму в гору.

Привіз ворога.

Він висїв.

З грубим обличем, в подертій, замащеній одежи. З неповоротними, від тяжкої працї майже нефоремними руками: узброєний лискучими топорами, тяжкими зелїзними ланцухами — сам собою зовсїм поганий на вид — такий прибув він.

Один орел, що сидїв недалеко на стрімкій скалї і приглядав ся тому всему з наїженим пірєм, розмахнув нараз широко своїми крильми, вдарив ними ураженo і люто, і збив ся в гору. Кружив довго, немов зворушений, над тою околицею, відтак спустив ся блискавкою, як би на наглий внутрішний приказ, в скіснім напрямі в долину, задержав ся тут на хвилину, підняв ся опісля наново в гору, сим разом вже цїлком повільним летом, і щез в сивих хмарах мов на віки пропав... Несказаний сум розістлав ся горами, якийсь передсмертний настрій...

Все ждало; дерева не кивали ся. Найстарші стояли уоружені в гордість і недоступність і не вірили, щоб який напад був можливий. Адже стояли тут тілько років — цїлі столїтя! Бачили, як богато умирало і виростало, прожили чи одну весну, чи одну зиму; бачили так часто схід сонця, прекрасного золотом сияючого сонця, в котрого жарко-червонім сьвітлї ранком купали ся, а вечером воно їх бла-

гословило; оперли ся чи одному вихрови, — а тепер мали би поляґти иньшою смертию, нїж їх предки, що повалились самі від старости або від лискавиць?

Сьмішно!...

Але они не хотїли кивнутись; не хотїли навіть найлекшим шумом показати свого счудованя! Лише молоді... Колиб лиш молоді не хитали ся так легко!

Почав ся напад.

З диким криком „гурра“ почали єго наємники. Они вдерли ся з котячою зручністю на першу гору; один хотїв другого випередити, неначеб се мало бути геройским вчинком на цїле житє, бути тим, котрого рука приложила перша сокиру до пралїса. Та ба! они натрафили на опір. Обманчивий, брунатно-зелений мох піддавав ся під їх грабіжливими руками і они ховзали ся в долину. Кремениста земля роздроблювалась під їх ногами і они ранили собі руки, хапаючись чогонебудь, щоб не рунути вниз. З вириваного при коріни вогкого моху вилїзали уникаючі сьвітла гидкі комахи і розбігали ся їм по руках.

Коли розохочені до борби кинули ся на якесь спорохнавіле дерево на землї, щоб єго скотити в безодню і їм удало ся лиш легко ним захитати, — виховзло зпід него сполошене гадє і розсичало ся на них. Деяких наємників, що мали лиш легку обуву, покусало.

Колючі кущі дикої рожі, котрої галузє вибуяло великими різками луковато, сплетені з другими корчами і нерозривними блющами, повоями і тернєм, стояли мов непроходимі стїни. Буйна ясно зелена папороть розкинула ся вахляровато в своїй розкішній красї вширш і здовж, а їдовиті гриби червоної краски показували ся на сьвіт і звертали на себе увагу. Молоді ялинки стояли так густо, простягали так відпорно галузє від себе, що дальший хід був майже неможливий. Они кололи в лице, рвали волосє і чіпали ся ворожо одежі.

Нефоремні, горбаті павуки почіпляли від дерева до дерева сїти, що укладали ся немилим серпанком на очи, а муравлиска, збудовані з сухої червоної чатини соснової, піднимали ся з землї гладкими горбами і нога зсувалась по них немов по скляних баньках.

Але они пхали ся силоміць вперед.

Глубоко в лїсї і де вже земля розстелювала ся рівниною — заблисло против них з темно-зеленого тла лїса щось блискуче. Оно було обведене розлогими соснами, з котрих звисав серпанковато довгий блїдо-сивий мох майже до землї, буйними круглолистими багонними рослинами і широкою тростиною.

Се було морске око.

Неначе зеркало, бережене прибиваючим богатством зелені, лежало оно тут неподвижно, сонливо, з погідною гладкою поверхнею, бездонне, нїби вічне зеркало склепіня і шпилїв дерев — кусень нетиканої краси.

Скісно на нїм і на половинї в водї лежала сосна. Місцями мохом обросла, становила кладку для легконогих лїсних звірів і була місцем, де вигрівали ся ящірки і стрикізки.

Ті стрикізки кружали невтомимо над водою в блискавичній гульбі, від часу до часу доторкуючись свавільно прозоро-синими крильцями лискучої поверхнї.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

„Гурра!“

Лїс задрожав.

„Тут лїс займемо!“

Розляг ся відгомін: „зай-ме-мо!“

„Тут ударити!“

Проникливий окрик жаху пронїс ся: „у-да-ри-ти!“ Топори заблисли в півсьвітлї і неначе один удар пішов гук лїсом.

Лякливо затріпотали ся недалеко пташенята і — по раз перший відбились в нерухомій поверхнї морского ока иньші зявиска, як шпилї дерев і склепінє.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Вперед молоді.

Многонадїйних змірено.

Тих, що були однакового росту, однаково здорові і струнки, стято і обдерто з зеленої одежі. Коли їх по обох кінцях однаково спилено, зложено з них у вузкій долинї межи горами і майже поверх потока — дорогу. Там, де зелїзної дороги не мож було дальше повести, мусїли вони робити службу.

Один пень укладали тїсно біля другого. Таким чином робили дорогу для прочих трупів. Она тягнула ся довго в скрутах межи двома пасмами гір і сумно було на ню подивити ся. По тій дорозї мали відтак перевозити столїтних великанів.

Коли їх уставлювано рядом, дїставали в голову і в ноги удари сокирами, щоби приставали рівно один до другого і були мостом на земли. З них витїкала кров. Потік, що біг близько них, втиснувсь під них, витїкав лагідно зпоміж них, обмивав їх і забирав їх кров з собою. Місцями, де соняшне промінє гралось з єго перлами, осїдала ся она на єго каміню і закрасила єго на всї часи темно-понсовою барвою..

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Поки наємники упорались з тим всїм, пройшов довгий час і вони самі майже здичіли. Не сходили нїколи в доли і не стрічали ся майже нїколи з жінками. Свою одежу намочили в дегтю, а борода і волосє виросли в них довгі і надали їм дикий вигляд.

Зелїзницею дїставали що тижня харч і що потребували до житя, а перед вихром і студїню хоронили їх колиби, сплетені з обтятих соснових галузий, що лежали вокруги в великім подостатку.

З дерев поздирані кори, пересяклі живицею, що сушились на сонци немов величезні брунатні звитки паперу — запалювано вечером по лївій і правій сторонї на вершинах, і они палахкотїли червоними жадними язиками, яко гасло жизни наймитів.

Так прибирали ся они до бою з столїтними...

Врештї прийшла черга і на тих.

Ніч перед тим... се була сьвітлом упоєна ніч... місяць збільшив ся в великий матово-червоний круг.

В тишинї, що зростала ся з темнотою, здавали ся гори з своїми темними безмежними лїсами пристановиском для стоїчного спокою. Місячне сьвітло пронизувало нїжно-синяві нічні мраки, розсьвічувало далечину і неначе удїляло ся верхам дерев, що стояли на найвисших шпилях гір. Дерева змінили ся в єго сяєві і, здавало ся, в нїм розпливали ся...

Деякі попростягали свої стрійні рамена широко до небес, нїби о що благали.

Лиш деякі?

Скілько їх тут було — а їх було так богато, що нїхто не був в силї счислити — всї виганялись в гору і благали о житє! Навіть воздух був повний того бажаня! Він пах спрагою о „ще більше“ і здавав ся віддихом тисячок і тисячок істот, жадних житя.

Самий запах, що розходив ся з глубини лїса, нагадував упоюючу розкіш, саму прегарну повну зрілість, та поривав і тих з собою, що стояли в непорочно скритім дожиданю, зберегаючи бажанє жити повною мірою, як соромливу тайну.

Папороть заговорила пророчим шелестом; чашки найнепорочнїйших цьвітів розвинули ся в викінчені цьвіти. Страх, що они могли би завтра перестати жити, збудив в них бажанє показати ся в послїдний раз один другому в повній красї. Завтра може будуть уже потолочені, їх корони поломані і обдерті з листя. Завтра може не буде вже нїхто знати, що они були і що були гарні!...

Лїсова земля оживила ся сьвітляками, що блестїли на єї темно-зеленім тлї немов краплї сьвітла, а безлїч сверщків перекликувала ся, відповідала собі і не хотїла нїяк умовкати.

Панував настрій такий, як би всї виступили з себе і безоглядно розбуяли ся їх чутя, котрі приглушував лише глубокий супокій ночи. Сьміх самого здорового житя, змішаний з тяжкими слезами жалю, пробивав ся силоміць крізь все, а якась туга, лагідна мов оксамітовий плащ, лежала на всїм і викликувала що раз більше бажань і любов до житя.

Чудні були звуки лїса в тишинї сеї ночи! Нїжнїйші від музики; був то радше якийсь шепіт, що зілляв ся з мягкою темнотою ночи, а серед того шепоту з листка на листок падали краплї дощу, що зросив усе ще за сонця.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Довгий, тяжкий час — і столїтні полягли. Прості, повбивані лежали умощені у власній зелени.

Пняки, що по них остали ся, і валковате, аж на верх землї вибуяле коріне, сторчали з моху покалїчені.

Ще лежали столїтні на горах — однак не поодиноко. Гори були обсїяні їх трупами на право і лїво. Лежали і скісно і поперек і рівно. Густо одні коло одних, голова об голову, ґрупами або одно верх другого, або як котре упало.

З далека робив їх вид вражіне скошеного лїса!

Гори, з котрих майже до наготи здерто їх стрій, що був зимою і лїтом віками незмінний в своїй сьвіжій красї, сторчали тепер посоромлені до небес, надармо силуючись останками колишньої одежі закрити нефоремні сустави.

Зраджені орли і осиротїлі яструби пролїтали сумовито сюди і назад; лише коли орли від часу до часу по короткім летї спочивали і наїжали люто пера, чорні, ворожо блистячі очи звертаючи чигаючо в доли, тодї яструби снували ся в повільних нечутних кругах над поляглими.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Коли упавших стягано з їх висоти, вела ся борба на житє і смерть.

Богато наємників стратило житє; богато стало на віки нездатними до працї; а иньші знов днями лежали тяжко покалїчені в долах.

Велитів звалювати!

Таких, що стояли на місци сотню років, котрих коріне зарило ся в найглубше нутро гори і там переплело ся з коріньом ріжнородних иньших рослин на віки... Звалювати їх і не ушкодити себе, не знищити молодого поросту, і не знищити всего довкола...

Так, як нїколи невтомимі мурахи, вдирали ся наємники на найнедоступнїйші місця, уоружені ланцухами і прочим знарядєм.

Насамперед стїсували з них кору.

Она завдала чимало працї. Заросла сильно в тїло і ствердла так, що сокира відскакувала від неї; аж по довгім рубаню розскакувала ся трісками і падала на множество слястичного зеленого галузя, котре віддїлене від тїла мало висихати.

Відтак сильні руки, погорджаючи всяким небезпеченьством і перепонами, котили тяжких великанів. З глухими рівночасно видаваними окликами, що мали додавати відваги, а пригадували скорше крики диких птахів, чим гармонійні людскі звуки, сповняли наємники сю працю, при чім з їх чола лляв ся струями піт, а з поранених рук текла кров. Пробуване на самоті, а і здичінє наповняло їх при такій роботї шаленою відвагою, а надія на високу нагороду запалювала в їх очах блеск побіди.

Недалеко підніжа ограблених гір будувались на борзї з грубих бальків мости. Кочені з вершин великани спирались на тих мостах, а звідти знов потручувані наємниками падали одні по других з глухим лоскотом на рівну землю.

Тут не лежали они довго. Великі зелїзні гаки забивались їм в голову; до гаків запрягано коний і ті волїкли їх повільним кроком, з похиленою головою. Волїкли дорогою, виложеною з молодих дерев.

Кроваво-червоний огонь палахкотїв по таких перемогах до опівночи по горах, а герої рубачі, умостивши ся вигідно округ него, позакурювавши люльки, обговорювали відпорну силу побіджених.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

В долинї ждав на повалених умисний поїзд.

Він складав ся з кількананйцятьох возів, спятих до купи, і з льокомотиви, що нетерпеливо сопіла.

На кождий віз ладовано чотири до шість пнїв і сковувано грубими мов рамена ланцухами. Сковувано так тїсно, що зелїзо вгризало ся в їх тїло, обдерте з кори, і місцями витїкала кров. Єї прятали та злїплювали в клуби і запаленою сьвітили в мрачних осїнних вечерах при перевозї.

З так скованими пнями гнав ся поїзд в низину, розтинаючи від часу до часу воздух проникливим свистом побіди.

На остатнім возї сидїв наставник.

Затявши свою сокиру в грудь одного великана, що лежав на верха, сидїв він із згорненими на грудях руками і з тупим зором.

Так часто їздив вже отсею дорогою! Так часто спочивав єго погляд на шпилях гір, так часто слїдив за за-

крутами зелїзної дороги, що тепер вернув ся вже в себе утомлений.

Ті, що над ними він мав надзір, заховували ся спокійно. Они поздоровляли околицю, котрою проїздили, і прощали ся з нею. На право і на лїво знимали ся гори і були ще вкриті лїсами. Они складали ся з їх товаришів, були їм товаришами безлїч лїт, а тепер розставали ся з собою на віки. Нїколи не почують уже більше їх шуму...

Пізнїйше вгадували, куди їх везуть. Що зїздили в низину, в широкі доли, де гори що раз розступали ся, а з потока бистра ріка розігнала ся, се знали они. Поїзд летїв з божевільною скоростию, вив ся тїснинами мов змия; одначе чи се они між люди їхали?

Згадали час супокою, коли стояли гордо, а корон їх зелених дотикали ся лиш хмари і орли: Тепер валяли ся ті корони під ногами... Згадували, як наступало одно по другім і як валились одні по других...

Отже чи везлись тепер до тих, що закупили собі право управляти їх долею? Чи знов до наємників, котрі не знали нї свята нї неділї, а о красї не мали понятя? Але нї; окрім одних і других мусїли бути ще якісь иньші люди, може якісь до них самих подібні!

Так, до них самих подібні!...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Коли вїхали по втомляюче довгій їздї пралїсами в простору долину, доглянули тут і там хатини. Спершу порозкидані по горах, відтак чим раз низше, а врештї і при сїльскій дорозї, котра злучила ся звідкись з зелїзною дорогою і не розлучала ся вже з нею більше. Хати були маленькі, вкриті дошками а часом камінями приложені, а деякі самими ґонтами.

При якімсь шинку, що виринув при дорозї, задержав машинїст поїзд.

Він мав забрати якихсь чужинцїв і робітників, що дожидали єго тут. Тут і показались мешканцї тих хатин.

Гуцулами звали себе.

Великі і сильні з славяньскими чертами, в мальовничій одежи — так сидїли і лежали они тут. Ось одна молода жінка з трохи зжитим, але гарним, майже дитячим лицем,

одягнена після звичаю свого народу, барвно і богато. Она курила люльку і дивилась байдужно вперед себе. Єї товариші, прегарні мужчини, стрункі мов смереки і елястичні, сидїли в хатї тут і там в найвигіднїйших позах на сьвітї. І їх стрій був не меньше оригінальний. Червоні ногавиці, до того біла вишивана сорочка і богато вишивані киптарики. Широкі барвні шкіряні пояси, прикрашені наперстками і ріжними блискучими дрібницями. Малі чорні капелюхи, прибрані в павині пера, доповняли стрій.

Се було сьвято, тож они зібрались тут до гульби. Двоє з них грало на скрипках коломийку. Иньший знов лежав на лаві, простягнувшись на цїлу свою довжину, і глядїв поглядом повним невиразних мрій отвореними вікнами кудись в простір. Давав ся цїкаво оглядати. Всї давали ся оглядати, не відчуваючи сего в нїякий спосіб, немов ті дїти. Самі не показували зацїкавленя анї для подорожних чужинців, що зявляли ся ледви раз в рік в їх околици, анї для иньших прояв. Підчас коли поїзд кождим своїм приїздом зворушав всїх сусїдних їх жителїв, они ледви звертали голову в ту сторону. Се було для них зявище так чуже і так їм далеке, они мали з тим так мало спільного, неначеб були з иньшого сьвіта і мали з всїм тим так мало стикатись, як з облаками на небесах!

Більше похожі були вже на тих, що ковані в зелїзні пута везли ся тепер в низини. Так ненарушимо виростали і они, так гармонїйно, питомо в своїй красї і в своїх звичаях. На гордих вершинах, в самотних кутах, вели своє житє без панів і без наймитів. Неосьвічені такі, що аж диво і жаль бере, і для всеї величи цивілїзациї неприступні, стрічали они єї здобутки з дитячим усьміхом на устах.

Такі були ті дїти лїсів, що за нїяку цїну не хотїли прикладати рук до звалюваня велитів з їх висоти!

Що ви за віра? — питали они недовірчиво тих, що прибули обчислити хосен битви.

І кажучи се — морщили грізно чола, стискали в руках топірцї.

На збруї розуміли ся они.

Коли уперше побачили поїзд, то перехрестили ся і сплюнули від себе. В тім була мабуть нечиста сила і они

не хотїли жадного дїла мати з тими, що кермували тим всїм. Они і держали ся з далека від цїлого того підприємства, і межи численними наємниками, що брали в битві участь, не знаходив ся нї один Гуцул.

Рубайте самі, що Бог сотворив, а нас оставте в супокою! — відповів один з ненавистию на поклик помагати при зрубуваню дерев.

І їх оставлено в супокою. Їх сьвіт був лїс і гори і лише тут дозрівали они вповнї! Неначе прегарні понсові цьвіти миготїли в своїх гарних мальовничих строях межи зеленню дерев або пролїтали на скорих густогривих конях, котрих плеканє належало до їх наймилїйших занять.

Лїсами розходила ся луна їх сумовитих пісень.

Се були тії до тамтих подібні люди!...

Коли поїзд знов рушив і чим раз скорше з місця уходив, бачили ті, що знаходились в остатнім возї, через поотвирані вікна і двері шипку, як тут в великім колї гуляли жінки і чоловіки в дикім запалї. Незабутний вид, перелетний мов блискавиця, а і такий палкий!

Проста мельодия двох скрипок ввела їх в такий запал. З непогамованою, розбуявшою охотою гуляли вони. Їх одежа і хустки аж повівали в кружаню, а они від часу до часу ухкали з розбурханої, майже дикої веселости. Здавало ся, неначеб з танцем мало покинути їх все щастє, і они хотїли наситити ся ним на цїле житє...

Перед хатою стояли иньші ґрупами, або лежали, курячи з коротких люльок, розтягнені при своїх осїдланих конях. Ще не відчували жадної дрожи при приходї і відходї того страховища, що неприязно сичить, що приносить своєю появою сьвітло, але і несказане горе! Ще не мали жадного прочутя о тій глубокій розкладаючій тузї з хорим усьміхом на устах, яку викликує лиш образованє і культура! Они жили з дня на день, не дбаючи о будучність, і єї безнадїйність; їх бажаня були прості і прозорі, а умова їх щастя — блеск сонця і сине небо...

— —

В низинї кипіло голосне житє.

Там гомонїла велика парова трачка.

Цегляно-червоні комини предивної великости знимали ся з землї і викидали чорні хмари диму під небозвід, підчас коли в самім будинку фабрики панував гук і свист і жужжанє, що всї прочі звуки заглушували ся цїлковито.

Округ фабрики на складї лежали тисячі дощок, укладаних високо в верх, приготовлених до транспорту і зложених на охрест, вузких і широких. Безлїч непотятих пнїв дожидало ще своєї смерти. Тут лежали велити в обємі майже кількох метрів, справдешні чудеса старости і краси, і стрункі молоденькі ялинки. Майже без перестанку закочувано сьвіжі пнї до фабрики, щоб їх вже по недовгім часї, порозтинані на тонкі дошки, висувати знов на двір. Поїзд привозив що раз нові жертви, а нїколи не спочиваючий Молох переробляв їх в чудно короткім часї.

І сим разом знов.

Льокомотиву відіпнято від возів і ті покотили ся самі з своїми невільниками о кусень вперед на місце складу. Тут розковано пнї з їх зелїзних пут і відладовано.

Коли кочено їх попри вхід до фабрики, донеслась до них бесїда майстра від трачки до якихось гостий.

Пилимо вже сїм років і маємо ще три роки перед собою. Денно пилуємо сїмсот пнїв.

Сїмсот пнїв денно!

Як же безсердечно-виразно звучало се!

Сїмсот товаришів їх нищено денно, а кождий з них потребував десяток лїт, ба сотень лїт, щоб розвинутись до отсего славного обєму! А тут лежали ще гори пнїв, ще тисячі і тисячі лежали там, дома, ще і на вершинах гір, звідки рішено котити їх вже на самім остатку; а знов масами лежало їх здержаних на мостах у підніжа гір, а три рази денно привозила зелїзниця жертви сюда! Длятого квапили ся так з нищенєм їх, так дорожили кождою годинкою в дни!...

Розпаленим зелїзом напятнено новоприбувших, а відтак оставлено їх, щоби розглянули ся округ себе.

Они бачили, як такі самі наємники, як ті напів здичілі на горах, працювали і тут в долинї. Як они роями мов невтомимі мурашки вештали ся у фабриці і вокруг неї на дворі. Як они крикливого, зелїзного Молоха, що в нищенню

доказував справдешні дива, плекали і майже жертвувались, щоб єму лише на нїчім не забракло.

Ново-прикочені пнї мали сунутись під пили. Одні пішли під пили десятиножеві, другі під пятнайцять-, а знов иньші, столїтні, під двайцятьножеві. З сиком роздираючим уха, яким вперід пнї заголомшено, заким їх убито, пірнули пили в їх тїло. Острокінчастими зубами прорізували з блискавичною скоростию прегарні пнї, а трачинє немов кров вибухала з них, обсипувала їх і покривала около них поміст.

Коли ножі метнулись крізь них по раз послїдний, то по фабриці пронїс ся острий, проймаючий сик, і колишні горді великани розпали ся вахляровато в тонкі, білі дошки і перестали істнувати на віки.

Робітники з величезними тачками зявили ся поквапно і відходили.

Они змітали трачинє, напрятане на земли, вивозили єго і висипували в пащі печий в приземнім забудованю. Без перерви, з дня на день сповняли они сю працю. Другі знов витягали дошки, розпадаючі ся зпід пил, і кидали їх з такою вагою на склад, що они падаючи вививали ся у послїдне мов спружисті сталеві листки. Знов иньші підпихали струнке ялинки під жужжачі пили, розтинаючі дерево в вузкі лати, а ще иньші кували і острили пили та розсївали около себе червоно-блискучі іскри...

І довкола фабрики вештало ся богато людий. Одні виносили дошки з середини, другі відбирали та подавали їх дальше, треті складали їх одних верх других, значили, роздїлювали на вузкі і широкі, або як там уже треба було. Всюди панував рух, гамір, клики, неустанний прихід і відхід — горячкова, з математичною акуратністю вичислена дїяльність, викликувана страшно жужжачим кольосом-машиною, від котрої била майже невиносима спека.

Здавалось, що нечутно обертались величезні чорні колеса, обведені шкіряними пасами, однак воздух був нереповнений їх гуком і околиця була оживлена аж під лїси...

Лише в ночи панувала ту смертельна тишина. Неначе стражник стояв тут чорний комин і глядїв похмуро на цїлий воєнний табор.

Тут лежала безлїч нагих пнїв, осьвітлених лагідним сьвітлом місячним мов мерцї. Пасма дощок, поскладаних

до гордої висоти, миготїли сріблисто, а оглядані з боку здавали ся самими лїнїями.

Пнї, всюди, де спинив ся погляд, лежали пнї, лежало дерево, дошки, відпадки; а межи всїм тим вештались нечутно величезні собаки мов мари, кидаючи біля себе велику незграбну тїнь і шниряючи повсюди. Від часу, як фабрика стояла раз, кимось підпалена, в страшній поломіни, вибрано їх, тих псів, за стражників.

Але нїхто не вкрадав ся; нїхто і не мутив супокою полягших.

Півголосне шемранє гірскої ріки, котра вилискувала ся недалеко зпід темені лїса, проносилось мягко і вникливо сюди, а сам лїс становив навкруги долини неприступний мур, зпоза котрого міг хиба місяць виринути.

А він зявляв ся що ночи над тим муром.

Блїдий і тихий і нерухомий мовби був цїлком втомлений з смутку, і мовби єму лекшало, коли розпускав свої промінї в синяво-прозорих мраках ночи, або купав їх тут і там в темній глубинї води...

Сумне шемранє ріки настроювало єго так жалібно, а він не був в силї здавити єго.

„Куди, куди, куди?“ — шемрали филї невтомимо кождої ночи і лизали жалібно беріг, і плескались підхлїбно в чутних звуках о велике камінє, котре десь-не-десь визирало неповорушно з води.

Але вони не діставали жадної відповіди.

В таборі оставалось тихо.

Пнї лежали без душ, а дошки простягнені...

Але він бачив відповідь. Куди лиш звернув своє лагідне лице, читав єї. На дошках і пнях, призначених до транспорту, стояли чорними буквами виписані слова: „До Батум“, „До Батум“, „До Батум“...

---

123. Серед степів.

Панаса Мирного.

Доводило ся вам їздити пізньої весни чи раннього лїта по Українї? Міряли ви єї безмірні шляхи зелених та рівних степів, де нїщо не забороняє вашим очам виміряти їх

і здовж і вширш і впоперек; де одні тільки високі могили нагадують вам про давнє житє людске, про бої та чвари, хижацкі заміри та кріваві сїчи; де синє небо, побратавшись з веселою землею, розгортає над нею своє блакитне, безмірно високе, безоднє глибоке шатро; де тоне ваш погляд у безкрайному просторі, як і ваша душа у безмежній безоднї того сьвіту та сяйва, синьої глибини та сизо прозорої далечини?... Як що вашим очам доводилось хоч раз бачити все те, то не забути вам того до віку...

Ось ранок... Ясний та погожий ранок після короткої ночи. Зірочки кудись зникли — пірнули у синю безодню блакитного неба; край його горить-палає рожевим огнем; червонуваті хвилї ясного сьвітла миготять серед темноти; понад степом віє єї послїднє зітхання; положисті балки дрімають серед темної тїни; он високі могили виблискують срібною росою, піднимаєть ся сизий туман і легесеньким димком, чепляючись за рослину, стелить ся по землї...

Тихо, — нїщо не шерхне, нїщо не писне... Ось зразу шугнуло сьвітлом, наче хто торкнув головешку, що догоряючи тлїла, — і сизе полумя віхтем знялось у гору серед червоного жару. Вітрець легенький дихнув; поблизу у траві засюрчав коник; десь далеко ударив перепел, а там над шляхом понеслась, полила ся, наче срібний дзвоничок, жайворонкова пісня. Недалеко від неї розкочуєть ся друга; перепели в траві розпочали перегукуванє; коники один перед другим навперейми сюрчали... Рушив ся більший вітрець і пішов-похилив по траві, котючи непримітну хвилю, вираючи срібною росою...

Ще наддало сьвітла; ще раз кинуло ізза гори рожевим огнем; край неба, мов кармазином укритий, мигоче, пашить, мов личенько соромязливої дївчини... Аж ось здаєть ся, наче хто приснув!... Зза гори скакнула невеличка іскорка серед рожевого сяйва і довгою промінястою стрілою перетяла увесь степ; рядом з нею стелить ся друга, а третя мчить ся навздогін. Ось цїлий пук зняв ся, цїлий оберемок мчить ся! І на далекому небосхилї заграв, засьвітив край іскристого кола...

Зраділа земля; усьміхнулись високі могили срібною росою; закурились положисті долини пахучим туманом; жайворонки, як не перервуть ся, щебечуть; перепели ха-

вавкають та підпадьомкають, а неугавні коники завели у траві таке сюрчанє, аж у вухах ляскотить...

Сонце! сонце! се тебе, довічний сьвіте, стріваючи, витає земля... „Геть собі, все темне та зле! цур тобі, лихе та недобре! Прокинулась сьвітова мати, показала нам личенько красне! Слава тобі, пишная величе, молись до неї, живий сьвіте! Мчи ся їй назустріч, тихесенький вітре, і прогортай-продимай стежки і доріжки, щоб наша мати не запорошила дорогої сукні!“

Сьпіває кругом вас увесь сьвіт, усе живе; і ваше серце, тріпаючись, як пташка під сіткою, підсьпівує сьвітови, бє й дзвонить у глуху дошку вашої груднини. Яка то радість його огортає! яке нестямно хороше почуванє його колише!... Ваше тїло щипає привітний холодок, ваші очи веселить краса сьвітовая, вашу душу чарує його щастє. Ви почуваєте, що ви, частина того сьвіту, невеличка цяточка його живого тїла, непримітний куточок його безмірної душі. Його мука — ваше лихо; його радість — ваше щастє; його втїха — ваша забавка. Скажиж менї, царю земний, чоловіче, що твоє, а що сьвітове?

Мовчить цар землї: зачарований сьвітовою красою, він наче дрімає...

Ось деєсь узяв ся невеличкий кібчик і, виголощуючи свою голодну пісню, високо зняв ся над вашою головою. Серед прозорого сьвіту чорнїє його блискуче пірє, широко розпросторені крила ледви тремтять у чистому повітрі; здаєть ся, мов хто спустив його на непримітній ниточцї із самого неба і держить над землею. Ваші очи упяли ся в його; ваше серце дожидає, що далї буде... Ось щось злегка луснуло, — наче перервала ся нитка, що придержувала того кібчика на одному місцї, злегка тріпнули ся його крила, і кібчик опукою пустив ся на землю. Не встигли ваші очи вслїдкувати за тим, де він спустить ся, як він знову зняв ся вгору, дзьобаючи гострим носом невеличкого коника...

„Смерть... розбій!“ — тьохнуло у вашому серцї.

„Серед сеї краси сьвітової, де закльовуєть ся любов до всього, лиха смерть та розбій появились. Нащо то? Защо?...“

---

124. На Днїпрових порогах.

Олександра Афанасїєва.

Днїпрові пороги розляглись на 65 верстов по течії Днїпра — сього батька козацкого. Они починають ся низше Катеринослава, біля села Камянки, де живуть стерники і тягнуть ся до нїмецкої оселї Кічкас. Пороги сї, наче гори, перекинуті поперек ріки; деякі з них, приміром Ненаситець, мають 12 лав, де вода, мов по 12 східцях, ревучи рине та клекотить. Сей поріг завдовжки має більше нїж верству (643 сяж.). Коли байдак попаде на поріг, несе ся він по лавах, з одної на другу, мов стріла, гне ся, скрипить, стогне, умиває ся Днїпровою водою. А Днїпро пінить ся, реве; не чутно, як і стерник заправляє, тільки й видно, як руками водить. Що найбільших порогів можна налїчити девять, себто: Кодацкий, Сурский, Лоханьский, Дзвонець, Дїд або Ненаситець, самий старший, Вовнїч або Уник, Будимівский, Лишний і Вільний або Гадючий. Крім сих порогів є ще поміж ними менші; місцями Днїпрове дно завалене камінями часом аж до половини; порозкидані острови, кручі. Треба усї ті перепони перемочи, побороти, поки вийдеш на тиху Днїпрову воду.

Пороги сї найстрашнїйша і найбільша перепона в судоходстві на Днїпру. На веснї, як почне снїг таяти й Днїпро розіллє ся широко, тодї усї пороги заховують ся під воду, тільки Дїд виринає з води. А коли води небогато, як буває в осени і лїтом, тодї і маленькі визирають з води, а з деяких, мов з печи, вода спадає. Через ті пороги ходять судна двома шляхами: стародавним або козачим, як то колись українські козаки на своїх чайках ходили, або по каналу, що недавно прорили. З давнього часу побіля порогів жили скрізь по берегах стерники, а за часів цариці Катерини II. склала ся цїла громада стерницка і заселила село Камянку. Проміж камінними горами є такі місця, де судно може пройти свобідно; місця сї й до сего часу прозивають ся козачими. Сими козачими місцями ходять судна тільки у розлив, а як спаде вода, лїтом, страшно сюди кермувати. За Катерини II. біля чотирох порогів попрориване канали. Канали сї давно вже завалились, тепер лише слїд

двох каналів. Миколай І. приказав, щоб побіля усїх порогів попроривали канали на лївім березї. Попроривано їх і стрaчено більш двох мілїонів карбованців. Одначе й тепер судна ходять звичайно стародавним шляхом козачим, і тільки тодї правлять по каналах, як Днїпро дуже спаде.

Коли треба переправляти ся через пороги, збирають ся біля Камянки: хозяїн судна показує у конторі бумагу, що за люди їдуть на суднї, і просить нарадити доброго стерника. Отаман дивить ся, чи богато кладї на суднї, чи міцний якор, чи видержать канати (линви) та весла, чи видержить стерно. Звичайно роблять стерно з маштового дерева, сяжнїв десять завдовжки, у кінця приправлене перо (весло), мов лопата, сяжнїв у чотири. На плиту уживають два стерна і прозивають їх бабайками. У Камянцї наряжають стерника, а до нього приставляють молодшого на науку, або ставляють за отамана молодшого а старого наставляють, щоб учив молодого, як має робити, звичаю набирати ся. Молодший сей козацким звичаєм обертає ся до старшого мов до батька.

Рушають з Камянки і держать ся приказу, куди і як плисти, чи козачим шляхом чи каналами. Виряжають ся тодї, як стане тихо, а дальше, як зачнуть полоси по водї грати, вітер здіймати ся, і полоса наскочить на байдак, коли він на ходу, де нї звернути, нї зупинитись, тодї з надїєю на Бога й рушають в дорогу. Зійшов стерник на байдак і зачинає мов господар порядок держати; звичаєм українським сїдають усї на хвилиночку, а відтак молять ся Богу і в дорогу. Кождий щиро засилає молитви і має кріпку надїю, що Бог допоможе переїхати і визволить з біди. Перваки, що вперше їдуть, неспокійні на виду, жахають ся рушити. Знявши якор, судно потихо повертають, чоловіка до шість помагає стерникови біля стерна, дивлячись, чи їхати шляхом козачим чи каналом. Рушили козачим шляхом, весла ріжуть воду. Стерник крикнув — шабаш! Затихли весла, сама течія тягне єго по водї. Починають радити, як треба держати ся. Стерник стоїть на чердацї, дивить ся вперед, показує прикмети та поучає свого товариша. Знов загукав стерник: До весел, гребіть! Знов зашуміли весла, байдак летить, а геть звідтіль чутно, як козацкий поріг реве, бє ся піною.

Як судно зійшло на течію порога, стерник кричить:

— Шабаш! — до стерна!

Гребці кидають гребсти і стають біля стерна. Серце так і завмирає, моторошно стане, а дальше й жах пройде, що чердак уже панує проміж піною і ріже воду, аж луна йде. Стерник пильно придивляє ся наперед.

— Придави ще! ще раз! став!

Реве вода, не чутно й голосу. Стерник заправляє тоді знаком, маха руками, а сам кидає ся до стерна.

— Держи!

Силують ся усі, скільки можуть, і байдак перебігає чотири лави, мов по струні. Хоч лави й не високі, одначе ціла маса Дніпрової води падає, реве, піна несе ся страшними филями проміж камінє до другої лави і з великою бистротою падає, і знов несе ся, шумячи та ревучи.

Перейшли поріг, стихшала вода, стерник стає на коліна, а за ним уся громада і дякують Богу, що щасливо переправили ся. Стерник поздоровляє хазяїна:

— Дай Боже оттак і до місця!

На воді тихо, гребці поклали весла, лагодять снїданє. До порогів не близько ще. А стерник не кидає стерна, стоїть і розпізнає, де мілї (мілина) або камінє та кручі, або, як там кажуть, — пекло. Є такі пекла, що, як не вмієш обійти, судно сейчас поторощить ся. Біля Дїда є таке пекло, що недаром кажуть: попавсь у пекло, буде холодно й тепло. За Кодаком ідуть менші пороги: Сурский, Лоханьский, Дзвонець. Переїхали й сї пороги і біля Козлова закидають якор, відпочивають, набирають сили, бо йде найстрашнїйший поріг — Дїд або Ненаситець. Ще біля Дзвонця чутно, як реве Дїд, а біля Козлова видно, як він филями кидає і бєть ся проміж камінє, аж піна тече. Тутечки обидва береги круті.

— Готуй відра! до стерна! — гукає стерник.

Чоловіка зо два ухопилось до стерна і вижидають, що отаман скаже.

Дїд филює близше й близше. Вже й Раків камінь минули. Дїд виглянув, увесь укрив ся піною, або, як ще кажуть — буком. Заправляє стерник і судно кинулось з першої лави; реве Дніпро, бє ся о камінь, не чутно й стерника. З лави на лаву несе ся судно, пролїтає усї дванайцять

лав, більше верстви завдовжки, пролітає за три хвилини. Гне ся байдак, скрипить іноді мов стогне сердешний. Филює Дніпро, буркоче й филями мне чердак. Вибрались на тиху воду; знов клякають на коліна і дякують Богу. По сей і по той бік порога стоять дуби, щоб часом забороняти від лютої смерти. Дубами запомагають, як розібє ся судно. Як запримічають, що збило плит з ходу, що він пливе на камінє, забирають на дуби й одежу й людий. Розбиває плит, лїс товстий ламає на тріски, торощить його; біда й судну й чоловікови.

Останні чотири пороги не такі страшні. За Вільним біля острова Хортиці або коло оселї Кічкаса кидають якори і стерник з Камянки передає своє місце стерникови від хозяїнового судна.

По Дніпрі женуть богато лїсу з верховини Дніпра, женуть за пороги, де станове місце. Возять деготь, желїзо, канат, чавун, скло, прядиво. Опріч сего женуть тож по водї: горівку, солод, хрусталь, папір, стеаринові сьвічки, мід і таке иньше.

Клад перевозять через пороги або на байдаках або на брянках або на берлинах. Байдак держить грузу 30.000 пуд, брянка 7.000, а берлина 5.000.

---

125. Венеция.

(З подорожних вражінь.)

Михайла Грушевского.

Звісний переказ, що уложив ся в сю свою популярну форму в XIII. віцї, оповідає, що дрібні острівцї на Адрийскім побережу були залюднені втїкачами з поблизьких міст, і особливо з Аквілеї, підчас гуньского находу, що поруйнував їх; вони орґанїзували тут свою виборну республику і зробили своєю столицею містечко Ріяльто; рік 421. став традицийною датою сеї події. В дійсности сї острівцї, що творили ся, множили ся й розростали ся творчою роботою тутешнїх рік — масами намулу, які приносили ріки, все більше замулюючи побереже й розширяючи його в напрямі моря, — залюднювали ся довго і поволи, ще перед нападом Атилї, протягом довгих столїть. Завірюхи і пусто-

шеня переходових століть, а особливо другої половини VI. віка тільки збільшили тутешню людність, змушуючи богатьох шукати безпечности на сих болотнистих і непривітних островах. Серед них остров Rivoalto, місце теперішньої Венеції, став значнійшою осадою тільки згодом, на початку IX. в., по зруйнованю сусіднього містечка Малямоко, тодішнього центра союзу сих острівних осель. Тодїж під іменем „Венеції“ — принявши назву околиці за назву нової столиці — стає сей острівець новим центром сього союзу і резиденциєю „дожа“ (dux, князь), начальника сього союзу, а перевезене сюди останків св. Марка надає їй і релїґійне значіне. Протягом X—XII. вв. Венеция виробляєть ся на визначне торговельне місто, культурний і торговельний центр Адрийского побережа, а в інтересах торговлї й безпечности починає також здобувати ріжні володіня на істрийскім і дальматиньскім побережу і взагалї паралєльно з упадком своєї старої протекторки й володарки, Візантиї, розширяє свої полїтичні й торговельні впливи в єї сферах.

Але тільки з кінця XII. в. за славного дожа Енріко Дандольо зачинаєть ся сьвітова роля Венециї, як першорядної полїтичної і культурної сили. Вона бере участь в т. зв. четвертім хрестовім походї, що закінчив ся розгромом Константинополя в 1204. р. і роздїлом Східнього цїсарства; вивозить звідти блискучі трофеї, а що важнїйше — стає найважнїйшим спадкоємцем, полїтичним і культурним, Східнього цїсарства і здобуває ряд територий на побережу Адрийского, Еґейского і Чорного моря. Заохочена сим успіхом, розвиває далї полїтику широких завойовань, заразом з міщаньскої републики кристалїзуєть ся в ориґінальну воєнно-аристократичну олїґархію. Бачучи, як в иньших мійских републиках Італії ріжні узурпатори, опираючи ся на наємній воєнній силї, захоплюють власть і заводять монархічний лад, венецка громада старанно обмежує у себе власть дожа й його урядників та піддає всю адмінїстрацию під нагляд тїснїйшої ради („ради десяти“), вибираної що року загальною „великою радою“ всеї родової аристократиї (нобілів). Розвиває взагалї незвичайно острий нагляд над усїм суспільним житєм, суворі форми шпіоньства та інквізиции, щоб забезпечити републику від переворотів з боку

амбітних і енерґічних індивідуальностий зпоміж своїх горожан.

XV. вік був верхом слави, могутности, богатства Венеції. В сусїдстві, в північній Італії вона підбила під свою власть ряд сусїдних міст, включно аж по Удіне і Чівідале на північ, по Берґамо, в сусїдство Міляну, на захід, по Ровіґо, попід саму Ферару, на полудне. До неї належало все східнє побереже Адриятика, від Трієста до Корфу, також Пельопонес, цїлий ряд островів, між ними Крит; а в 1489. р. віддала Венеції жінка короля Кипра, Катерина Корнаро, венецияньска патриціянка з роду, також і Кипр по смерти свого чоловіка. Маленьке морске місто, мійска република виросла до значіня першорядної полїтичної сили. Число мешканців города вже тодї рахували на 200 тис. Він вважав ся першим сьвітовим ринком, річний вивіз лїчили на початку XV. в. на 10 мілїонів дукатів; сотнї великих торговельних кораблїв і тисячі дрібних звозили з цїлого тодїшнього сьвіта все рідке, цїнне, дороге. Велика воєнна фльота з 45 ґалєр і більше як 10 тис. служби стерегла сеї торговлї.

Але вже з другої половини XV. в. починають ся дуже некорисні для Венеції переміни в обставинах. Перехід Царгорода до Турків був початком упадку венецкого пановання в візантийских землях і підірвав єї східню торговлю. Відкритє Нового Сьвіту відкрило нові торговельні дороги, нові ринки, й торговля на них пішла вже поза руками Венеції. Ряд неприязних для Венеції полїтичних комбінаций і союзів західно-европейских держав задають удари єї престїжу в полїтичнім житю Европи. Одно за другим забирають Турки з єї володїня на Еґейскім морю і в Балканьских землях. З початком XVIII. в. Венеция тратить уже значінє в сьвітовій полїтицї; падає єї торговля й культурне житє. Кінець XVIII. в. приносить кінець єї самостійности; війска Бонапарта заняли місто; останнїй дож Манін мусїв зложити свою власть. Слїдом Венецию віддано Австрії. Торговля, культурне й економічне житє єї упало до непізнаня. З 200 тис. людности, як раховано за самостійности, число єї упало в XIX. в. низше 100 тис. і тільки новійшими часами вона почала підіймати ся з сього упадку, але вже не

своїми силами, а чужими капіталами, чужою енергією й роботою.

Так отсе перед нами оден суцільний образ: повільного розвою, буйного і пишного розцьвіту; потім упадок — з початку ще мало замітний, ще пишний силами і рефлєксами попереднього розцьвіту; далї все замітнїйше збіднєє; нарештї аґонія й смерть; і по нїй ще не сформувало ся нїчого суцільного і скількинебудь самостійного, характеристичного; сучасна Венеция вся живе споминами минулого, його рефлєксами, культивованєм, імітациями; торгує сею памятю минулого і з неї живе. Отож я й кажу, що тут перед нами одно суцільне, одностайне житє в однім кусникy. Воно розвивало ся протягом майже цїлого тисячолїтя (відкинувши зовсїм неясні, нїчим не задокументовані початки), без катастроф і переломів, відокремлено й оригінально, кольоритно і суцільно. І се незвичайно збільшає силу й інтензивність вражіня, надає особливий інтерес сьому житю, ріжні сторони якого так тїсно сплїтали ся з собою, концентрували ся в однім осередку. Розуміть ся, житє було бурливе, повне глубоко траґічних ситуаций. Житє народоправне, а особливо републиканьске далеко більше зложене, напружене, вимагає від активної одиниці далеко більше, нїж житє під монархічним, автократичним режімом, — ставить комбінациї далеко тяжші, змушує рахувати ся з факторами і численнїйшими і труднїйшими до комбінованя.

Й істория венецкого житя повна епізодів понурих, глубоко траґічних, які відбивають дуже сильно на загальнім блискучім тлї. Але в нїм не було таких потрясень, переломів, катастроф, якіб з корінем вивертали народнє житє, розкидали старе і змушували будувати наново. Навпаки, як я сказав, вся державна мудрість венецких полїтиків пішла на те, щоб забезпечити своє житє, свою конституциїну олїґархію від усяких переворотів. І коли кінець кінцем ся тенденция венецкого полїтичного житя привела його до омертвіня, забила ініциятиву, творчий дух його горожан в полїтиці, то з другого боку справдї дала можність тутешньому житю розвинути ся без потрясень і катастроф, розвернути ся вповнї і дійти до крайнїх своїх границь.

Нїколи, аж до наполєоньскої окупациї 1797. р. неприятельске вийско не ступало на землю Венециї; вона не по-

падала під чужу власть, не мусїла приміняти ся до чужих прав і законів. Вона жила весь час по своєму, своїм житєм, сьвідомо обминаючи ті форми, в які виливало ся сучасне житє иньшої Італії і зберігаючи свої форми, свої традиції, та дала можність сьому свому житю розцвисти й розвинути ся в повній красї, силї й закінчености.

Специяльні ґеоґрафічні й культурні, економічні й полїтичні обставини, які вплинули на окремішність полїтичного житя Венеції, разом з ним відбили ся також на єї житю культурнім, і специяльно на єї квінт-есенції — артистичній творчости, яка пішла в значній мірі відмінними дорогами від иньшої італїйскої штуки й проявила ся в формах не тільки незвичайно високих, але й незвичайно оригінальних.

Тїсні звязки з Візантиєю, в яких довго жила Венеция — з початку в залежности від неї, пізнїйше в тїсній культурній звязи — відбили ся дуже сильно на початках венецкої штуки, тїсно звязаної з візантийскою. Вона виростає на візантийскім корени і патрональна сьвятиня Венеції, базилїка св. Марка, розпочата в IX., наново відбудована в XI. в., зістала ся пречистим сьвідоцтвом сих візантийских початків венецкого артистичного і взагалї культурного житя. З зібраними в нїй скарбами артистичної творчости вона служить чудовою памяткою й ілюстрациєю сього першого, візантийского періоду венецкої штуки.

Се пановане візантийскої штуки не дало на венецкім ґрунтї розвинути ся т. зв. романьскому стилю, що характеризує будівництво північної Італії й Тоскани XI—XIII. вв. Дальшою замітною стадиєю являєть ся тут аж чудова венецка ґотика, наскрізь оригінальна, вповнї відмінна від ґотики західно-европейскої, перенята елєментами орієнтальними, близько спорідненими з штукою мавританьскою. Вона служить артистично перетвореною рефлєксиєю венецких зносин зі Сходом XII—XIV. вв. і своєї найвисшої реалїзациї доходить в палатї дожів, в тій формі, в якій єї маємо з XIV—XV. віків. Ріжні мотиви єї повторяє і розвиває ряд палат венецких патриціїв з тогож часу.

Ґотика панує аж до кінця XV. в. і тодї тільки розпочинаєть ся пановане ренесанса, з початку в його простїйших формах, представлених рядом палат з кінця XV. в.

і першої половини XVI. в., потім в його пишнім розцьвіті, представленім особливо будовами Жакопо Татті, звичайно званого Сансовіно.

Більше оригінальности проявляє венецке малярство, що розвиваєть ся як раз в сім часі, коли завмирає оригінальна венецка архитектура. Два брати Белліні на початку XVI. в. стають на чолі „венецкої“ школи малярства, з котрої між иньшими вийшли такі майстри як Пальма Веккіо і особливо Тициян, найбільша краса і слава венецкого малярства, що своєю більше як піввіковою творчістю давав йому честь і розголос (він жив сто літ, 1477—1576). По нім Паольо Кальярі, прізвищем Веронезе, з кількома иньшими величинами, як Жакопо Тінторетто (старший), закінчують сю епоху розцьвіту венецкого малярства з кінцем XVI. в. Воно догорає вже меньшими талантами в XVII. в., як взагалї венецке культурне житє, — як рожевий відблиск заходу полїтичної могутности й економічної сили старої Венециї.

І так як скуплене і сконцентроване в однім куснику, коло певних інтересів, коло одної провідної оси, все полїтичне житє Венециї, так скуплені разом монументальні памятки єї творчости. Монументальні тільки, — бо памятки малярства, різьби, иньшої артистичної творчости в часах упадку розбрили ся по сьвітї, і те, що зостало ся на місцї в Венециї, дає тільки дуже слабке понятє про єї богату артистичну творчість на сих полях. Зате монументальні памятки стоять, і знов, як символ тїсної залежности культурного, артистичного венецкого житя від єї полїтичної істориї, від полїтичної могутности, вони представлені богатою ґрупою єї офіцияльних будинків. Се патрональна церква св. Марка, палата дожів, два будинки т. зв. прокурацій, т. є. канцелярий державних прокураторів; все зґруповане на площі св. Марка. А від неї тягнеть ся потім довгий ряд розкішних приватних палат венецких маґнатів, які представляли собою правителїв сеї републики, репрезентованих державними будинками св. Марка.

Є багато міст, які в сумі викажуть ся навіть більшим числом розкішних памяток артистичних та історичних, але знов я мабуть не помилю ся сказавши, що нїде вони не зібрані так в однім кусні як тут, і тому вся ся площа св.

Марка (piazza di s. Marco, з сусїдньою „малою площею“, „пяцетою“) робить особливе, незрівнане нї з чим вражінє.

Коли входиш на неї зпід нового мармурового портика, збудованого Наполєоном, стаєш нїби серед великого пасажу. Перед очима майже у всю ширину площі красуєть ся базилїка св. Марка; правий кут заслонює кампаніля, що будуєть ся тепер на ново, по тім, як стара, з XI. віка, розвалила ся в р. 1902. По лївій руцї у всю довжину площі тягнеть ся оден одностайний ряд т. зв. „Старих Прокураций“, будованих з кінцем XV. в., в стилю посереднім від венецкої ґотики до ренесанса (фасада ренесансова, але вінчана мармуровою короною в стилю венецкої ґотики). Праву сторону займає такий же ряд „Нових Прокураций“, в стилю пишного ренесансу, з кінця XVI. в. Аркади оббігають три сторони площі, в долїшній части всїх трох будинків: обоїх Прокураций і портика Наполєона (т. зв. Нової будови), творячи гарний пасаж, занятий кофейнями, цукорнями, а головно виставами склепів найбогатїйших фірм, найблискучійших і найрозкішнїйших предметів теперішнього венецкого промислу — ріжних артистичних виробів, обчислених на заможного туриста, як декороване шкло, мозаїка, мармор, мальована шкіра, розкішні оправи, круживо (коронки). Вони творять собою богату виставу сучасного венецкого артистичного промислу, розкішного і смаковитого. В середині стелить ся виложена гладкими камінними плитами площа, на 175 метрів довга, на половину того широка, рівна, не перервана нїякою фонтаною, чи статуєю — найбільша площа Венециї, чиста і прекрасна, оживлена тільки табунами сизих голубів, що старим звичаєм на вербну неділю випускали ся з церкви св. Марка, і гніздять ся тут на площі. Улюблена забава туристів, а особливо дїтий — годувати їх кукурудзою, що продаєть ся тутже в маленьких трубках: голуби беруть єї з рук, злїтають на руки, коли бачать в них кукурудзу.

Ідете тою площею і поволї підносять ся перед вашими очима присадкуваті бані св. Марка, його фасада стає вищою й величнїйшою, а за нею, з права починає виступати розкішний ґанок палати дожів, а далї й єї фасада. Фасада Марка, збудована в XI. в., мішає з візантийскими деякі романьскі елємснти, як напр. гарні портали; а XV. вік по-

додавав до неї ще зверху ріжні декорацийні додатки чисто ґотицкі, так що ѣї верхи мають досить незвиклий і фантастичний вид. Ґотицкі ажурні вершечки дивно виглядають на масивних, тяжких аркадах основного візантийского пляну, на тяжких і коротких, хоч і богато модельованих входових арках і округлих простих, хоч і богато декорованих луках фасади. Маса статуй і ріжних скульптурних окрас покривають верхи фасади; мозаїки (з виїмком одної все новійші) та металїчні різьби — внутрішнї поля аркад. „Конї св. Марка“ — римска квадріґа, перевезена Константином до Царгороду з Риму (як думають, вона була зроблена для триумфальної арки Нерона, потім стояла на Траяновій), і потім у 1204. р. забрана звідси Венеціянами до Венеції, уставлена в середнїй аркадї фасади, збільшає сей хаос ріжнородних і ріжностильових декораций, викликаючи вражінє якоїсь фантастичної, казкової розкоши.

Більш одностайний і стильовий характер має внутрішність базилїки. Хоч і тут, розуміѣть ся, первісна візантийска декорация богато розмішана пізнійшими елєментами, але вони достроюють ся досить добре до цїлости, особливо в півтїни осьвітленя, яке дають малі віконця бань. Мозаїки в візантийскім стилю, на золотім тлї — старші з X. в. і пізнїйші з XII.—XIII. в. (ѣ й ще пізнїйші з XVI. до XVII. в.), покривають банї і аркади і надають тон декорациї церкви; недавно відчищені, вони визначають ся дуже сильним блеском і кольоритом. До сього тону „старого золота“, який вони дають, достроюють ся темні бронзи олтаря, темно-жовтаві мармори стїн, сїрі тони старої мозаїкової мармарової підлоги, що зацїлїла в значній мірі також. Загальний кольорит темнавої, богато декорованої сьвятинї виходить незвичайно гарний і суцїльний. В подробицях декораций і тут, як і зверху, цїлий музей. Крім того в „скарбницї“, яка містить ся позаду головного олтаря, богата колєкция візантийских емальових образків, ріжних взірців ювілєрского майстерства, розкішні оправи книг.

З правого боку, від полудня, безпосередно притикає до св. Марка друга історична сьвятиня Венеції, друга окраса, другий музей істориї ѣї штуки — палата дожів (Palazzo ducale). В теперішнїм своїм видї вона була закінчена будовою в XIV.—XV. в. Будови, розпочаті на місцї старого оборон-

ного замку, з вежами й ровами, що тягли ся з кінця X. в. і поволї перетворяли сей укріплений замок в розкішну палату, були закінчені в XV. в., і хоч потім відновлялись, але характер наданий палатї конструкційними і декораційними роботами XIV—XV. в., захований нею. В XIV. в. вибудована була полуднева фасада, звернена на канал, і потім, в XV. в., в тімже стилю збудована була західня фасада, звернена на пяцету. Нижню частину єї становить ґалєрия (льоджія), що оббігає палату з обох сторін (від пяцети й каналу). Вона зложена з двох поясів (поверхів) — нижнього тяжшого, з масивними коротшими кольонами без баз, але з розкішними ґотицкими капітелями (кожда инакша), і верхнього лекшого, з тонкими і узкими аркадами (на одну долїшню аркаду припадає дві горішнїх), з гарними хрестовидними прорізами-розетами, що характеризують сю будову і повторяють ся, як улюблений і традиційний декораційний мотив безлїч разів на ріжних приватних палатах Венеції. На сїй ажурній ґалєрії спочиває масивний великий верхнїй поверх, з гладкими стїнами, оживленими лише кольоровою марморовою обкладкою, з білих і жовто-горячих плиток, та широкими вікнами; між ними, по середині фасади розкішно декороване вікно — балькон. Ся комбінация легкої, ажурової, незвичайно богато декорованої долїшньої части з масивним і гладким горішнїм поверхом, незвичайно простим і скромним (навіть кольорові плитки дуже влучно положені не в якийсь хитрий взір, а скісними одностайними рядками, що творять квадратові касети), вінчаним такоюж простою, гладкою короною з одностайних біломарморняних зубців — незвичайно оригінальна й ефектовна. Вона надає палатї свій власний, нїде більше не повторений вид, який врізуєть ся в память на завсїди.

В противність благородній простотї зверхньої фасади, внутрішні стїни палати, що виходять на подвірє, мали бути розкішно декоровані. З них одначе тільки одна стїна, східня, зроблена вповнї й виповнена дрібною, дуже богатою марморовою декорациєю, в стилю відродженя вже, при кінцї XV. в.; друга стїна недокінчена, третя анї зачата. За всїм тим подвірє незвичайно гарне. Ґалєрії оббігають його навколо, а середину оживлюють дві бронзові цистерни, памятки тих часів, коли Венеция мусїла пити дощову воду

(ще не так давно). Монументальні сходи, прикрашені двома ґіґантскими фіґурами і тому звані „сходами ґіґантів“, ведуть у верхню ґалєрию і звідти у властиві апартаменти. Їх внутрішне убранє походить з кінця XVI. в., коли по великій пожежі 1577. р. наново помальовано їх пензлем Тінторетто, Веронезе, Пальма Джіовані, так що палата дожів — єї розкішні стелї й стїни являють ся одною великою ґалєриєю венецияньского малярства кінця XVI. в. З внутрішної обстанови одначе багато постягав Наполєон, забравши до парисских музеїв; дещо забрано до музею, що займає одно крило сеї палати, так що апартаменти виглядають дещо пусто й сумно, при всїй величавости й розкоши. Найбільша й найвеличавійша саля загальних зборів нобілїв (Sala del Maggiore Consiglio) кілька лїт вже стоїть в направі; такою бачив я єї чотири роки тому, й такою бачу тепер. Зсунені з місця тронні сидженя дожа і його совітників, знято великий образ „раю“, що покривав стїну над ними; саля через се не має свого розкішного виду. Вгорі єї в видї ґзимса оббігають портрети дожів в хронольоґічнім порядку, і серед них на своїм місцї чорна хустка з короткою написию: Hic est locus Marini Falieri decapitati pro criminibus („се місце Маріна Фалїєрі, стятого за провини“).

Провідник, що водить форестиєрів по палатї, звертає їх увагу на ріжні иньші характеристичні подробиці старого побуту: отвори для подаваня доносів правительству; віконечко в стелї дожівскої спальнї, через яке можна було слїдити за дожем — чи спить благонаміренно, чи може щось задумує, з кимсь радить ся потайки... Дож одначе був тільки найбільш пишним і блискучим вязнем, під вічним доглядом своїх дорадників-наглядачів і иньших приставників. Вязнїв було більше. Блискуча палата служила заразом і вязницею; камери вязничі були на горі і в долинї, і через гарний міст, т. зв. „міст зітхань“ (Ponte dei sospirі), лучили ся з сусїдною вязницею — гарним марморяним будинком, що й досї сповняє своє невеселе призначенє. Венецкі вязнї мали ту приємність, що їх тримано в будинках артистично побудованих (бодай на зверх), а не якихнебудь неформених касарнях. Чи відчували з того вдоволенє, не знати.

Праворуч від палати і пяцети минаєте розкішний будинок „старої бібліотеки“ і монетної палати; тут містить ся тепер бібліотека, з прекрасною читальною салею в три сьвіта. Се з правої руки (коли їхати від моря), а з лївого бачите нову, досить гарну, хоч і важковату, барокову церкву Марії della Salute (XVII. в.), і коло неї найнеприємнійшу для всякого подорожника тай взагалї для всякого культурного чоловіка інстанцию — митну комору. По сім розпочинаєть ся по обох боках „великого каналу“ (Canale grande або Canalazzo) розкішна ґалєрия старих палат венецких вельмож. Вони звернені своїми головними фасадами до каналу й сї їх парадні входи призначені для ґондоль; нема під ними нїякого, хоч би узенечкого пішоходу, і поріг сїний підіймаєть ся просто над рівенем води.

Так тягнеть ся та ґалєрия старих палат, перериваних церквами, музеями, торговими рядами, на яких пять кільометрів, від св. Марка до зелїзничого двірця, як жива лїтопись колишнього житя, гучного і славного, але безповоротно вигаслого. Голосні роди, яких імена носять сї палати, вигасли давно, і їх палати заняті як не ріжними урядами то торговельними і промисловими конторами, фабриками, готелями, або перейшли в руки ріжних грошовитих чужинців, що загнїздили ся тут. І з властивого венецкого житя не зістало ся тут майже нїчого.

Хто хоче бачити його, нехай з протоптаних форестиєрами стежок зверне вбік, в сторону Ріальто — старого марморяного мосту на Великім Каналї, довгі часи одинокого. Нехай пройде тою головною артериєю, що тягнеть ся по обох сторонах його — він побачить там венецке житє теперішне, справжне, позбавлене історичних декораций, але живе, рухливе, здорове житє робочого люду „третьої Італії“.

Стара Венеция вмерла, і єї памятки стоять не дурно так осторонь нинїшнього житя — се иньший сьвіт, окремішний і замкнений в собі.

---

126. Мікени.

Ілії Кокорудза.

Слово „Мікени“ є в нинїшних часах мов якимсь чарівним нїмбом оповите. Тілько про них написано, так далеко і широко їх розславлено! „Мікени“, „мікеньска культура“, „мікеньский вплив на штуку“ — нині на устах не тілько археольоґів, фільольоґів та істориків, але кождого, хто бодай лише зверха занимав ся істориєю штуки. Ціла культура від 17. до 16. столїтя пер. Хр., котра панувала в Греції, на островах еґейского моря і в Малій Азії, а сягала своїми впливами аж по Кавказ на сході, а Іспанїю на заході, та заходила поза Балкан на північ, дістала назву від Мікен тоді, коли в 1876. р. Шлїман, а в 1877. р. грецке археольоґічне товариство в Атенах розкопами, довершеними в Мікенах познаходили ріжні предмети, що будили загальний подив. Мікени принято тоді за осередок і жерело тої культури. Хоча тепер по довершеню розкопів на Кретї (в Кноссї і Файстї) анґлїйским ученим Евансом стали археольоґи набирати переконаня, що властивим осередком і розсадником культури в згаданім висше часї була Крета, то таки утерта назва „мікеньска культура“ є і дальше в уживаню. Раз загально принята назва не легко уступає другій, тим більше, що ту не о назву ходить, але о саму річ, о саму культуру. Не входячи в то, о скілько ся культура була самостійна, а о скілько зависїла від культури орієнтальної і єгипетской, ми просто одушевляємо ся нею, коли поглянемо на величаві королївскі замки з великаньскими мурами в Тиринтї і Мікенах, коли побачимо величезне богатство та красу творів штуки, знайдених в розкопаних королївских гробах в Мікенах. Всьо то дивним способом потверджує живі Гомерові спомини про блеск і богатство геройскої доби.

Однак хто хоче мати повне розуміне мікеньскої культури, не може вдоволити ся відвідинами самих Мікен, Тиринту, Арґосу і т. д., але мусить зайти до национального музея в Атенах. Там в просторій, в мікеньскі взори помальованій салї находить ся зібране велике богатство ріжних предметів з мікеньскої доби, з обсягу архітектури, стїнних прикрас, пластики, дрібної штуки, — річи знайдені в роз-

копаних 6 королівских гробах і в королівскій палаті в Мікенах та в других місцях Греції (Тиринті, Салямині, Навплії, Вафіо і т. д.). Прикують до себе увагу кождого, що бодай трохи розуміє ся на штуці, камінні плити з релїфами, що їх знайдено на королівских гробах; фраґменти стінних малюнків і кусники камінного фризу з королівскої палати в Мікенах; дальше ріжні начиня, кубки і чаші з золота та срібла; відтак найріжнороднїйші прикраси одягу, як золоті диядеми, нараменники, нашийники, пояси, перстені, золоті маски на лиця, а золоті плитки на груди померших; потім чудово різані камені та печатки з живими зображенями сцен з ловів та боїв; відтак ріжне оруже з бронзу, прикрашене золотом та штучно вложеними зображенями, прим. львів; — ще дальше ріжні предмети кімнатної прикраси, як гарненько вироблений маленький олень з срібла і олова, срібна голова бика з золотими рогами і т. д.; вкінци найріжнороднїйші вази з глини, що сьвідчать про узвершену технїку і нїжне артистичне почутє. На тих вазах видно понайбільше ясне тло, на котрім блискучо чорними або темнобрунатними барвами намальовані ріжні орнаменти, взяті з орґанїчного сьвіта, як ростини, мушлї, слимаки і т. д. Давнїйші примітивні лїнеарні мотиви заступлені спіральними з ріжними перемінами.

Однак найзамітнїйшими і що до артизму і що до технїки виконаня в тій мікеньскій салї атеньского национального музея є насамперед дві з о л о т і ч а ш і, найдені в однім гробі коло Спарти, з дуже живим і природним зображенєм освоєних, пасучих ся биків на одній, а диких, людьми ловлених на другій, — а відтак в мікеньских королівских гробах найдені три вістря штилєтів, котрі вельми штучно викладані зображенями, зробленими з ріжнородних металїв.

На тих як і попередних предметах штуки можна пізнати, що артисти мікеньскої доби як з одного боку мали вже високо вироблений артистичний смак, що свобідним оком уміли помічувати природу і, будучи вільними від всякого схематизму, уміли єї свобідно зображати, так з другого боку посїдали велику технїчну вправу в виконуваню таких річий. Видно, та штука була довгі часи підпирана і в опіку брана королівскими дворами; була то штука двірска.

Пізнавши оттак бодай побіжно значінє і характер культури і штуки мікеньскої, не будемо дивувати ся, чому то з так великим жаром тягнуть щорічно більші або менші громади цїкавих туристів, ученых, артистів до славних Мікен. На то складають ся ще иньші причини, а іменно ріжні історичні спомини, що вяжуть ся з Мікенами. Яких то страшних сцен не видїв мікеньский короліївский замок?! Насамперед рід Персея, що при помочи прикликаних з Лїкії Кікльопів збудував той замок, виганяють азийскі завойовники, Пельопіди, що виводили свій рід від нещасного Танталя. І Пельопіди нещасливі! Насамперед гризуть ся між собою два брати, Атрей і Тиєст, і оден другому подає на обід звареного братового хлопця. Відтак доходить вправдї до найбільшої могучости в цїлій Греції син Атрея, Аґамемнон, начальний вождь Греків в трояньскій війнї, однак і він нещасливий. Перед трояньским походом мусить жертвувати свою доньку Іфіґенїю Артемідї, а вернувши з війни зістає убитий своєю власною жінкою Клїтемнестрою. Син Аґамемнона Орест, дорісши до лїт, мстить вправдї убійство свого вітця і убиває рідну матїр, однак тратить притім короліївский престіл. Той дістав ся правдоподібно в руки Геракліїдів, що сюди переселили ся. В історичних часах животїють Мікени без значіня, аж доки їх в 468. р. перед Хр. не збурили Арґівійцї. Руїни ті лежали довгі віки ненарушені аж до часу, коли то ентузияст розкопів Шлїман, ведений слїпою вірою у всьо то, що висьпівує Гомер, діткнув ся їх рискалем.

З тих ото всїх причин живою цїкавостию і інтересом для науки переняте спішило наше цїле товариство, зложене з членів Археольоґічного Зїзду, з нетерпеливостию до тих славних Мікен. Була 8. година рано 15. цьвітня 1905. р., як ми з двірця з Навплії зелїзницею виїхали до Мікен-Фіхтиї. Зелїзниця вела арґолійскою рівниною, полями засадженими виноградом, котрий ту і взагалї в Пельопонезї лїпше удає ся, чим в Аттиці. Длятого і вино має бути ту лучше і танше, чим в Аттиці, але в осени. З двірця Мікени-Фіхтиї піхотою за пів години дійшли ми до села Харваті, заселеного Альбанезцями, що творять чверть мілїона цїлого 2 і пів мілїонового грецкого населеня. Греки називають їх Арванїтами, підчас коли они самі себе називають Шкіпета-

рами, а свою мову шкіпом. Альбанезцї, прикликані турецкою Портою в 1770. р. в цїли придушеня грецкого повстаня викликаного Росиєю проти Турків, дїйсно здусили повстанє, але і самі з Пельопонезу не забрали ся. Спільна їх релїґія і спільна нужда з Греками получила їх мало по малу в одно, а в борбах о свободу відіграли Альбанезцї дуже важну ролю. Греки дали ініціятиву до повстаня проти Турків, а Альбанезцї, яко найздоровійший і найздібнїйший елємент між Греками, дали найзнаменитших вождів і найсильнїйші кулаки. Тим заслужили собі на повне право до спільної з Греками вітчини і до грецкого імени. Греки узнали то. Ноша альбанеска стала ся грецкою національною ношею і доси є у мужчин в широкім уживаню. А виглядає так: високий червоний фез з довгим, синим кутасом, трохи загнутий на бік; синий або червоний кабат з отвертими рукавами, богато вишиваний; така сама камізелька; сорочка з широкими рукавами; скіряний пояс, до котрого притверджена скіряна торбочка на оруже; біла фустанеля (наче біла сорочка, густо фалдована, поверх штанів); короткі а узкі штани; червоні високі камаші і червоні загнутим клювом закінчені черевики.

В селї Харваті задержали ся ми перед маленьким ксенодокіон (гостинницею), що носить претенсіональну назву Гелєни і Менеляя. Властителька гостинницї, альбанеска мужичка, чемненько привитала нас і зручно услугувала. Була, розуміє ся, убрана в альбанеский стрій: довга сорочка, долом на рукавах вишивана; глубоко втиснутий пояс; поверха короткий, білий кафтаник з вовни; в волосю і на шиї намиста з насиляних монет. Хто хотїв, купував собі варені яйця та хлїб і попивав або мастихою т. є. солодким лїкером, дестильованим за помочию живицї з мастихового дерева, або вином.

По короткім перестанку рушила наша громада дальше в дорогу здовж річки, і прийшла до руїн кікльопского мосту, що лежав на кінци сьвятої дороги, ведучої з Герайон. Незадовго відтак узріли ми перед собою т. зв. Скарб Атрея або Гріб Аґамемнона, ту славну величаву підземну будівлю, що була вправдї знана з давних давен, але цїлком відкрита зістала що йно грецким археольоґічним товариством в Атенах. Дїйсно, нїчим є всї тірби (каплицї) сул-

таньскі в Царгородї, в котрих лежать їх домовини, супроти велитности будови і таємничости вигляду т. зв. Гробу Аґамемнона. Великим і глубоким земельним врізом, котрого стїни сперті великаньскими мурами, приходить ся перед могутну браму, котрої надодвірок зроблений з двох величезних камінних брусів; один з них від середини, понад 9 м. довгий, має важити 120.000 кільоґрамів. Щоби зменшити тягар, що тисне на надодвірок, полишено над ним порожну трикутну нишу, що первісно була від фронту заслонена орнаментованою плитою. Коли сею брамою увійде ся до середини, то бачимо велику ротунду о 15-метровім промірі, склеплену тим способом, що бічні стїни складають ся з 33 поземих камінних перстенїв, положених один на другім так, що чим висше, тим вузші перстенї. Ся ротунда була первісно прикрашена орнаментованими стовпами з пестрого мармору і бронзовими розетами, поприбиваними на склепліню цьвяхами. Коли єї осьвітлено, мусїла она чарівно виглядати. З сеї то ротунди ведуть 3 м. високі двері до бічної, темної, чотиробічної кімнати, де зложене було тїло. Ся кімната була одїта в алябастрові плити. Треба ту додати, що в часах Павсанїя, що в 2. віцї по Хр. обїхав був Грецию і лишив нам єї опис, Греки стратили були властиве розуміне призначеня того рода будинків і уважали їх скарбницями. Нині археольоґи узнають їх гробами.

Крім сего копулового гробу находить ся в Мікенах ще другий такий, при головній дорозї, 8 мінут дальше від Аґамемнонового званий гробом Клїтемнестри, відкопаний панею Шлїмановою, однак в далеко гіршім станї, а до того горішня часть завалила ся. Так само завалені иньші 5 гробів копулових.

Відтак звернули ми наш хід до королївского замку, де находить ся славна брама з львицями. Той замок лежить на високім горбку в дебрі між двома около 700 м. високими горами. Місце отже на оборонний замок знамените. До того ще цїлий замок обведений високими кікльопскими мурами. Широкою, не дуже стромою дорогою ідемо з долу, з північно-західної сторони, на гору, на замок. По обох боках дороги високі мури, збудовані з великаньских прямокутно обтесаних каменїв. Правий мур був до того заосмотрений вежею, з котрої можна було атакувати підходячого непри-

ятеля з єго правої, отже щитом не заслоненої сторони. Вкінци стацули ми перед львиною брамою. Два високі з одного одноцїльного каменя зроблені одвірки двигають на собі великий поперечний, 2 м. грубий а 5 м. довгий камінь, над котрим для зменшеня тягару находить ся трикутна, порожна ніша, заслонена з переду брунатнавою камінною плитою з релїфом. Власне той релїф має дуже велике значінє, бо він одинокий, яко більший твір плястики, лишив ся з мікеньскої доби. Той релїф представляє, як дві сильні львиці спирають ся високо своїми передними лапами на підставу високого круглого стовпа, закінченого характеристичним капітельом. Львиці, котрим відлетїли голови, є зображені з досить природною вірностию і сьвідчать про старанє артиста помічувати природу. Кілько то они могли би оповісти нам незнаного про сам замок, про Мікени і про цїлу Грецию за той великий час, коли би могли говорити!

Але ідїм дальше! Коли перейдемо через львину браму, по кількох кроках побачимо низшу терасу, а на нїй велике округле місце, обведене подвійним перстенем, зробленим з прямовісно встромлених в землю камінних плоских плит. Простір між обома перстенями був виповнений малими камінцями і накритий поземими плитами. В самім же рондї бачимо шість великих і глубоких, в скалї прямовісно висїчених ям. Були се т. зв. шахтові гроби мікеньских королїв. В тих гробах знайдено загалом 17 кістяків і велике богатство золота та ріжних предметів прикрасових, що їх давано небіщикови на другий сьвіт.

Та покиньмо гроби і йдїм на верх горбка. Там відкопано в 1887. р. королївску палату. По сходах виходило ся на подвірє, з подвіря до сїний, відтак до передпокою, а вкінци до мужескої салї, звапої меґарон. Довкруги палати було богато побічних будинків і цистерн. Додати належить, що з того місця розлягає ся хороший вид далеко на арґолїйску рівнину аж до Лярісси і до моря. Видно, що королї вибирали під свої замки місця не тільки украшені самою природою, але також подаючі гарний вид на всї боки, бо не треба забувати, що за королївских часів їх палати уважали ся заразом мешканями богів.

Вкінци сходячи з замку до побічної брами, положеної на північ, видимо довгий хідник до підземного резервоару, що діставав воду проводами з далекого жерела. Не тілько ту, але і по иньших замках володарі старали ся заосмотрити хоть би дуже коштовними водопроводами свій замок в достаточну скількість води, щоби вистатчила на всякий случай, отже і на час облоги.

Оглянувши так найважнійші річи з передісторичних часів в Мікенах, вернули ми вечером зелїзницею до Навплії, а звідтам лодками на корабель, щоби на другий день удати ся до Епідавру.

---

127. З подорожи по Єгипті.

Ярослава Окуневского.

I.

Шлях зелїзничої дороги веде із Суезу до Ізмаїлиї здовж суезского каналу. Був колись із Суезу до Каїра шлях навпростець, та біда, що тут чоловік у своїй культурній роботї зависимий дуже від обставин природи. Пісок пустині Сагари завівав шини так, що кождої хвилї треба було розмітувати сї піскові завали, наче снїжні замети у нас на півночи. І 1868-го року покинули сю просту лїнїю, що в чотирох годинах лучила море із серцем Єгипту. Впрочім, що в Орієнтї значить час? Тут не примінює ся американьске „time is money“[1]). Що кому залежить на тім, чи він приїде до Каїра в чотири чи в дванайцять годин? Аджеж росийскиї ґенерал Анненков поставив шлях через пустиню середно-азийску аж до самого Самарканда, коли сего конечно вимагала заборча полїтика росийскої імперії.

Зелїзниця в Єгипті їде собі поволеньки, повагом, як подабає вірному ісповідникови пророка. На стациях кондуктор жде, щоби побалакати із знакомими, жде, щоб закупити собі дешевого провіянту, жде, бо припадком не прибули ще на стацию заповіджені пасажири-робітники, що набрав їх якийсь підприємець до робіт державних.

---

[1]) Читай: тайм іс мáні (час — то гроші).

В купе́ разом зо мною їде Англичанин із своєю жінкою, Німець-професор та ще кілька уфезованих, але впрочім по европейски одягнених Арабів, урядників єгипетских.

Із усіх нас найпрактичнїйше їде Англичанин. Се той тип, котрий у Американців зове ся world-trotter[1]). Він вертає ся із подорожи по Америці, Японї та Індиях до своєї улюбленої old England (старої Анґлії). Се молоде супруже у своїй повесїльній подорожи. Cook et son[2]) виготовив їм плян подорожи. Cook et son старає ся про їх вигоду. Вони заплатили представникови фірми в Льондонї певну суму гроший, а натомісць дістали білєти Cook a. Ticket[3]) Cook-a має на цїлім сьвітї вартість гроша. Хто їде за посередництвом сеї фірми, той знає напевно, що для него буде місце в готелях по цїлім сьвітї, що всюди на цїлім сьвітї, в центрі Африки та на преріях американьских, вижидати єго будуть Cook-ові аґенти, провідники, драґомани (товмачі), всюди будуть проводити єго, все поясняти, чого лиш душа забажає. Cook — се король, більший та ширше звісний, нїж яканебудь коронована голова. Хто піддає ся в дорозї під єго високу руку, той їде всюди спокійно: в Европі чи в Азиї, в Америцї чи в Австралії. Усюди єго хоронить армія Cook-ових аґентів.

От уже в Ізмаїлиї на двірци жде подорожних Араб, а на груди у него виднїє ся напись „Cook et son“, якби герб у середновічних чурів. Сеж чури модні, пахолки капіталу! А як капітал є інтернаціональний, то й усї пахолки цїлого сьвіта стоять на услуги тому рицареви цїлого сьвіта.

Мене дожидав на двірци земляк п. К., що служить урядником при копальни суезского каналу. Мило єму було стрітити земляка, тай я радий був, що по довшім часї міг знов заговорити по руски.

З Ізмаїлиї веде шлях попри водопровід, що лучить Ніль із Червоним морем і достарчає води побережним містам суезского каналу. Канал збудований у перве Фараоном Сетом в 1350-их роках перед Христом, а наново відкритий та поправлений Лєссепсом. По обох боках водопроводу ле-

---

[1]) Чит. ворльд-тро́тер (сьвітовий волокита); [2]) чит.: Кук енд сон (= Кук і син); [3]) чит.: тікет (білєт).

жить біблійна земля Ґозен, котру Фараон дав був на прожиток братам Йосифа.

Стация Тель-ель-Кебір!

Коло стациї ще і тепер стоять могили всякої всячини: розбиті фляшки, порожні коробки бляшані і т. и. Се слїди і останки табору війск анґлійских 1880-их років. Там дальше гарно удержане кладовище із кипарисами та пальмами, з гарними хрестами та памятниками. Тут за сею гарною огородою, в тїни сеї зелени спочивають останки анґлійских полків, що тут під Тель-ель-Кебіром сточили рішучий бій з Арабі-пашою.

Недалеко від сего кладовища ледви запорпані кости борців за египетску національну ідею, войовників Арабі-паші. — „Єгипет для Єгиптян а не для Европейців!“ — був оклик сего національного руху. Розуміє ся, що сей оклик був не до сподоби Европейцям, а особливо Англичанам. Туди через Єгипет іде дорога до Індий — треба було конечно знївечити сю національну язву. І знївечили: декого грішми, що тут зветь ся „бакшішем“ (себ то подарунком), а дурних ідеалїстів баґнетами. Кедивови Тевфікови веде ся дуже добре під охороною Англичан, а сам Арабі-паша живе собі в гарній вілли інтернований на Цейльонї. Тель-ель-Кебір прозвали Єгиптяни „Тель-ель-Бакшіш“...

„Ой біда, біда, чайцї небозї, що вивела дїток при битій дорозї“, сьпівали наші козацкі гетьмани, сумуючи над долею свого любимого краю і свого народу. Біда чайцї небозї — і в Єгиптї! Єгипет — то „бита дорога“ з Европи в Африку, в Азию та Австралїю. Хто лиш колинебудь в істориї мав силу та значінє в Европі, той добивав ся панованя над Єгиптом. Добивали ся Греки, потім Римляни, відтак Араби, а опісля по порядку всякі Европейцї, починаючи від хрестоносних походів, а кінчаючи Англичанами.

Для Англичан конечно треба Єгипту. Се річ ясна. Єгипет — то одно звено того великого ланцюха, що починає ся Ґібральтаром, а кінчить ся Індиями та Австралїєю. І вони мусїли добитись до того і сидять тепер твердо в Єгиптї, не дбаючи о протести французкої републики і будуть сидїти, чи кедив буде звати ся Тевфік, чи Аббас, чи який небудь другий Мегемет...

На дворі стояла спека. „Хамсин“ несе жгучий свій дух із пустині Сагари і засипає нам очи та запирає віддих. Вікон у купе не можна отворити. В купе задуха, а на дворі ще гірша. Пісок продирає ся крізь усї щілини. В кількох годинах їзди ми всї чорні, як вуглярі, на нашій одїжи лежить груба верства піску та пороху.

Вїзджаємо до Заказик. Нам назустріч вибігають всякі голодранцї та предкладають до покупу всякі старо-єгипетскі Ізиси, Озириси, скарабеї (сьвяті хрущі з каміня або із паленої глини) і таке иньше. Торговля се дуже видатна. Попит за єгипетскими старинностями так великий, що в Єгиптї завели ся фабрики, котрі пречудним способом підробляють та фальшують старих богів.

На вулицях, на полях стоять машини всякі. Всї поржавіли та поснїтились, колеса їх вже від давна не обертають ся. Підчас американьскої війни (1861—1864) хибло було Европі бавовни: Америка не могла єї продукувати. Промислові европейскі капіталїсти підбили кедива Ізмаїла, щоби завів у своїй земли культуру бавовни. Проба удалась прегарно: пішли бариші Европейцям та Ізмаїлови... Війна скінчилась, культурні та економічні обставини змінили ся, і машини заржавіли, а на бавовняних культурах оре своїм передвічним плугом феллах (селянин-хлїбороб) і порпає намул під кавуни.

Село феллахів — то могила гною та бруду. Хати — коли їх так можна назвати — малі лїпянки із сушеного намулу Нілевого. Дїра при входї служить за двері та вікна, криша з листя пальмового. Перед хатою в болотї або в глубокім поросї сидить і орудує і забавляє ся уся родина: голі дїти з надутими животами та з цїлим роєм мух коло каправих очий, нехарні жінки в брудних темно-синих сорочках, одинокім своїм строю, та мужчини, покриті лахманами. Все те кричить та гармідерує, біжить назустріч зелїзници, обганяючи віхою уперті мухи, котрі обсїдають роєм їх голе тїло, мов би проклін Мойсея ще й до тепер сповняв ся на тих малих потомках славних фараонів.

Се іменно останки того народу, котрий давав нам, т. є Европі, культуру. Сї раби феллахи — потомки того народу, що побудував пишні сьвятинї і піраміди, котрі й тепер у нас, людий нового столїтя машин і телєґрафів, викликають

щирий подив задля своєї величавости — потомки того народу, що в той час, коли про наших предків і слїду і слиху не було, витворив із себе пречудну теософію, астрономію і иньші науки — народу, котрий вірив у безсмертність душі і стояв у науцї та культурі так високо, що Греки та Римляни могли обома руками черпати з того бючого жерела.

А тепер? Тепер — то робучі воли, лиш образи чоловіка, що разом із буйволом і навзаводи з ним черпають горшками воду з Ніля та поливають без тямки, у вічнім забутю, поля своїх панів-Арабів... Все вони затратили, навіть бесїду свою старосьвітску забули, і аж треба було Нїмців, щоб доказали своїм научним дослїдом, що давні гієроґлїфи — то та сама бесїда, котра доховала ся ледви в церковних книгах християньскої секти Коптів та ледви в деяких виразах феллахів. І Копти лепечуть свою „службу Божу“ не розуміючи нї слова з того величного історичного забутку, і магомеданьскі феллахи обходять деколи „релїґійні“ — єсли так назвати можна — звичаї, що стоять в звязи з старо-єгипетскою релїґією та культурою...

Так то мстить ся над народом історична Немезида, коли висші верстви, що носять культуру, не дбають про свого „меншого брата“ і не старають ся подвигнути єго д собі і звязати єго з собою звеном культури — коли висші верстви дивлять ся на мужика, як на „худобу“. Фараони-владики гнали батогами своїх підданих до робіт панщизняних, до робіт коло пірамід, палат, сьвятинь. Феллах слухав, бо нагайка свистала. Тій верстві, котру в наших віках назвали „висшими тисячами“, жило ся знаменито... Та звіялась буря — і змела ті тисячі з лиця землї, з цїлою їхньою кастовою культурою. Пропала в Єгиптї культура, бо не стояла на широкій підставі народу, а остав ся бідний мужик із своїм передвічним ралом з часів фараоньских ще, із своїми передвічними „сакіями“, котрими він із поконвїку до тепер черпає воду на поливанє чужої рілї. Нащож єму бесїди тої, в котрій віп чув лише прикази та проклони? Прийшли другі пани з иньшою бесїдою, то й приняв він для свого обходу кількадесять слів та зворотів; кілько єму треба, аби порозуміти ся з паном та виразити свої незложні чувства.

II.

Вїзджаємо до Каїра.

Дворець пристроєний в зелень і лямпіони. Перед тижнем приїхав сюди prince of Wales[1]) із своїм сином prince of Clarence and Avandale[2]), щоби відвідати свого доброго приятеля кедива Тевфіка. Французи підняли крик. Яким-дї робом сьміє англїйский принц вїзджати до землї, котра лежить у сферї інтересів французских, та ще там держати ревію над войсками? „Вибачайте, — пишуть Англичани — Єгипет же має свою єгипетску управу. Що головно-командуючий сардір єгипетскої армії є Англичанином, се річ приватна. Єгож поставив на уряд кедив. Ми Англичани дивимо ся лиш на те, щоби все дїялось в порядку, щоби Єгипет управляв добре своїми фінансами, щоби міг сплатити своїх вірителїв. Вірителї — Европейцї. Отже ми Англичани стоїмо на сторожи европейских інтересів“. Beati possidentes.

Нам назустріч гамір, крик, гармідер, гірший як у Дантовім пеклї, аж в ушах лящить. Думав би хто, що яка бійка або колотнеча. Нї! то така вже тут установа, що тут люди виявляють свої чувства та бажаня fortissimo. Хрипливі та харкливі звуки арабскої бесїди вражують немило непривичне ухо. Один тягне нас сюда, другий туда. В тім заколотї конечно заховати флєґму, котрої мусить набрати ся усякий подорожник, що волочить ся по сьвітї. В такий спосіб найлекше імпонує ся масї, що накидує ся на нас із своїми орудками.

З клопотом добули ми повозку, що скорим бігом чистої крови араба везе нас до готелю. В сих гарних землях треба мати або личних знакомих або рекомандуючі письма, бо инакше чоловік не вдоволив би усяких справедливих та несправедливих вимагань. У мене було поручене до Hôtel d' Orient[3]). Длятого приняли мене тут досить чемно та дали за не дуже високу суму 15 франків денно прегарну комнату з бальконом та харч. Зараз таки прийшов представити ся готелевий драгоман і предложив свої услуги. Се звичай давний, ще фараоньский. На дворі тих царів

---

[1]) Чит.: принс оф Уельс (= князь Валїї); [2]) чит.: принс оф Кляренс енд Авендель; [3]) чит.: готе́ль д' Оріян (= гостиниця Сходу).

держало ся драгоманів, себто товмачів для чужих бесїд. Остали ся вони до тепер в Єгиптї і становлять між собою цех, так характерний для сеї старої землї. За не дуже високу цїну беруть вони подорожного в опіку, опроваджують і показують усе, та хоронять єго проти визисків. Добрий та чесний драгоман — то правдиве золото. Жаль, що їх так мало. Мій Юссуф був таким чесним чоловіком. Християнин із Сирії, впрочім по народности Араб, тілько, що в сих землях релїґія становить головну ріжницю між народами, тож і він звав себе „румелї“, т. є римлянином.

Був вечір теплий і я вийшов із своїм драгоманом на балькон, щоби кинути оком на Каїро. Готель мій лежав на Єзбекіє проти публичного огорода. Оком можна було оглянути прегарні новомодні европейскі будинки та старі історичні мошеї. А в городї грала військова музика — туди то ми й справили ся.

Сей город — то пречудне дїло кедива Ізмаїла. Тут на просторі одного або двох морґів зібрав він найрідші дерева, цьвіти і зїля цїлого сьвіта, тут розстелила ся ковром зелень гарного травника, котра так мило вражає око кождого Европейця, а котру тут під пекучими лучами жгучого сонця удержують великими коштами. Музика грала ріжні мельодиї з опер, перемішуючи їх турецкими та арабскими маршами з невиносимим пискотом свиставок та оглушуючим гармідером бубнів. Попід сикоморами та пальмами проходжували ся поважні шейки із сивими бородами в старосьвітских кафтанах та великих турбанах, нове арабско-турецке поколїнє „шиковцїв“ в стамбулках (чамарах) з невідступним фезом, молоді европейскі паничі та елєґантні дами в парижских строях. Француска бесїда переважувала арабску в сім зборі highlife[1]). Тут то там проходжав ся мовчаливий червоний англїйский мундір, та спідничка шкотского вояка. Їх геркулєсові постаті і почутє своєї сили кладуть печатку на їх горде чоло. Civis anglicanus sum!

Мій Юссуф, обнявши провід моєї особи, розпорядив, що менї треба було іти в дїльницю чисто арабску, щоби побачити тамошне житє. Я на єго розказ проміняв свій індийский капелюх на фез турецкий. Зараз обступили нас

[1]) Чит.: гай-ляйф (= аристократия).

поганячі віслюків і кождий вихвалював свого голубого. Bismarck-esel!... Gladstone-esel! cammina, come vapore austriaco! (біжить як парохід австрийский) — накинулось на нас з усїх боків в окрушках усяких европейских мов. За помочию палиці, котра все таки діткнулась плеча неодного упертого хлопця, добили ся ми двох віслюків і пігнали в дїльницю арабску.

До пізної ночи тревала тут забава. І на улицях та уличках рух, крик, гармідер і веселість, підбита ракією (горілкою з дактилїв), і колотнечі, вийшовші з того самого жерела.

На гарних австральских конях розїзджає всї дїльниці англїйска патруля.

III.

Ранним ранком поспішив я на базар Хан-Галїль в народ.

Муеззин закликав із високого мінарету до утренної молитви. Хто міг, спішив до мошеї, а хто розстелив свій коверець, де попало, і відбивав свої ранні поклони. „Не годить ся, щоб сонце сьвітило на голову спячого музулманина“ — каже арабска пословиця. Араби ідуть скоро на спочивок, але зі сходом сонця они при роботї. Голос муеззина розносив ся на утренній зорі, голос грудний, широкий: „Аллаху акбар! ла іллаха іл Аллах! ва Магемет рассул Аллах!“ (Бог всемогучий! нема иньшого бога як він один а Магомет єго пророк!) „Гам алас салла!“ (Спішіть на молитву!). Кождий, хто колинебудь читав який опис із Орієнту, безперечно здибав на першій картцї сї слова. Вони майже стереотипні. Та все таки нїхто не міг позбутись того вражіня, яке вони викликають в душі подорожного. За кождий раз, коли я їх чув, настроювали вони мене поважно.

На улицях почав ся рух все більший та більший. Склепи та маґазини відчиняють, люди товчуть ся на улицях та площах. Лондоньска city[1]) є осередком торговлї і пристановищем капіталу. Лиш у ранні години дня жене усе до city в однім напрямі, а відтак — відпливає все в про-

[1]) Чит.: сіті (= середмістє).

тивнім: правдива вандрівка народів! А поза тим city пуста все, мертва, без мешканців.

Базар в Ориєнті — се склади, склепи, а одночасно мешканє людий та зьвірят. В одну мить відчиняють ся ворота — і житє кипить, як би на знак чародія. Тут верхоблюди, кози, пси і вислюки. Коло них в одній масі товче ся та глотить ся товпа голих та напів голих постатий людских всякої фарби і раси, все з криком та гармідером. Се не вид для европейских неврастеніків! Тут треба довшого часу, щоби упорядкувати в своїм мозку враженя, котрі притьмом накидають ся на чоловіка. „Акль ез снуну!“ (пожива для ластівок) — кричить один, величаючи своє печиво. „Чудні дівчата пустині!“ — горлає другий, вихвалюючи свої дактилї. Нарід глотить ся коло уличних трактирів і, прикучнувши на пяти серед улиці, споживає свої ласощі з мяса, котре варить ся таки тут на улици, та жує свої кавуни, огірки, цибулю і т. п. „Аллах є всемогучий — бережи свої зуби!“ — закликає водонос, захвалюючи сьвіжість свого напитку. Посеред тої глоти та метушні біжить саіс із палицею поперед свого пана, що їде верхом або повозкою. Він кличе: „Ємінако! бережись! твій правий бік! твої плечі! твоя голова, пане!“ Поміж нарід просуває ся каравана верхоблюдів навючених всяким добром. Нераз то почуєш над головою пару горячого віддиху верблюда або удар єго хвоста по лици. „Далал“ — лїцитатор розносить свої товари на голові та викликує їх цїни, розхвалюючи своє повірене добро. За ним цїла юрба, що добиває ся торгу. Те все снує ся і товче ся по тих вузких уличках та заулках із глотом та криком на всяких можливих бесїдах людских. Чисте вавилоньске столпотвореніе!

Тут видко Нубійця з цїлою родиною, майже цїлком голою. Але чорна їх шкіра не робить враженя наготи. Навпаки, менї самому здавало ся, коли я раз був у купели з темно-кожими людьми, що я в двоє нагий, і таке саме вражінє мали, здаєсь, чорні, споглядаючи на мене.

З якимсь гордовитим самопочутєм поступає бедуїн із Лїбийскої пустині. Лиця їх виразисті, з орлиним носом, з чорними жгучими очима, цїла їх постать, здає ся, лише з жил та костий. За мужчинами ступають їх жінки. Вони не

криють свого лиця, як те приписує коран, — їх темні очи і гнучка стать нагадує наших циганок.

На всіх углах тих темнавих уличок стоять столи, за котрими міняють гроші. Се бродячі контори. Та чи то очи милять мене? За столом сидить той самий Мошко та Абрумко, той наш любимий земляк, що так добре всї єго знаємо, починаючи із Salzgries у Відни, а кінчаючи Подолом у Києві. Він той самий! Єго тип і єго національний поров заховав ся усюди той самий — чи на північнім бігуні, чи під лучами жгучого сонця над екватором.

В малих, темних маґазинах, по котрих із верху нїхто не пізнав би, які в них криють ся богатства, сидять Перси. Пізнати їх по гарних, мужеских енерґічних лицях, окрашених лише вусом, а без бороди, та по високих войлокових шапках у родї цилїндрів без крис. У сих краях студия костюму є заразом студиєю народностий. Все рівняюча европейска культура зі своєю нївелюючою модою ще не сягла в сесї окраїни... Перси тут торгують славними ковердями та вишиванями і мережками. Чудо, що за гарні тканя криють ся в сих невидних маґазинах! На безладних купах лежить тут капітал мілїоновий! Се не те, що в Европі, де все садить ся на виставу і кождий купець виставляє за елєктричним сьвітлом своє добро на покуп та на покусу пішоходів. Ми Европейцї — уроджені чваньки.

Перси найфанатичнїйші ісповідники ісламу. В день смерти пророкового внука Гассана збирають ся вони на площі Румелї перед мошею Гассана і відбувають свої кровні фанатичні процесиї. Не дуже то безпечно важити ся невірному ґяврови на близьку участь у сих релїґійних обходах. Цїлою лавою сунe ся процесия в рядах по чотири люда. Геркульові їх груди та плечі обнажені. „Гасан! Гасан!“ — добуває ся з їх грудий оклик мрачним, густим голосом. За кождим окликом спадає вістрє меча і ранить голову та плечі. Кров точить ся.... Вулиця червонїє... Тут то там паде один знеможений убігом крови, але він щасливий тим, що міг скатувати, збичувати своє тїло в честь пророка. Музулманьский правовірний народ горлає, реве і впадає в демонїчну екстазу на вид проливу крови і тих обявів віри.

Нераз серед білого дня на базарі можна бачити дервішів на пів голих, із здичілим фанатичним видом, як брязчать ланцухами і в релїґійній екстазї катують себе дротяними нагайками або острими кинжалами пробивають собі лице та руки. Або нераз зберуть ся і починають кружляти на однім місци, виючи імя бога-Аллаха. „Гу! гу!“ (він один!) добуває ся з їх задиханих грудий, аж піна точить ся їм з рота і на смерть знесилені падуть на землю. Такий обморочений дервіш — то особа сьвята, бо в туж мить — після віри магомеданьского народу — душа єго покидає тїло і лучить ся з богом. Або знов коло мошей подибати можна на пів збовванїлих дервішів, що постановили собі в честь бога не рухати ся з місця і до нїкого не говорити слова, крім одного магомеданьского трапістичного „memento mori“....

В конторах великих маґазинів та в урядах державних можна часто подибати типи, що здає ся так і зняті із старо-єгипетских статуй та портретів. Се Копти, християньскі потомки давних тубольців, що через своє релїґійне віддїленє найчистїйше доховали признаки своєї старо-єгипетскої раси. Пізнати їх по темній одежи і темно червоному фезї. Позаяк пануючі магомеданцї зборонили ісповідникам иньших вір одягати ся в сьвітлі шати, то і Копти до тепер придержали сей темний убір і носять єго з якоюсь гордостию, так як гордо називали себе „жебраками“ нідерляндскі революціонери, прозвані так своїми королями. Копти нераз гордо покликують ся на своє фараоньске походженє, але по правдї, се дуже слабі потомки своїх великих предків. Історичні обставини та довголїтний утиск витиснули на їх характері печать, котра їх робить не дуже то симпатичними. Вони уперті, скриті і завзяті. Взаїмна ненависть і недовірчивість характеризує відносини других народів до Коптів. По мові Копти вже цїлком Араби, коли мову можна брати за мірило народности, тількож, як дуже рїжнять ся вони від Арабів — гордих, бутних, але не без благородних поривів!

Пануюча раса в Єгиптї — Турки або їхнї потомки від усяких білих невольниць. Сам кедив походить із східної Румелії з міста Каваля. Від Турків або взагалї з білої раси походять усї висші урядники в службі єгипетскій. Хоч при-

няли арабску бесіду за свою, вони все таки держать ся за щось лїпшого. До недавна були ще в мошеях два колодязї, що служили до релїґійних обмивань, один для Турків, а другий для Арабів.

Лиш недавно, від яких двайцяти лїт почав у полїтиці урядовій брати верх принцип національний єгипетско-арабский. Повстанє Арабі-паші було одним із таких проявів волї народу. Тількож богато ще води уплине, поки з тої мішанини — котра від себе так віддїлюєсь і відокремлює ся через релїґію, і через характер, і через походженє — сотворить ся якась одноцїльна раса зі своїми окремішними прикметами, як на примір сотворили ся Американцї із сполученя усяких европейских кольонїстів ріжних язиків, ріжних вір та ріжних народів.

IV.

У чужій земли годить ся представитись заступникови своєї держави, так я і вибрав ся до нашого австрийского консуля.

Як мило вразилэ мене, коли я по кількох словах, сказаних на нїмецкій мові, довідав ся, що наш консуль — з роду Галичанин, а єго пані походить з бучацкого повіту. Чужина зблизила нас до себе. В їх родинї провів я хвилї, котрі зачисляю до наймилїйших своїх споминів із єгипетской подорожи. Чолом бю перед патріотичною матерю, котра на чужинї, в бурлацкій службі консулярній, що то перекидає урядника з одного кінця сьвіта на другий, уміла своїм власним дїтям, малим хлопчикам, вщепити патріотизм і любов до свого народу. Серед ориґінальної обстанови та гарного умебльованя, зведеного умілою рукою з виробів цїлого сьвіта в одну гармонїйну цїлість, при вечері, котру служили нам чорні дїти Африки, говорили ми про наші народні справи, про минувшину та будуччину.

У сего паньства довідав ся я, що до австрийскої кольонїї належить дуже поважаний в Каїрі аптикар п. Б. Зараз таки поїхав я на вулицю Мускі — поздоровити земляка. Pharmacie hellenique[1]) — стояло на вивісцї гарно удер-

[1]) Чит.: фармасі гелєнїк (= грецка аптика).

жаної аптики. Пана Б. не було дома. Я вийшов поки що на улицю, щоби пройти ся і придивити ся уличному житю в тій найголовнійшій жилї каїрскої торговлї.

До тепер ще не можу собі пояснити, як то стало ся, що я, побачивши перед собою одягненого по европейски молодого чоловіка, в туж мить подумав собі: се пан Б. — „Здорові, пане Б.!“ — кличу до него по руски. Се він і був. Духом пізнав я земляка серед глоти народу, хоч з роду не бачив я єго на свої очи. П. Б. переїхавши сюди перед 6—7 роками, доробив ся ту на чужій земли поважаного становиска.

При нашій стрічі пану Б. зразу тяжко приходило говорити по руски. Язик якось не складав ся. Мимоволї сунулись на тямку слова арабскі та французскі. Послїдний раз говорив він по руски, коли п. Теодор Білоус в своїй подорожи до сьвятої землї перебував якийсь час у Каїрі. Та се було вже перед роком, чи двома.

Довго ми з п. Б. говорили про наших спільних знакомих і про всяку всячину з нашого далекого краю. Жаль, що я сам уже давно не бував на рідній земли, то і не міг ві всїм заспокоїти великої цїкавости свого земляка.

П. Б. був менї милим товаришем і провідником по Каїрі. Однаковий наш вік зблизив нас ще більше до себе. Ми розмовляли і зрозуміли ся. Коли прийшла година прощаня, ми якось не могли розстати ся. І у п. Б. заблисло в очах і мене щось сцїпило в горлї. Чи побачимо ся ми знов коли в житю?...

Вечером були ми в театрі. Театр збудований на лад европейский.

На сценї давали „Аіду“ у французкій мові.

Які то гарні часи були для всїх, яка то шаленість опанувала всїх у Єгиптї, коли то перший раз давали на сїй сценї сю саму оперу — в честь відкритя суезского каналу, коли то Ізмаїл витав і по королївски гостив у себе стілько голов коронованих! Сам композитор Верді управляв орхестрою до сеї опери, котрої темат відчитав у гієроґлїфах Марієт (Mariette) у сьвятини Готори в Тебах. У головній льожі сидїла гарна цїсарева француска Евгенія із своїм пречудним профілем і рудаво-золотим волосєм. Вона усьміхала ся радо до Ізмаїла, щасливого тим, що сьмів їй подарувати

ново-збудовану палату — дїло з „Тисяч і одної ночи“, палату Джезірег, і сказати памятні слова: „Vous êtes chez vous, madame!“[1]) (Ви у себе дома, пані!).

Єгипет розширив свої границї аж на полудне від екватору. Там на чолї екваторияльної провінциї стояв Ґордон-паша, потім Джессі-паша, а опісля Емін-паша. То був кульмінацийний пункт... А тепер? Ізмаїл на вигнаню коло Неаполю, а Евгенїя, осиротїла вдовиця, в Англії...

У першій льожі розсїв ся sir Grenfell[2]), сірдар (головний командант) єгипетскої армії, а там дальше англїйскі офіциpи в evening dress[3]), дарма, що у них на голові червонїє фез турецкий. Усюди чути їх бесїду. Вони панами ситуациї...

V.

Мій драгоман узяв повозку і перед сходом сонця рушили ми на лївий беріг Ніля до села Джізег (Gizeh). Сегодня зібрав ся я дивитись на Єгипет історичним оком на Гака-птаг — дім слави бога Птаг — на арабске Маср та на біблїйне Мізраїм.

Шлях пречудний, рівний, мурований в тїни галузистих сикомор. Се аллея Шубра, місце прогульок каірскої haut volée[4]). Потім губить ся той шлях у піску пустинї Лївійскої. Метелиця піскова засипає дорогу, так що для охорони треба було мур провести.

Вже здалека побачили нас бедуїни. Харкотливим голосом витають вони нас. З усего їх харкотаня чує Европеєць лише слово „бакшіш“ (заробок). Се перше слово, яке Европеєць почує, ступивши в Орієнт, і се чародїйне слово жужчить і бренчить в ухах, як завзята комаха всюди, де тілько поступиш ся. Сї бедуїни мають привілей на провідників. У них треба конечно окупити ся.

Недалеко від того місця, де тепер стоїть Каїро, славилась перед шістьма тисячами років столиця Мемфіс. Тут панували могучі фараони. Сьвітлі учені, котрих трактати фільософскі, астрономічні та медициньскі ми тепер уміємо

---

[1]) Чит.: ву-зе́т ше-ву́, мада́м; [2]) чит.: сер (= пан, барон) Ґрінфел; [3]) чит.: івнїнґ-дрес (= балевий одяг); [4]) чит.: го-воле́ (вислів франц. = аристократия).

читати і розуміти, від коли Шамполіон та Лепсіюс відкрили тайну гіероґліфів, мали тут свої університети.

Великі фараони управляли звідси своєю землею, поділеною на 24 повітів, котрі розмірювались наново після кождого розливу Ніля. Над берегом Ніля стояв державний мірник, котрий показував, як за високо прибув Ніль. Після вижини повени виказаної на мірнику, судили фараоньскі уряди, як за далеко розлилась благодатна вода, після того розкладали податки. Зі всїх повітів, у котрих намісниками були звичайно свояки фараоньскі, мусїли в означені днї року зявлятись ґубернатори з чолобитним поклоном. Фараон у великій парадній одежи з тиярою на голові, окрашеною білими струсовими перами, символом правди, та головою змиї урсуса, яко символа мудрости, із жезлом та канчуком в руках, знаками власти, приймав їх сидячи на престолї, в головах котрого сьвітилось лїтаюче сонце.

Із старого города Мемфіс не остало ся нї слїду. Тілько денеде можна случайно найти забудовані в мошеях або приватних домах останки давних сьвятинь, капітелї і т. и. Остало ся в цїлости лиш одно — кладовище міста Мемфіс, піраміди в Джізег. Нї захланність калїфів, котрі в пірамідах глядали золота та маєтків, нї нове житє, котре в обтесаних ґранїтах бачило лише добрий материял будівляний, не були в силї розлучити того, що споїла рука фараоньскнх робітників.

Описувати пірамід не стану. Кождий знає їх з рисунків. Поетичні душі описували їх стихами, вплїтаючи тут усякі більше або менше поетичні роздумуваня, — кождий, більше або менше до того покликаний, вливав при сїй нагоді свої чувства. Я скажу хиба, щоби читачам дати поняте о розмірі пірамід, що цїлий храм св. Стефана у Відни може сховати ся в середину піраміди, коли би она була порожною; висока вона така, як катедральний храм в Кольонїї. Подібні величні нагробні памятки бачив я лише на Цейльонї над мощами Будди. З того самого релїґійно-культурного сьвітогляду повстали і наші українські могили по степах... Культ померших предків був одною із головних частий старо-єгипетского вірованя. Безсмертна душа лучила ся з тїлом, коли суд богів признав помершого праведником. Звідси то і заходи: доховати тїло в добрім станї

аж до того часу, коли душа злучить ся з тлінними останками. Фараони і великі пани ставили собі величні нагробники у видї пірамід.

В Джізег стоять до тепер три піраміди фараонів: Хеопса, Хефрена та Микеріна. Кождий з них славить ся „господарем-самодержавцем горішного та долїшного Єгипту, сином такої то матери, потомком бога Аммона, втїленєм бога Горуса“.

Недалеко пірамід-нагробників стоять тепер розвалини каплиць, в котрих збирали ся свояки та приятелї, — відправляти молебнї за душу усопшого. Недалеко відкрили також гроби та мумії бідаків-пролєтариїв із Мемфіс, погребаних у спільних гробах. Тілько не богато їх тлінних останків найдено в цїлости. Засушені мумії рубали Бедуіни на кавалки та вживали на топливо...

На піраміду Хеопса, найвисшу, без труду можна вилїзти за пів години при помочи бедуінів-провідників, котрі чоловіка тягнуть і сїпають на всї боки. При сходї сонця вид із сеї піраміди пречудний. Срібна стяжка Ніля вєть ся серед сочистої зелени, окружена як би золотими рамами пісковою пустинею Лїбійскою та Арабскою. На граници житя і смерти, зелени і піску, стоїть ще який двайцяток пірамід, усяких сьвятинь та рїжнородних памятників.

Тут то, на сих місцях, розіграла ся битва між Наполєоном I. а Мурадом-беєм о пановане над Єгиптом 1798-ого року. Тут мав Наполєон, загріваючи своїх вояків до бою, сказати памятні слова: Songez, que de haut de ces monuments quarante siècles vous contemplent![1]) (Памятайте, що з висоти сих памятників глядить на вас сорок столїть!).

---

128. Вибух Везувія.

(З подорожних записок.)

Евгенїя Олесницкого.

Рано 9. цьвітня 1906 р. побачили ми Везувій сповитий в хмари, зпоза котрих не можна було нїчого розпізнати. Програма нашого кружка обнимала на сей день їзду возом

[1]) Чит.: сонжé, ке де- го́ де- се- моніма́н карáнт- сіéкль ву- конта́мпль.

з Соррента до Амальфі, а відтак до Салєрна, а в Салєрні мали ми всїсти на зелїзницю о год. 6. вечером, і вернути о год. 8. вечер до Неаполю. Дорога зелїзницею була та сама, якою ми приїхали сюда, т. є між морем а Везувієм через Помпеї, Торре-Анунцията, Торре-Ґреко і Портічі. Що до повороту сего були ми безпечні, бо бачили 8. цьвітня рано, що тор сеї зелїзниці лежить кілька кільометрів від лави, та що він віддїлений від гори місточками і селами, які би мусїла перше всї забрати лява, заким би знищила тор. Та не передвидїли ми одної річи, а іменно, що комунікация може бути знищена або перервана не лиш самим заливом ляви. Переїхавши рано на другий бік півострова на берег салєрненьского заливу, ми були віддїлені цїлий день від Везувія високими горами, які закривали перед нами і Везувій і дими, що плили з єго нутра, а чудова природа полудневого підсоня розкривала тут перед нами всї свої принади і позволивши вирватись з грізного сумерку, що залягав північний бік півострова, велїла нам на хвилю забути про те, що дїєсь по тамтім боцї.

В Салєрні, станули ми на двірци зелїзниці перед 6. годиною вечером; однак поїзд, що їхав з Бріндізі, який нас мав повезти до Неаполю, спізнив ся маломийским звичаєм близько цїлі дві години так, що ми місто о 6. годині виїхали аж перед 8. вечером із Салєрна. Поїзд був доволї обсаджений, а по дорозї почало всїдати чим раз більше людий. На стациї Помпеї побачили ми величезну товпу втїкачів; великий натовп всїдаючих знов опізнив поїзд так, що до Торре-Анунцията прибули ми вже, як було зовсїм темно. Тут побачили ми на стациї кількатисячну товпу людий, які кинулись на поїзд і почали силою вдиратись до возів. Були се люди, що утїкали з поблизьких сїл. Устала вся контроля і всякий порядок; кождий вдирав ся, де міг; в нашім купе́, призначенім для 8 осіб, найшлось їх відразу 15; одні сїдали другим на колїна або тиснулись стоячи; нїхто не противив ся і не нарікав; впрочім вигляд і постава тих людий не були такі, щоби їм можна було противитись. Ми дізнались про велику катастрофу, яку спричинив Везувій в протягу послїдної доби. Із Санто Джусеппе і Оттаяно нема нї слїду — доми засипані розпаленим камінєм і знищені лявою до тла; церкви, до котрих сотками

хоронились люди, завалені під тягаром саджі і камінного дощу, що покрив крівлї; сотки людий найшли страшну смерть під румовищами. Лява дійшла вже до Торре-Анунцията, де спинилась на цвинтарі, на котрім як раз тепер горять дерева і хрести; на Торре-Ґреко іде дальший похід ляви. Се були вісти, з якими всїли до возів поїзду ті, що спромогли виратувати житє з того страшного пекла. Поїзд рушив, а за хвилю на стациї Торре-Ґреко повторилась та сама сцена з тою ріжницею, що нїхто вже майже з виживаючих на стациї не міг дістати місця в поїздї.

Ми рушили з Торре-Ґреко в напрямі до стациї в Портічі, положеної в найвузшім просмику між Везувієм а морем. Не минуло більше може як десять хвиль, коли цїлий поїзд потряс ся сильно і нараз станув; знов кілька потрясень і знов станув. Рівночасно почули ми страшенний шум, а на верхи возів посипав ся дощ піску і дрібного каміня. Отвираємо вікно, а через него влїтає до середини воза густа курява диму і темно-жовтого, дрібного піску, перемішаного з камінєм. Всїм нам стала перед очима страшна дїйсність: Ми присипані лявіною Везувія!

Стоїмо на отвертім поли — вокруг темрява страшна така, що на один крок не видно нїчого, і густа курява саджі і пороху неначе в зимі снїгова заверуха. Чуємо крики зелїзничого перзоналу; машина робить ще раз послїдні висиленя, однак поїзду більше вже рушити не в силї; впрочім не видно нїкого з перзоналу — нїхто не каже нїчого і нема навіть кого запитати, що стало ся і що стане ся. В Італії взагалї не люблять подорожних інформувати — тепер перзонал занятий собою і пасажири єму не в голові. Стоїмо так довший час — у возах убійча задуха — дехто пробує отворити вікно, але знадвору сиплесь горяча курява; деякі пробують висїсти, однак грязнуть висше кісток в поросї і саджі Везувія; з страхом бачимо, що заспа сягає вже до половини колїс. Нараз чуємо свист машини, по котрім однак не наступає нїяке движенє поїзду. Що сталось? Зі всїх возів починають вискакувати люди і біжать вперед поїзду. Перед поїздом нема однак машини, при поїздї нема нїкого з зелїзничого перзоналу; перзонал відчіпив машину і поїхав з нею в напрямі стациї Портічі — лишаючи нас всїх на ласку Божу і Везувія. А Везувій тимчасом гово-

рить що раз голоснїйше; що кілька хвиль відзиваєсь глухий підземний гуркіт і що раз густійшими струями паде на наш поїзд порох, саджа і густе камінє; всї ми обмазані саджею неначе Мурини, маємо єї повно в устах, очах і носї; задуха стає що раз більша, ситуация наша що раз більше грізна і непевна; стаємо що раз більше ізольовані від сьвіта, поміч стає що раз труднїйша і меньше правдоподібна.

Пасажири, знаючи добре місцевий терен, констатують, що ми находимо ся 4 км. від стациї Портічі і стоїмо на териториї місцевости Резіна, побудованій на засипанім Геркулянум, котре зпід Резіни тепер викопують. Отже Геркулянум як раз під нами і ми стоїмо як раз в місци, де Везувій колись в протягу кількох годин засипав цїле місто! Сьвідомість того не причиняєсь до піднесеня нашого духа; противно, ситуация велить бути на все готовим. В тій ситуациї пережили ми довгі, безконечно довгі три години, котрі видались нам цїлою вічностию; ми надслухували з запертим духом свисту машини від сторони Портічі. Вкінци по трох годинах наспіли тяжким повільним ходом дві машини, спроваджені з Неаполя. Привезли они людий, котрі при сьвітлї смолоскипів з закаптуреними головами принялись розрушувати поїзд. Вкінци ми рушили при помочи двох машин і, зупиняючись що хвиля, затягнулись ледво живі до Неаполя, місто о год. 8. вечер о год. 2. в ночи. По нас вже анї сеї ночи анї в слїдуючих днях нїякий поїзд не проїхав сим шляхом зелїзничим.

А Неаполь не спав мимо пізної пори; він дрожав цїлий горячковим зворушенєм. Ще перед двома днями нїхто з Неаполїтанців не припускав, щоби місту самому могла грозити якабудь небезпека; тепер однак застали ми місто в станї великої тревоги. Спричинив єї безперечно в значній части неустаючий наплив людности з сїл знищених вже або загрожених вибухом, вид блїдих, вистрашених лиць, крівавих ран, розпуки жінок, плачу дїтий. Що хвиля приходили вісти про новоотворені кратери, про нові знищеня і жертви людскі. А разом з тими вістями плили на Неаполь що раз густїйші клуби піску і диму. Скляна галя, накриваюча дворець зелїзниці, перемінилась в чорну челюсть; на улицях і площах вкритий камінний поміст грубим тяжким сїро-чорним ковром, по котрім ступаєсь мягко

неначе по пісковім побережу морскім. Вчера ще змітано сей засип і чищено улиці; тепер вже нїхто не пробує сего, бо Везувій в одній хвилї засипує все наново.

Їдемо з двірця засипувані сим дощем; спішимо на берег на Партенопе і тут бачимо, що лявіни диму і саджі залягли цїлу східну часть неаполїтаньского заливу; маємо вражінє, що якась ґіґантска, чорна колюмна сперлась горішним кінцем о вершок Везувія, а долїшною частию лягла в море. Лише на заході видний шмат ясного блакиту, осьвілений повним місяцем, котрий скрізь смугу диму пробиваєсь матовим сьвітлом.

Надходить ранок — бачимо се лише з годинників, не бачимо однак єго в дїйсности, бо над містом і над заливом стоїть то само сїре, оловяне небо, та сама чорна хмара нливуча з Везувія, з котрої паде дальше так само густий дощ піску і саджі. Ранком сим розпочинаєсь день, який сьміло назвати можна: dies irae et calamitatis!

Около 7. години роздають ся алярмові сиґнали; біжать товпи народа, роздають ся страшні, серце роздираючі крики. Алярм обнимає цїле місто, з уст до уст пробігає вість про страшну катастрофу. На торговій площи в Неаполи стояв старий великий будинок, в котрім приютились на нічлїг бездомні нуждарі, яких Неаполь має велике число. На стару крівлю сего будинку сипав ся від кількох днїв дощ піску і саджі, якого нїхто не згортав, аж вкінци крівля не видержала тягару і завалилась, придавлюючи сотки нічлїжан. З тих цїла сотка мала погибнути відразу, а множество ранених відвозять до шпиталїв. Се перші масові жертви вибуху в самім містї. Отже Везувій дібравсь таки до самого Неаполя! Факт сей викликує в містї страшне, нечуване зворушенє. Товпи народу, особливо з найнизших кляс, залягають площі; всюди крики, зойки, проклони; торговиця окружена кордоном війска, котрий однак прориває товпа, вдираючи ся там, де витягають і розпізнають трупів. Чути погрози під адресом управи міста — товпа прибирає грізну поставу.

Ситуация стає страшною — справдїшне пекло. Зовнї грозить Везувій, внутрі розрухи; будять ся всякі людскі інстинкти; назустріч ляві Везувія іде лява людскої розпуки. Місто починає зовсїм зміняти звичайний вид. Склепи почи-

нають зачиняти; школи рівнож замикають; театри відкликують вистави; готелї пустїють, чужинцї поспішно опускають місто.

Здаєсь і для нас послїдний час — зробити то само. Та не так легко в тій хвили видістатись з Неаполю. Дворець зелїзницї занятий тисячами публики, всї хотять їхати в напрямі до Риму, бо се одна одинока дорога з Неаполя, котра не йде попри Везувій, а в противнім напрямі. Відїздить поїзд, однак в нїм знайшли поміщенє лиш ті, що вже заздалегідь залягли перон і силою здобули собі місця. На щастє заряд зелїзниць пускає що години надпрограмові поїзди в напрямі до Риму. В однім з таких поїздів знаходить вкінци з трудом місце і горстка нас Галичан. Виїздимо, проваджені ще довго хмарами Везувія, і аж в Римі скидаємо з себе верстви саджі і пороху, якими окривав нас через шість днїв Везувій.

Та спомини тих днїв остануть певно у кождого з нас до смерти.

ЧАСТЬ ТРЕТА.

ПРОЗА НАУКОВА.

129. Найдавнїйша культура українсько-руских племен.

З „Історії України-Руси“.

Михайла Грушевского.

Для виясненя культури й побуту українсько-руских племен в найдавнїйші часи — передісторичні і на початках їх історичного істнованя — ми маємо кілька жерел, що можуть себе посполу доповняти, контролювати, а в сумі дати нам досить докладний образ їх житя.

Передовсїм мова. Порівняна словяньска лїнґвістика відкриває перед нами спільний запас слів, що становив культурний добуток прасловяньства ще перед розселенєм і остаточним відокремленєм поодиноких племен і таким чином виказує нам той культурний стан, в якім наші племена виступили на своїх займанщинах на теперішній території по своїм відокремленю, бо очивидно, що було загальним культурним добутком всього Словяньства взагалї, то було добутком і наших племен зокрема.

Друге жерело: археольоґічний материял. Там де на певно усталена приналежність находок до наших племен, сї находки ілюструють культуру їх в часах перед тим, як запанувало у них християньство, і з сього погляду особливо важні дві численні ґрупи розкопок: одна на території

Деревлян, друга на території Сіверян; останні мають і дати, в виді монет IX.—X. в.

Нарешті дають нам відомости історичні памятки: з часів словяньскої міґрациї маємо ряд важних відомостий, переважно про чорноморских Словян взагалї (Антів і Словен разом); а почавши від X. в. тубильні й чужі жерела дають нам богатий запас відомостий вже спеціяльно про наші племена. Таким чином маємо материял дуже ріжнородний із ріжних часів.

Почнемо від материяльної культури, найбільш конкретної, тому найлекшої для констатованя, і будемо виходити від лінґвістичних фактів т. зв. ґльотики або лінґвістичної палєонтольоґії, бо вона дає особливо інтересні факти із сфери материяльної культури взагалї, а особливо господарства, а при тім єї звістки найстарші.

* * *

Початки хліборобства сягають, правдоподібно, ще праіндоевропейских часів, хоч можна вказати тільки слабі слїди його в мові. В крузї европейских мов для хліборобства є вже значний запас термінів, і навіть скептичнїйші дослїдники признають у европейскої ґрупи Індоевропейців досить розвинене хліборобство (що найменше три роди хліба — ячмінь, пшеницю й просо, терміни для оранки, сївби, жатви, меленя й відповідних прирядів). Ще далї поступило воно в пізнїйшім пожитю словяно-литовскої ґрупи, і таким чином вже при своїм відокремленю словяньска ґрупа мала значно розвинене хліборобске господарство. Краї словяньскої правітчини, особливо полуднева єї частина, надавалась для нього дуже добре. Тож не диво, коли, судячи по лінґвістичним фактам, хліборобство для Словян ще на правітчинї стало переважним жерелом поживи.

Жито — прасловяньске слово, що означає поживу (від слова „жити“), служить заразом загальним означенєм хліборобских продуктів, як головного предмета поживи; у ріжних словяньских народів воно спеціялїзуєть ся, прикладаючись до головного рода хліба: таким чином у нас і у західних Словян воно означає secale, у полудневих — пшеницю, (а у Резян навіть кукурузу). На такеж значінє хліборобства як першого по значіню жерела поживи й до-

статку, вказують слова: збіжє (українське й західнє, споріднене з словом „богатий“), що означає в нашій мові і рухоме майно і хліб; літописне обилиє, що означає урожай хліба, хліб не зібраний (як в літописи) і богатство (у всіх словяньских ґрупах); борошно (брашно), що значить в ріжних словяньских диялєктах то „їжу“ взагалї (а навіть подекуди „майно“) то специяльно муку.

Разом із загальними, праєвропейскими родами знаходимо прасловяньскі назви для отсих родів збіжа: ръжь (secale, прасловяньску назву витиснуло у нас специялїзоване загальне жито), слово спільне всїм північно-европейским племенам (литовске rugys, північно-нїмецке rugr). Пшеница від пьхати — товкти, як і пшено — товчене зерно, (се одно з небогатьох звязаних з хлїбом слів, що сягають праіндоевропейских часів, порівнай санскритске pish — розбивати); поруч з ним стоїть не трівке в своїм значіню, але своїми ваганями власне інтересне (бо може власне в тім дає себе знати його архаічність) старе праевропейске пиро, (грецке *πυρός*, литовске purai = пшениця). — Ячмінь — ячмы (неясне слово). — Просо (слово неясне) і поруч нього иньша прасловяньска назва проса — бъръ; оден з найстарших і взагалї дуже цїнний в старім господарстві (і у Індоевропейців і у Турків) сей рід збіжа мав, видно, важне значінє і в словяньскім господарстві, бо крім сих двох назв маємо прасловяньску назву ще й для товченого проса — пьшено. Нарештї овес, овьсъ (литовске aviza, латиньске avena), хліб, як і жито, специяльно північно-европейский.

Всї сї рослини сїяно для зерна, зръно (слово праєвропейске, пор. латиньске granum, ґотицке Kaurn). Орати (праєвропейске, пор. грецке *ἀρόω*, латиньске aro), ратай (всесловяньске, є і в давних руских памятках), нива (поруч неї ріля — староруске, спільне з західними Словянами), як і назви для необробленої землї — ляда, цїлина, угор (крім того українське і західнє — переліг): се слова всесловяньскі, що належать, правдоподібно, всї до колишнього спільнословяньского пожитя. Поруч із загальноевропейским лѣха (наше леха), маємо загальнословяньске бразда (борозда, борозна).

Для оранки уживали з початку примітивної деревляної кривулї, що служила для робленя борозни і за один кінець тягнулась, а другим, острим бороздила; се соха — в одних словяньских мовах слово се значить приряд для оранки, в иньших вила, підпору; або сї значіня стрічають ся разом, а виходять очивидно з понятя „ломаки для розкиданя землї“. Але сю примітивну кривулю в прасловяньскім побутї здавна заступив полїпшений плугъ (північнонїмецке pfluog, литовске pliúgas), з осібним вже мабуть лемешом — лемешь (від ломити). Крім нього уживало ся рало (себто: орало, слово праевропейске, пор. грецке *ἄροτρον*, вірменьске araur, латиньске aratrum, ірляндске arathar) і борона. — Слово сїяти належить знов до праевропейских, пор. латиньске sero, ґотицке saian, литовске séti, а так само і сѣмя (насїнє) пор. латиньске semen, горішнонїмецке sâmo, литовске semu. Назви для осїнного й веснянного посїву — яр, ярина й озим, озимина — повторяють ся у Словян східних, західних і деяких полудневих (Сербів, Словінцїв), так що сю господарску систему можна з певною правдоподібністю теж уважати ще прасловяньским здобутком.

Слово жатва (жятва) прикладаєть ся у всїх галузях Словян до збираня хлїба. Збирали його з початку серпом; се праевропейский приряд і праевропейске слово (сръпъ, грецке *ἅρπη*, латиньске sarpere); але і коса і клепач до остреня єї належать до загальнословяньского язикового запасу, так само як і граблї і сніп. Сїно теж слово прасловяньске.

Крім висше вичислених родів хлїба до прасловяньского запасу належать: лен (праевропейске слово, пор. грецке *λίνον*, латиньске linum, ірляндске lin, ґотицке lein, литовске linai); конопля (теж слово загальноевропейске, — думають, що єї переняли з Скитиї, бо єї там бачив дику Геродот); слово плоскінь, широко розповсюднене (хоч не загальне) в словяньских мовах, може теж належати до прасловяньских часів (слово звязують з нїмецким flachs — лен).

Із стручкових біб — бобъ (латиньске faba, пруске babo) належить до праевропейских рослин. Горох і сочевиця — назви загальнословяньскі, але значінє їх вагаєть ся в поодиноких мовах (перше значить горох, біб і фасолю, друге — сочевицю і стручки або городину взагалї).

З цибулькових — цибуля (лукъ) і часник (чеснъкъ) належать до загальнословяньских; словяньска назва цибулї (витиснена у нас нїмецкою Zwiebel) належить до дуже розповсюдненого в північній Европі пня (горішно нїмецке louh, литовске lukai); дехто уважає се слово запозиченим від Нїмців; та трудно думати про таке запозиченє з заходу, коли згадаємо культуру цибулї й часнику у Ґеродотових Алязонів.

Неясна справа ще двох прасловяньских культурних рослин — хмелю (новолатиньске humulus, північнонїмецке humall) і ріпи (грецке ῥαπύς, латиньске rapum, нїмецке rübe) — відки вони пішли і хто у кого переняв їх імя; у всякім разї маємо ту дуже старий, ще прасловяньский культурний набуток (досить правдоподібно, що від словяньскої назви хмелю пішли й иньші, з нею споріднені). Праевропейска рослина — ще мак (грецке μήκων, верхнонїмецке mâgo, пруске moke).

На городницку технїку з лїнґвістики небогато можна витягнути вказівок. Мотика і лопата належать до всесловяньских слів, рівнож і слово полоти; натомість всесловяньске плевел значить і бурян і полову.

Назва пшениці може бути відгомоном тих часів, коли зерно споживалось товчене. Одначе прасловяньский люд давно вже перейшов за сю стадию культури. Вимолочене зерно (слово молотити, в нашім значіню, широко розповсюднене в словяньских мовах і могло мати се значінє вже в прасловяньскі часи) мололось або ручними жорнами або млином. Слово молоти належить до праевропейских і переходить через всї ґрупи сих мов (пор. санскритске mar = розбивати); слово млин — прасловяньске, як також мука (від мягкий — мѧкъкъ); приряди для просїваня муки — сито й решето належать до загальнословяньских.

Знайомість з овочевими деревами належить до праевропейских часів. Але передовсїм тут треба розуміти дикі породи, і анї лїнґвістика нї иньші вказівки не дають можности розвязати на певно сїєї справи, чи овочеві дерева культивовано ще в прасловяньскі часи, чи ся культура явила ся у Словян уже по розселеню, при близшій стичности з чорноморскими краями. Вправдї авторитетні істо-

рики культури уважали старонїмецкий вираз для щіпленя дерева перенятим із словяньского, і таким способом щіпленє дерева (перенесене вперше до Італії й звідси розповсюднене по цїлій Европі), а з ним, розуміють ся, і культура овочевого дерева переносилась би в прасловяньскі часи. Але опирати такий важний вивід на однім спостереженю — занадто ризиковно. Хоч маємо загальнословяньске слово сад, але воно має занадто широке значінє. Слово овочі, овощтиє, як і ягода (що подекуди, як і у нас, з загального значіня спеціялїзовалось, н. пр. для суниці), належить до прасловяньского запасу. З овочів маємо крім того: яблоня, яблоко, ꙗблъко. Груша — слово словянолитовске (литовске grušia і kriáušia), як думає дехто, переняте від Іранців з прикавказких країн. Загальнословяньске черешня, чрѣшьня — слово переняте (грецке κεράσιον, горішно нїмецке chirsa), хоч самий овоч, в дикім станї, звісний в середнїй Европі від неолїтичних часів. Пізнїйшої дати мабуть і слово, і самий овоч, — вишня, як думають, з пізногрецкого (візантийского) (грецке βυσσινήα, в нїмецкім wîchsela). Слива (верхненїмецке slêha, литовске slýwas) і дерен — слова північноевропейскі; нарештї горіх — словянолитовске.

Коли ми перейдемо від сього богатого культурного запасу, поданого нам лїнґвістичною палєонтольоґією, до історичних звісток, з певним здивованєм мусимо стрінути характеристику Словян, яку знаходимо в чужих жерелах при першій стрічі з Словянами. Подібно як Ґерманцї у Цезара, Словяни у раннїх візантийских письменників, як Прокопій, Маврикій, малюють ся ще напів кочовничим народом, з дуже слабо розвиненою хлїборобскою культурою. Прокопій в своїй кляснчній характеристиці Словян каже, що вони „живуть в лихих хатках, селячись далеко один від одного та переміняючи зчаста свої осади“, „житє провадять суворе й некультурне, як Масаґети“; а Маврикій та Лев Мудрий виразно кажуть, що Словяни не люблять хлїборобскої працї й хочуть лїпше жити в бідности та спокою, пїж в богатстві та працї. Але такі характеристики поясняють ся тим, що з Греками стикались передові словяньскі осади, вониж серед міґрацийного руху, серед небезпечного й неспокійного житя відстали від культурнїйших форм житя й вер-

тались (на якийсь час) знову до колишніх напів кочовничих форм; се факт, що повторяєть ся звичайно в подібних обставинах. Тай тут було не без побільшувань: бо н. пр. в оповіданю про боротьбу Аварів з „Словенами“ в VI. в. згадують ся словяньскі поля і т. и. Жерела, що знали Словян в нормальних обставинах, на насиджених місцях, виказують у них широко розвинену хліборобску культуру, що положила глубокі знаки на весь словяньский побут. Правда, такі жерела маємо з значно пізнійших часів, з X. і навіть XI. віка; але сам сей широкий розвій хліборобства показує, що маємо до діла не з якимсь сьвіжим, а дуже давнім культурним здобутком.

Жидівский подорожник X. в., ібн-Якуб каже, що словяньский край дуже богатий на всякі житєві запаси, що Словяни дуже господарні й пильнують хліборобства. Араб ібн-Русте (з першої пол. X. в.), оповідаючи про жнива у Словян, дає своїм оповіданєм розуміти, що хліборобскі продукти були головною стравою їх (особливо улюблене просо — про особливе уживанє його у Словян говорять також Мавракій і Лев). Хліб і мясо — се звичайна жертва руских Словян, по словам Константина Порфирородного, а значить — і страва, і то споконвічна, не нова, бо жертвуєть ся звичайно традицийне, віками усьвячене. У ібн-Якуба є навіть досить виразна звістка про культуру овочевих дерев.

Ще ціннійші вказівки дають рускі жерела. В них бачимо, що хліборобство було розповсюднене, як звичайна робота, навіть по найменше культурних землях, як от у Деревлян та Вятичів. „А вси ваши городи... дѣлають нивы своя и землю свою“ — каже до Деревлян Ольга. Вятичі платили дань „від плуга“. Хліб — звичайна й загальна страва рускої людности. В поганьских могилах Сіверян і Деревлян найшли ся серпи, зерна кількох родів хліба (жито, овес і ячмінь або пшениця). В памятках XI. в. — в літописи, в давнійших частях Рускої Правди, у Нестора (Житіє Ѳеодосія) — згадують ся отсі роди хлібних і культурних рослин: пшениця, овес, жито, ячмінь (властиво — ячмінний солод), просо, горох, мак, лен (льняне насінє на олій). Загальною назвою для хлібного зерна було „жито“. З хліборобских знарядів в руских памятках XI.—XII. в. знаходимо: рало, плуг, борону, мотику, рискаль, рогалє.

ціп; з хліборобских робіт — оранку (орати), сівбу, жниво (снопи), молоченє, віянє. Орали кіньми й волами. Пожатий хліб складали на гумні й там молотили „на току“, а зерно ховали в коморах (клѣть), певно — і в ямах. Зерно мололи (в наших памятках згадують ся тільки ручні жорна). Змелене просівали — згадуєть ся мука і отруби; розріжняють ся мука чистійша й гірша. Переховували єї в засіках (сусѣкъ). Згадки про пшоно показують, що вміли й товкти зерно. Сіно стрічаємо в давнійших редакциях Рускої Правди.

Про городництво є виразні звістки в руских памятках XI. в.: в Житію Ѳеодосія оповідаєть ся, як чернці „в оградѣ копахуть зелиннаго ради растенія“; а в Вишгородї були не тільки „огородники“, а й старшина огородників („старѣй огородьникъмъ“), мабуть чи не княжих; в усякім разї мусїла тут бути сильно розвинена городницка культура. В серединї XII. в., в описи оборони Києва бачимо наоколо його теж огороди на велику просторонь. Про садівництво звістки дуже бідні: тільки в оповіданю Патерика (XIII. в.) про чернців кінця XI. в. бачимо при келіях городчики з „деревами плодовитими“; при тім, як і досї, слово г о р о д (огородъ, оградецъ, градъ = огороджене місце взагалї) уживалось однаково для означеня і города і саду, тож можливо, що в висше поданих звістках про великі київскі або вишгородскі городи треба розуміти й сади.

---

130. Історична сторона „Слова о полку Ігоревім“.

Омеляна Огоновского.

В цїлій стародавній лїтературі славяньскій нема памятника важнїйшого від „Слова о полку Ігоревім“. Не тільки між поодинокими народами славяньскими, але й між чужинцями, приміром між Французами і Нїмцями, найшлись учені мужі, котрі сей памятник високо цїнили і єго запопадливо студиювали. І справдї велике се диво, що невеликий письменний твір, обіймаючий лиш кілька карточок,

спонукав знаменитих сьвіточів славяньских, як Мицкевича, Гатталю, Максимовича, Потебню і и., занятись єго поясненєм та викликав богату лїтературу в напрямі критичнім, фільольоґічнім, естетичнім та історичнім. І якаж се причина, що задля 4—5 карток старорускаго твору лїтературного порушив ся учений сьвіт в Европі до живої участи в здвигненю наших просьвітних святощий? На се питанє може відповісти, що висока вартість поетична сего памятника, єго засновок історичний, прикрашений сьвітоглядом мітичним, вірний образ сучасної культури і незвичайні трудности в поясненю тексту суть причиною тих глубоких студий, яких підняло ся много талантливих мужів в вивченю сего рускаго твору.

„Слово о полку Ігоревім“ написано в XII. в. В нїм зберегла ся краса рускої поезиї, що живе доси в думах і піснях нашого люду. Незвісний нам по імени автор переняв ся так живо тою простонародною поезиєю, що змалював чудовий образ давної бувальщини. Єго „Слово“ є справдї поемою або думою історичною, писаною на основі образів і речень сучасної поезиї народної.

Поет представляє нещасливий воїньский похід Ігоря Сьвятославича, князя Новгорода Сївєрского, против поганих Половців, котрих звано також Куманами. З дружиною своєю виїхав Ігор д. 23. цьвітня 1185. р. із свого Новгорода в Путивль, і виступив в похід против Половців враз з двома синами своїми, Володимиром та Олегом, і з братаничом своїм Сьвятославом Ольговичом, князем Рильским. У Ярослава же Всеволодовича, князя Чернигівского, випросив собі поміч боярина Ольстина Олексича з Чернигівскими Ковуями. Колиж князї з дружиною в середу 1. мая під вечер наближували ся ід ріцї Донцеви, побачили они затьмінє сонця. Бояри і дружина похиливши голови, сказали князеви, що не на добро се знаменє. Відтак перебрили Донець.

Прийшовши до ріки Оскола, дожидав Ігор два днї свого брата Всеволода Буй-Тура, князя Трубчівского і Курского, що ішов із Курска иньшою дорогою. Війска рускі їдучи дальше через цїлу ніч степами половецкими зустрінули слїдуючого дня в пятницю досьвіта полки половецкі, що були розложили ся по тім боцї ріки Сюурлия. І виїхали

стрільці з полків половецких, пустили по стрілі на Русичів тай стали втікати. Русичі не встигли ще переправитись через ріку, як пустились на втїкача і всї прочі Половцї. Рускі передовцї погнались за ними, стали їх побивати тай в полон захвачувати, а старші князї Ігор і Всеволод ішли тихо не розпускаючи війска. Колиж Половцї утїкли, то Русичі заняли ті поганьскі становища та набрали богато невільників. Відтак поставали на вежах половецких і веселились та чванились побідою.

Коли передовий полк вернув з погонї, то Ігор гадав з війском пустити ся в дальший похід через цїлу ніч, але Сьвятослав не хотїв іти кажучи, що він задалеко загнав ся за Половцями, та що конї єго притомили ся. Колиж і Всеволод єму притакнув, то рішено тут переночувати. Але другого дня досьвіта в суботу стали виступати один за другим полки половецкі. Рускі князї здивували ся — хоча же їх полки втомили ся спрагою ізза недостатку води, то таки били ся хоробро. Русичі, хотячи в боротьбі дійти до води, позсїдали з коний і бились з поганцями пішки. В тій боротьбі ранено Ігоря в лїву руку; однако сього дня змагали ся всї кріпко до вечера. Як же в неділю засвитало, перші Ковуї пустили ся на втїкача. Ігор сидїв тодї задля рани на кони і старав ся їх повздержати; проте здіймив свій шолом, щоби втїкаючі єго пізнали і назад вернули ся. Та дарма — наполохані воївники не здужали вже остановитись. Але сїча все ще трівала; особливо Всеволод боров ся мужно, хоч і оружія в руцї єму недоставало. Одначе мимо всякого намаганя розбито Русинів при ріцї Каялї зовсїм; всї князї попали ся в неволю, а зпоміж бояр і прочої дружини хто пав на поли битви, хто став полонений, хто втопив ся в водї. Ледво 15 Русичів і ще меньша горстка Ковуїв спасла ся від неволї і затрати. Катастрофа ся була справдї страшна; Половцї повернули з великою побідою, а про нещастє Русичів не було кому в землю рідну і вістки принести.

З Ігорем обходили ся в неволї Половцї людяно, і хоча поставили при нїм 20 сторожів, то однако позволили єму їздити з яструбом на лови. Ігор прикликав собі із Руси сьвященика тай службу свою, бо гадав, що сидїти ме в неволи довго. Алеж конюший і син тисяцкого стали намовляти

князя до утечі в землю руску. Спершу не міг Ігор з тою гадкою погодити ся. Колиж ті товариші недолї єму сказали, що рознесла ся чутка, неначеб то Половцї, вернувши зпід Переяслава, загадали єго вбити, то став він справдї думати про утечу. Відтак умовив ся з вихрестом-Половчином Лавором і післав під вечер конюшого сказати Лаворови, щоби переїхав з конем на той берег ріки Тора. Як стало смеркатись, прийшов конюший та донїс князеви, що Лавор єго дожидає. Ігор вложив тодї на себе хрест, взяв образ сьвятий і піднявши стїну втїк з неволї.

Сторожа забавлялась весело, гадаючи, що Ігор спить, але він був вже за рікою тай пігнав степами. По 11 днях достиг до города Донця в князївстві Переяславскім і вернув ся щасливо в свій Новгород. Опісля поїхав до брата Ярослава в Чернигів, а відтак до великого князя Сьвятослава в Київ. Всї князї зрадїли радостию задля свободи Ігоревої і обіцяли єму помагати дружиною своєю, щоби мститись за обиду і відвернути від Руси нечесть. Два роки опісля вернув ся в Русь також Володимир Ігоревич враз з судженою своєю, дочкою хана Кончака. І вчинив Ігор синови свому весїлє і вінчав єго з Кончаківною.

Отсе історична сторона Слова о полку Ігоревім, після того як она представляє ся в лїтописи Несторовій по рукописи Лаврентиєвскій.

---

131. Житє Івана Вишеньского.

Івана Франка.

Нема нїякого сумнїву, що наш писатель Іван Вишеньский родив ся в Вишни, диєцезиї перемискої. Місцевостий з такою назвою в тій диєцезиї маємо три: Судова Вишня і дві Вишенки. З тих трьох місцевостий тілько одна називає ся Вишнею. Се є місточко Судова Вишня, положене при зелїзній дорозї майже на половинї дороги між Львовом і Перемишлем. Місточко се за часів польских грало значну ролю в полїтичнім житю нашої країни — не само собою, а тим, що було збірним місцем сеймиків воєвідства руского, войск „кварцяних“ і „рочків“ судових, відки й пішла прилога „Судова“. Чи назва Вишеньский була властивою, ро-

довою назвою нашого автора, про се можна би троха сумнівати ся. На своїх творах він підписував ся ріжно: „Іоаннъ мнихъ з Вишнѣ“ або з польскою флєксиєю „з Вишней“, а раз, під посланієм до старицї Домникиї, підписав ся „странникъ реченный Вишенскій“. Рішає тут сьвідоцтво сучасних: Гната з Любарова, авторів луцкого „Совѣщанія о благочестіи“, а вкінцї того, хто переписував „Позорище мысленноє“ з автоґрафу нашого автора; всї вони згідно звуть єго Вишеньским, значить, се мусїла бути єго справжня родова назва, а єго власні підписи „з Вишнї“ сьвідчать тілько про місце єго вродженя.

Про суспільний стан родичів Вишеньского не знаємо нїчогісїнько. З пізнїйших колїй єго житя можемо догадувати ся тілько, що не мусїв він походити з зовсїм простих і зовсїм бідних родичів, коли міг одержати хоч яку таку осьвіту, міг вибратись із свого рідного гнїзда на ширший сьвіт, а живучи в Луцку міг оставати в досить інтимній приязни з якимсь висшим духовним католицким.

Що до часу, коли родив ся наш автор, то певно не помилимо ся, приймаючи яко дату 1545—1550 роки. В такім разї хронольоґія єго житя розкладалась би ось як: в часї 1576—1580, т. є. маючи 30—35 лїт, він покинув сьвіт і пішов на Афон, а умер около р. 1620. т. є 70—75 лїт.

Хтонебудь були єго родичі: чи заможнїйші (як на провінціональне місточко) міщани, чи дрібна шляхта, котрої тодї було богато і по містах і по селах при дворах знатнїйших панів, — досить того, що вони старали ся мабуть дати своїому синови хоч якунебудь шкільну осьвіту. Яко православні Русини вони певно дали єму не більше того, що давала тодїшня „приходска“ школа: науку читаня, писаня, часословця, псалтирі і церковного сьпіву. А що майже одинокий спосіб виїти в люди для такого худопахолка в тих часах був — дістати ся на двір якого можного пана, то ми склонюємо ся до припущеня, що й наш автор бувши школярем чимнебудь звернув на себе увагу якого протектора — чи доброю памятю, дотепом, чи гарним голосом або чимнебудь подібним — і сяк чи так дістав ся на двір якогось православного маґната. Найшвидше міг се бути двір князя Острожского, для котрого автор наш очивидно почу-

вав ся до якогось пієтизму, коли єго імя поставив на чолї одного зі своїх перших посланій.

Якийсь Вишеньский находив ся в р. 1593. в числї слуг кн. Острожского і мусїв займати досить видне і до княжої особи близьке становище, коли князь уживав єго разом із Суражским до такої важної і делїкатної місиї, як посередниченє в переписцї з Потїєм о унії. Се видно також із того, що Вишеньский являє ся тут товаришем Суражского, старости в добрах Острожского, сказатиб, повномочника над якоюсь частю сих величезних дібр, отже як на ті часи, досить великого пана. Хто був сей Вишеньский, чи був яким свояком нашого автора і чи з факту єго служби у Острожского можна висновувати заключенє о побутї й нашого автора при тім дворі, се вияснив би нам хиба острожский архів (тепер в головній части перехований у кн. Сангушків у Славутї), котрого публїкация повинна кинути богато нового сьвітла на особу князя і всеї тодїшної южноруской суспільности. Покищо ми мусимо стояти при гіпотезї, що Вишеньский не де, а при дворі Острожского докінчував своє образованє і дорабляв ся хлїба.

Житє при дворі такого великого пана, як Острожский, котрий з маєтків своїх мав мілїон річного доходу, а при дворі давав притулок тисячам найріжнїйших людий, шляхти, вчених, артистів і простих ошуканців та пройдисьвітів, було без сумнїву великою школою для молодого чоловіка. Не треба думати, щоб житє таке йшло для него в розкоши і вигодах; противно, тут він привчав ся і недоїдати і недосипляти, змушений був ненастанно держати ся на осторозї, догаджувати тисячам дрібних і великих забаганок, прислугувати всякому, зносити часті, нераз прямо самодурскі унїженя і оскорби, та за те вчив ся заглядати на дно житя, відріжнювати правдивий блеск від фальшивого, міг користати з товариства людий учених і бувалих, стикав ся ненастанно з людьми найріжнїйших станів, від простих підданих хлїборобів аж до примасів та сенаторів і королїв, і все се мусїло значно розширювати круг єго відомостий і поглублювати єго сьвітогляд, особливо коли у него самого була душа схильна до вдумчивости, критики, та глибоко моральна. Тілько такою всесторонною школою житя ми можемо вияснити собі те обширне знанє сьвіта і людий, яке

стрічаємо у нашого автора при єго невеликій, тай то, здаєсь, досить пізно набутій книжковій учености; тим знанєм дїйсного житя, звичаїв і характерів людских Вишеньский різко і корисно відзначував ся від других сучасних і пізнїйших писателїв духовного походженя, хоч і значно вченїйших від него, від такого Василя Суражского, Кирила Транквілїона, Захара Копистеньского та Ґалятовского.

Крім иньших случайних знайомостий можемо припускати, що тут познайомив ся Вишеньский з Герасимом Даниловичем Смотрицким, писарем гродским, а пізнїйше ректором острожскої „академії“, а також з Іваном Княгиницким, пізнїйшим схимонахом Йовом, основателем скитского монастиря. Княгиницкий родив ся в р. 1550. вчив ся зразу, так як і Вишеньский, в парафіяльній школї свого рідного місточка Тисьменицї, пізнїйше в монастирі унївскім, а в 70-их роках прибув до Острога до сьвіжо основаної там академії, де був якийсь час учеником, а опісля вчителем. Вишеньский був мабуть кількома роками старший від Княгиницкого і віддалив ся на Афон вчаснїйше. Час відходу Княгиницкого на Афон дасть ся з оповіданя Гната з Любарова означити хоч в приближеню вірно, а то ось яким способом. В р. 1604. Йов пробував у монастирі дерманьскім, помагаючи друкувати Октоїх. Перед тим жив довший час, возьмім два роки, в Угорниках. Перед Угорниками пробував також довший час, може рік або більше в Уневі, реформуючи тамошнїй монастир на подобу Афона, а кілька місяцїв пролежав хорий. Таким способом ми дійшлиб до дати 1600. або початку 1601. року, яко часу другої подорожі Йова до Росиї за милостинею, подорожі, котра не дійшла до цїли. Афонїти, як оповідає Гнат з Любарова „придоша въ малую Росію, нестроєніє бо велико слишаше ся въ Москвѣ и немощно бѣ имъ тамо ити“. Яке „нестроєніє“, Гнат не розказує; мабуть писав він сю звістку під впливом пізнїйших фактів „смутного“ часу Росиї, однакож підклад сеї звістки є правдивий.

В р. 1600. і 1601. справдї нїякому чужинцеви не можна було війти в границї Росиї; цар Борис Ґодунов, переляканий звістками про те, що убитий ним царевич Димитрій жиє і йде до Москви, „учредилъ по границѣ заставы и не пропускалъ никого даже съ проѣзжими памятьми“. Ідучи

далї в зад від сеї дати ми кладемо знов рік пустинного житя на Афонї між першою а другою подорожю до Росиї, так що перша подорож випалаб в р. 1598. При нагодї сеї подорожі Гнат з Любарова замічає, що до того часу Йов пробув 12 лїт „неотлучно“ яко послушник в монастирі Ватопедї, а півтора року яко послушник в скитї єромонаха Ізидора. Се давалоб дату прибутя Йова на Афон в р. 1584. На підставі правдоподібности дати убийства Варлаама охридского ми приняли час поступленя Вишеньского на Афон на час 1576—1580. р. і здаєсь, що повисший вивід хронольоґічний не змушує нас змінити сю догадку. Противно, він вповнї потверджує єї, коли зважимо докладно ось які обставини. В „Подвижной книжцѣ“, т. є. в руководстві пустинного житя Григорія Синаїта, котре було обовязковим реґуляміном на Афонї, всякому новакови дає ся ось який наказ: „Слухай брате, єгда начнешь дѣло подвига своєго постомъ, молитвою, трудомъ и подвигомъ всегдашнимъ, бденіємъ во безмолвіи, стрежи ся, абы єси не прочиталъ ни єдино писаніе єретическое а не толковое; даже и православные книги до времени оставь, только Іисусову молитву диханію твоєму припрязи“.

Княгиницкий, чоловік учений, пробув в такий спосіб цїлих 13 лїт, бож певно, живучи першого півтора року зі строгим скитником Ізидором, він не читав анї не писав нїчого, а й пізнїйше в Ватопедї він довгі лїта був в „магопії“, т. є. в пекарни, а тілько при кінци єму дали книги до рук, тай то не до читаня, а для оправлюваня. Коли припустимо, що те саме правило було приложене й до Вишеньского і що перше єго виступленє на прилюдну арену, перша писательска манїфестация припадає на р. 1589 („Извѣщеніе о латинской прелести“), то одержимо правдоподібний час, коли розпочав ся єго „искусъ“ на Афонї, на р. 1578—1580, що вповнї потверджує наші попередні догадки. Рік 1578. можемо затим уважати яко досить правдоподібну дату відходу нашого автора на Афон.

Ми не знаємо року основаня Острожскої академії; Максимович, а за ним другі писателї говорять загально: при кінцї 70-их років. Коли затим Княгиницкий прибув до Острога зараз в першім роцї сеї школи і зараз же познайо-

мив ся з Вишеньским, то й тодї знайомість їх не була тут дуже довга.

Яке місце займав, яку функцию сповнював наш автор при дворі, сего очивидно не можемо сказати. Здаєсь однак, що функция та заставляла єго часто і довше пробувати в Луцку, Люблинї і других містах. В Люблинї він придивляв ся порядкам тамошнього трибуналу, слухав „прокурацких“ крутанин, пізнавав людий, що „Сексономъ и Майдебурскимъ правомъ свое черево кормили“, в тім числї мабуть і Терлецкого, дворянина литовского пана Тризни, а пізнїйше епископа луцкого.

Що склонило нашого автора покинути сьвітске житє і уйти на Афон, на се питанє ми можемо також відповісти тілько загальними догадами. „Обличенїе діявола“, написане мабуть швидко після приходу на Афон, заким ще автор наш піддав ся строгим правилам афоньского послушника, малює нам важкий стан єго душі і гіркі спомини, які він виніс зі сьвітского житя, може й не без власної вини.

Подорож на Афон сама собою була в ті часи „подвигом“, дїлом важким і небезпечним. Рабунки і убийства путників ще й нинї в краях турецкої держави не належать до рідкостий, а щож доперва в ті часи всемогучости яничарів. А ще до того часи около 1580. р. в краях задунайских в Болгариї, Сербії, Македонії і Альбанії були часами частих розрухів, бунтів і партийних борб. От тимто й не диво би було, якби наш автор замість прямої, звичайної дороги на Молдавію, Рущук, Пловдив і Константинополь, а відси морем до Афона, пішов був через Карпати на Угорщину, на Сербію, відси до Горішної Альбанії на Охриду, Велес і вниз понад Вардар до Солуня. Дорога се тяжка і певно мало уживана, але могла бути вказана специяльними обставинами, і пояснялаб нам написанє нашим автором „Новини“ про віднайденє тїла Варлаама охридского і той теплий інтерес до Охриди, який виднїє ся в кінцевих стрічках „Новини“.

На Афонї автор наш якийсь час пробував запевно, як і Княгиницкий, почесним гостем, „обходячи съ радостію вся святыя обители, посѣщая и молитствуя, таже и скитники и въ келіяхъ и въ пещерахъ сущихъ, всѣмъ ревнуя и молитву прося“, поки вкінцї єго не принято за послуш-

ника. От сей то свобідний час він посьвячав крім звиджуваня Святої Гори також на читанє книг, котрі могли приготовити єго до пустинного житя, а головно житій сьвятих і творів аскетичних; тодї також, під впливом афоньскої тиші, чудової природи, вражінь подорожі і перебутої боротьби душевної він почав писати. Тодї мусїла повстати „Новина“ і „Обличеніе“, а також „Слѣдъ краткій“, котрий, як ми сказали, був коротеньким prometoria для самого автора, початкуючого в пустиннім житю, писаним чи то на підставі читаних книг, чи на підставі устних інструкцій якогонебудь строгого скитника або ігумена.

Про перші лїта нашого автора на Афонї не маємо нїяких звісток; мабуть пройшли вони звичайним способом на молитві, постах і послугах монастирских. Про писательство в тім часї не було мабуть анї мови, а навіть лєктура мусїла бути зредукована до minimum, т. є. до сьвятого письма. Докладнїйші натяки маємо про пізнїйше єго житє на Афонї. Можемо припустити, що слова єго, сказані в листї до Йова Княгиницкого: „Азъ же сію жизнь не вомѣщу — отъ келія до келія и отъ монастыря до монастыря скитати“, відносять ся не тілько до пізнїйшої доби єго житя, але були завсїди єго правилом. Се блуканє від келїї до келїї і від монастиря до монастиря, то найлекший степень афоньского житя, і так живє тепер більша частина Афонїтів; Петрашевский в р. 1832 застав там около 300 скитів, 5000 монахів живших в монастирях, а більше нїж два рази тілько клириків блукаючих з кута до кута. Не диво що Вишеньскому, котрий по сьвідоцтву Гната з Любарова „бѣ святъ мужь любяй безмолвіє“, і котрий з Йовом Княгиницким серед горячої боротьби о православіє нараджував ся о тім, де би найти „жесточайшеє безмолвіє“, що такому чоловікови не до вподоби було таке блукаюче і свобідне житє.Около р. 1599 ми бачимо єго на Афонї „въ затворѣ-темницѣ безмолвія сѣдячого“, а незадовго опісля, около р. 1601, „въ святѣй аѳонскѣй горѣ скитствующаго“. Може бути, що ті терміни виражають одно і то само, т. є. що Вишеньский, проживши довгі лїта в монастирі, покинув єго і за дозволом старших осїв в осібнім, відлюднім скитї. Скити такі — се були невеличкі келїї, тїсні, темні і невигідні, обведені частоколом або тернами і більше похожі на тюрму, нїж на

житло свобідного чоловіка. Праця, молитва і піст були звичайним занятєм скитника; говорити не вільно єму було ні з ким; звичайною поживою єго був варений біб, звичайним лїком в разї слабости горівка з полином. Скит свій покинув Вишеньский аж в 1605. роцї, удаючи ся на Русь і мабуть покинув єго в тій думцї, що вже не верне назад на Афон, бо по поворотї з Руси він не повернув до него, але „странствував“ опять по Афонї від келїї до келїї, і то досить довгий час. Аж під конець житя він дійшов до найвисшого ідеалу афоньского аскетизму, до житя в печері; „Позорище мысленное“ показує нам єго „въ пещерѣ горѣ сѣдящого и себѣ внимающаго“.

Афон або Сьвята Гора (*Ἄθος* або *Ἅγιον Ὄρος*) була в ту пору і є й доси одинокою в своїм родї монашескою республикою, положеною на вузкім, гористім півостровї, знанім ще з стародавних греко-перских війн. Заселенє сего півострова християнами місцева лєґенда відносить до перших часів християньства і приписує єго чудесній подорожі і проповіди на тім півостровї Марії Матери Божої. Історичні відомости о монашествї на Афонї сягають початку IX. віку, але тілько в початку XII. віку за імператора візантийского Олександра Комнена афоньска монашеска республика одержала постійну і тривку орґанїзацию. Візантийскі імператори підпирали єї, наділили обширними землями, цінною посудою церковною, книгами і привілеями, а далї й увільнили єї від зверхности місцевих епископів солуньских, і загалом оказували протекцию розвиваючій ся там монастирскій науцї. Так само запомагали єї й царі сербскі з династиї Неманичів, головнож сам Неманя (котрий зрікши ся престола вмер в однім із афоньских монастирів) і св. Савва, син Немані. В тім часї, т. є. до упадку Візантиї, Афон справдї був осередком значної осьвіти й лїтератури, не тілько грецкої, а й словяньскої, хоч, що правда, досить односторонної містично-аскетичної. Між старими рукописами словяньскими попадає ся досить значне число писателїв „Святогорців“; на Афонї між иньшими якийсь „монахъ Исаія“ в 1371. р. довершив перекладу на словяньский язик найважнїйших творів Дионїзія Ареопаґіта, котрі мали значний вплив на розвій пізнїйшого монашества, і, як мусимо

догадувати ся, були предметом особливих і улюблених студий на Афонї.

Але від р. 1453, т. є. від завойованя Візантиї Турками, те наукове значінє Афона упадає. Правда, Сьвята Гора не тілько не перестала істнувати, але противно розросла ся ще і з погляду на число монахів. Як се стало ся, легко зрозуміти. Турки тут, як і в многих иньших річах, показали ся народом практичним. Вони не мішали ся в дїла релїґійні, заховали автономію монашеской республики, але казали собі платити за все добрі податки і то подвійно: від кождого монастиря, келії, печери осібний, так сказатиб, домовий, і від кождого монаха осібний — поголовщину. В наслїдок сего головна турбота монастирів і монахів звернула ся на те, щоб роздобути гроші на оплату „гарачу“ і на прожиток. І от монахи починають занимати ся рільництвом, садівництвом, усяким рукодїлєм і торговлею, а крім сего орґанїзують широку довговікову збиранину милостинї по всїх землях православної віри, а особливо в Молдавії, Волощині, Южній Руси і Московщинї. От та то збиранина була першим і головним огнивом звязку нашого краю з Афоном. Рікрічно десятки монахів афоньских приходили на Русь, обходили міста, монастирі і богатшу шляхту, під осїнь вертали назад, а інколи й зимували у нас. Їх стрічали радо, приймали щиро, гостили й обдаровували, запрошували як шановних гостий і на наради в дїлах нашої церкви; підписи Афонїтів, звичайно Греків, стрічаємо частенько на наших документах дотикаючих справ церковних.

Впрочім і не дивно, що афоньских монахів приймали у нас так радо; були се частенько свої люди або приносили вісти від своїх людий. Ще від XIV. в. був на Афонї специяльний руский монастир Руссікон; богато Русинів спасалось і по иньших тамошнїх монастирях, особливо в сербских та болгарских, як Зографу, Паулю, а також по одиноких скитах і печерах. Слава сьвятости, котру мав у нас Афон, сягала ще часів св. Антонїя Печерского, т. є. була немов би дорогоцїнною частиною самої християньскої традиції на Руси від самого заведеня християньства. От тимто й не диво, що і в 1621. роцї православні в своїм „Совѣщанію о благочестіи“ між иньшим ставили й такий постулят: „Потреба єсть духовная, абы и Россовъ маючихся истинъно

ко житію добродѣтелному, посылати на Афонъ яко в школу духовную". Афоньскі побожні повісти про чудеса тамошніх ікон, про напад латинян на Сьвяту Гору і т. и. були у нас улюбленою лєктурою.

Як довго жив наш автор в печері, з котрої не було вже повороту на сьвіт, коли і як закінчив житє, — ми не можемо сказати. Ми можемо тілько догадувати ся, що вже 1621. р. автори „Совѣщанія о благочестіи" не знали о нїм нїчого певного, не знали, чи він живе, чи вмер.

Отсе і все, що з більшою або меншою певністю можемо сказати про житє Івана Вишеньского. Сам він не дуже богато сказав нам про пригоди свого житя, а сучасні єму люди, хоч уважали єго чоловіком сьвятим і блаженним, також не подумали передати потомним докладнїйших даних про єго рід, житє і конець. Та про те, хоч фіґура єго являєсь нам оповита мракою незвісности, писаня єго говорять до нас живим, енерґічним словом і дають нам можність заглянути в душу їх автора, оцінити і полюбити в нїм чоловіка, писателя і патріота, конечно з оговорками, яких домагає ся час єго житя і окруженя, серед котрого і для котрого єму приходило ся працювати.

---

132. Прилученє Буковини до Австриї.

Стефана Смаль-Стоцкого.

Величезну ріжницю і важну зміну, яку запримічаємо межи теперішним а давним станом буковиньскої Руси, маєм завдячувати тій обставинї, або радше тому щастю, що Буковина прилучена зістала до Австриї. Рік 1775-ий, в котрім дня 5-го мая остаточно підписана зістала в Царгородї угода межи Туреччиною і Австриєю в справі відступленя Буковини Австриї (заняла Австрия Буковину вже в осени 1774-го р.), є для Буковини взагалї, а для буковиньскої Руси з осібна незміренної ваги. Він має для неї те саме значінє, що р. 1772-ий для галицкої Руси. Обом сим краям, а особливо Русинам в тих краях, припала в сих роках лїпша доля; вони почули ся в австрийскій державі, котра

будучи добре зорґанїзованою і урядженою відповідно до вимог тодїшної европейскої цивілїзациї і культури, зараз таки полїпшила лиху долю покривджених, а що важнїйше, зробила і мужиків також людьми.

Завдатки культурні, т. є тото образованє і осьвіта, з якими буковиньска Русь мала ступити на дорогу нового культурного житя, були дуже сумні. У нас треба було що йно будити безчувственні маси з вікового сну, треба було починати таки від самої азбуки, треба було силоміць приводити тоті маси до пізнаня, що людина може просьвічати ся і що осьвіта потрібна і користна.

Застановивши ся глубше над значінєм сих слів, порозумієм, яке тяжке завданє припало Австриї, коли вона мала сповнити своє культурне посланництво в сих краях, коли вона хотїла з новопридбаних мас зробити державних горожан і зрівнати їх з другими своїми горожанами. А вжеж культура і цивілїзация не дасть ся двигнути одним почерком пера; до того треба праці, тяжкої і мозольної праці не одиниць а цїлих мас людий щирої волї; на те складають ся добутки цїлих поколїнь. Тимто і пояснює ся тота обставина, що помимо великих заходів правительства і щирих людий Русь буковиньска в осьвітї і культурі завсїди ще початкує.

Конець 18-го віку важний для нас ще і з иньшої причини. Звісно, що Русь, колись могуча і славна, обезсилена татарским погромом, розсипалась на дрібні кусні. Галичину заняла Польща; Украіну, Волинь і Поділє Литва; угорска Русь належала до угорских, відтак до австрийских королїв і цїсарів, а буковиньска до Молдавії, властивож до Туреччини. По крівавій, славній і енерґічній оборонї своєї волї в першій половинї 17-го в. подїлилась вона наново, бо лївобережна Украіна піддала ся московскому цареви. Розірвані частини, пробуваючи без найменьшої звязи з собою, коротали своє житє. Аж при кінци 18-го в. почали вони знов лучити ся, так що Русь наша найшла ся лише під двома державами: Австро-Угорщиною і Росиєю. Таким чином зискала Русь дуже богато, бо єї сили знов сполучили ся, а впливаючи взаїмно на себе могли далеко більше зробити і осягнути. Особливо скористала на тім буковиньска Русь, котра довгий час була безпосередно сполучена з Га-

личиною. Правда, була і тут перешкода для живійшої вимінн гадок. Ріжність віри, на котру люди, що не дійшли ще до національного самопізнаня, кладуть більшу вагу як на спільність національну, спиняла довгий час щирійші взаємини між Русинами галицкими а буковиньскими. В зле зрозумілім православію видїли буковиньскі Русини довгий час свою народність, свою культуру, свій добробит, і длятого навіть нїби осьвічені Русини були (а по части є ще і нині) скрайними сепаратистами культурними, хотїли би становити якусь осібну Русь; з тої то причини, не маючи нїякої моральної підпори від своїх братів, оставали вони довго позаду. Але чим більше ширить ся на Буковині осьвіта, тим яснїйше почуває ся братня звязь з галицкою і прочою Русию.

Вже самі тоті два факти: прилученє до Австриї і духова звязь з галицкою, і через ню, а в новійших часах такяже безпосередно, і з українською Русию були запорукою лучшої будучности буковиньскої Руси; все проче спочивало, спочиває і буде спочивати в єї власних силах, в єї власній праці. Тоті три чинники склали ся на то, що доля буковиньскої Руси стала такою, якою є тепер.

Та пригляньмо ся Буковині близше в часї єї переходу під Австрию. Р. 1775-го замешкувало Буковину в 250 оселях яких 100.000 душ. Мужики становили головну силу мешканців. Супроти мужиків невеличке число дїдичів і духовеньства; купців, ремісників і урядників було тодї в нашім краю дуже мало.

Економічно і социяльно упривілїованою клясою були дїдичі, т. зв. шляхта, і в части духовеньство. Дїдичам, монастирям і владикам належала т. зв. більша або паньска посїлість і їм, або їх посесорам мусїли мужики робити паньщину.

Відносини мужиків до дїдичів і до оброблюваної ними землї стали в давній Молдавії, особливо в 18-ім в., неясні, аж князь Константин Маврокордато, що панував в Молдавії з перервами аж 4 рази (в часах межи 1733—1769) звільнив мужиків з крепацтва і неволї, а князь Григорій Ґіка видав 1-го сїчня 1766 золоту грамоту (хрізов), котрою управильнив і докладно означив обовязки паньщи-

зняні мужиків супроти дїдичів; постанови тої грамоти мали силу і під Австриєю аж до 1848-го року.

Після постанов золотої грамоти князя Ґіки були мужики обовязані робити панам паньщину 12 днїв в роцї, давати десятину від всякого жнива, що року одну курку, клубок пряжі, возити оден день в роцї з лїса дрова і бути помічними при направі всїх будинків. Підданьчі обовязки буковиньских мужиків були отже незрівнано лекші нїж в Галичинї (де було 52—156 днїв паньщини) і в других краях. Але самоволя дїдичів і посесорів чинила, що мужик проживав в нуждї без надїї на лїпшу долю, а утиски, обходженє як з невільниками і необмежена власть дїдичів над підданими мали такі наслїдки, що підданим і на думку не приходило брати ся до якогось промислу; вони не оставали довго на однім місци, а при ледаякій нагодї ішли там, де нїбито гадали полїпшити свою долю. Під Австриєю полекшала в тім згляді доля мужиків. Полекшало їм ще і по тій причинї, що австрийске правительство утворило із дібр монастирских і епископских релїґійний фонд та перебрало єго в свій заряд. Урядники цїсарскі обходили ся з підданими мужиками після приписів, а се мало свій добрий вплив і на долю тих мужиків, що робили паньщину дїдичам.

Окрім паньщини платили мужики ще податки і то від одної родини 2 зр. 30 кр., а від кождої вівцї або кози 5 кр., а від кождої безроги і кождого улия пчіл 12 кр., а за сїль цїлий черновецкий дистрикт 500 зр. річно, а подарунок різдвяний від цїлого дистрикту 620 зр. 30 кр. — притім мусїли ще утримувати і екзекутників податкових, що їздили від села до села і від кождого з осібна збирали податок.

Мужики не мали всї однаково богато землї. Було яких 1000 родин, що мали 40- а навіть 60- дневий ґрунт і по 100, 200 і 300 овець; було знов з 1200 таких родин мужицких, що мали меньше, а знов кілька тисяч таких, що мали лише 2 або 4- дневий ґрунт, а були і такі що немали зовсїм жадної землї, а жили зарібниками або випасали худобу.

З молдавских боярів лишив ся на Буковинї один Балш. Меньша шляхта дїлила ся зрештою на масілів, рун-

ташів і звичайних шляхтичів. Шляхта оплачувала державі деякі данини.

Духовеньства було в часі прилученя Буковини до Австрії майже в троє тілько, що тепер. Воно ділило ся на чорне і біле духовеньство. Чорне: черці і черниці переживали в монастирях, котрих було на Буковині поверх 30 і удержували ся почасти з дібр монастирских, а почасти з милостинї. Сьвітске, біле духовеньство не мало нїякого сталого доходу, а жило з приходів за треби.

Купці і ремісники буковиньскі се Вірмени і Жиди. Жили вони головно в 3 буковиньских містах: в Чернівцях, в Сучаві і в Серетї.

Що до народности представляла Буковина в часі прилученя таку саму сумішку як і тепер. І в 18-ім в. замешкували Буковину Волохи, Русини, Нїмці, Вірмени, Жиди, Мадяри, Поляки, Москалї, Словаки і Цигани. Зпоміж тих народів уважають себе звичайно Волохи корінними мешканцями Буковини, автохтонами краю, але без підстави. Коли є тут хто правдивим автохтоном, то певно Русини. Що Молдавія не була спершу виключно волоским а руско-волоским краєм, на се вказують історичні факти. В книжці виданій Креквіцом в Франкфуртї 1685-го р. під заголовком: „Beschreibung des ganzen Königreiches Ungarn“ на стр. 390-ій стоїть таке про Молдавію: „Jetzt wohnen Reussen (= Русини), Tartern, Sarmaten (= Поляки), Ratzen (= Серби), Armenier, Bulgaren, Siebenbürger, Teutsche und viel Zigeuner... darinnen“. Тота вість доказує, що Молдавію (а ще тим меньше Буковину) не можна було в 17-ім віку уважати краєм волоским. Те саме стверджує і справозданє єнерала Енценберґа з дня 14-го лютого 1781 до галицкої єнеральної коменди, в котрім сказано, що на 23.000 родин, які жиють на Буковині, заледви 6000 родин є правдиво волоских, а і тоті уважає капітан Сульцер за зрумуньщених Словян.

Застала отже на Буковині Австрия Русинів, а на се окрім очевидної дїйсности є ще і виразні сьвідоцтва. Енценберґ в своїм Meldung з дня 8-го серпня 1779 до галицкої єнеральної коменди каже виразно, що він „allschon vor 6 und vor 3 Jahren folglichen 2 Malen diesen ganzen Grund beritten und die Russniaken als sehr fleissige und geschickte Leute kennen gelernt habe“. Енценберґ промовляє

до Русинів кіцманьского повіту по руски 11-го цьвітня 1783 при нагоді передачі епископских дібр в заряд державний. Але чи треба ще лїпшого сьвідка на се, як владика Доситей Херескул? Він же сам каже в урядовім актї (1781), що „на Буковинї більше нїж половина людий говорить по руски“. І се справдї так було і так є. Тепер маємо на Буковинї 278.367 Русинів, а 208.301 Волохів.

---

133. Зазуля.

Івана Верхратского.

Коли пустить перша брость на деревинї, а гожа яр прибере лїси і поля в нові, сьвітлозелені шати, коли з тисячи і тисячи горлочок легкокрилих сьпіваків розбреняють милозвучні пісеньки, гомонить також звісний зов зазулї. Те звичайно з двох складів (ку-ку!) зложене кованє єсть то вабний оклик самчика; самочка же не кує, а лишень тихо скрекоче.

Кованє зазулї, хоч одностайне, тужливе, а навіть трохи хрипке, має таки в собі тілько принадного, що годї не прислухувати ся єму з вдовілєм; онож віщує нам весну, вертаюче житє природи; оно єсть прообразом буйної сили молодости. Птах, котрого голос лунає далеко по лїсах і гаях, єсть дуже полошний і даєсь тому рідко коли бачити; найчастїйше скриває ся в найгустїйшім вітю деревних корон. Звідтїля походить, що многі голос зазулї лучше знають, нїж птаха самого.

Коваючи зазуля обвішає крила, напружає хвіст і надуває шию. При першім тонї свого „ку-ку“ спускає голову вниз, а при вторім підносить єї в гору, мов витаючи наново зеленїючі луги та гаї і всю оживаючу природу. Се кованє дало зазулї в многих язиках і назву: так по латинї зве ся она cuculus, по італїяньски cuculo, по французски coucou, по нїмецки Kuckuck, у Поляків kukułka, у Росиян кукушка, у Чехів kukačka, у Сербів кукавиця, у Угрів kakuk; — у нас на Лемківщинї пр. в Лабові, Вірхівни зовуть єї „кукучка“ — а також в цїлій Руси придають зазулї, іменно в піснях, назву „кукавка“.

Нїмецкий селянин шуткуючи каже, що зазуля цїлому сьвітови оповіщує своє імя, а звісний нїмецкий писатель Гелєрт зложив стихами хорошу баєчку, як то раз зазуля питала шпака, що був утїк з міста, як там правлять про сьпів птиць. Довідалась она, що все місто славить ляск соловія, половина міста вихвалює жаркіт жайворонка, а і свист коса не одному до вподоби. „Щож говорять про мене?“ — допрошувала нетерпеливо зазуля. — „Про тебе нїхто і не згадує“ — одказав шпак. Така невдяка зразила зазулю; она порішила заєдно викликувати своє імя і оттак саму себе звеличати.

Зазуля єсть в Галичинї, як по найбільшій части і в других краях Европи, птахом зовсїм звичайним, хоть і являє ся в числї не дуже великім. Часто лучаєсь чути в певній околицї кількох самчиків кукаючих. Коли зазуль зачує кованє другого самчика, впадає в лють скажену і визиває соперника до борби. Слабший мусить уступити. Вечером зазуля втихомиряєсь, щоб при новім бряску деннім знов да нової вернути коротнї.

Зазуля опускає наш край при кінци серпня або на початку вересня, щоби в теплїйших краях н. пр. в північній Африцї зимувати. В цьвітню нарік знов до нас прилїтає. При сприяючій погодї часом вже в первих днях цьвітня кує зазуля; однакож властивий єї час горячий припадає на місяцї май і червень. Після празника св. Петра і Павла зовсїм перестає кувати, або, як наші селяни кажуть, стає нїмою.

Коли зазуля починає кувати, а дерева ще не олистились, тодї господарі наші завічають голодне лїто; колиж в той час поля і луги вже красують ся зеленю, так думають селяни, що се зазнака хороших урожаїв. Тому то часто чути на селї приговорку: „коли закує зазуля до Юрія на голе дерево, то буде голодне лїто, а як на лист, то буде полїтє“. Тодї то, коли перестає зазуля кувати, саме пристигає ячмінь, і се дало повід до баєчки між людом, мов то зазуля тому затихає, що їдячи захланно неспілий ячмінь, горло так запихає остюками, що аж хрипне і нїмієе. Що се вигадка без всякої підстави, ледве стоїть і згадувати: звісно бо, що зазуля не тикає зерна, а виключно бере корм звірячий, передовсїм же поїдає комахи. Декуди думає люд

сїльский, що після Петра зазулю гонять всї птицї і клюють дзюбом, тому она утїкає від них і ховає ся між густим гілєм.

Що зазуля не вє собі гнїзда і зносить покладки задля нерівночасного їх розвою в гнїзда плисток, червеняків, кропивянок, пийок і других малих птичок — єсть звісним також і нашому людови; та тут і там проява, що дрібні пташки в своїм гнїздї годують иноді зазулю місто власних дїтий, подала основу до дивовижних повісток.

II.

Як між ростинами калина, так між птицями зазуля в славяньскій поезиї людовій займає одно із перших місць. До тої птицї вяже ся цїлий сьвіт чудних сказок, служить она часто яко символ безпомічної сироти, сумуючої вдови або опущеної жінки. Вже в Слові о полку Ігоревім вложено в уста Ярославни, що плаче-ридає про своє ладо, свого мужа, сьвітлого князя Ігоря, попавшого в неволю половецку, зовсїм в народнім змислї звісні слова.

В сказках словяньских народів єсть зазуля женщиною переміненою в птицю. У Сербів сестра переряжаєсь в кукавицу, тяжко затуживши по мертвім братї. У Поляків княжна, котру віддавали насильно замуж, перемінила ся в зазулю, щоб уйти ненависній долї. Після народного повіря руско-українського зазуля і дятель колись то були людьми; та послї Бог так дав, що поробились птицями. Тут і там гуторять між людом, що зазуля не має пари. Була она колись жінкою та усмертила свого чоловіка; зате і покарав єї Господь. До страшного суду буде она лїтати зазулею та блукати самісенька без подружя по широкім сьвітї, жалібно заводячи за вбитим мужем. На Українї єсть цїкава сказка про те, як близнятка перекинулись в соловія і зазулю, а в численних піснях лїричних сьпіваних в Галичинї і на Українї часто згадує ся про зазулю способом алєґоричним.

В українських думах належить сумно коваюча зазуля до особливо улюблених образів і поетичних порівнань. Сестра тужить по братови, що пішов на війну, як сиза зазуля, що самітна в борі сумно кличе. — На могилї козака

полягшого в війні сумують три сизі зазулї. Одна зазуленька — мати старенька, друга зазуленька — рідна сестриця, третя зазуленька — мила убитого. Стара мати плаче за сином кровавими сльозами, котрі зливають ся в глубоку ріку і втїкають в солоне море. Сестра плаче вже не так ревно, єї потік слїз засихає, нїм успіє дотечи до моря. Сльози же милої ледви що зрошують траву зростаючу на гробі козака. — Коли на козака має пасти яка невгода, тодї сумує вся природа, мов сочуствуючи судьбі чоловіка: червона калина похиляє вїти, сиза зазуля сумно кує, карий коник, завсе так жвавий, спотикаючись смутно звішає голову і т. и.

У Русинів єсть зазуля також ворожкою - звістницею. Дївчата питають єї, за кілько лїт лучить ся їм суджений, як довго призначено їм жити на сьвітї і пр., а зазуля коваючи дає одвіт. Вірять також, що хто вперве на весну почує куканє зазулї і має тодї при собі гроші, той і весь рік буде мати гроший доволї.

В руских піснях і казках одержала зазуля прирок „сива“ або „сиза“. Загалом єсть зазуля у Русинів птицею улюбленою і поетичною. А і в повседневній бесїдї здрібнїлі зазулька, зазуленька, зазулечка вживають ся в значіню: „серденько“, любка“. — Хрущик бедрик або бедрунка так люблений дїтьми і дївчатами і часто ними питаний про долю, зове ся в многих околицях: „зазулька“.

Повірє, що зазуля переображаєсь в орла, яструба або иньшу яку хижу птицю, єсть широко розпросторонене між нашим людом. Бойки коло Синевідска говорять, що „з зазулї вийде на орела; вперед зазулев поживе, постаріє та вже і орелом“. Другі говорять, що зазуля живе через 7 лїт кукавкою (число 7 єсть у нас значуще, т. є. феральне), а потому стає яструбом. Иньші знов твердять, що она весну живе зазулею, колиж ячмінь стане сипатись, тодї перерямаєсь в половика або боривітра або кібця. Поводом до отсих пустих балаканок мабуть ся буде обставина, що зазуля барвою вдає трохи на яструба і подібні до него хижі птиці.

III.

Дня 8. червня 1869. р. — тоді учителював я в реальній ґімназиї в Дрогобичи — принесено менї молоду зазулю, найдену в гнїздї червеняка в гайку на так званій „Гірцї“ коло Дрогобича. Була вже добре опірена, барви попелясто-сивої (самчик), і майже так велика, як доросла, лише лїтки і кермівки мала ще короткі. Одержавши той дарунок зрадїв я, бо вже давно бажав я ховати зазулю, щоби дїлати помічаня над способом житя того цїкавого птаха.

Коли мою зазулю вперве взяв я у руки, розтворила дзюб, мов би хотїла кусати і головою нагально била о мою долонь; та вскорі втихомирила ся. На столї посаджена могла на своїх коротких ногах лише з трудностию удержати ся. Мимо своєї великости сама не уміла їсти; проте треба її було кормити. На разї дав я їй кілька мух, котрі жадно проковтнула. Пролигнула також кілька галушочок з хлїба встромлених їй глубоко в горло. Пізнїйше дав я їй з двайцять гусїльниць прядки перстенївки.

В полудне вийшов я на прогульку, а вернув опять доперва пізно вечером до дому, де мене зазуля, трохи не через девять годин нїчого неївши, ожидала, упоминаючись храпливим голосом о прокорм. Маючи в коробцї гусїльниці для неї нарочно узбирані, я успокоїв єї голод на часинку, а пташина, допевне довшим накликуванєм під час моєї небутности знурена, утихла і уснула. І я також ляг спочивати.

На другий день рано вже о пів четвертої пробудило мене переразливе хистанє зазулї. Проте встав я і погодував крикливу плеканицю. Не на довго однакож заткав я єї пельку. Небавом знов далась чути неприятна єї клича: „хист! хист!“ Мусїв я опять встати і кормити. А і пізнїйше треба їй було звичайно що пів години корм давати. Доперва, коли звечеріло, затихала. Будилась однакож, коли я зажог сьвічку, — а робила тодї тілько галасу, що я мусїв єї широку пасть запхати кількома гусїльницями, потім — мов би приласкана — втихомирилась і — хоть горіла сьвічка — попадала в полудрімку. Звичайно кормив я єї гусїльницями і куклами прядки перстенївки і шуриці недопарки. Впрочім

пожирала також і другі їй подавані гусїльниці і кукли мотиліїв, а також хрущі.

Не легко найде ся між птицями така пажирливиця, як зазула. Я давав їй що днини 50—60 дорослих гусїльниць прядки перстенївки і шуриці недопарки, окрім того ще богато хрущів і других комах. З того видко, як пожиточною єсть зазуля через те, що вигублює шкодливі гусїльниці і другі комахи.

Стояло бачити, як поводилась пролигаючи гусїльниці. Над довшими гусїльницями н. пр. перстенївки нераз томитась з пів мінути, заким їх проковтнула. Часто така гусїльниця силкувалась ще уйти з горла зазулї, пручаючись судорожно, однак звичайно даремно.

З грубими і волохатими мала часто ще більший труд. Як звісно, ті гусїльниці за діткненєм звивають ся в клубець, насторошуючи доокола крихке волосє, котре вбиває ся легко в скіру людску і часто справляє в нїй запаленє. Тож, коли ними годував я мою зазулю, лучало ся, що звинена в клубець гусїльниця була за груба, щоби змістити ся в горлї зазулї; я мусїв проте гусїльницю розрізати або здавити їй голову, почім доперва зазуля успіла зїсти поданий їй кусок. До придержуваня гусїльниць єсть єї пасть одвітно уладжена, широка, рапата, а передовсїм язик розщулений, заосмотрений на кінци стрілковатою задиркою. Тому рідко коли удасть ся гусїльници уйти з пасти сего птаха. Коли моїй зазулї вирвалась гусїльниця, то зазуля не була так второпною, щоби утрату дзьобом піднести. Я приучував єї вправдї до того, але по довгій мозолї ледве до того довів, що скинену гусїльницю кілька разів клюнула, однакож так непроворно, що більшу часть тенес гусїльниці розбризкувала — а потому я мусїв їй в поміч прибути. Узрівши мене перестала торгати гусїльницю, а натомість рознимала дзюб, перераз-ливо кричачи: „хист! хист!“ мов домагаючись конечно моєї помочи.

Із всїх птахів краєвих зазуля, здає ся, найдовше потребує бути кормленою, коли иньші птиці з гнїзда виняті і дома годовані, ще полулїтки — самі клюють подану поживу. Як пажирливою єсть зазуля і яку має жадобу наповнити свій ненаситний жолудок, показує отся подія. Раз було мрачно на дворі; оловяні хмари залягли небо і майже без-

перестанно ситив холодний дрібний дощ. У таку погоду криють ся гусїльниці і загалом комахи. Тому успів я для моєї плеканиці ледве кілька гусїльниць на день узбирати. Тим паєм не було мож вдоволити їстовитости зазулї. Для-того то бідолаха заєдно верещала, лїтала докола мене, сїдала менї на голові (подібно поводилась, коли мене зрана будила, бо і тодї сїдала на поручю мого ліжка в головах і дрогаючи крилами та кричачи „хист! хист!“ спонукувала мене встати і єї кормити) і домагала ся прокорму. Та всї єї заходи і стараня тим разом були даремні: я не мав корму для неї, проте не міг вдоволити єї в тій хвилї. Я пробував єї прокормити малими галушечками з хлїба, але тоє удало ся менї лише раз (8. червня) і тодї зїла ледви кілька. Однакож тепер викидала галушечки їй в дзьоб встромлені, а коли я таки їх піднимав і глубоко в єї пасть винхав, так що мусїла пролигнути, на знак невдовіля судорожно потрясала головою. В таких обставинах не випадало нїчо иньшого, лише ждати, поки не дістану корму природного, для зазулї годящого. Але моя плеканиця того не розуміла, а домагалась годованя що раз то сильнїйше. Відтак злетїла сполохана з мого рамени на шафу, де безперестанно голосила своє хрипке: „хист! хист!“. Наконець замовкла і довго не озивала ся. Тимчасом висланий хлопець вернув приносячи менї на кропиві найдене гнїздо молодих, чорних, білими точечками обсипаних гусїльниць канчатця паунця і кілька гусїльниць прядки перстенївки. Квапно метнув ся я, щоб покормити голодуючу зазулю; та якеж було моє здивованє, коли побачив, як бідкалась, щоби пролигнути майже на один метр довгий мотузок, котрим сьвічки були овинуті! Вже пролигнула була більшу часть, а осталий конець висїв з єї мінїєво-червоної пасти. Обавляючись, щоби то не пошкодило моїй плеканиці, я витягнув їй з горла мотузок, що відбулось очивидно з єї невдовілєм, а потім почастував єї гусїльницями.

Я старав ся після змоги моїй зазулї неволю зробити сносливою. Она могла свобідно лїтати в моїм досить просторім покої; також по можности богато подавав їй такого корму, якого дістає від своїх плекателїв в природї. Пила мало: кілька ложечок води до питя влитих в єї горло було для неї аж надто досить. Звичайним єї сїдалом було

крісло, що на єго поручю своїми короткими ногами кріпко держала ся. Давала ся менї все супокійно брати руками; розуміє ся, що я вистерігав ся єї давити або другим яким способом непокоїти. При кормленю злїтала часто на наставлений указуючий палець моєї лївої руки, а усївши на нїм відтак принимала прокорм. Коли наїлась до сита, гладив я часом єї по груди, притім зазуля видавала, не рознимаючи дзьоба, тихий, вдовілє виражаючий, мов би з дерева походячий, клекіт (як тихоньке ку-ку!)

Чудно поводилась моя зазуля, коли я удавав вабний клик самця: при кождім кукукненю тріпотала лїтками, судорожно завертаючи головою, мов би хотїла докола себе глядати. Хотяй, як згадано, могла свобідно лїтати в кімнатї, то таки сьому неспокійному і дуже хутко лїтаючому птахови було в нїй за тїсно. Лїтаючи часто, ударяла о стїни кімнати так, що вскорі кінцї декотрих єї лїток і кермівок пообломлювались. Особлившої охоти до купаня у зазулї я не замітив. Раз обмив я єї, та тую прислугу приняла лише з невдовілєм.

Мушу ще згадати, що моя зазуля мимо оказуваного їй занятя була менї досить невдячною. Два рази утекла. Перший раз в кілька днїв, як я сього птаха дістав. Беручи міру з єго неповоротности, задумав я єго вправляти в лїтаню. Вправа мала відбутись на подвірю. Та ледви я підкинув зазулю в воздух, аж она блискавицею шмигнула на грушу в сусїднім городї і усадовила ся на вершку дерева, причім в лету непомалу напудила молодий дріб на подвірю, що імовірно приймивши єї за скригульця розбіг ся на всї сторони. Однакож зараз єї переймлено. Хлопця, котрий єї досить непроворно уняв, почала дзьобати, шатаючись і вириваючись. Також і мене дзьобала, коли я єї відобрав з рук переємця. Але коли я єї принїс опять до кімнати, то якби отямилась, (що дуже явно було знати з виразу єї очий), і знов була супроти мене лагідною, як передше. — Другий раз, щось в тиждень після того. Я відчинив вікно кімнати для провітреня. Було се по малому дощеви; небо було заслонене хмарами, і тому в пізній годинї пополудневій було майже так темно, як перед смерком. Моя зазуля добре нагодована сидїла спокійно на поручю крісла і здавалась не зважати нї на що. Нараз шибнула собою і з неописаною

швидкостию вилетїла вікном та усїла на вершку стрїмкої тополї. Сполохана лїтала по околичних садах, сїдаючи лише на тонких верхівях дерев так, що годї було єї дістати. Тож по довгім, безуспішнім ураняню за нею я мусїв з нею розпростити ся. Аж ту на другий день перед полуднем дає менї знати стражник, що раненько до вікон стражницї прилинув якийсь досить великий птах, бючи сильно крилами о вікно, здає ся хований, бо ласкавий. Сейчас пішов я до стражевої кімнати, де дїйсно стрів мою зазулю, котру тимчасом годовано сиром. Видко, що сама собі ще не могла дати ради і голодна хотїла повернути до мене, та не потрафила до мого мешканя, а залетїла до поблизької стражницї, будинку комунального. Відобравши зазулю, я стеріг єї відтак лїпше. Держав я єї ще яких два тижнї; напослїдок трудність достатчати гусїльниць в одвітній скількости для птаха так їстовитого і брак часу спонукали мене пустити зазулю з початку липня на волю.

Жваво порхала она в садах сусїдних з дерева на дерево, причім часто давала чути своє хрипке „хист! хист!“ Я дожидав уважно, чи не прилинуть на клич зазулї малі пташки, щоб єї погодувати; одначе не помітив нїчого. Противно воробцї і кропивянки незвичайному гостеви уступали з дороги налякані; та скоро призвичаїлись до того крикуна і більше про него не журились. Ще через два днї чув я від часу до часу хрипке хистанє зазулї; та відай небавом провірила она, що надто велика голосність в борбі о бит часто може бути погубною, бо наконець бачив я, як дико і полохливо лїтала, а при сїданю уже не давала чути звичайного свого голосу. Здаєсь, вскорі перелетїла до поблизьких гаїв, щоби усунутись перед поглядом злорадих дїтий людских.

Оттак мав я нагоду згаданого молодого самчика зазулї трохи довше нїж три тижнї в неволї помічати. Головні приміти зазулї суть: пажирливість і нагальність в рухах — саме власности, котрі нїколи не можуть зробити сю птицю „комнатною“. Тому то зазулї не стоїть нїяк припоручати яко покоєвого птаха, тим більше, що звичайний єї голос єсть хрипкий і неприятний. (В неволї самчик, як кажуть, не дає нїколи чути свого приятного кованя). Найкрасшим у зазулї єсть єї лет бистрий, зручний і легкий, хоч і не довго

треваючий. Але саме того лету — коли єї пустити свобідно в покою — може лишень мало показати, — а держана в клїтцї таки зовсїм нї. Навіть найпросторша кімната єсть для того непосидющого птаха лише тїсною вязницею. Паристо уложеними пальцями своїх коротких ніг може зручно навіть найтоньші вітки дерев обняти, на котрих також знаменито уміє держати ся. Як шибаво підлїтає, так і бистро спускає ся сїдати, завсїди з витягненою наперед шиєю, мов зображена нетерплячка. Зовсїм вірно каже проте люд руский о сїдаючій зазулї: „паде“. При найменьшім зворушеню шибає зазуля до гори головою і отвирає дзюб. З другої знов сторони не мож птицї відмовити певного ступня второпности, як то достаточно доказує описане висше поведенє моєї плеканицї.

---

134. Посестри нашої землї — планети.

Івана Раковского.

Наша земля, як знаємо, є кулею, що обертає ся довкола своєї оси і кружить довкола нашого сонця. Але наша земля не є одиноким небесним тїлом, що кружить так довкола сонця. Має вона ще богато посестер, що подїляють єї судьбу, хоч богато в дечому ріжнять ся від неї, а називаємо їх планетами. Планети — се також такі кулї як наша земля, крутять ся довкола своєї оси і кружать довкола нашого сонця, отже се такі самі зе́млї як наша, а ріжнять ся від неї тільки величиною, зверхним виглядом та ріжними меньше важними прикметами. Для нас видають ся планети звичайними зьвіздами; але вони ріжнять ся від прочих так званих постійних зьвізд тим, що їх сьвітло не мигтить, а все лагідне і спокійне, і тим, що зміняють без упину своє місце, немов проходжуючись поміж зьвіздяними громадами. Свого питомого сьвітла планети не мають, а сьвітять так як наш місяць, тому, що сонїчне сьвітло відбиває ся від їхньої поверхні. Наша земля є також планетою, зовсїм не гіршою і не лїпшою від своїх посестер.

Довкола нашого сонця кружить богато планет, а найблизшою сонця є Меркур, названа так іменем грецкого

бога Меркура, товариша бога сонця, Аполля. Меркур є значно меньшою кулею як наша земля: його поверхня виносить заледви сему частину поверхні нашої землї, а його обєм так малий, що з нашої землї можна би зробити двайцять Меркурів. Від сонця віддалений Меркур майже три рази меньше як наша земля, а свою дорогу довкола сонця перебігає в протягу вісїмдесять осьми днїв, то значить, що рік на Меркурі тріває несповна наших три місяцї. До сонця звернений він все одною і тою самою стороною, так як наш місяць до нашої землї; значить, він обертає ся довкола своєї оси раз в протягу одного обігу довкола сонця; отже доба на Меркурі так довга як його рік, а день і ніч тріваюють там по сорок чотири наших діб.

Голим оком тяжко доглянути Меркура на небі, тому, що він дуже близько сонця і звичайно майже рівночасно з ним сходить і заходить. Всеж таки через три тижнї в роцї можна його бачити на західній сторонї неба, кождого дня через пів годинки по заході сонця. Се повторює ся завсїди що сто шісняйцять днїв. Тодї сьвітить він нам як гарна звізда сріблисто-сїрої краски.

Коли дивитись на Меркура далековидами, то він представляє ся нам мов гарно обточена куля з великими темними пятнами і смугами. Нема сумнїву, що як на нашім місяци так і на Меркурі темні пятна є глибокими заглубинами-долами, а ясні пятна поміж ними, се високо положені рівнини-високорівнї. Є на Меркурі і воздух подібний до нашого, однак його далеко меньше. Зате морий і рік нема там, здає ся, зовсїм, а се тому, що Меркур дуже близько сонця, а через те на ньому мусить бути так велике горячо, що розпалена і цїлком висушена земля є зовсїм непридатною до житя яких небудь животин.

Другою з ряду планетсю нашого сонця є Венера, названа так іменем римскої богинї краси і любови, тому, що справдї є найгарнїйшою зпоміж усїх зьвізд. Се тота ясноблискуча найбільша зьвізда, що сьвітить зараз по заході або недовго перед сходом сонця, і тому звісна у нас під двома іменами ранної і вечірної зірниці. Блеск єї так сильний, що часом видно єї навіть серед білого дня, а в ночи при догідних обставинах паде навіть тїнь від осьвітлених нею предметів. Через те, що вона часом навіть

три години скорійше від сонця сходить або о стількож само пізнійше заходить, маємо нагоду єї частійше бачити, та лїпше їй приглянути ся. Венера віддалена від сонця майже о одну третину меньше як наша земля, час єї обігу довкола сонця виносить 224 наших діб, а час одного обороту довкола оси 24 наших годин; значить, рік на Венері майже о третину коротший від нашого, а день майже так само довгий. Величиною Венера майже дорівнує нашій земли, та загалом обставини на нїй дуже подібні до тих, які бачимо у нас. Є на нїй суші і моря, є воздух з водною парою і хмарами, тай горячо не так велике як на Меркурі. З того бачимо, що Венера зовсїм пригідна для житя живих сотворінь; та се тільки здогад, бо чи вони є там дїйсно, сего напевно не знаємо.

Третою з порядку планетою, що кружить довкола нашого сонця, є наша земля, а четвертою Марс. Се також одна із найяснїйших зьвізд на нашім небі, а що сьвітить нераз цїлими ночами та відзначає ся гарним, червоним сьвітлом, то від давна вона всїм добре звісна і від давна звертає на себе увагу всїх астрономів. Мабуть задля свого червонавого сьвітла названо сю планету іменем колишнього римского бога війни Марса. Марс значно меньший від нашої землї, його поверхня виносить ледво третину поверхні нашої землї, а обєм ледви сему частину єї обєму. Значить, з нашої землї можна би зробити сїм таких планет як Марс. Довкола своєї оси обертає ся Марс в протягу $24^1/_2$ годин, значить, його доба є майже пів години довша від нашої. Від сонця віддалений Марс о половину дальше як наша земля, а то пересїчно на трийцять мілїонів миль; і тоту дорогу обігає він в протягу шістьсот вісїмдесять наших днїв, так, що його рік майже два рази довший від нашого. Длятого що Марс дальше віддалений від сонця як наша земля, то його дорога, по якій він кружить довкола сонця, лежить вже поза дорогою нашої землї; отже він є першою внїшною планетою нашого сонця, а попередні планети, Меркура і Венеру, називаємо внутрішними планетами, тому що вони близші сонця як наша земля, а їх дороги, по яких вони кружать довкола сонця, лежать в обсягу дороги нашої землї.

Дивлячи ся на Марса далековидами, бачимо на ньому подібні темні і ясні пятна, як на нашім місяци та на Меркурі і Венері, через те ясні пятна на Марсї уважають ся високо положеними країнами, а темні долами. Коли поглянемо на образ, який представляє нам поверхню Марса, бачимо, що загалом тими темними пятнами занята тільки полуднева половина тої планети; ясні пятна далеко більші і займають головно північну півкулю, так, що загалом темних пятен далеко меньше, як ясної поверхні. Богато промавляє за тим, що згадані темні пятна — се не звичайні просторі доли, але справдїшні моря; в такім разї на Марсї було би чотири рази більше суші як моря, зовсїм противно як на нашій земли. Кромі того бачимо ще на тій планетї скрізь на ясних пятнах численні тонкі черточки, дуже правильно уложені. Всї вони виходять із темних пятен і, розходячи ся по ясних пятнах, творять на них густу сїточку. Роблять вони вражінє великих ровів (каналів), немов пороблених з розмислом на те, щоби розпроваджувати воду із полудневих морий по безводній північній півкули.

Такі правильні рови не моглиб очевидно потворити ся самі, їх моглиб зробити тільки якісь дуже розумні сотворіня. Наслїдком того богато вчених, навіть астрономів, думає, що на Марсї жиють ростини і звірята та якісь розумні сотворіня, подібні до нас людий. Се дуже можливе, бо обставини на тій планетї впрочім дуже подібні до наших. Марс окруженний воздухом так як наша земля і підсонє на ньому дуже зближене до нашого; а що не брак там води, доказом того те, що на обох бігунах тої планети бачимо просторі білі пятна, які збільшують ся сильно тодї, коли на бігунї припадає зимовий час, а зменьшують ся дуже, коли там припадає літо — зовсїм так, як леди наших підбігунових околиць.

Марс має два місяцї, що кружать довкола нього так, як наш місяць довкола нашої землї. Ті місяцї названо Деймос і Фобос, себто Страх і Боязнь, невідлучні товариші давного бога війни. Оба місяцї Марса дуже маленькі, далеко меньші від нашого; їх промір виносить ледви вісїм кільометрів, то є мало що більше як одну милю, значить, їх цїла поверхня так мала, що на кождім з них заледви могло би помістити ся невеличке наше сїльце. І женуть жеж вони

швидко довкола Марса! Близший з них окружає сю планету в сїмох, а дальший в трийцяти годинах! А через те всї ті переміни, які наш місяць переходить в протягу двайцять сїмох днїв, оден місяць Марса переходить три рази в протягу нашої доби, а другий раз на півтора доби.

Пятою і найбільшою планетою, що кружить довкола нашого сонця є Юпітер. Відзначає ся він зпоміж иньших зьвізд своїм дуже сильним, трохи жовтавим сьвітлом, що майже дорівнує сьвітлу Венери, яким розвеселює через більшу часть року наші темні ночі. Тому то і справедливо надано йому імя величавого батька богів старинних Греків і Римлян. На ту назву заслугує він також своїми розмірами. Його промір заледви десять разів меньший від проміру сонця, а одинайцять разів більший від проміру нашої землї. З того можна обчислити, що з Юпітера можна зробити тисяч триста шістьдесять наших земель. Тота могуча планета обертає ся дуже швидко довкола своєї оси, бо раз в десяти годинах, значить єї доба є майже два рази коротша від нашої. Довкола сонця кружить вона у віддаленю пять разів більшім як наша земля, а ту свою дорогу перебігає в протягу наших дванайцяти лїт. Так довго і тривае рік на Юпітері.

Побільшуючими далековидами бачимо на поверхнї Юпітера поперечні, темнїйші і яснїйші смуги, а вчені додумують ся, що ясні смуги то хмари, які сильно відбивають сонїчне сьвітло, а темні смуги то місця не закриті хмарами, значить відслонена поверхня планети. Та посеред тих змінчивих полос, бачимо ясні блискучі більші і меньші точки, що нїколи не зміняють свого положеня. Се може вершки високих гір, що покриті вічним снїгом відбивають ся ясними точками від темної поверхнї планети. Поверхня Юпітера все мрачна. Причиною того є се, що Юпітер покритий грубою верствою ріжних пар, які заслонюють його поверхню. Загалом на Юпітері зовсїм інакше як на нашій землї; деякі добачують навіть на нїм червоні пятна, які здаєть ся є отворами повними розтопленого і розжареного каміня. На тій основі можна додумувати ся, що Юпітер не є цїпкою і твердою кулею, а кулею з розтопленої, горячої маси, покритою дуже тонкою скорупою, яка часто прориваєть ся. Довкола тої дивної планети кружить аж вісїм місяцїв. Всї

вони майже так великі, як наш місяць, тільки перший найблизший дуже маленький, бо широкий ледви на двайцять миль. Далековидами можна дуже докладно оглядати обіг тих Юпітерових місяців. Один за другим крутять ся вони довкола свого володаря, немов здоганяючись у вічнім круговороті.

Найдивнїйшою планетою нашого сонця є шеста з ряду, названа Сатурном. А дивна вона не так тому, що має аж десять місяців, а через те, що крім того має ще великий, сьвітляний перстень, який окружає її в певнім віддаленю довкола. В додатку се також одна з найбільших планет нашого сонця. Сатурн мало що меньший від Юпітера: його промір десять разів більший від проміру нашої землї, а таких земель, як наша, можна би виробити з нього вісїмсот. Рік Сатурна, то є час, якого він потребує, щоби обічи довкола сонця, виносить майже трийцять наших лїт, що правда й віддалений він від сонця десять разів дальше, як наша земля; зате доба на Сатурнї, то є час його одного обороту довкола оси, майже о половину коротша від доби нашої землї. Дуже незвичайним явищем є згаданий перстень Сатурна, що опоясує його як раз в околиці рівника. Сей чудний перстень ледви половину вузший від самого Сатурна, а зате, в порівнаню до своєї ширини, дуже тонкий. Його дїйсна ширина виносить понад шісдесять шість тисяч кільометрів, значить, по тім перстени моглоб зовсїм свобідно побіч себе кружити пять наших земель; грубість його більш як триста разів меньша, бо виносить заледви двіста кільометрів. Через те, що Сатурн дуже далеко від нашої землї, учені не могли ще дійти до того, чим властиво є той його перстень. Давнїйше думали, що се великий обруч із якоїсь одностайної маси; тепер кажуть, що се, здаєть ся, тьма маленьких місяченьків, що густим роєм окружають Сатурна, обігаючи його довкола. Кромі сего перстеня має Сатурн, як звісно, ще десять місяців, всї вони невеличкі і досить швидко кружать довкола нього.

Як чудово мусить виглядати ніч на Сатурнї! Посеред зоряного неба простягаєть ся широка, сьвітляна смуга, видна частина перстеня, а круглі місяченьки то сходять, то заходять. Та на Сатурнї нема, здаєть ся, нїяких живих сотворінь — то й нїкому подивляти такої краси і чудес

природи. Сатурн зовсім не пригожий до життя якої небудь животини. Як обчислюють, то материял, з якого утворена тота планета, не тяжший та не густїйший від звичайного корка, а з сього додумують ся, що Сатурн є кулею з розтопленого каміня, вкритою грубою верствою горячих пар; а коли се правда, то на нїй нїчо не може жити.

Поза Сатурном є ще дві планети, що кружать довкола нашого сонця: Уран і Нептун, названі також іменами давних римських богів. Урана можна часом доглянути на небі голим оком, як одну із найменьших зьвіздочок. Від сонця віддалений він два рази дальше, як Сатурн, а його обіг довкола сонця тривае наших вісїмдесять чотири лїт. Величиною він шїсдесять разів більший від нашої землї, а всеж таки довкола оси обертаєть ся він два рази швидше від неї. Видко, що він дуже легкий. І справдї обчислено, що материял, з якого він утворений, так рідкий і легкий як наша вода. Здаєть ся, що він, так само як і Сатурн, є кулею розтопленого каміня, сповитою густими хмарами горячих пар. Уран так вже далеко від сонця, що колиб ми були на Урані, то нам видавало би ся сонце невеличкою зьвіздою; тому то Уран сповитий все нічною тьмою. Можливо, що сю вічну ніч на тій планетї розяснюють трохи чотири місяцї, але і вони не величкі.

Послїдня планета Нептун майже так велика, як Уран та віддалена ще два рази дальше від сонця, яке обігає в протягу наших сто шїсдесять пять лїт. Оборот його довкола оси тривае цїлий наш рік. О скільки знаємо, то Нептун має тільки один досить великий місяць, що окружає його раз у протягу одного нашого тижня. Сьвітло нашого сонця мабуть не доходить до нього вже зовсїм, так, що на Нептунї, здає ся усе глибока темна ніч. Та мабуть йому і непотрібно сонця, бо Нептун, так як і Уран, є кулею розтопленого каміня, так жаркого як розтоплене желїзо, проте обі ті планети самі трохи сьвітять і гріють. Згадати ще треба, що відкритє Нептуна є справдїшною сьвітлою побідою науки.

Перед шїсдесяти лїтами нїхто не знав, що поза Ураном є ще одна планета. Та астрономи зауважали, що Уран перебігає все одну часть своєї дороги швидше, а другу повільнїйше. З того почали додумувати ся, що поза Ураном му-

сить бути ще якась планета, яка кружить довкола сонця, та переходячи попри Урана спинює його в бігу, а то своєю силою притяганя. Тодї астроном Лєверіє обчислив докладно наперед положенє, скорість обігу та величину тої незвісної ще планети, та доперва опісля, кермуючись тими обчисленями, почали другі астрономи за нею глядати далековидами по небі, і справдї відкрили в означенім місци нову планету, яку назвали Нептуном. З того бачимо, до якої певности та досконалости дійшла вже наша наука. Дуже можливо, що Нептун не є вже остатною планетою нашого сонця. Мабуть геть далеко поза Нептуном є ще одна або і більше планет, та колиб вони і справдї були, то сонце їх так слабо осьвічувало би, що навіть найлїпшими далековидами годї було би їх доглянути.

Уже від давна здавало ся вченим дуже дивним се, що поміж планетами Марсом а Юпітером нема вже нїяких планет, хоч вони так дуже далеко від себе віддалені. Пізнїйші обчисленя вказували на се, що поміж тими згаданими планетами мусить бути ще якась планета. І справдї, коли опісля удало ся зладити сильно побільшаючі далековиди, показало ся, що поміж тими двома планетами, кружить довкола сонця не одна але богато земель. Всї вони дуже малі, від кількадесять до кілька миль ширини, через те називають їх астероідами або планетоідами. До тепер відкрито їх майже пів тисячки, але з часом певно знайде ся їх ще далеко більше. Густим роєм кружать вони довкола сонця і хто знає, чи для тих сотворінь, що з якоїсь зьвізди дивилиб ся на наше сонце, вони не творилиб довкруги него такого ясного перстеня, яким украшений Сатурн.

Оттак бачимо, що довкруги нашого сонця кружляє вісїм великих планет а около пятьсот дрібоньких, так званих астероідів або планетоідів. Всї ті небесні тїла творять наш сонїчний сьвіт.

Щоби собі хоч в части уявити велич того нашого сонїчного укладу і віддаленє та величину тих небесних тїл, що до него належать, спрібуймо зробити ось такий досьвід:

Поставмо посеред поля можливо найбільший гарбуз і він нехай нам представляє наше сонце. Щобиж відповідно до величини того гарбуза представити величину і віддаленє тих планет, що кружать довкола нашого сонця, по-

треба би покласти: замість Меркура зернятко гірчиці у віддаленю двайцять вісїм метрів від нашого гарбуза; замість Венери зерно звичайного гороху у віддаленю сорок і вісїм метрів; нашу землю треба би представити зернятком трохи більшого горошку у віддаленю сїмдесять і двох метрів; замість Марса покласти би зернятко конопляного сїмени у віддаленю сто десять метрів від гарбуза; астероіди представляла би нам смуга зерняток дрібонького піску, широка на трийцять метрів, а розсипана довкола нашого гарбуза у такім віддаленю, щоби найблизші зернятка були віддалені від гарбуза на сто сїмдесять метрів а найдальші скрайні на двіста метрів; Юпітера представила би велика помаранча у віддаленю триста вісїмдесять метрів; Сатурна не надто велике яблоко у віддаленю сїмсот пятьдесять метрів; Урана кругла сливка у віддаленю тисяч сто трийцять метрів; а послїдну планету Нептуна велика вишня у віддаленю чверть милї від нашого гарбуза.

Колиб тепер кому вдало ся всї ті річи, що представляють нам згадані планети, вправити в рух довкола себе і довкруги того гарбуза, що зображає нам сонце, тодї малиб ми малий образ нашого сонїчного укладу. При тім треба все тямити, що всї ті планети, які кружать довкола нашого сонця враз із своїми місяцями, мають однаковий вид, а то вид кулї, трохи сплощеної на обох протилежних бігунах; всї вони обертають ся заєдно в одну сторону довкола своєї оси, що переходить через оба бігуни; всї без упину кружать в одну сторону довкруги нашого сонця; всї держать ся у всесьвітнім просторі могутньою силою притяганя нашого сонця, яке їх держить і не пускає від себе; всї остаточно збудовані з того самого материялу, зовсїм такогож як наша земля. Тямити треба також, що наша земля, на якій ми живемо, зовсїм у нїчім не творить виїмку, та є також звичайною планетою; та вкінци, що наше сонце є також кулею, утвореною з того самогож материялу, тільки що дуже розжареного, але і воно крутить ся довкола своєї оси, та разом із своїми дїтьми-планетами суне ся кудись у безконечну даль. Яка чарівна згода в будові та цїлім устрою нашого сонїчного укладу!

---

135. Іммануїл Кант.

З викладу п. з. „В сто лїт по смерти Канта“.

Івана Копача.

I.

Чоловік, про котрого я нинї отсе хочу дещо розказати, називав ся Іммануїл Кант і вмер 12. лютого 1804. року, отже якраз сто лїт тому назад. А вмер 80-лїтним старцем, бо уродив ся 22. цьвітня 1724. року, і то вмер там, де і вродив ся, тобто в Кенїґсберґу (Königsberg, по польски: Królewiec), колишній столици Прус, що лежить на березї Балтийского моря. Було то, як на онті часи, досить значне місто, бо в половинї XVIII. віку числило 50.000 мешканців в 600 домах. А що було заразом містом портовим і столицею краю, то й подавало кождому, хто вмів дивити ся й думати, велику можність призбираня собі широкого і глубокого знаня людий і сьвіта. Тому й Кант не чув потреби виїзджати десь поза границї рідного краю. Він так і пережив цїле своє житє майже виключно посеред мурів рідного міста — винявши хиба те, що зараз по скінченю університету учителював якийсь час по поміщицких паньских домах по селах.

Батько Канта був убогим ремісником, римарем, і мав девятеро дїтий. Наш Іммануїл був четвертим з ряду. Старшого віку дожили ще лиш три сестри та оден брат. Брат вивчив ся на сьвященика, а сестри замолоду служили по людях, а потім доживали віку — при помочи братів — серед смирних обставин материяльних. Оден Кантів вуйко був шевцем і як найзаможнїйший в цїлій родинї мусїв понести кошти виданя першої наукової працї нашого фільософа. Родина, серед якої виростав Кант, була дуже згідлива і дуже побожна. Именно про матїр згадує Кант все з глубокою почестию як про особу, що мала великий засіб природного здорового розуму, благородне серце і щире релїґійне чувство. Ті вражіня молодости були дуже міцні у Канта. Ще й старцем радо переносив ся він гадкою у ту блаженну свого дитячого віку атмосферу, в котрій панувала велика солїдність працї, строга совісність і глубока релїґійність родичів.

Про се пише Кант раз так: „Хоч релїґійні виображіня того часу і понятя про те, що називано чеснотою і побожностию, зовсїм не були ясні і вдоволяючі, то всеж люди мали саму річ перед очима. Хочби й що можна сказати проти пієтизму[1]), то преціньлюди, що єго на правду брали собі до серця, визначали ся зпоміж иньших дуже корисно. Вони мали найвисше добро, яке взагалї чоловік може посїсти, а то: той спокій, ту погідність душі, ту внутрішну рівновагу, якої не заколочувала їм нїяка пристрасть. Нїяка біда, нїяке переслїдованє не відбирало їм віри в себе, жаден спір не був в силї заразити їх їдию гнїву або ненависти. Одним словом: навіть коли було лиш здалека приглядати ся тим людям, то в душі приглядача мимоволї родило ся чувство поважаня до них. Я до нинї пригадую собі, як раз повстав був спір між римарями а сїдлярями о привілеї. І мій батько терпів на тім. Але мої родичі говорили про той спір, навіть коли й нїкого чужого не було у нас в хатї, все з таким поважанєм противників і з такою надїєю на Провидїнє Боже, що я сего нїяк не можу забути, хоч тодї я був ще дуже маленьким хлопцем".

В 14. роцї житя відумерла Канта мати (1737), а в 22. батько (1746). Молодий Кант, тодї вже студент кенїґсберского унїверситету, записав про батька у родинній хроніцї отсї характеристичні слова: „Бог, котрий єму в сїм житю не богато дав зазнати радостий, нехай єму хоч там, на другім сьвітї, відплатить зате вічною утїхою". А в церковній метрицї погребу дописані отсї два, також не меньше виразні слова: Still (т. зн. без похоронного кондукту). Arm т. зн. по причинї убожества). — По скінченю унїверситету Кант, як сказано вже висше, учителював приватно по селах. І аж в 31. роцї житя (1755) загабілїтував ся на унїверситетї, таки в рідним Кенїґсберґу.

З того часу житє єго плило зовсїм одностайно. Студіованє, виклади, писанє книжок — отсе єго постійні занятя. Житєвих кріз не зазнав жадних, хиба інтеллєктуальні, тобто такі, що дотичили єго фільософічного сьвітогляду.

---

[1]) Пієтизм то релїґійний напрям XV'Ш. віку, що в супротивности до зимного формалїзму бажав релїґію бачити щирою справою серця.

Впрочім вів житє надзвичайно дієтетичне і через те, хоч з природи мав слабу будову тїла, тїшив ся рідким, але великим щастєм довгої молодости. Свій фільософічний систем, котрий становить єго несмертельну славу, утворив і опрацював аж по 45. роцї житя. Дуже цїкавий момент, особливо як порівнати єго з ходом дїл у наших, скоро перецвитаючих часах!

При кінци житя Кант купив собі власний дімок і урядив власне ґаздівство з кухаркою і послугачом, бо не був жонатий. Вставав правильно о год. 5. рано. Працював до часу викладів т. зн. до години 7. або 8., а по викладах знов аж до обіду, що відбував ся у него правильно о годинї першій в полудне. На обід запрошував майже все кількох молодших приятелїв (звичайно своїх учеників) і з ними розговорював 2—3 години. Потім ішов на прохід (звичайно на 1—2 години); а по проходї знов ішла праця і роздумуванє аж до сну. Лягав спати правильно о год. 10. вечером. І так переходив єму мов у годиннику день за днем без жадної виднїйшої зміни.

Про Канта як учителя дає найлїпше виображінє згадка звісного „апостола гуманности“, Гердера, що був учеником Канта в роках 1762—1764: „Я мав щастє — пише раз Гердер — знати одного фільософа, котрий був моїм учителем. Стоячи в повни мужеского віку він виявляв щасливу жвавість веселого молодця, і вона певно єго десь не покинула і в старости. Єго отверте, мов би умисно для думаня збудоване чоло, було заразом осїдком невичерпаної веселости і радости; з єго уст плила повна найглубших гадок бесїда; жарт і дотеп і свобідний гумор були у него все під рукою; а єго поучаючий виклад був заразом наймилїйшою розмовою. З тою самою глубокоумностию, з якою обговорював твори Ляйбнїца і Вольфа, Бавмґартена і Крузия та Юма і з якою виясняв механїчні закони Нютона, Кеплєра і иньших фізиків — він приймав також сьвіжі тодї письма Русса, іменно єго Еміля і Гельоізу, а також кожде нове відкритє на поли дослїдів природи; він визначав тим річам їх вагу і за кождим разом все і все наново вертав до двох основних точок свого сьвітогляду, іменно до постуляту неупередженого свобідного пізнаваня природи і до моральної вартости чоловіка. Істория цїлого людства і поодиноких народів, при-

родописні науки і математика, а вкінци безпосередний власний досьвід — були тими жерелами, з котрих він черпав живущу воду як для своїх університетских викладів так і товариских дружних розмов; він не легковажив нїчого, що було варте знаня; жаден особистий інтерес, жадна інтриґа, жадне сектярство, нїяке упередженє, нїяка амбіция не мали для него і найменьшої принади супроти непереможного бажаня розширеня і висьвітленя правди. Він загрівав і якось дивно мило спонукував та змушував також і других до самостійного думаня: деспотизм був противний єго натурі. Тим мужом, котрого імя я все вимовляю з найвищою вдячностию і любовю, є Іммануїл Кант: Єго образ стоїть все ясний переді мною. (Herder: Briefe zur Beförderung der Humanität).

Наглий упадок сил у Канта наступив аж в 72. роцї житя. Він перестав викладати і мусїв пережити решту житя серед прикрої старечої самоти, вправдї в почутю великої духової охоти до працї, але заразом і в почутю немилосерної тїлесної немочи — що ще гірше затроювало єму і так вже прикру старість. Вкінци милосерна смерть визволила єго з тих Танталевих мук. „Es ist gut“ (Менї добре) — було послїдне слово, що вийшло з єго уст як відповідь на питанє, чи єму чого не треба.

На надгробнім єго памятнику стоїть вирізана напись:

„Der gestirnte Himmel über mir,
das moralische Gesetz in mir“.

т. зн. „Зоряне небо наді мною, моральний закон в менї“.

Сї слова виняті з Кантової „Критики практичного розуму“ — і вони як не може лучше ляпідарно зазначують оба бігуни, на котрих спочивала вісь цїлого фільософічного сьвітогляду Канта.

II.

Отже Кант був фаховим фільософом. Та тут можемо запитати: 1) Що то таке фільософія? 2) Яке становище в нїй Канта? 3) Яка вартість єго фільософії для розвою людскої думки взагалї?

Отже фільософія старає ся передовсїм відповісти на отсї два питаня: 1) Чим саме є той цїлий сьвіт, серед ко-

трого ми живемо і котрого маленькою частинкою й ми самі єсьмо? 2) Яким способом ми взагалї можемо щось знати про те? Перше питанє становить т. зв. проблєм метафізично-онтольоґічний, друге є предметом т. зв. теорії пізнаня.

Отже орґаном всякого людского знаня є людске думанє, а жерелом, з котрого людске думанє черпає материял для себе, є досьвід, і то: або досьвід зверхний, що походить від явищ зверхного сьвіта (т. зн. того, що поза нами), або досвід внутрішний, що його самі в собі відчуваємо (про те, що дїє ся у нашім нутрі). Наше думанє зводить ті досьвіди до купи і, коли з них усуне всякі суперечности, присвоює собі само, силою власного єства, значінє і вартість певного знаня. Наколи чиєсь думанє суперечить само собі, тодї кажемо, що даний чоловік або умисно сьвідомо минає ся з правдою або помиляє ся або є умово хорий.

Та от цїкава річ: Отсю комнату окружають стїни, а поза стїнами є нові комнати, а поза тими знов стїни, а поза цїлим будинком з усїх боків нові доми або воздух, а поза воздухом, який окружає цїлу землю, простягає ся (каже фізика) космічний етер — від атмосфери земної аж до місяця, а відси до планет, а дальше до сонця, а ще дальше до сталих зьвізд і т. д. і т. д. Ба, але питаємо: Аж доки? Чи є яка тому границя чи нема? Як є, то яка, і як се може бути, щоби поза нею нїчого не було? Преціньо кожда границя мусить мати дальше свою границю. А як нема, то як собі взагалї щось безграничного, безмежного уявити?

А так само при подїлї в долину. Наколи олівець подїлю на двоє, а потім кожду половину знов на двоє, а потім знов на двоє і т. д., то не можу собі нїяк подумати, щоби прийшло до такої частинки, яка би абсолютно вже не дала ся подїлити, розуміє ся, бодай факультативно т. зн. при відповідних знарядах. Ми і в ту сторону не можемо нїяк дійти до пожаданого кінця, хиба що приймемо, що котрийсь подїл доведе нас вже до простих, неподїльних частинок. Та такі частинки мусїли би бути без розмірів, а в такім разї знов нїяк не моглибисьмо собі уявити, як з безрозтяжних частинок могло би складати ся таке розтяжне тїло, яким є прим. олівець.

І так само з часом. Тепер є вечер, а перед тим було полудне, а перед тим рано, а перед тим знов ніч, а перед ночию вчора, а дальше передвчора, а дальше тиждень, місяць, рік тому назад і т. д. Та питанє знов: Аж доки? Уява наша стремить до якогось початку, а ту з другого боку нїяк не можемо подумати собі, щоби могло не бути нїякого часу перед принятим початком.

Та звідки саме числити той початок: десять тисяч, мілїон, білїон, трілїон лїт взад? Чоловіка обхоплює формальна памороки на саму думку про ті числа, а преціньвони ще не сягають початку. А коли знов приймемо нескінченість перед даною хвилею, в якій ми отсе живемо, то знов нїяк не можемо відповісти собі на питанє: як се так від нескінченої вічности можна було дійти до отсеї даної скінченої хвилї прим. до теперішної години?

Та так само стоїть справа і з причиновостию. Досьвід учить нас, що явища сьвіта повязані зі собою так, що одно все є зависиме від другого. Ба, а деж початок тої зависимости? Чи той ланцюх явищ є скінчений чи нескінчений? Наш розум нїяк не може приняти, щоби десь не було початку, а в такім разї мусїлоб там стояти явище, що є само собою без причини. Та з другого боку нам трудно уявити собі, як щось може не мати причини.

Та так само стоїть справа ще й з иньшими проявами сего сьвіта. І так прим. як погодити сьвідомість вільної волї у чоловіка з конечностию причиновости? Преціньз одного боку всї знаємо, що нїчо не дїє ся на сьвітї без причини і на тім наука основує всї свої досліди. Але з другого знов боку кождий з нас чує, що властиво нїчого не мусить робити, бо в остаточнім разї через відобранє собі житя голодом може все всякий примус ударемнити. Що я нинї оттут говорю, се моя добра воля, а так само добра воля тих, що прийшли послухати. Могли преціньдома зовсїм свобідно рішити ся не прийти.

Ба, та з тим вяже ся ще иньше питанє: чи то, що дїє ся у сьвітї, є лиш чистим механїчним процесом, чи ту радше маємо дїло із якоюсь суцільною роботою, тобто з телєольоґічними обявами якогось інтеллєкту? Преціньвже навіть при студіованю рослинного сьвіта годї нам обійти ся без телєольоґічних питань і обяснень. Вже преціньна-

віть на найнизшім степени науки можна подибати ся з питанями: До чого служить деревинї корінє, а до чого листє? до чого кора, а до чого пень? і т. д. А питаня ті стають ще конечнїйші, як перейти до сьвіта зьвірячого. Преціньприм. зьвіряче око не є для себе самого цїлию, тілько має свою вартість і задачу лиш як орґан цїлости. А так само ухо і ніс і губи і т. д. І ми властиво тодї тілько й кажемо, що розумімо будову зьвіряти, коли зумімо пояснити собі, до чого котрий орґан єго служить. Якже й ту погодити ту телєольоґічність з механїчною причиновостию?

А вкінци: як ми можемо називати ту саму річ тим самим іменем в ріжних часах, хоч знаємо, що на дїлї все з часом зміняє ся, прим. липа чи акация росте, чоловік старіє ся і т. д. Як погодити ту змінчивість і ріжнородність дїйсного обєктивного стану з незмінностию й одиничностию назви чи понятя?

Ті і тим подібні питаня є якраз онтими антиноміями (т. зн. суперечностями) людского думаня з самим собою, коло котрих і вертить ся цїла історія фільософії від найдавнїйших часів аж до нинїшного дня.

До Канта було лише дві розвязки тих антиномій: одна ідеалїстична, друга материялїстична. Перша признавала дїйсну дїйсність лиш ідеям тобто творам духа, а сьвіт материяльний уважала лише недокладним відбитком тих ідей, — друга признавала дїйсну дїйсність лиш материї, а всякі ідеї уважала лиш відбитком єї на нервовій системі чоловіка. Родоначальником першого напряму є батько ідеалїзму, великий Платон (427—347 пер. Хр.), а знов головним представником другої теориї в старинї був послїдовник Демокрита (ур. около 460 пер. Хр.), безжурний Епікур (341—270 пер. Хр.). Істория фільософії до Канта то завзята борба тих обох напрямів зі собою. В часах Канта представителем першого напряму був Нїмець Ляйбнїц (Leibniz), представителем другого Англичани Юм (Hume). Кант взяв ся розсудити спорячі сторони, бо видів, що анї оден анї другий напрям не може вповнї вдоволити неупередженої людскої думки. Именно: Раціоналїстичний ідеалїзм попадає часто в надмірний доґматизм і признає собі нераз певність наукової евіденциї навіть поза границями наукової контролї; знов же сензуалїстичний ма-

теріялїзм — признаючи одиноким жерелом нашого знаня лиш дїланє зверхного сьвіта на наші змисли, і видячи, як непевними є ті наші змисли — попадає вкінци в повний скептицизм, тобто перечить тому, мовби ми взагалї могли щонебудь знати про наш сьвіт, а тим самим перечить всяку можливість науки, хоч кождий се ясно видить (прим. на математичній евіденциї), що наука не лиш є можлива, але й є в дїйсности.

Кант розсудив обі сторони — і то мабуть вже раз на все — в трох несмертельних своїх розправах, чи, як він назвав їх, „критиках“, а то: в Критицї чистого розуму (Kritik der reinen Vernunft 1781), в Критицї практичного розуму (Kritik der praktischen Vernunft 1788) і в Критицї осудної сили (Kritik der Urteilskraft 1790).

ЧАСТЬ ЧЕТВЕРТА.

ПРОЗА РЕТОРИЧНА.

136. Проповідь до лїнивих людий.

Василя Гречулевича.

Богато в нас, братя, усяких пороків, котрі не дають нам душу свою спасти. Отже самий страшний порок наш є лїнивство, котре нас від дїла відводить. Страшний він тим, що з сього порока виходять усї другі пороки. А здавалось би: що за біда чоловікови — лїнивство? Чоловік не робить нїякого дїла — се ще, здавалось би, не велика шкода нї єму самому, нї другим людям; а найбільш, як чоловік має достаток, то нащо єму трудити ся? Він, здає ся, і без труду й без роботи сподобив сяб царства небесного, щоби тільки був добрий і богобоязливий. Отже нї! се тілько так здає ся, а розбери здоровим розумом і чистою вірою дїло, то й побачиш, що лїнивство є велика перешкода на дорозї до царства небесного.

Чоловікови треба трудити ся завсїди, хтоб він не був: богатий чи вбогий, пан чи простий чоловік. Ми на те й родимо ся, щоб робити дїло, яке кому по силам. Житє наше на сьвітї недовге і в недовге житє своє нам треба заслужить у Бога блаженьства на всю вічність. От ми, живучи марно, без усякого дїла, грішимо вже тим самим і против себе, а не тілько против Бога; бо нїчого не роблячи на сїм сьвітї, нїчого не заробляємо собі на тім. Чоловік лїнивий, котрий свою силу не обертає на дїла благі, все одно, що

той раб, про котрого читаємо в євангельскій притчі, як він закопав свій талант в землю. Що з тим рабом було, те і з ним буде: **и еже мнится имѣ, взмто вѣдетъ отъ него** (Мат. XXV., 29) — одбере у нього Бог і те, що він нїби має, не роблячи дїла.

Во істину так буде! Бо само лїнивство такий порок, що, хоч і є у чоловіка сила й талант чи спосібність до дїла, то лїнивство все ослабляє, уменьшає, а далї й зовсїм у чоловіка відіймає. І так оно є справдї. От, у тебе є сила ходити ногами; перестань же ними робити те, для чого їх тобі дав Господь, то й побачиш на собі, що спершу трудно тобі й ступати, а далї й зовсїм не здолїєш ходити і ледве на ногах устоїш. Се так з тїлом робить ся; теж саме і з душею. Всяка спосібність душевна — давай їй роботу, она тобі виросте і покріпшає; а нехай остаєть ся без усякої роботи — то ослабне і знївечить ся. Нащо вже казати совість: не замовкає она нїколи. Отже не давай їй простору, не бережи єї, притлумляй єї — то й совість ослабне, умовкне, засне, а чоловік зробить ся безсовісним. Ще скорійш вянуть і слабнуть другі спосібности душі нашої. От чоловік — нехай Бог криє — довго не молив ся — то вже йому трудно говорити з Богом молитвою і малу годинку. Або хто нїколи не постує — то трудно йому здержати ся без їжі і один ранок.

Отже лїнивство страшний гріх не одним тим, що відіймає в нас всяку силу і спосібність, а ще більше тим, до чого оно чоловіка приводить. Приводить оно єго до всяких пороків і зовсїм йому душу розвращає. У чоловіка лїнивого, котрий нїяким дїлом заняти ся не хоче, не знать звідкіль беруть ся нечисті мисли і гріховні жаданя. Думки єго, не маючи для себе нїякої поважної роботи, лїтають усюди і тілько на тім зупиняють ся, що вгодне єго грішній натурі; а добрі дїла і вчинки минають. Що чоловік бачив ледаче чи блазниве, те єму у єго лїнивстві перед очима й стає. Споминає він собі такі случаї, в котрих єго грішна натура себе удовольняла. Ввесь єго розум ворочаєть ся на временних благах або замислах або на зневажаню сьвятих учинків людий богобоязливих; серцеж чоловіка лїнивого і недбалого жадає грішних утїх і беззаконної радости. Щеж до того лїнивство і тим шкідливе чоловікови, що, нїчого

не роблячи, він нудить сьвітом, скучає, а скука приводить єго до забав; забавляж у чоловіка пустого, гулящого обертають ся на те, що шкодить душі, бо він тілько жадає гріховного й Богу противного. Оттут то початок привички до всяких забав, без котрих люди гулящі не можуть і дня прожити — до тих забав, що гублять здоровлє і честь, нищать достаток і самого найлучшого чоловіка зводять нїнащо.

Не забуваймож, бесїдуючи про лїнивство й гульню, ще й того, що мало чи не всї лїниві й гулящі люди через сей порок приходять до недостатків і убожества; а ставши з заможного бідним, чоловік нехотя кидає ся на всякий спосіб помогти собі, не розбираючи, чи праведний чи грішний буде перед Богом той спосіб. А як пустий чоловік, привикши до всякого лакомства, жадає більш від других грішної поживи, то й не може устояти против покуси загарбати собі чужий труд і чуже добро. От, подаючи обід або милостиню невольникам, що сидять по острогах, спитайте кождого з них, щоб признав ся щиро, як він з самого початку зійшов на сю нещасливу дорогу — то й побачите, що з початку він нїчого худого не робив, а тілько лїнував ся до дїла та шукав, деб і з ким забавити ся та погуляти. І так мало не всї ті нещасні починають від лїнивства і пустоти, а кінчають тяжкими гріхами.

Знали добре сю ваду сьвяті Божі люди і нїчого так не береглись, як лїнивства. От пустинники жили по пустинях: здавалось би, що вже такому чоловікови, котрий покинув усю суєту мирску, не треба нїякого й дїла робити, а тілько Богу молити ся. Та нї! знаючи, до чого доводить бездїльність, они і в пустиню брали собі якунебудь роботу і, взносячись душею до Бога, тут же трудились над своїм дїлом. Так от Антоній Великий, сидячи під горою в Тиваїдї, сьпівав псальми, душею злїтав на небо, а руками у теєж саме время плїв кошики чи корзини. Роботу свою носив він у город і промінював за шматки хлїба, щоб піддержувати пищею свою столїтню старість. — Так от і сьвятий апостол Павло в день ходив по селах і учив людий євангельскої правди, а в ночи, засьвітивши каганьчик або при місяцю, робив шатра і намети. Мир пропитав би й одяг єго й даром за єго премудрі речі, а він не хотів даром брать

від людий пищі й одежи, маючи силу сам себе живити й заосмотрювати. Также от і сьвятий Йосиф, котрий згодував Христа Спасителя і беріг у себе в домі Єго Пречисту Матїр, і він трудив ся в убогій хатинї з ранку до вечора, бо був він столяр і робив із дерева на потребу людям хазяйскі вещі. Сьвята сїмя жила єго працею. Тай у всїх сьвятих людий время йшло рівно, як на богомілє так і на роботу. Перве в їх було правило, щоб кормити ся не від чужих а від своїх рук: і в якім убожестві не жили они, а ще від свого заробітку віддїляли і неімущим, як знаходили кого в великій нуждї. Труд, робота, дїло рук або розуму нашого на добро нам і нашим ближнїм спасає нас від лукавих думок і ледащих учинків. Тимто сьвятий Ефрем Сирин в своїй молитві перше всього просив у Бога, щоб не допустив єго до бездїльности: „Господи и Владыко живота моєго — говорить він — духа праздности не даждь ми“; а потім вже прибавляв і другі просьби: „Духа унынія, любоначалія й празднословія не даждь ми!“

Так і нам, братя, треба молити ся душею Господу: Не дай, Господи, щоб мої днї, котрих небогато в віку моїм, проходили у мирскій суєтї і лїнивствї; не дай Господи, щоб мій розум притупивсь від моєї недбалости і нечевя; не дай, Господи, щоб, одвикши від роботи і дїла, я жив чужими трудами. Сотвори, Господи, щоб була в мене сила в душі і в тїлї на всякий благий учинок; сотвори, щоб по всяк день я заробляв на земли для царства небесного; щоб красшала душа моя в трудах для жизни вічної, і нехай, Господи, все, що я роблю, буде на славу Тобі, а не в угоду менї грїшному!“ — Амінь.

---

137. Слово над гробом ученицї.

Теодозія Лежогубского.

„О чадо, кто не восплачетъ
зря твоє лице увядомое?“
(Пісня церковна.)

Марійко! Наша добра, сердечна Марійко! Чого ти так скоро відлїтаєш від нас у вирей? Хибаж се вже осінь у тебе? Чи не бачиш, як гарно навкруги пишає ся весна,

як у сонішнім морю купає ся ціла природа, а смараґдова зелень так і манить до житя? Бачиш, як цьвіти, сї весняні, запашні цьвіти, ледви що починають розцвитати ся, а теплий вітрець-добродїй заносить їх милий запах аж до тих великомійских дїтий-школярів, що не мають спроможности та часу плекати їх власними руками і любувати ся їх красою? Бачиш доокола себе сей віночок твоїх товаришок-подруг, що прийшли, щоби віддати тобі послїдну прислугу?

Пощо кидаєш гарну весну, вонаж хотїла влити житя у твоє слабоньке тїло, що тілько годин пересидїло нераз над книжкою, вона хотїла скріпити твого духа, що мов пчілка завчасу зірвав ся до працї, щоби з усїх цьвітів людских відомостий зібрати як найбільше солодкого меду-знаня. І ті цьвіти для тебе росли — щоби гарним віночком уквітчати твою молоду головку. І вітрець-добродїй для тебе нїс їх милий запах, щоби своїм оживляючим віддихом перемочи силу страшної хороби, що точила твій молоденький орґанїзм. І ті твої посестри-подруги для тебе прийшли, а їх червоні з плачу очи та сумний вигляд най будуть тобі запорукою, що кожда з них радо переляла би частину свого здоровля у твоє мертве тїло, щоби тілько знова побачити тебе живою, щоби знова почути твій лагідний голос, та побачити тебе в тій першій лавці, в котрій від кількох лїт привикли тебе бачити.

Пощо покинула ти свою школу, що гордила ся тобою та послугувала ся, кілько разів треба було промовити єї іменем? А тих своїх добрих пань, тих панів учителїв, що показували тобі стежку у велику гущавину людского знаня, що нїколи не могли знайти досить слів похвали для тебе, що в тобі слїдили великий поступ своєї працї — і тих — пощо ти покинула?

Так Бог велїв! Хто в силї збагнути недостижимі стежки Божого провидїня? Хто зуміє зглубити бездонну пропасть Божої премудрости? Де око, що зможе продерти занавісу, яка заслонює перед нашими очима найблизшу будучність? Хто знає, кілько чорних днїв було би в єї житю, кілько гірких хвиль зазнало би се добре, слабосильне, а неутомиме в працї єство в тяжкім учительскім званю, яке вибрала собі; кілько разів закервавило би ся се щире серце, що доси

не знало, що злість та людска ненависть, що уміло тілько любити всїх та всїм тілько добра бажати?

А може Бог хотїв нею збільшити хори безтїлесних мешканців неба? Може хотїв єї взяти з сего сьвіта, щоби подув єго зіпсутя та самолюбства не сплюгавив сьвітлої одежи єї невинности, щоби станула перед престолом Всевишнього в цїлій величи своєї душевної краси?

Хибаж ми жалуємо за білою лелїєю, коли зриваємо єї, щоби вплести в запашну китицю та поставити на престолї Божої Матери? Вона найкрасшу робить службу, вона служить Божій славі. Вона вже не боїть ся зимного подуву морозу, нї убійчої спекоти лїта, єї вже не зломить буря, не точити ме черв!

І Марійка станула перед трибуналом Божої справедливости і вона скінчила свій путь. Коротке було єї житє, як коротким є явище гарного метеора, що в кількох секундах перебігає безмежний простір сьвіта, аж доки не сховає ся в безконечности.

Коротким було єї житє, але великим похвальним гимном в честь всемогучого Бога, бо на него складала ся любов Бога, любов рідні, любов до всїх, що в якихнебудь були відносинах до неї, невпинна праця, совісність у виповнюваню обовязків, невинність та непорочність у всїм.

Тобі спішно було, Марійко, відобрати нагороду з рук Спасителя і не годить ся тобі сего жалувати. Так нас учить наша сьвята віра, так нам велить наш розум просьвічений сьвітлом Божої правди. Так, се сьвята правда!

Але ми є люди, тисячними невидимими нитками звязані з туземним житєм! Нам вільно відчувати жаль по стратї дорогої особи, нам вільно плакати по нїй! Такий жаль сам Господь осьвятив, проливаючи слези над гробом свого друга Лазаря!

Тож знай, Марійко, що глубоку рану завдала ти нам усїм своєю смертию! Час вилїчить рану, але знак по нїй все лишить ся в наших серцях і кілько разів твої добрі родичі почують, як хтось говорити ме про добру-найлїпшу доню, тілько разів ти мов жива станеш в їх памяти, тілько разів подумають собі: „Хиба не лїпша від нашої Марійки.“ Кілько разів твої пані та панове учителї, кілько разів твій катихит бесїдувати муть про взірцеву ученицю, тілько разів

подумають, що ти і для неї могла би бути взором. Кілько разів твої посестри розповідати муть про найлїпшу товаришку, тілько разів скажуть, що лїпшої від тебе вже нїколи мати не будуть.

Чи чуєш, Марійко, отсї слова? Они щирі — прещирі, в них нї крихіточки пересади, вони пливуть зі серця. А ти супокійна, зимна, мов мраморна лежиш. Байдужні вони тобі, бо ти вже з уст Спасителя почула найвисшу похвалу, бо ти вже почула щасливі слова: „Добра доню, добра і вірна! В малім була ти менї вірна... вийди в радість дому Господа твого.“ Тобі байдужні наші слова, ти і в житю не дбала про них. Не задля похвали і признаня виповнювала ти свої обовязки, а тому, що виповнене обовязків є виповненєм Божої волї, є найвисшим завданєм чесного чоловіка. Не задля тебе говорю я ті слова, а задля тих твоїх товаришок, що стоять навкруги твоєї домовини, щоби ти і по смерти полишила ся для них взором.

Послїдними словами пращаємо тебе, Марійко, а твої мертві уста сї слова до нас не промовлять. Але твій дух, що є сьвідком нашого жалю, громовим голосом смерти пращає ся з нами. Пращає ся з вами, дорогі родичі, ваша сердечна Марійка. В послїдне кланяє ся вам і голосить: „Батеньку рідний! Матїнько люба! Я завсїди була вам слухняною, я нїколи не робила нїчого проти вашої волї. Один-однїсенький раз я не послухала вас і пішла там, де ви нехотїли. Ви так не пускали мене із сего сьвіта, ви так хотїли, щоби я жила, а я вас не послухала. Простїть менї! Так Бог велїв! Не плачте за мною, я там за гробом, знайшла другого Батенька, Могучого — Всемогучого, що вже не дасть менї нїколи умерти; я там знайшла другу Матїнку, Пречисту Дїву, а при єї любячім серцю таке щастє, про яке в тім житю і мріти не можна.

І ти, моя рідне, не плач, не побивай ся за мною. О одно прошу вас, мої любенькі сестрички. Коли стане вам часу, прийдїть на мій гріб, змовте молитву за вашу сестричку, принесїть вязанку цьвітів та покиньте їх па моїм гробі — менї так любо буде тодї.

І вам, дорогі панї та панове, в послїдне кланяю ся. Я завсїди була пильною — оправдайте мене, що я нї завтра, нї після завтра, нї за тиждень не прийду до школи —

я вже ніколи не прийду. Я завсїди впучувала завданої лекції — одного тільки не могла вивчити. Не могла вивчити ся жити — се було понад мої сили. Я так хотїла, та не була в силї. Я завсїди випрацьовувала завдáня і поборювала радо всї трудности, одної тільки не змогла побороти. Не могла побороти того страшного зародиша смерти, що загнїздив ся в моїм тїлї. Я там за гробом знайшла також учителїв-провідників і під їх сьвятою управою і дальше, по вічні часи сьпівати му похвальну пісню в честь мого Сотворителя.

Так Бог велїв!

І до вас дорогі посестри простягаю руку. Вона холодна, бо єї покинула ожибляюча душа. Простїть менї, що я засумувала вас своєю смертию. Се перша і послїдна прикрість, яку я вам заподїяла. Спімнїть мене не злим, тихим словом, а до своїх молитов докиньте коротеньку молитву за вашу товаришку Марійку.

Не плачте за мною. Так Бог велїв!

Я там за гробом знайшла також товаришок, навіть таких, з котрими сидїла майже в одній лавцї...

Пращайте, всї знакомі і приятелї, пращайте всї, що не жалїли труду і прийшли відвести мене на вічний супокій. Нехай вам Бог за се заплатить!

„Азъ ко Господу Богу моєму гряду.“ Амінь.

---

138. З нагоди перенесеня мощий Маркіяна Шашкевича до Львова в р. 1893.

Промова.

Юлїяна Романчука.

Сумна то хвиля, коли тлїнні останки чоловіка спускають в землю, коли при домовинї над отвореним гробом плачуть: родина, приятелї, сусїди, розстаючи ся на віки зі своїм любимцем. Особливо сумна она, коли смерть забирає дороге житє в ранній порі та нищить цьвітисті надії або коли дрібним дїтям пориває батька-опікуна та лишає їх безпомічними сиротами.

Таких хвиль руска родина в Галичині пережила богато-богато. Кількож то надій зложили ми в самих остатних роках в могилу! Перед очима пересувають ся блїді тїни Володимира Барвіньского, Корнила Сушкевича, Олександра Огоновского, Юлїяна Целевича, котрих ми немов вчера на отсе саме місце, де стоїмо тепер, відпроваджували з мутною від слїз зїницею. А там, ген в Хирові, Станиславові, Рящеві і дальше і дальше — кілько то сьвіжих ще могил чорнїє, кілько в них сердець лежить студених, що недавно так горячо били для нас! Кілько сили пропавшої перед часом, котра би тепер так дуже, ах так дуже рускій родині придала ся!

Але нинї не така хвиля, хоч стоїмо також при домовинї над отвореним гробом і складаємо в той гріб наш найдорожший скарб. Ті струї слїз, що сему любимцеви належать ся, сїй рано згаслій надії, сему батькови мілїонів руских сиріт, виплакала руска родина ще перед 50. роками і через 5 лїт дальших, коли прийшла до пізнаня своєї страти. Нинїшна хвиля сьвітла і велична, в котрій та родина свому найлучшому членови віддає честь і подяку, на яку єї убогу стати.

І хоть сумно заводять похоронні дзвони, але крізь той гомін пробивають ся і иньші звуки, звуки торжества і надії: торжества — коли оглянемо ся на минувшість, надії — коли подивимо ся перед себе.

Пятьдесять і шість лїт тому назад, коли Маркіян Шашкевич випустив свою першу і найкрасшу цьвітку, свою „Русалку Днїстрову“, один з тих людий, що мали власть спиняти і мали власть пускати, сказав: „Що ті шалені люди задумують? Ми маємо досить клопотів з одною народностию, а они хотять ще воскрешати давно погребану народність руску!“

І не пущено Русалки. Зморожено серце Маркіяна, підкошено єго творчу дїяльність, але цьвітки не знищено, хоч зложено до гробу. Чарівна єї воня розійшла ся скрізь, чудовий блеск єї вникнув і до спячих очий і підоймив примкнені повіки.

Тогож і бажав Маркіян. Бо він не той поет, що тілько займає, бавить, полонить фантазию і чувство: то віщун, то великий дїятель народний. Єго поезиї, єго пісні — то радше

средство, а ціль — збудити свій нарід, здвигнути єго, ввести між иньші народи Славяньщини і Европи, до волї, до поступу, до великої культурної роботи. А дорога до того — то видобутє народної мови з курної хати прибитого панщиною селянина та впровадженє єї до церкви, до школи, до сьвітлиці.

В шість лїт потім народний віщун-спаситель помер в ранній добі, зазнавши всеї гіркої долї руского поета і дїяча. Але він лишив апостолів і учеників, що єго смерть оплакували, єго науку проповідали. А коли в дальші пять лїт заблисло сонце свободи і дзвін вічевий скликав пробуджених синів Руси на раду, першим їх дїлом було віддане чести памяти свого учителя.

Тогди вже стало всїм ясно, що нарід руский, нїби то вже погребаний, не вмер, що він лежав тілько в лєтарґічнім снї. Але треба було могучих чародіїв, щоби єго збудити з того сну. Таким першим чародієм був Маркіян, а другим була свобода.

Не діждав ся єї Маркіян, хоч так горячо тужив за нею. Тількож весна народів з 1848. року, як була на причуд красна, так не довго тревала — мабуть чи не за нагло вихопилась! Сонце зайшло знов за густі хмари, нагнані студеними вітрами, зазеленївшу природу покрили наново білі снїги.

Руский народ залишив більшу часть роботи, яку зачав був на народній ниві, і нераз блукав ся серед снїгової метелиці і пітьми. Аж в дванайцять лїт пізнїйше сонце знов заблисло, земля знов зазеленїла. А хоч вже не було так красно, як за першої провесни, то бодай зима не вертала.

І знов руский нарід, помянувши Маркіяна, взяв ся за роботу. Та вже тепер галицка родина не сама окремо стала працювати. Она, за вказівкою Маркіяна, простягнула руки до українських братів-орлят, котрими він так любував ся, і разом з ними замахнула ся до лету, і спільною працею змагає заняти достойне місце в громадї культурних народів.

Утїшив бись ся, Маркіяне, колиб Ти нинї станув межи нами і глянув доокола себе і пустив Твої очи-соколи широко по рускім краю і побачив всюди руске житє і почув всюди руску мову і руску пісню і пересьвідчив ся, що не даремні були Твої труди, не шалені Твої думки — що той

давно погребаний руский нарід не то що встав із гробу, але й нема нині сили, котра би єго назад у гріб вложила.

Правда, що і захмарилоб ся Твоє чоло, колиб Ти побачив, як не одна праця іде марно, не оден цьвіт нищить мороз і вихор, не одну билинку підїдає черв, то знов як дехто з тих, що мають Твоє імя на устах, хулить Тобі своїми дїлами...

Але глянувши знов на широкі ряди Твоїх щирих і вірних приклонників, що ідуть і хотять дальше йти шляхом Тобою вказаним, і зміривши ще раз їх дотеперішню працю, Твоє око знов заяснїлоб зірничкою, і Ти огорнув би ся зоревою свитою тихомиря, і надїя звеселилаб Твоє серце.

Складаючи Твої мощі, Маркіяне, в сю нову могилу, хочемо Тебе мати тут межи нами. Ми будемо сюди до Тебе приходити, Твоїм духом загрівати ся, Твоїми думками переймати ся, Твоїм спомином в наших змаганях утверджати ся. А хоть би, як Ти сказав в своїх Псальмах, прийшли на нас злиднї і сьвіт нам ворогував, і нуждою нас вдарено і вирвано нам очи: то не возьмуть нам милости до свого рідного і віри в будучність нашу не возьмуть, бо руске нам серце тай віра руска.

ЧАСТЬ ПЯТА.

ДЕЯКІ ИНЬШІ РОДИ ПРОЗИ.

139. Лист Тараса Шевченка до Миколи Костомарова.

1847. р. 1. Февруара. Борзна.

Друже мій великий, Миколає!

Я отсе й доси в Борзнї й не роблю нїчогісенько; лежу собі тай — годї! У Київ страх їхать не хочеть ся, а треба. Колиб то Ви були такі трудящі й добрі, щоб розпитали в унїверситетї (хоч у Глушановського, синдика, він усї дїла знає), чи я утверджений при унїверситетї чи нї? Тай напишіть до мене у славний город Борзну на імя В. М. Забіли.

Та ще ось що: Пошлїть Хому до мого товариша, нехай він візьме у него портфель, ящик або скриньку з красками й Шекспіра, та ще й бриль — і все сеє сохранїть у себе, бо товариш мій хоче їхать із Києва. Як побачите Юзефовича, то поклонїть ся від мене.

О Братстві не пишу, бо нїчого й писать; як зійдемось, то поплачем. Кулїш блаженствує, а Василь Білозер поїхав у Полтаву. А я й кругом мене — дїєть ся нї зле нї добре. Колиб то Бог дав менї притулить ся до унїверситету, дужеб добре було.

Напишіть, будьте ласкаві, як що добре почуєте. Свої композиції або сам привезу або пришлю з Чернигова.

Оставайтесь здорові. Не забувайтеж

щирого брата — Шевченка.

---

140. Лист Миколи Костомарова до Тараса Шевченка.

Київ. Старий город. Дом Монькиной.

Тарасе! Доки Ти, братїку, сидїти меш у тій цароградскій гостинниці? Приїзди у Київ. Я запевне дознав ся, що Тебе вже постановлено учителем малярского іскуства в університетї — у видї опита, як кажуть. Іванишів Тобі кланяєть ся й каже, щоб Ти приїздив до Києва. Ще раз кажу Тобі, щоб Ти не гуляв у Чернигові, коли нема пильного казенного дїла. Н. К.

---

141. Лист Володимира Барвіньского до Льва Гузара.

Дорогий Пане Товаришу!

Вже й слів не знайду, щоб перепросити Вас за моє опізненє та мовчанє на Ваші любі листи. Давно збираюсь я писати до Вас, та тим то й моя біда, що не старчить менї не то часу, але й сили все то зробити, що задумалось. А скілько то разів злїтав я до Вас думками, бажав розговоритись з Вами хоч листовно. Так бачте і сей лист пишу в подорожи, як вкаже Вам почтова печатка. Не беріть же менї за зле моє опізненє, бо ось і в подорожи серед клопотів родинних, якими навіщує мене Господь сего року, не забуваю на Вас. Зважте, що й „Правда“ забирає менї час і „Просьвіта“ не дає спочинку, а ще щоденно до того жде праця канцелярийна. Сподіюсь на Вашу добрість, що простите менї мою провину.

Ще нинї тямлю Ваш лист любий про Вашу долю. На него відповісти я дуже збирав ся тай не зібрав ся. Дуже

Ви добре робите, що наукою здобуваєте собі ту силу, перед котрою мусить покоритись всяка секатура і злослива денунцияция. З тої науки для Вас найбільша користь, а для Ваших знакомих найбільша радість. Вже тим одним ділом Ви зробили своє і нїхто не може більше жадати над те. Щоб всї тілько так робили. Ідемо разом, бо разом учимось, а в науцї — чоловіка сили. Повеличаємось тодї перед сьвітом нашою душею, наукою сталеною. Нїхто єї не похилить, нїхто не посьміє глузувати, а доля усьміхне ся для працї і науки. Ся дорога — то заповіт безсмертного ґенїя нашого. Розглянувшись по сьвітї, бачимо, що тілько наукою та працею стають люди у задуманої мети. І як би Ви були тут, де я тепер обертаюсь, Ви побачилиб, як задля недостачі научно вироблених працьовитих людий усе майже нидїє. Більше сьвітла, більше працї — сей поклик не треба прикладати тілько до самого народу, але й до нас самих. Господи, нераз прийде ся зітхнути, дивлячись, як найбільше покликані люди, на котрих спадає одвічальність превелика, скорше горнуть ся до фрашок, до пустицї, нїж до того, що совість каже робити. Чиж дивно, що в житю не стрітите тїни ідеї, хоть трохи ідеального житя, правдивої статочности, що ті люди замолоду нїби то поривисті, ідеальні, тонуть в багнї сьвітової байдужности, материялїзму, деморалїзациї?

Мало помалу тілько прокидає ся слїд правдивої науки, наче воскресає надїя кращої будучности. Усе, що я доси дізнав, могло мене крайне знеохотити, як би не віра в одвічну правду нашу. І ось наче на провеснї то ту то там прокидають ся цьвіточки. Мало помалу вже й в Галичинї є люди, що розуміють науку; хоч несьміло, але все таки самостійно беруть ся до лїтературної працї, чують дотеперішний несмак, гидять ся оспалостю і бездїльностю.

В моїм теперішнім станї мав я нагоду по довгім вижиданю діждатись тих первісточків наших. Бачите, колиб менї прийшло видавати „Правду“ на безрік, она вже малаб запевно на цїлий рік зо дві ориґінальні повісти більші, а кілька повісток дрібних, мала би свої, а не перекладані статї наукові, малаб і проби нових молодих писателїв. Шкода тілько, що все те більше коштує, як небогаті читателї можуть дати. І їх то дуже-дуже мало. Шкода, що я, утомлений троха, приневолений похилити ся перед твердою

недолею, та відступити троха в тишину, щоб, набравши сили, послужити ще опісля новою силою обовязкам для батьківщини. Жалую, що мало людий охочих до научної праці літературної, а ще менше охочих до читаня. А як би то було добре, як би нетілько „Правда“, але й „Просьвіта“ поступала вперед, як би появилась правдива історія наша, не тенденційно та не по князівски розказана, як би люди дізнались не тілько, що таке сьвіт, але й нащо люди на сьвіті, як би селянин знав, нащо він живе в громаді, в повіті, в краю, в державі, як би цьвіт дівочий пізнав красу нашої мови, величавість нашої історії, сьвятість нашого посланництва на сьвіті!

Так, любий Пане Товаришу, серце і вяне, як поглянути на нашу недолю, але й знов оживає, як згадати усе, що було і що в нас ще є доброго, високого, шляхотного, величнього. А нїхто нам не може сказати і слова неправди в очи, бо ми тілько бажаємо науки, правди і сьвітла. Сам Господь з нами. Нїчого нам тревожитись, а віра наша тверда в нас самих. Спішусь кінчити. Коли поверну, напишу Вам більше, мій дорогий Пане! Вислав я Вам жадані книжки, а одну з них для Вас призначив. Не погордуйте нею. „Просьвіта“ може видасть незадовго про лихвярство нову книжку. Манускриптів для „Просьвіти“ дуже мало. Між академиками починає ся житє. З України сподіваюсь літературних статий.

Здоровю Вас щиросердечно і ще раз прошу, простїть менї мої гріхи.

Ваш щирий — Володимир.

---

142. З „Дневника“ Тараса Шевченка.

1857. Червень.

12. Нинї вже другий день, як я зшив собі і справно обрізав зошит на те, щоби записувати, що зо мною і коло мене трафить ся. Тепер що йно девята година; ранок минув, як звичайно, без всякої цїкавої пригоди; побачимо, на чім скінчить ся вечер. Тимчасом зовсїм нема що запи-

сати, а писати страх хочеть ся. А сатана так і шепче до уха: пиши, про що попало; хто там буде тебе провірювати!

Менї належало би розпочати свій дневник від того часу, коли мене висьвячено на новий стан, себто від 1847. року. Тепер був би з него дуже грубий і дуже нудний зошит. Згадуючи сї минувші сумні десять лїт, я тїшу ся сердечно, що менї не прийшла тогди блага думка завести зошит на записки. Що би я був у нїм записав? Правда, в протягу сих десяти лїт я видїв дармо те, що не всякому удає ся видїти; але як я глядїв на все те? так, як арештант глядить з закратованого вікна вязниці на веселий поїзд весїльний. Сама згадка на те, що минуло і що я за той час бачив, наводить на мене жах; а щож було би, як би я був записав ту понуру декорацию і ті простацкі особи, з котрими менї довело ся відограти сю понуру, монотонну, десятилїтню драму! Минаймо, минаймо мою минувшість, лукава моя памяти! Не зрушуймо серця любячого приятеля невартою згадкою, забудьмо і простїм темним людям, як простив милосердний Чоловіколюбець своїм лютим розпинателям. Звернїм ся до того, що сьвітле і тихе, як наш украïньский вечер осїнний, та запишемо все, що бачив і чув, і все, що серце перекаже.

З Петербурга дістав я від Михайла Лазаревского лист з 2. мая з додатком 75 рублїв. Він повідомляє мене, чи радше поздоровляє зо свободою. Однакож до сеї пори нема нїчого з корпусного штабу, і я, дожидаючи розпоряджень того штабу, збираю відомости про пароходство на Волзї. Статистичних відомостий менї не треба; я хочу знати, як часто відходить пароплав з Астраханя до Нижнього Новгорода і що платить ся за місце для пасажирів. Та при всїх моїх заходах я довідав ся тілько, що місця є ріжні і цїна ріжна, а пароплави з Астраханя до Нижнього ходять дуже часто. Правда, що відомости докладні?

13. Нинїшнїй вечер зазначив ся приїздом парохода з Астраханя. Але що се стало ся досить пізно, о 9. годинї, то я до завтрішнього ранку не дістану від него жадних відомостий. Та з астраханьскої почти я й не ожидаю нїчого важного, бо вся моя переписка іде через Гурєв-городок. Хиба чи не задумає батько кошовий Кухаренко написати до мене? То-то зробив би менї ласку старий Чорно-

морець! Сей правдиво благородний чоловік — незвичайна поява межи людьми. Від 1847. р. всї мої приятелї мусїли перервати всякі зносини зо мною. Кухаренко не знав про таке розпорядженє, так само не знав і про місце мого пробуваня, а тепер, як був в Москві в часї коронациї депутатом від свого войска, познакомив ся зо старим М. С. Щепкином і довідав ся від него о місци мого вязненя. І от, найблагороднїйший друзяка, написав до мене дуже щирий, дуже сердечний лист. За десять лїт — і не забути друга, та ще друга в нещастю, се рідке явище межи самолюбними людьми. З тим самим листом він прислав менї, на поздоровленє, 25 рублїв. Для чоловіка, що має родину, та ще й небогатого, се немала жертва, і я не знаю, чим і коли я єму віддячу за єго щиру і необлудну жертву.

З причини сего дружного несподїваного привіта я уложив був мою подорож в такий спосіб: через Кізляр і Ставропіль проїхати в Катеринодар просто до Кухаренка. Надивившись доволї на єго благородне виразисте лице, я гадав переїхати через Крим, Харків, Полтаву, Київ до Минска, Несьвіжа, а наконець в село Чирковичі; тут обняв би я свого друга і товариша Бронислава Залєского і поїхав через Вильну до Петербурга. Але лист Михайла Лазаревского з 2. мая перемінив сей плян. З сего листу я побачив, що менї треба, нїгде не затримуючись, поспішити до Академії красних штук і обцїлувати руки і ноги ґрафинї Настасиї Івановни Толстої і єї великодушного чоловіка ґрафа Федора Петровича: они єдині справники мого визволеня і їм належить ся перший поклін; не кажучи вже про вдячність, сего вимагає проста ввічливість. Отсе головна причина, чому я, замісць хватскої трійки, вибрав трийцятидневну монотонну плавбу по „матушцї“ Волзї.

14. Вчера пароплав привіз великий мішок карбованцїв і орапчиків. Се платня тутешній залозї за третину року. Офіцирам роздано її нинї, і нинї они занесли її до маркитана і до спіртоміра (шинкаря), і у сегож спіртоміра почали гуляти. Завтра роздадуть платню салдатам, і салдати почнуть гуляти. Гулятика протягне ся кілька днїв і скінчить ся і у салдатів і у офіцирів бійкою, а сам конець „курятником“, себто стражницею.

У нашім православнім царстві найбіднїйший і найнещасливійший стан людий — се салдати. Їм відобрано все, чим житє людске гарне: рідний край, родину, волю, одним словом все. Коли салдат часом і помочить у фляшці з сивухою свою горопашну душу, то єму треба вибачити. Але офіцири!... їм надано всїх людских прав і привілеїв. Чим же они відріжняють ся від бідолашних салдатів? (Я говорю про Новопетровску залогу.) Окрім мундура нїчим не відріжняють ся. Нехай би ще так звані старі „бурбони“, а то й молодїж, вигодована по кадетских корпусах!...

15. Нині рано почав я малювати портрет Бажанова чорним і білим олівцем в кирґізкій кибітці на городї. Осьвітленє прекрасне, і я з охотою взяв ся до роботи; та перешкодила приятелька; я замкнув теку і вийшов з кибітки та пішов до кріпости. Тут побачив офіцию; салдатам роздавали платню, менї також дали; я передав єї свому тогди ще тверезому „дядькови“ і казав єму ушити для мене торбу на дорогу. Потім зайшов до Мостовского, і вернув ся на город. Пообідав, а по обідї, добрим звичаєм батьків, заснув на дві години, та на тім скінчив сей день. Про вечер нема що записати.

16. Нині неділя. Я ночував на городї. Ранком був у кріпости. Дощ (дуже рідке явище) не дав менї вернути ся на город, і я лишив ся обідати у Мостовского. На всю залогу Мостовский єдиний чоловік, котрого я люблю і поважаю. Він не любить сплетень, не роззява, чоловік справний, статочний і в високім степени благородний. В 1830. роцї служив в артилєриї тодїшньої польскої армії, дістав ся в полон і єго взяли як простого салдата до росийского войска. Я чув від него богато цїкавих подробиць про 1830. рік. Варто зазначити, що він про власні дїла і неудачі оповідає без найменьших прикрас: рідка прикмета у військового чоловіка. Одним словом: Мостовский чоловік, з котрим можна жити помимо єго сухого і прозаічного характера.

Нині люба мілєді М. розповіла менї зо всїми подробицями, впрочім не під секретом, історию одної родинної бійки. З тої істориї можна би викроїти водевіль, розуміє ся, водевіль для тутешної публики. Назвати єго можна „весїльний подарунок“ або „недошита юпка“. Якось в минувшім місяци жених поїхав до Астраханя придбати весїльних

дарунків своїй нареченій. На таку милу потребу позичив він у свого будучого тестя, остатню крихту. Умовили ся, що зверне позичку, як возьме платню з війска. Добре. Вернув ся жених з Астраханя і дав жінці підофіцира шити для своєї невісти сукню з ситцю і юпку з перкалю. Швачка шиє, а тимчасом приходить платня для залоги. Та бідолашному женихови дають до рук всього на всього тільки півтретя рубля, вся решта з єго платні пішла на сплату єго позичок. Але герой байдуже, мовби нїчого й не було. Посилає свого вірного раба Грицька до шинкаря по четвертину відра горілки, іде торжественно до тестя, а Грицько несе за ним горілку. Починає ся поздоровленє з платнею. Але кінь і на чотирох ногах спотикає ся. Бідолашний жених занадто вже піддав ся впливови сподіваного щастя та в горячих мріях своїх признав ся, що зі всеї платні дістав до рук тілько півтретя рубля. Розчарований і обурений тесть, також в горячці, потягнув свого любого зятика цибухом по лобі, та потягнув так живо, що з шляхотного чола заюшила кров. Сусїди не зміркували, що стало ся між ними, та кинулись бити собаку. Безщасний собака! Та на тім ще не конець. Поранений герой біжить до швачки. На лихо єму швачка сукню віддала вже молодій, лишила ся сама юпка недошита; він бере її від швачки, несе до жида салдата і заставляє за дві чарки горілки. І ся гидка подія не виходить з кружка звичайних подій в Новопетровскій кріпости, і я в сїм болоті, серед такої моральної огиди, кінчу вже семий рік... Страшно!

Тепер, коли уже довідали ся про моє визволенє найблизші мої начальники, фельдфебель та командир роти, позволили менї, не увільняючи від муштри і варти, в свобідний від служби час пробувати на городі; і за се я їм дуже вдячний. На городі чи в садї лїтня резиденция нашої комендантки, і я тепер перебуваю весь вільний час в єї родинї. У неї двоє маленьких дїтий: Натасенька і Надїнька, се мій єдиний спочинок і розривка в сїм глухім закутку.

17. Нинї о четвертій годинї рано прийшов я на город. Ранок тихий, прекрасний. Тілько іволги і ластівки нарушали деколи сонну, солодку тишину ранку. Від якогось часу, відколи менї позволено пробувати самітно, я надзвичайно полюбив самоту. Люба самота! Не може бути нїчого

солодшого, нїчого більше чарівного в житю, як самота. Особливо перед лицем усьміхненої, цвитучої красавицї матери-природи. Під єї солодким чарівним впливом чоловік мимоволї погружає ся сам в себе і „видить Бога на земли“, як каже поет. Я і перше не любив шумної дїяльности або, лучше сказати, шумної бездїльности, а після десятилїтнього тутешнього житя самота здає ся менї правдивим раєм. Всеж таки я не можу до нїчого взяти ся, нема у мене найменьшої охоти до працї. Сиджу або лежу мовчки цїлими годинами під моєю любою вербою, і хотьби на сьміх щонебудь ворухнуло ся в моїй мрії, таки цїлком нїчогісїнько! Повний застій! І сей нудний стан почав ся у мене від 7. червня, себ то від того дня, коли я дістав лист від М. Лазаревского. Воля і подорож мене цїлком пролигнули. Ще спасибіг Кулїшеви, що догадав ся прислати книжок, а то я не знав би, що з собою робити. Особливо вдячний я єму за „Записки о Южной Руси“. Небавком буду сю книжку на память знати. Она менї так живо, так чарівничо-живо нагадала мою прекрасну Украïну, що я немов з живими бесїдую з єї славними лїрниками і кобзарями. Прегарна, благородна праця, брилянт в сучасній історичній лїтературі. Дай тобі, Господи, друже мій сердечний, силу, любов і терпеливість провадити дальше сю неоцїнену книжку. Я обіцяв ся, як начитаю ся сеї книжки доволї, післати її Кухаренкови, а тепер жалую, що обіцяв ся: раз тому, що я єї нїколи не начитаю ся доволї, а друге тому, що я марґінеси книжки помазав недоладними замітками. Дасть Бог, я єму з Петербурга пішлю чистенький примірник.

18. Нинї я, точнісїнько так рано як вчера, прийшов на город; довго лежав під вербою, слухав іволги і наконець заснув. Приснив ся менї Межигірский Спас, Дзвінкова криниця, а потім Видубицкий монастир, потім Петербург і моя люба Академія. Від недавна зачали менї мріяти ся в снї знакомі, давно невидані предмети. Чи скоро я побачу все те на яві?... Сон мав на мене дуже добрий вплив через цїлий день, а тим більше, що нинї сподївали ся гурєвскої, себто оренбурскої почти. Під вечер почта дїйсно прийшла, але нїчого не привезла анї для мене анї про мене. Я знов спустив ніс на квінту. Знов туга; ожиданє без кінця. Чи вжеж від 16. цьвітня до сеї пори не могли видати в штабі

розпорядженя що до мене? Студені, байдужні люди! Вечером вернув ся я до кріпости і дістав приказ від фельдфебля готовити ся на огляд. Отсе результат давно ожиданої почти і ожиданої з таким трепетом волї! Тяжко, невимовно тяжко! Я вкінци одурію від сего безконечного ожиданя...

Як швидко і шпарко виконує ся приказ — арештувати, так навпаки мляво і холодно виконує ся приказ — освободити; а виконують прикази ті самі люди. Чомуж така ріжниця? В роцї 1847., в тім самім місяци, мене на сему добу доставили з Петербурга до Оренбурґа, а тепер дай Боже на семий місяць дістати приказ, щоби відобрати від мене ерарияльні річи і не давати менї дальше удержаня. Форма, але я такої форми не можу зрозуміти!

---

143. З Крети.

(Із записок моряка.)

Ярослава Окуневского.

Дїяло ся се 1890. року, коли я перший раз навістив сей остров. А нагода була така:

Мав я товариша і ми плавали разом на однім суднї. А що то значить „плавали“, розуміє достоту лиш той, хто сам ходив по морю.

Ми вертали ся вже в Европу. Порт Саід — се нїби то Африка, а для нас вже віяло Европою по довгім бурлакованю по чорних землях; се вже майже дома.

— Слухай, товаришу — каже він до мене — я вже післав телеґраму до дому. Мама і сестра приїдуть стрічати нас; я тебе познакомлю з ними. Сестра була ще підростком, як я прощав ся з нею... Який я радий, який я радий!

І пішов на поміст службу держати.

— За тиждень будемо дома! — відкликнув ся він до мене з моста.

— Держи лиш „курс“ домашний та „роби“ вітер — відказав я єму.

На вартї зробило ся єму недобре. Кріпив ся він, не давав ся — та не міг додержати своєї чотирогодинної служби. Трясла єго та пропасниця, що набрав ся єї в Африцї. Чотири днї лежав хорий. Чотири днї — що се? а які они довгі, коли сидиш при постели дорогого товариша! Боже, Боже, змилосерди ся!

Одної, передпослїдної ночи підняв ся він. Очи єго заблисли. Не вжеж переломила ся та зловіща хороба? Він такий молодий, такий крепкий, такий здоровий, всего двайцять пять років!

— Ах, як темно, всюди темно. Мамо, дорога мамо, не вжеж умирати менї?

До памяти не прийшов вже більше. Над ранком закликав трубач усїх людий на поміст. Вийшов і командант із своєї каюти. Стяг поставлено на пів машта.

— Умер наш товариш, котрого ми всї любили; помер, не побачивши рідної землї, а до неї так близько. Помолїм ся за упокій єго душі!

І всї матрози, що стояли рядом на палубі, почали хрестити ся і вознїс ся „Отче наш“ до неба на всїх мовах, кілько їх є в австрийскій имперії.

І нарядили ми єго на палубі під стягом, а на домовинї поставили шаблю й капелюх — і завернули на остров Крету та похоронили єго там на християньскім кладовищи. І цїлий полк турецкого війска виступив віддати воєнну честь помершому товаришови.

А за кілька день прибули ми до дому. Там рідні ждали повороту єго з довгої дороги. Ждали.... і не діждали ся.

Я мусїв передати їм сумну вістку. Серце менї стискало ся. Я, хоч невиновний, чув ся проступником, коли застукав у двері їх мешканя, щоби передати їм сю вість...

* * *

І знов я на Кретї.

Пішов я на християньске кладовище, щоби помолити ся на могилї товариша і вінець там зложити.

Поруч могили мого товариша стоять нові могили: „Johann Kralj, Gefreiter des 87. Infanterie Regiments“ —

„Николай Гринченко, рядовой житомірскаго полка“ — і таких могил з написами і без написів стоїть тут поруч пятьдесять, коли не більше. Усї вони померли в силї віку. І за ними плачуть сестри і матери...

Защо? пощо?

Европейский концерт!

А що дїє ся дома — на рідній земли?

„Видиш скалинку в оцї ближнього твоєго, а бревна в своїм оцї не видиш“.

Канеа, 18. грудня 1897.

---

144. Розмова між Ехекратом а Федоном.

Переклад із Плятонового дияльоґу п. з.: „Федон“.

Костантина Лучаковского.

(Атеньский суд присяжних засудив Сократа на смерть через отрую за те, що він своєю фільософією ніби то вводив нових богів і псував молодіж; дійсна же причина засуду була ся, що неустрашимий борець за правду докоряв своїм горожанам за їх погані норови та виступав безпощадно проти науки, яку розповсюднювали ложні учителї фільософії, т. зв. софісти.

Сократ сидів у вязници і вичікував дня смерти. Засудженого відвиджували знакомі і ученики, між ними також Федон, що був опісля головою фільософічної школи в Елїді. Федонови випала дорога через Фліюнт, місто Сікіонії, і ту стрітив ся він з пітаґорейцем Ехекратом. Ехекрат просив Федона, щоб єму розповів про послїдні хвилї житя дорогого учителя.)

Частина перша, розд. I.—III.

I. **Е**: Чи ти сам, Федоне, був у Сократа того дня, як він випив отрую в вязници, чи може чув про те від кого иньшого?

Ф: Я сам, Ехекрате.

Е: І про щож то бесїдував сей муж перед смертию та як умер він? О тім рад би я чути, а ту анї з горожан Флїязийских нїхто не вибирає ся тепер до Атен, анї жаден чоловік не заходить відтам сюда від довшого часу, що міг би нам точно розповісти о всїм; крім сього, що випивши отрую він умер, о всїм прочім нїчого не чувати.

Ф: Ви навіть про засуд не чули, як він відбув ся?

Е: Ей нї, о тім розповідав нам хтось і ми чудували ся, чому то, хоч засуд запав уже давнійше, він умер далеко пізнійше. І чомуж то се так склалось, Федоне?

Ф: Се вже така єго судьба, Ехекрате; бо день перед засудом вислали Атеняни своїм звичаєм увінчаний корабель на Дельос.

Е: А щож то такого?

Ф: Отсе по думцї Атенян той корабель, що то в нїм колись Тезей чотирнайцять молодят повіз був на Крету, та спас їх і себе. Они то, як кажуть, обітовали були Аполльонови на случай спасеня висилати що року жертву на Дельос; і ось тому то й тепер від тодї посилають єї богови. Як же розпічне ся та їзда, то єсть у них установа, що місто під ту пору говіє і тому не виконуєсь жадного вироку смерти з держaвного наказу, аж доки корабель не запливе на Дельос і відтам не верне. Се треває нераз довший час, наколи єго вітри запопадуть. А процесия та розпочинає ся, коли жрець Аполльона увінчає перед судна. Отсе сталось, як кажу, саме день перед засудом і тому то знадобило ся Сократови пересидїти в вязници довший час між засудом а смертию.

II. **Е**: А щож ти, Федоне, знаєш про саму смерть? О чім бесїдувано та що дїяно і хто із знакомих був у нього? Чи може архонти не дозволили нїкому бути там тодї і він умер опущений приятелями?

Ф: Де там — були присутні, і то богато.

Е: Зволь же нам о тім всїм розповісти як найточнїйше, наколи маєш свобідну хвилю.

Ф: Алеж я свобідний і стрібую вам розповісти; бож преціньь згадка про Сократа, чи то самому про нього говорити, чи від другого чути, єсть для мене завсїди зі всього наймилїйша.

Е: Та і слухачів, Федоне, мати меш таких самих.

Ф: Чудного зазнав я, коли там був; я якось зівсїм не відчув сього, що се умирає мій знакомий. Сей муж видав ся менї блаженним, Ехекрате, і що до вдачі і що до бесїди, так безбоязко і благородно він умирав; тому то менї здавало ся, що сей муж навіть до Аду не мандрує без допусту божого, але що він, прийшовши навіть там, буде ща-

сливий, наколи взагалї хто може таким бути. Ізза того то я чомусь не сумував зівсїм, як би се годило ся, дивлячись на таке нещастє. Алеж знова не було і моєї радости, яка бувала звичайно, коли ми розбирали фільософію; бо бесїда наша була така. Та якийсь то біль обняв мене сам із себе і якась мішанина чувства радости і смутку, коли я запримітив, що він має небавком умерти. Ми всї, що там були, дізнали такого самого чувства; сьміяли ся, то знова плакали, найпаче же оден з нас Аполльодор; тиж знаєш сього чоловіка і єго вдачу.

Е: І чомуж би нї?

Ф: От сей такой добре був розплакав ся, а з ним і я і прочі зворушили ся.

Е: А що за одні були там?

Ф: Отсей Аполльодор, а з краян був Крітобуль і єго отець Крітон, та ще Гермоґен і Епіґен і Айсхін і Антистен; був також Пеанїєць Ктезип і Менексен і дехто иньший з краян; Плятон був мабуть недужий.

Е: А з людий стороньских чи були які?

Ф: Були — Тебанець Симій і Кебес і Федонїд, а з Меґари Евклїд і Терпсіон.

Е: А Арістип і Клєомброт, були?

Ф: Не були; мали бути в Еґінї.

Е: Чи був ще хто?

Ф: Се вже мабуть всї, що були присутні.

Е: Ну, а тепер о чімжеж там бесїдувано?

III. **Ф**: Я стрібую розповісти тобі про всьо із самого початку. — Ось то ми звикли були і впередше заходити до Сократа, і я і иньші; ми збирали ся досьвіта в судї, в котрім розправа відбула ся; а суд був близько вязниці. За кождим разом ми вижидали, аж доки не отворять вязниці, та бесїдували між собою — єї же не отвирали скоро. Коли отворили, ми входили до Сократа, і там з ним розмавляли. Також тодї ми зібрали ся вчасно; бо попередного дня, коли ми вечером виходили з вязниці, ми довідали ся, що корабель вернув з Дельоса, проте й умовили ся прийти після звичаю як найскорше. Ми прийшли, а дверник, що звичайно впускав нас, велїв нам трохи заждати і не входити скорше, аж доки сам нас не візве; бо, як сказав, комісия судова з одинайцяти знимає Сократови кайдани

та заявляє, що Сократови прийшлось сього дня вже вмерти. Задержавшись там якийсь час, небавком опісля він вернув і велїв нам увійти. Увійшовши ми застали Сократа, як вже умив ся був, а Ксантипа, тиж знаєш єї, сидїла при нїм з хлопчиком на руках. Як Ксантипа нас запримітила, заридала і заголосила після звичаю невіст — меньше більше так: „О Сократе! вже в послїдне говорити муть з тобою твої знакомі і ти з ними!“ — А Сократ поглянувши на Крітона сказав: „Мій Крітоне! най хто відведе єї домів!“ — І хтось із служби Крітона повів єї серед плачу і падьканя.

Частина друга. Від розд. IV.—LXIII. розбирає Сократ в розмові зі своїми учениками велике і многоважне питанє про безсмертність людскої душі: а зібравши цїлу свою дотичну науку в три докази доводить вкінци ясно і незбито, що душа людска єсть безсмертна.

Частина трета. В розд. LXIV.—LXVI. описана сама смерть Сократа. — Так зоружив вдячний ученик дорогому свому учителеви безсмертний нерукотворний памятник.

Важнїйші друкарскі похибки.

(Перше число означає сторону, друге стрічку або строфку.)

32,	713		замість	вона	має	бути	вна
32,	742		„	гололями	„	„	гоголями
75,	92		„	то	„	„	та
76,	200		„	дому	„	„	до дому
93,	47		„	сумнївання	„	„	сумнїваннє
132,	21		„	такі	„	„	таки
141,	11		„	вволи менї	„	„	вволи ми
159,	6		„	як й ми	„	„	як і ми
190,	18		„	масїнюній	„	„	манюсїньцїї
202,	3	(§ 103)	„	старостї	„	„	старости
232,	219		„	перщій	„	„	мерщій
246,	4	(з долини)	„	болящи	„	„	болящих
258,	4	(з долини)	„	Турбайло	„	„	Трубайло
287,	4	(з долини)	„	Вій	„	„	Він
293,	20		„	Султана	„	„	султана
294,	5	(з долини)	„	сїмма	„	„	сїмома
330,	4		„	легенский	„	„	легенький
392,	10		„	осьвїлений	„	„	осьвїтлений
423,	10		„	томитась	„	„	томилась.
466,	1	(з гори)	читай: „Нїкалáй Ґрінчéнко, рядавóй жітомірскаво палкá“..				

Зміст.

Дїл перший. — Взори поезиї.

Часть перша. — Поезия епічна.

Стор.

I. Епопея народна.

1. Гомерової Ілїяди пісня перша. — Переклад Ксенофонта Хмари-Климковича 1
2. Гомерової Одиссеї пісня шеста. — Переклад Петра Байди-Нїщиньского 10

II. Епос лицарский.

3. Пісня о полку Ігоревім. — Пересьпів Михайла Максимовича 19
4. Косове поле. — Переклад Старицкого. 34

III. Епос релїґійний.

5. Данта Божественної комедиї пісня перша і третя. — Після перекладу Сивенького-Самійленка 46

IV. Епос комічний.

6. Верґілієвої Енеїди пісня V. — Перелицював Іван Котляревский 56

V. Епос зьвіринний.

7. Лис Микита. Пісня V. — Пересьпів Івана Франка . . . 63

Часть друга. — Поезия епічно-лїрична.

I. Повість поетична.

8. Княгиня-кобзар. — З народного поля пересьпівав Грінченко 68
9. Москалева криниця. — Яковови Кухаренкови, Тараса Шевченка 74

II. Казки і билиці.

10. Ластівка — З народного повіря пересьпівав Микола Костомарів 80
11. Русин вояк. — Антона Могильницкого 84

Стор

III. Леґенди.

12. Чернець, що жив триста лїт. — Пересьпівав Володимир Александрів 91
13. Богатий Марко. — Мусїя Кононенка 95

IV. Баляди.

14. Тополя. — Тараса Шевченка 107
15. Ґетого Кріль Іроль. — Пересьпів Осипа Федьковича . . 111

V. Байки і приказки.

16. Жаба і віл. — Леонїда Глїбова 112
17. Лев-спільник. — Бориса Грінченка 113
18. Лев та чоловік. — Бориса Грінченка 113
19. Сонце та вітер. — Евгенїя Гребінки. 114

Часть третя. — Поезия лїрична.

I. Думи, думки і лїрика сумна — лїрика краєвидів, сонети і пісні.

20. Думи та думки. — Тараса Шевченка 116
21. Розпука. — Маркіяна Шашкевича 123
22. Сьвіт счорнів. — Александра Козловского 124
23. Як почуєш часом. — Івана Франка 124
24. На скелї. — Олександра Конїського 125
25. Горить моє серце. — Лесї Украïнки 125
26. Бувай здоров. — Пращанє із Байронового „Childe Harold“ пересьпівав Михайло Старицкий 126
27. Маєва елеґія. — Івана Франка 128
28. Елеґія. — Мусїя Кононенка 129
29. На могилї Тараса Шевченка. — Александра Афанасієва . 130
30. Схід сонця. — Тараса Шевченка 130
31. Захід сонця. — Тараса Шевченка 131
32. Вечір. — Тараса Шевченка 131
33. Ніч. — Тараса Шевченка 132
34. Ми в осени таки похожі. — Тараса Шевченка . . . 132
35. Чи знаєш, де країна тая мила. — Осипа Федьковича . . 133
36. В Ростоках. — Богдана Лепкого 134
37. Серед поля широкого. — Володимира Шашкевича . . . 134
38. Степ. — Пантелимона Кулїша 135
39. На березї Тиргеньского моря. — Петра Карманьского . . 136
40. На морю. — Павла Грабовского 136
41. Море. — Миколи Чернявского 137
42. Перли. — Миколи Чернявского 137
43. Буря. — Амврозія Метлиньского 138
44. Сонети: 1) Сумрак вечірний. — Маркіяна Шашкевича . 138
2) В церкві. — Осипа Федьковича 139

Стор.
Сонети: 3) І я чоловік. — Тимотея Бордуляка . . . 139
4) Привіт Буковинї. — Володимира Самійленка . 140
5) Бахчисарай. Лесї Українки 140
45. Веснівка. — Маркіяна Шашкевича 141
46. Раз мотилька голубила. — Володимира Шашкевича . . 141
47. Я не жалуюсь. — Івана Франка 142
48 Розбита гусля. — Корнила Устияновича 142
49. Єрихоньска рожа. — Дніпрової Чайки 143
50. Сон. — Осипа Маковея 143
51. Руска пісня. — Богдана Кирчова 144
52. Наші пісні. — Володимира Масляка 145
53. І я умію пісню. — Осипа Маковея 145
54. Поніміли по Вкраїні. — Остапа Левицкого 145
55. Похід. — Пісня народна 146
56. Закувала та сива зазуля. — Петра Ніщиньского . . . 147
57. Чорна ріля заорана. — Пісня народна 147
58. Пою коня при Дунаю. — Осипа Федьковича 148
59. Вечірня пісня. — Володимира Самійленка 149
60. Пісні мельодраматичні. — 1) Тихий Дунаю. — Молитва з оперети: Запорожець за Дунаєм Семена Артемовского 149
2) По морю. — Хор із драми „Ярополк“ Корнила Устияновича 150

II. Оди, гимни і псальми.

61. До зорі. — Тараса Шевченка 150
62. До Основяненка — Тараса Шевченка 151
63. До Мецената. — Ода Квінта Горація, переклад Василя Щурата 152
64. До Аполльона. — Ода Квінта Горація, переклад Івана Франка 153
65. До Теміди. — Гимн Піндара, пересьпів Івана Франка . 153
66. До статуи Гомери. — Івана Стешенка 154
67. Воскресни Бояне. — Осипа Федьковича 155
68. Псальми Давидові. — а) Псальма CIV. — Пересьпів Пантелимона Кулїша 156
б) Псальма XVI. — Переклад о. Алексея Слюсарчука . 158
69. Третя псальма Русланова Маркіяна Шашкевича . . . 158

III. Пісні релїґійні, обрядові і суспільні.

70. Отче наш. — Пересьпів Осипа Федьковича 159
71. Пресьвятій Богородиці Бердичівській. — З уст народних . 160
72. Молитва руского жовняра. — Осипа Юрія Федьковича . 161
73. Коляди і щедрівки. — З уст народних 162
1. Коляда. — 2. Пращанє колядників. — 3. Щедрівка . 162
74. Гагілки і веснянки. — З уст народних 165
1. Ой весна красна. — 2. Князь Роман. — 3. Ремезь . 165
75. Пісні родинні і хозяйскі. — З уст народних 166

Стор.

1. Пісня сирітска. — 2. Пісня бурлацка. — 3. Пісня скотарска 166
4. Пісня чумацка. — 5. Пісня обжинкова. — 6. Молитва в полї. — Осипа Маковея 167
76. Коломийки і шумки, козачки і дрібушки. — З уст народних 169
77. Пісні вояцкі. — З уст народних 171
1. Пісня новобранчика. — 2. Пісня босняцка . . . 171

IV. Лїрика ґномічна і епіґраматична.

78. Золоті слова Тараса Шевченка 173
79. Лїрика дрібна. — І. Із строф Івана Франка 174
ІІ. Із збірника поезий Ізидора Воробкевича: Над Прутом 175
ІІІ. Акростих Володимира Самійленка. — IV. Стїнний календар Аґафангела Кримского 176
80. Народні пословиці, приказки і загадки 176
81. Загадка і розгадка загадки дїдуся Кенира 177
82. Присьвяти і спомини. — 1. Імпровізация — Омелянови Партицкому Корнило Устиянович 178
2. В Римі — Іванови Трушови на спомин Петро Карманьский 179
83. В альбумі — Корнила Устияновича 179

V. Описи поетичні і проза поетична.

84. Чернець — Панталимонови Кулїшеви Тарас Шевченко . 180
85. Бурлаки. — Якова Щоголева 182
86. Весна. — Дніпрової Чайки 182
87. Жнива. — Богдана Лепкого 184
88 Пташка. — Леоніда Глїбова 184
89. Лети здорова пташко. — Ізидора Воробкевича . . . 186
90. Капливець. — Василя Щурата 187
91. Поезия в прозї. — Гната Хоткевича 188
92. Пеґаз. — Михайла Яцкова 188
93. Мої лелїї. — Ольги Кобиляньскої 189
94. Хмари. — Михайла Коцюбиньского 189
95. Схід сонця. — Виїмок з Квітчиної Марусї 190
96. Праведний Йов. — Пересьпів Панталимона Кулїша . . 191

Часть четверта. — Поезия лїрично-епічна.

I. Народні думи історичні.

97. Козаки здобувають Варну в р. 1605 193
98. Смерть Федора Безрідного 193

II. Поезия хутірна.

99. Верґілія Мелїбей і Титир. — Переклад Осипа Шухевича 195
100. Ідиля. — Івана Франка 198

Стор.

III. Притчі і листи.

101. Притча Христова про сіяча. — Пересьпів Володимира Александрова 201
102. Притча про вдячність. — Івана Франка 201
103. І знов мені не привезла. — Тараса Шевченка . . . 202

IV. Сатири.

104. Причепа Квінта Горація. — Переклад Івана Франка . 203
105. Недотепний Рябко. — Частина сатири Петра Артемовского 206

V. Сьміховинки і сьпівомовки.

106. Борба з вітраками. — Із Дон Кіхота Серванта, пересьпів Івана Франка 208
107. Циган пасічник. — Степана Руданьского 211

Часть пята. — Поезия драматична.

108. Софоклева Антиґона. — Переклад Ніщиньского . . . 212
109. Мартин Боруля. — Комедия в 5 діях Карпенка Карого 225

Дїл другий. — Взори прози.

Уложили ***Др. Константин Лучаковский*** і ***Др. Іван Копач.***

Часть перша. — Проза оповідна.

110. Гордий цар. — Народна казка 239
111. Тихон Брус. — З оповіданя „Добре роби, добре буде“ Григорія Квітки-Основяненка 243
112. Орися. — Пантелеймона Кулїша 254
113. Сестра. — Марка Вовчка 262
114. За кригою. — Олександра Кониського 274
115. В ріднім селї. — З повісти „Хмари“ Івана Нечуя-Левицкого 282
116. Турецкі бранцї. — Ізидора Воробкевича 290
117. Лови на медведїв. — З повісти „Захар Беркут“ Івана Франка 302
118. Пятизолотник. — Михайла Коцюбиньского 316
119. Самітна нивка. — Тимотея Бордуляка 326
120. Мій прапрадїд. Осипа Маковея 329
121. Вечірня година. — Василя Стефаника 331

Часть друга. — Проза описова.

122. Битва. — Ольги Кобиляньскої 335
123. Серед степів. — Панаса Мирного 350

Стор.
124. На Дніпрових порогах. — Олександра Афанасієва . . 353
125. Венеция. — З подорожних вражінь Михайла Грушевского 356
126. Мікени. — Ілії Кокорудза 367
127. З подорожи по Єгипті. — Ярослава Окуневского . . . 373
128. Вибух Везувія. — З подорожних записок Евгенія Олесницкого 388

Часть трета. — Проза наукова.

129. Найдавнійша культура українъско-руских племен. — З „Історії України-Руси“ Михайла Грушевского . . 394
130. Історична сторона „Слова о полку Ігоревім“ — Омеляна Огоновского 401
131. Житє Івана Вишеньского. — Івана Франка 404
132. Прилученє Буковини до Австриї. — Стефана Смаль-Стоцкого 413
133. Зазуля. — Івана Верхратского 418
134. Посестри нашої землї планети. — Івана Раковского . . 427
135. Іммануїл Кант. — З викладу п. з. „В сто лїт по смерти Канта“ Івана Копача 436

Часть четверта. — Проза реторична.

136. Проповідь до лїнивих людий. — Василя Гречулевича . 444
137. Слово над гробом ученицї. — Теодозія Лежогубского . 447
138. З нагоди перенесеня мощий Маркіяна Шашкевича до Львова в р. 1893. — Промова Юліяна Романчука . 451

Часть пята. — Деякі иньші роди прози.

139. Лист Тараса Шевченка до Миколи Костомарова . . . 455
140. Лист Миколи Костомарова до Тараса Шевченка . . . 456
141. Лист Володимира Барвіньского до Льва Гузара . . . 456
142. З „Дневника“ Тараса Шевченка 458
143. З Крети. — Із записок моряка. Ярослава Окуневского . 464
144. Розмова між Ехекратом а Федоном. — Переклад Константина Лучаковского 466

Львівська Філія Бібліотеки ім. В. Стефаника
9206

34.405
VII
Ф В-407

П. И. Чайковский

Взорі

поэзія Пушкина

для пѣнія